
EX- LIBRIS
N° H.c = 24

DE POEMATE F. PETRARCHÆ

CUI TITULUS EST

AFRICA.

F. PETRARCHÆ

AFRICA

QUAM RECENSUIT,

PRÆFATIONE, NOTIS ET APPENDICIBUS

ILLUSTRAVIT

L. PINGAUD,

SCHOLÆ NORMALIS OLIM ALUMNUS.

PARISIIS,

APUD ERNEST THORIN, EDITOREM,

VIA DICTA DE MÉDICIS.

MDCCCLXXII.

DOCTISSIMO HUMANISSIMOQUE VIRO

C. BENOIT,

FACULTATIS LITTERARUM IN ACADEMIA NANCEIENSI DECANO,

HOC OPUSCULUM MEMOR DICABAT

L. P.

DE POEMATE PETRARCHÆ

CUI TITULUS EST

AFRICA.

I.

QUOMODO AFRICAM PETRARCHA COMPOSUERIT.

Quis ignoret Petrarcham, dum viveret, eam summam gloriam esse consecutum quæ solis mortuis contingere solet? Cui nullus, tum ingenio, tum fama, par videbatur; et quantum spatium vitæ, tantus illi cursus honorum fuit. Nempe ex temporibus antiquis, nondum quisquam exstiterat tot scriptis doctrina excultis et elegantiam stili redolentibus famæ commendandus. Hanc autem famam ex antiquo fonte quodam modo ille vir hauserat; veteres scili-

cet imitatus, non modo sententias eorum, sed verba et voces quasi ab oblivione expromebat, tantorumque scriptorum æmulus ac prope superstes apud suos videbatur.

Persuasum igitur ille habebat magnam sibi laudem ex heroico carmine lingua latina expresso proventuram, quem nihilominus nobis illustrem fecerunt teneri quidam versiculi vulgari lingua exarati ; quos enim non dubitavit vocare « juvenilium laborum meorum cantica (1), » quorum jam eum pudebat et pœnitebat, imo « ineptias quas omnibus et mihi quoque, si liceat, ignotas velim (2). » Quare, viribus suis fidens et quasi præsumpta jam victoria, epicum poema, Maronis instar, aggressus est, ut testatur illud imperfectum carmen cui titulus inscribitur *Africa*. Duellum ingens inter Carthaginem et Romam, partamque in Libya a Scipione gloriam versibus heroicis canere instituit, sibimetipsi maximam ab incepto gloriam pollicitus. Hæc sane legerat in Horatio :

Non incendia Carthaginis impiæ
Ejus qui domita nomen ab Africa
Lucratus rediit, clarius indicant
Laudes quam Calabræ Pierides (3)....

Enniique exemplo, Florentinas Pierides, juve-

(1) *Epist. de Rebus familiaribus*, VIII, 3 (ed. Fracassetti).
(2) *Epist. Seniles*, XIII, 10.
(3) HORAT., *Od.* IV, 8, *ad Censorinum*.

nis adhuc, rudi quidem voce, ad se vocavit (1).

Semel et sæpius ipse retulit Petrarcha quemadmodum carmen istud suscipere consilium inierit, postea disposuerit, quibus etiam variis temporibus, impetu quodam animi, scripserit. Tum quinque et triginta annos natus (a. MCCCXXXIX), in suo solitario Vallis Clausæ hospitiolo latebat; neque tamen Lauræ immemor, in contemplatione ruris atque in studio veterum versabatur, quum subito, sexta feria majoris hebdomadæ, dum trans montes solus vagaretur, hoc consilium nescio quo afflante numine, cœpit Scipionem latino poemate celebrare. Vixdum domum reversus, quum opus promptius conceptum impigre aggressus est, quippe qui jamdudum inclinatione animi in Scipionem, utpote Romanorum maximum ducem honestissimumque civem propenderet. Idcirco tanto ardore primis diebus flagrabat, tantoque

(1) Urget amor Musæ, quoniam modo littore in afro
Sidereum juvenem, genitumque ex stirpe deorum
Fama refert, magnis implentem pascua factis.
Te, Polypheme, tuis jam constravisse sub antris
Dicitur, et Libycos silvis pepulisse leones,
Lustraque submissis audax incendere flammis.
Hunc simul Italidesque nurus, puerique, senesque
Attoniti adverso certatim a littore laudant.
Carmine fama sacro caret hactenus et sua virtus
Præmia deposcit; pavitans ego carmina cœpi
Texere.....

(F. PETRARCHÆ *Ecloga* I, in fine, ed. Rossetti.)

Horum allegoricorum versuum, qui ad Scipionem spectant, arcanam aperit significationem Petrarcha ipse in *Fam.* X, 4.

studio incepto operi incumbebat, ut versus veluti fonte vivo scatentes neque die neque fere nocte intermitteret. Narrat ipse scilicet sese, post aliquot dies, labore assiduo defessum, ab amico quodam vehementer objurgatum esse ; passum quidem sibi bibliothecæ claves auferri, brevi pertæsum esse, dein concessi pœnituisse otii, postremo capitis dolorem febremque invasisse, atque unam eamdemque fuisse morbi causam et salutis (1). Tum de semetipso dicere poterat quod Livius de Scipione : « Jam Africam magnamque Carthaginem et in suum decus nomenque velut consummatum ejus *operis* gloriam spectabat (2). »

Neque diu constitit hic febricitans ardor, et quasi jam omnis illa vis et flamma poetica exstingueretur, inchoati operis Petrarcha fere oblitus est. Sese variis distractum esse curis sane contendit. Accedit eo quod mobili erat animo atque ita se habebat, ut semper libens librum novum inciperet, neque invitus relinqueret ; magistrum illum, quo usus erat, sane imitatus, cui præclare inchoatum opus quodvis mox in tædium vertebatur, imperfectumque utique manebat.

Interea fama percrebuerat in vulgus brevi exiturum poema haud *Æneidi* impar, et expectatione plenus erat litteratus quisque. Itaque quum jam ipse Petrar-

(1) *Fam.* XIII, 7.
(2) TIT. LIV., *Hist. rom.*, XXVIII, 17.

cha primos carminis libros factitaret, eo majores de illis rumores excitabat, quod eos consilio forte oculis omnium averteret; ita ut carmen illud, quod nondum editum erant mirati, imperfectum adhuc, ne cognitum quidem sincera fide eruditi viri celebrarent. Ipse autem litteris occulte laborabat ut sibi poetica laurea contingeret. Horatium enim et Virgilium olim laurea donatos esse in Capitolio sine ullo certo auctore quidem credebat.

Jam quæque ad se trahere hanc Petrarchæ gloriam certabant Gallia et Italia, petitoriasque litteras eodem die accepit ille et a Senatu Romano et ab Universitate Parisiensi, ut ab utroque coronaretur (1). Primum quid consilii caperet in incerto habuit, et sese ultro Syphaci conferebat, qui eodem tempore Romæ et Carthaginis in amicitiam vocaretur. Postea, amicorum auctoritate usus, ad Capitolium, quo Scipio ipse victor ascenderat, oculos flexit, gavisus insuper, quod patriam haberet priscæ in poetas admirationis memorem atque imitatricem.

Antequam autem triumphans Urbem iniret, ad Robertum, Neapolitanorum regem, cui, litterarum scilicet fautori singularique amico, primos *Africæ* libros recitaret, pergere statuit. Benigne acceptum et effusis laudibus cumulatum rex vehementer rogavit ut in ipsius nomine carmen optatum appareret. Quo facto, disceptationem publicam *de omni re scibili*

(1) *Fam.* IV, 4.

per tres dies Petrarcha exercere voluit, et demum sese haud indignum parato triumpho judicavit. Urbem igitur juveniliter gloriabundus petiit, et poetica corona ornatus est, millesimo trecentesimo uno et quadragesimo anno, die Pascha, senatu et populo Romano prolata opera simul futuramque e poemate immortalitatem acclamantibus. Hæc fuit ejus summa gloriæ dies quam posterius, *Africæ* finem scribens, ultro meminerat :

Quantus aget laudum stimulus! seroque triumpho
Hic tandem ascendet Capitolia vestra, nec ipsum
Mundus iners, studiisque aliis tunc ebria turba
Terrebit. Quin, insigni frondentia lauro
Tempora descendens referet, comitante senatu.
Hic modo tantus amor, tanta est reverentia lauri!

. . . .

Illa (Roma) quidem quæ jam lustris nil tale ducentis
Viderit, hunc magno spectabit læta favore,
Laurea dum capiet, dum templis serta relinquet,
Primitiasque suas sanctas affiget ad aras.

Petrarchæ quidem perennis laus superest ; illud contra, quod ipse olim præcipuæ sibi laudi fore crediderat, memoria carmen excidit.

Ipse autem, haud secus ac si futura prospexisset, ab incepto labore in perpetuum cessare primum visus est ; postea tamen, quasi jam exoletum carmen in desiderium venisset, sese ad pristinum ardorem revocavit, ac quadam die, dum in silva Plana, prope Rhegium, ambulabat, versus sponte subito infudit, neque ex eo tempore requievit donec *Afri-*

cam prope confecisset. Hæc ipse ita exposuit : « Sus-
» cepti memor honoris, sollicitusque ne indigno col-
» latus videretur, cum die quodam in montana
» conscendens, forte trans Entiam amnem, Rhe-
» ginis in finibus, silvam quæ Plana dicitur adiis-
» sem, subita loci specie percussus, ad intermissam
» *Africam* stilum verti, et fervore animi, qui sopi-
» tus videbatur, excitato, scripsi aliquantulum die
» illo, post continuis diebus quotidie aliquid, donec
» Parmam rediens et repostam ac tranquillam nac-
» tus domum..... tanto ardore opus illud, non ma-
» gno in tempore, ad exitum deduxi, ut ipse quoque
» nunc stupeam (1). »

Cujus tamen venit ad nos imperfectum carmen. Atqui curtus pendet, paulo brevior aliis, quartus *Africæ* liber, ita ut rerum series intermissa videatur. Saltem unus, duo aut tres forte libri desunt.

Primum creditum est poematis jam perfecti paginas quasdam ab ipso auctore fuisse dilapsas, sive plus æquo rigidior versus plane luce indignos parum curaret, sive in frequentibus itineribus negli-

(1) *Epist. ad posteros.* Cf. *Ep. metr.* III, *Barbato Sulmonensi* (ed. Rossetti).

> Ripa Padi, lævumque patris latus Apennini
> . . . .
> Nunc reducem expectant Planæque umbracula silvæ.
> Namque ibi Pierius gelidum me contigit ardor ;
> Africa nostra mihi longum intermissa jacebat :
> Excivit locus ingenium.....

Et post fusam mirificamque silvæ Planæ descriptionem :

gentia perdidisset. Hunc autem memento carmen absconditum diligenter servasse, quasi juvenilis famæ testimonium ; et qui brevi veritus est ne manus amicas etiam adirent infecti versus, profecto quin in manus alienas fortuito caderent, maxime formidabat.

Vix est etiam credendum integrum carmen, Petrarcha mortuo, solute et ex parte tantum ab amicis ejus esse transcriptum. Qui etenim cupidiores erant operis legendi, insuper Petrarchianæ laudis studiosiores, quam qui aliquid in *Africa* colligenda neglexissent. Ipsi jam animadverterunt in exemplari aliqua deesse quæ nunquam postea reperta sunt.

Propius est fidem a poeta quatuor libros sine mora, impetu quodam ingenii, esse delineatos ; dein, duobus interjectis annis, quinque alios in silva Plana redactos esse. Partem autem mediam vates in aliud tempus peragendam distulit, et mox opus totum, cujus jam illum tædebat, in perpetuum

Postquam Roma novum tulit ad Capitolia vatem,
. . . .
Nescio quid tacita insolitum sub mente movebam.
Obstupuit, rediitque vagæ vetus Africa menti :
Cætera rejiciens, operi mea dextra relicto
Redditur : inde loco locus hic mihi carior omni :
Hunc revidere velim cœpti mihi conscius alti,
Extremamque manum longo imposuisse labori,
Quem traxit Fortuna diu ; si dextra favebunt
Sidera, tum tandem incipiet secura vagari
Africa per Latium studio redimita supremo,
Scipiadesque meus.

pro derelicto habuit. Tum haud secum dissidebat, quum modo asseveraret *Africam* ad exitum esse deductam, modo contra huic manum extremam se non adhibuisse (1).

(1) Hanc insolitam Pauli Vergerii (*Vita Petrarchæ*) opinionem referre liceat : « Hæc (quæ desunt) ratio inducere potuit, cum supremam pugnam..... descripturus esset, quæ bello finem posuit, ne similitudine rerum lectorem offenderet; sciens volensque hæc omnia prætermisit..... »

II.

QUÆ SIT IN AFRICA RERUM DISTRIBUTIO (1).

Africa, ea saltem quam in promptu habemus, in novem libros dividitur.

I. — In sua Valle Clausa receptus, Musas primum quas delectant saltus et silvæ invocat Petrarcha, eisque Scipionem proponit celebrandum ; deinde Jesum Redemptorem breviter, longius regem Robertum alloquitur, ut sibi faveant benigneque carmen excipiant.

Post hæc, bellorum Punicorum causas, id est Romæ et Carthaginis invidiam, refert, subitoque in medias res lectorem rapiens, Africano Hispaniæ victori visam esse patris mortui imaginem fingit. Hæc est fabula juxta quam duo primi libri evolvuntur. Memorat scilicet pater primi belli Punici res summas, exinde suamet acta paululum effusius, vi-

(1) Vide GINGUENÉ, *Histoire de la littérature italienne*, t. II, p. 473-75. — BRUCE-WHITE, *Histoire des langues romanes*, t. III, p. 413-477.

tamque simul cum fratre amissam, neque illud omittit ambos concordibus animis semper junctos vixisse :

> Una domus, victusque idem, mens una duobus,
> Et mors una fuit; locus idem corpora servat.

Postquam his verbis ille filii, patrem utpote ulturi, ardorem accendit, de vita futura, quasi philosophiæ addictus, disserit, et ex ordine monstrat recentis belli duces qui secum istam cœlicolarum vitam sint adepti : Marcellum scilicet, P. Æmilium et Fabium Maximum ; denique flagitanti nato cœlestes pandit regiones, ubi æterna fruitur gloria regum ducumque Romanorum acies. Cujus ante oculos producuntur primi septem Urbis reges, et illi tres Horatii qui sanguine aut virtute Albæ ruinam perpetraverunt, singuli scilicet ex propriis gestis a P. Scipione designati.

II. —Similiter in secundo libro haud agitur res in terris, et somnii auxilio inter patrem et filium colloquium perducitur. Porro animo futura percipit Scipio, venturaque tempora nuntiantem genitorem sollicitus compellat; adeo quidem incertum belli exitum Annibalisque ingenium formidat! Longam statim orationem Publius exorditur, vaticiniis simul et adhortationibus refertam; semper ab Annibale cavendum monet; certam tamen Romæ victoriam ultro denuntiat. Postea, futura omnia longe intuens, Pœnum ducem fugacem, exilio mulctatum,

ad mortem voluntariam redactum, inde reges Asiæ victos, et Syllam, Marium, Cæsarem, civilibus simul et externis victoriis insignes ostendit. Insuper Augustum imperio potitum et Titum Judæis jura ponentem memorat. Hic est finis romanæ magnitudinis. Africanum tandem ruinæ totius populi, licet remotæ, illacrymantem solatur, et hanc miram Atlantidem describit ubi errabundæ conduntur animæ eorum qui laudem æternam sibi rebus gestis pepererunt. Disserit etiam, haud scio an copiosius, de ipsa gloria, et filium commonet ne aliquando civium suorum magnitudinem miretur, ac tandem, luce jam proxima,

Attonitum subito somnusque paterque reliquit.

III. — Vix experrectus est Africanus, quum queritur non amplius colloquium cum patre esse perductum, quippe qui multa alia cognoscere cuperet. Qua autem cura mox solutus, Lælium arcessit, quem sibi amicum simul et consiliatorem adscivit, mittitque apud Syphacem, Numidiæ regem, quo uti velit, ad Africam ut promptius accedat; locus nempe deest ad exponendum exercitum idoneus. Exinde sequitur palatii regis parum pressa et redundans descriptio. Neque minus longa oratio Lælii, magnitudinem et fidem patriæ prædicantis, regemque ad fœdus certum provocantis. Respondet Syphax sese ultro amicitia tanti viri usurum, neque tamen cum eo fœdus inire velle, antequam cum eo fuerit con-

gressus. Interdum lautæ parantur epulæ, accumbunt ambo, atque inter mensas quidam assurgit vates qui labores Herculis in Africa, conditamque a Didone Carthaginem, a Philœnis fratribus olim prolatatam, recentius ab Annibale auctam, memorat. Ecce autem surrexit Scipio, et nunc :

> Finis erit quem fata dabunt, sed magna parantur.

Par pari refert Lælius, neque dissimulata rei difficultate, ordine narrat sibi regnum in Italia constituentem Ænean, positaque mœnia Romæ, breviterque enumeratis eximiis reipublicæ ducibus, quosdam casus diutius evolvit, Curtium Deciumque voluntaria morte salutem patriæ nactos, ac tandem Lucretiam, ob vim corpori illatam, sponte e vita exeuntem, et Brutum ultorem et defensorem patriæ fusius ostendit, omnes quidem variis modis Philœnis æmulos, sanguinemque et vitam liberandæ aut dilatandæ patriæ impendentes. Hic est finis tertii libri.

IV. — Totus est de Africano liber quartus, qui quidem nobis, teste Lælio, eminet forma et habitu excellentissimus, et quasi multiplex virtutibus. Quem aiunt cœlo demissum et a diis oriundum : et vident tam pium in templis quam ferocem in acie Romani :

> Omnia posse potest quæ vult, quæcumque putavit
> Posse, potest.

Juvenis primum, patrem in Ticinensi prælio sau-

cium et jacentem e manibus hostium servabat; suos post Cannas nutantes ac desperatos erexit; hæc omnia amice laudat Lælius. Dein recentiora facta aggreditur, quomodo Carthaginem novam obsederit, quas diis grates victor exsolverit, qua prudentia ad concordiam inter milites firmandam usus sit, quam tandem continentiam post victoriam sit professus Scipio, multis verbis explicat.

Inter quartum et quintum librum nonnulla profecto desiderantur, nam proxime Lælium res gestas Africani narrantem, Scipionem ipsum vides Cirtha potitum.

V. — Ineunte igitur quinto libro, victores ad regiam Cirthæ arcem tendunt Massinissa et Scipio. Paululum a rerum ordine declinat vates, et Sophonisbam, Syphacis uxorem, specie ac pulchritudine insignem, omnibus artis coloribus pictam et politam exhibet; tunc Lauræ profecto meminerat :

Quid non frangit amor? Quis fulminis impetus illi
Æquandus ?

Et sane ipse vehementi amore clam accensus est Massinissa, quum reginam vidit illacrymantem et pedibus suis provolutam, mortem imo cum fletibus deprecantem. Improvisa statim celebrantur connubia. Ecce autem dormienti reginæ infaustum aliquid somnia portendunt. Lætitia simul perfusus et futura quodam modo præmetuens Massinissa Scipionem adit, qui eum ad virtutem confirmat.

allatum sibi detrimentum ostentat, rogatque instantius ut amorem suum reipublicæ remittat. Sortem iniquam non sine planctu et irritis querelis accipit rex, uxorem videlicet fatis adversis permissurus. Interibit igitur Sophonisba, venenumque mox impavida hauriet.

VI. — De regina mortua lis est inter judices inferorum, Minoem et Æacum; quum alter scilicet pœnam à morte voluntaria sumere, alter amore absumptæ parcere velit; hujus vincit lenior sententia. Interdum, curis solutus, Scipio milites congregat alloquiturque, concussos et pene fractos hostes, magna spirantem Romam, secundosque deos ostendens; et dum Syphax, a Lælio in navem adductus, supremum vale fugientibus patriæ littoribus exhalat, castra vallat et Carthaginem corona circumdare incipit Africanus. Jamque plebem metus ingens incessit; confestim mittuntur legati, alii in Italiam, qui Annibalem patriæ labanti auxiliaturum reducant, alii ad Scipionem, qui ducem Romanum vana spe pacis contineant. Horum quidem flebilibus verbis respondet Scipio :

Non pacis tractator ego, sed victor et ultor
Sum scelerum....

et duras conditiones tertium ante diem accipiendas proponit.

Interea Annibal, suorum precibus victus, ad littus africum quasi invitus contendebat, et secum

e celsa puppi inutiles triumphos, ingratis civium suorum animis, volvebat ; atque una, in conspectu Siciliæ, veteres tempore Reguli patriæ clades memorabat. Varii deinde belli casus brevius indicantur, nec quidquam, in hujus libri fine, nisi de Magone mortuo Annibalis querelas, novum invenies.

VII. — In septimo libro magna res acta est, et cum historia sensim congruit poematis fabula. Annibalem igitur videmus in Libycum littus evadentem, vehementer commotos utrinque animos, Pœnos quosdam missos speculatores a Romanis deprehensos, trans castra, Scipione jubente, ductos atque ultro dimissos. Interea ipse de colloquio postulat Annibal : duces congrediuntur ambo, et uterque longam, irritam postremo, habet orationem. Colloquio tandem nihil actum est ; hæc viderit fortuna. Frustra in concionem deorum veniunt Roma et Carthago, suam quæque causam dictura ; neutri quidem plane assentitur Jupiter, fatique supremam legem palam facere renuit ; quæ scilicet in Zamaensi campo hodie patebit. Res etenim ad certamen venit, et post acerrimam pugnam fugit Annibal : Carthagine nihil desperatius.

VIII. — Dum alii per castra Pœnorum ingenti præda potiuntur, aliique paululum vacant, consilia inter se agitant duces de Annibale et de futura belli fortuna ; tandem Lælius Romam, victoriam nuntiaturus, mittitur. Necdum omnia vicit Africanus ; non enim nescit in Asiam Annibalem clam profu-

gisse, nova bella regi Antiocho suasurum ; Verminam, Syphacis filium, venire Pœnis auxilio, quin etiam jam sibi successorem Claudium venturum. Igitur, profligato Vermina, citius Carthaginem tendit, suadetque civibus ut legatos de pace Romam mittant ; atque hoc demum feliciter evenit, quod Claudius, vehementi tempestate actus, littus africum attingere nequiverit. Interdum Romam adiere legati Carthaginienses ; quorum princeps Asdrubal hujusce modi verbis usus est, ut victores misericordia moveret, patriæque pacem obtineret. Deinde postquam hinc urbis miranda ædificia suspexerunt, hinc Pœnos captivos sibi obvios miserati sunt ac partim redemerunt, in Africam redeunt, ubi statim conditiones pacis servari curat Scipio. Hic est finis belli, summaque ducis gloria.

IX. — Ultimus ille liber quasi appendix totius operis sequitur. De ipso Petrarcha etenim quædam narratur fabula ; quem scilicet Scipionis laudes prædicaturum designat Ennio Homerus in somniis, Ennius autem Scipioni. Celebrandus igitur poetis, civium plausibus exceptus, triumphans Urbem, ante currum agens spolia et captivos, invehitur Africanus. Claudit opus vates, vehementerque regi Roberto nuper mortuo, patrono et hujusce poematis fautori, ultimis versibus indolet (1).

(1) Cf. *Fam.* IV, 2 ; V, 1.

III.

QUIBUS EX FONTIBUS MATERIAM AFRICÆ HAUSERIT PETRARCHA.

Hoc sit primum *Africæ* vitium : cuilibet eam legenti non potest non subinde occurrere memoria clarorum virorum, qui nomen romanum scriptis illustraverunt, tum Virgilii, tum Ciceronis aut Livii : ii quidem sunt qui totam materiam hujus plus æquo solertioris operis præbuerint. Petrarcham scilicet Scipionis admiratio incesserat, ex historicis et poetis Romanis hausta ; cui cum præterea inventio potius deesset quam memoria, alienis undique fultus auxiliis decurrit.

Quis primum magis quam noster de medio sublatos esse scriptores qui hujusce modi operam tentaverant desiderare debuit ? Neque enim illum latebat multos jam temporibus antiquis tale opus esse aggressos, Oppium scilicet, Stiginumque sermone quidem pedestri, Ennium vero carmine ; hunc fere, illos autem omnino posteris ignotos. Ante omnes videbatur Ennius ea ipsa quæ decebant de

Scipione scripsisse ; quippe qui in familiaritate Scipionis vixisset, eum in foro loquentem audiisset, in Sardiniam centurio esset secutus ; ita ut nihil fictum in rebus, nihil fucatum foret in verbis : summus præterea vates a Tullio habitus, « ingenio maximus, arte rudis (1) » a Nasone dictus est. Insuper a grammaticis et philosophis sæpissime commemoratus, publice Hadriani et Antonini temporibus legebatur, neque sine voluptate quadam versus ejus audiere recentiores Romani. Ferunt etiam quædam ejus opera centum annis ante Petrarcham superesse. Totus autem erat mortuus Ennius, quum noster vates ejus supplere vices et monumentum Africano quondam dicatum reficere nisus est ; eo sedulius, quod eum Homeri æmulum ex alienis testimoniis judicaret. Ac fere eo venerationis processerat, ut ipsum dicas credere, Ciceronis instar, Græci et Latini vatis animas nescio qua Pythagorica transmigratione in unam convenisse. Ambos in somniis conversantes finxit ipse, et forte rebatur sese vice et ipsum Ennii animam induisse.

In hoc autem maximo ab Ennio discrepabat Petrarcha, quod necesse haberet aliis credere. Itaque ex scriptoribus latinis omnia quæ de Africano tradebantur colligere consueverat. Delectum tamen inter ea habuit, ita ut quæ laudi erant memoraret,

(1) *Trist.*, II, 424. — Cf. LUCRET., *De natura rerum*, I, 125. — HORAT. *Epist.*, lib. II, I, 50.

quæ autem dedecori omitteret. Gellium enim noverat Scipionis continentiam, auctoribus Nævio et Valerio, negavisse; tum melius quo facilius eam extolleret, Livio credidit. Livii autem meminisse noluit narrantis Scipionem Pleminio legato sacrilegæ licet esse patrocinatum; Valerii Maximi etiam oblitus ejusdem simulatam religionem incusantis: neque contra commisit ut Africanum nocte in Capitolio cum patribus Diis de republica consultantem, aut victorias militibus prædicentem prætermitteret.

Cæterum fidissimum sibi ducem Livium elegerat, et ejus Historia Romana fere perpetuo usus est. Diu nequidquam hujus operis partes omissas reperire nisus erat; scriptorem ipsum, quem notum sibi habuerat a quodam jurisperito Avenionensi, ut veterum temporum testem, magis ac magis persequebatur; quem ficta quadam interrogatione compellabat. « In his tam parvis tuis reliquiis exerceor quo-
» ties hæc loca, hæc tempora vel hos mores obli-
» visci volo.... Oblitum sæpe præsentium malorum
» sæculis me felicioribus inseris, ut inter legendum
» saltem cum Corneliis, Scipionibus Africanis.... et
» non cum his extremis furibus, inter quos ad-
» verso sidere natus sum, mihi videar ætatem
» agere (1).... »

Secundum ordinem a Livio acceptum res dispo-

(1) *Fam.* XXIV, 8.

suisse Petrarcham liquet; quo auctore, Scipionem secutus est ab Africa in Hispaniam migrantem, Syphacemque, per Lælium, sibi socium adjungentem; posterius, rebus mutatis, Syphaci ruinam, Sophonisbæ venenum, Annibali fugam, Carthaginiensibus pacem molientem : eumque, ubicumque non a proposito, ornate dicendi causa, digressus sit, tam fidum historiæ interpretem deprehendimus, ut fere liceat, Livii uno auxilio, ea quæ inter quartum et quintum librum desiderantur apte supplere. Multa quidem a Livio in hoc intervallo quæ Petrarcha memoria digna tamen omisit, narrantur : Syphacem a Romanis discedentem, suadente nova conjuge Sophonisba, victumque et captum, Massinissam contra Scipioni auxilio venientem ambosque Cirtham obsidentes videmus; et inde conjectare licet duos aut tres *Africæ* libros desiderari, ita ut ex duodecim, *Æneidos* instar, totum constaret poema.

Nostrum vatem patet nunquam ab ordine historico rerum abhorruisse, neque quidquam suo consilio ausum esse; modo tamen quædam fuse explicavit. Unum sit exemplum. Hæc tantum de Sophonisbæ habitu Livius : « Forma erat insignis et florentissima ætas. » Quæ longius per triginta versus circumduxit Petrarcha.

Quæ narrantur leviter aliquando mutat. Lælium pro Scipione ipso cœnavisse apud Syphacem finxit, Læliumque pro Asdrubale Africano laudes tribuisse.

Non videtur etiam ingenium fere epicum Livii usurpasse, eaque toties ab illo libenter exprompta miracula ad suam fabulam accommodasse. Hunc saltem imitatus est frequenter oratorio modo utentem, et duces quasi in scenam suam causam utique dicentes induxit. Eadem argumenta eodem ordine disposita exhibet, sive Annibalem ingratæ patriæ maledicentem, sive colloquentem cum Scipione ante prælium fingit. Similiter ambo ingrediuntur, persequuntur, concludunt. Lucretiam audias in Petrarcha ante necem ad parentes :

. . . . Nil dulce remansit
Præreptaque pudicitia hæc periisse fatendum est.
Heu ! misere stant fœda tuo, vir optime, lecto
Signa aliena viri. Fuit hoc violabile corpus,
Integer est animus : mors testis. Pergite dextras
Et præstate fidem scelus hoc ne turpis ad umbras
Auferat impunis, tumuloque insultet adulter.

Et in Livio :

« Quid salvi est mulieri amissa pudicitia ? Vestigia viri alieni, Collatine, in lecto sunt tuo. Cæterum corpus est tantum violatum, animus insons ; mors testis erit. Sed date dextras fidemque haud impune adultero fore, etc. »

Alterum alteri patet igitur sedulius institisse ; quem puduisset imitari, fere transcribere Petrarcha non dubitat. Ex illo præterea loco de Lucretia perspicuum est hunc sæpe, digrediendi gratia, trans veteres aut recentiores Romæ annales migrasse. Res quidem assidua Livii lectione collectas passim dif-

fudit, quasi ab omnibus viris qui Romam illustraverunt Africani imaginem circumdari voluisset.

Quum autem septem libri ex Livianis historiis sumpti sint, duo sunt quos, a Cicerone ductus, pepigit Petrarcha. Plurimum apud eum auctoritate valuit Cicero, quem jam sibi amicissimum ducebat. Hujus quemdam codicem quem, patre mortuo, domi invenerat, bonorum partem pretiosissimam habebat. Alia ejusdem scriptoris reperit postea, tum litteras familiares, tum *de Gloria* librum, et Senecæ instar, in eo ingenium illud « quod solum populus Romanus par imperio suo habuit » mirabatur (1). Ad quem duas epistolas scripsit, in quibus ejus facultatem in dicendo potius quam animi constantiam in agendo miratur; hunc « summum latini eloquii parentem » alias vocat (2); undique scribens sese Ciceronianis fontibus prorsus immersum profitetur.

Multa quidem ex eo sumpsit in pedestribus opusculis, præcipue in libro *De sui ipsius ignorantia*. Præterea sæpe Scipionibus aut Læliis interpretibus usus erat Tullius. Nam in libro quem de Republica composuit, Æmilianum videmus a Massinissa regio apparatu exceptum, ut in *Africa* Lælium à Syphace, et in somniis cum atavo suo, Africano priore, colloquentem. Ambo de futuris familiæ suæ

(1) *Fam.* XVIII, 14.
(2) *Fam.* XVI, 14.

et patriæ fatis disserunt. Mirantem docet defunctus vir laudis humanæ vanitatem, rerum universitatem et regionis superæ mortalibus hactenus abdita mysteria. Talia quidem non omnino vera affirmat Tullius : « Fit enim fere, ait, ut cogitationes sermonesque nostri pariant aliquid in somno tale, quale de Homero scribit Ennius, de quo videlicet sæpissime vigilans solebat cogitare et loqui (1). » Hoc primum Ciceroni Petrarcha surripuit, ut somnium Ennii in fine operis fingeret; deinde ea quæ romanus ille philosophus de gloria et virorum illustrium fortuna dixerat ipse sentiens versibus explicuit :

Tempora diffugiunt, ad mortem curritis : umbra,
Umbra estis, pulvisque levis, vel in æthere fumus
Exiguus, quem ventus agat. Quo sanguine parta
Gloria? quo tanti mundo fugiente labores?

Et postquam totum orbem omni parte sibi convenientem, exiguum tamen et nullius momenti descripsit :

Vivite sed melius, sed certius, ardua cœli
Scandite felices, miserasque relinquite terras.
Hic vos vita manet quam sæcula nulla movebunt.
. . . .
Corporis atque animi sine tempore vivite; nam vos
Et magno partum delebunt tempora nomen,
Transibuntque cito quæ vos mansura putatis.
Una manere potest, occasus nescia virtus :
Illa viam facit ad superos, hac pergite fortes,
Nec defessa gravi succumbant terga labore (2).

(1) *Somn. Scip.*, v.

(2) Notum est apud Ciceronem cœleste illud Africani mei dictum;

Non tamen ille, utpote Tullii interpres, verbum verbo reddere curavit : bis ex suo sensu deprompta quædam eruditum sane hominem decentia amplificavit. Videtur primum ordinem totius orbis melius Cicerone cognovisse, neque in hac materia erroribus veterum inconsiderate captum esse. Insuper, dum alter Africanum Æmiliano futuram ipsius fortunam tantum detegentem fingit, alter ante oculos totam Romæ historiam expandit, civiliaque et exteriora bella inter Carthaginis et Hierosolymæ occasum, breviter etiam totum orbem, imperio Romano cadente, quassatum ostendit : hominem quippe decebat in rebus antiquis versatum hic per historiam romanam discursus, et ei magis erat propositum res gestas magnorum virorum in memoriam revocare quam de philosophia disserere.

Tum etiam Maronis meminit, qui Ænean, duce sibylla, in inferos duxerat, et ante illum romanæ gentis annales evolverat ; et quemadmodum Virgilius versus quosdam ediderat, qui ad suum tempus cadere videbantur, ut Marcelli mortem, semetipsum Petrarcha in scenam inducit, in Capitolio triumphantem et ingenio laudem veterum obscuratam renovantem.

omnibus qui patriam conservaverint, auxerint, adjuverint, certum esse in cœlo definitum locum, ubi beati ævo sempiterno fruantur..... (*Fam.* III, 12.)

IV.

CONFERUNTUR AFRICA ET SILII ITALICI PUNICA.

Est autem apud Latinos quoddam aliud carmen, cujus ad speciem respondere videtur *Africa*, tum materia, tum auctoris ingenio et dicendi genere, id est Silii Italici *Punica*. Quis enim nescit Silium ad laudem Romanorum ab integro adversus Carthaginienses bellantium suos versus pepigisse ? Quis eum, si legere audeat, neget magis historiæ quam Musis natum ? Quis tandem dixerit leges quæ epos decent plane esse consecutum ?

Silius etenim, cui primum animus erat ad judicia se conferre, brevi se totum, juvenis adhuc, litteris dediderat ; ante alios autem qui tempore Augusti vixerant scriptores assidue legebat, et imprimis Ciceronem et Virgilium ; quos tanquam sibi æquales et fere amicos diligebat : adeo ut alterius Tusculanam villam, alterius sepulcrum prope Neapolim emeret ; quasi simul amborum ingenium adipisci voluisset ! Libros, statuas, rara multa libenter domi colligebat. Hæc fere omnia ad Petrarcham, primum

foro paratum, deinde Tullii et Maronis studiosum lectorem, investigatorem sedulum et imitatorem pertinent.

Silium præterea, quum *Punica* scripsit, patet res præcipue a Livio, quosdam autem dicendi modos e Virgilio excerpsisse; vera potius quam magna ac stupenda curavisse; atque etiam nos nequaquam delectare, satis contra proficientem iis qui veteres Romæ annales evolvere student. Sese magis eruditum quam mente diviniore afflatum profitetur, et suas sententias alieno verborum habitu vestire amat; minime scilicet in inveniendo copiosus, et tamen variis narrationibus, modo Africani cum patre colloquio, modo Lucretiæ et Reguli nece opus distinguens, quæ animum a præcipua fabula sæpius avertunt. Hæc eadem de Petrarcha nobis sane nota habemus.

Quapropter quæsitum est utrum Florentinus vates, quum carmen suum componeret, *Punica* Silii cognosceret necne; quidam etiam contenderunt vatem nostrum clam domi *Punicorum* exemplar tenuisse, perlectumque assidue, *Africa* persoluta, combussisse, ne unquam fraus pateret; productum est imo in lucem quidam Silii codex, Petrarchæ notis distinctus. Falsæ quidem habitæ sunt inspectæ notæ. Quæ autem alia facti argumenta? Qui testes? Quis affirmet Petrarcham libentem commisisse ut publice accusari furti posset? Quis tandem, si paululum, tum fata Punicorum, tum Petrarchæ

indolem meminerit, nullo modo fieri potuisse furtum non contendet (1)?

Inter omnes jamdudum constat nunquam, nisi quam brevissime a Sidonio, a scriptoribus medii ævi nominatum esse Silium; deinde *Punica* ipsa in sancti Galli monasterio, quadraginta circiter annis post Petrarcham mortuum, a Poggio inventa fuisse, una cum Lucretio, Quintiliano aliisque poetis et veterum rerum auctoribus? Narravit ipse Poggius in quadam epistola, translatis verbis redundante, quomodo vatem illum, multis sæculis oblitteratum, tineis subjectum et quasi penitus sepultum, ad vitam revocaverit et sinu foverit. Hoc uno igitur manifestum est hujus poema a Petrarcha, plane licet erudito de omnibus quæ ad antiquitatem pertinent, omnino ignotum remansisse. Cujus nomen ne inscribit quidem in quolibet operum suorum loco. Imo ait: « De
» hoc tam laudato juvene (Scipione) nemo canit;
» quod ideo dictum est, quoniam, etsi omnis histo-
» ria laudibus et rebus ejus plena sit, et Ennium de
» eo multa scripsisse non sit dubium, rudi et impo-
» lito, ut Valerius ait, stilo, cultior tamen de illius
» rebus liber metricus non apparet. De hoc igitur
» utcumque canere institui, quia scilicet de eo

(1) Inter eos qui de furto Petrarcham absolverunt, vide LA BASTIE, *Mém. de l'anc. Acad. des inscriptions*, t. XV, p. 788. — VOSSIUS, *De Hist. Latinis*, lib. I, cap. 29.— *Annal. litterar. Gœtting.*, an. 1782, additam, p. 261-262. — O. OCCIONI, *C. Silio Italico e il suo poema.* (Padova, 1869.)

» liber meus est qui inscribitur *Africa;* utinam tam » felici exitu claudendus seni quam magno animo » cœptus est juveni (1). »

Constat deinde nunquam mendaci natura, vel in operibus componendis, Petrarcham fuisse. Quo scilicet ille studiosius priscis scriptoribus æmulabatur, eo accuratius ex alienis hortis, furis instar, sumere nolebat; bonaque fide, ne nimiam recentiorum scriptorum imitationem affectare videretur, timebat : « Verebar, ait, ne si hujus (Dantis) aut alte- » rius dictis imbuerer..... vel invitus ac nesciens » imitator evaderem. Quod, ut erat animus annis » audentior, indignabar, tantumque fiduciæ seu » elationis indueram, ut sine cujusquam mortalis » auxilio, in eo genere ad meum et proprium quem- » dam modum suffecturum mihi ingenium arbitra- » rer.... Hoc unum non dissimulo, quod si quid in » eo sermone a me dictum illius aut alterius cujus- » quam dicto simile, sive idem forte cum aliquo » sit inventum, non id furtim aut imitandi pro- » posito..... sed vel casu fortuito factum esse, » vel similitudine ingeniorum (2). » Tantam imo adhibere in eo diligentiam solitus erat, ut illud verbum ab ipso scriptum: *Quid enim non carmina possunt?* legerit in Ovidio statimque ita: *Quid enim vim carminis æquet* corrigendum curaverit (3). Alias

(1) *Fam.* x, 4.

(2) *Fam.* xxi, 15.

(3) *Fam.* xxii, 2. « Vitam mihi alienis dictis ac monitis ornare,

indignatur Maronem furti à quibusdam invidiosis insimulatum esse. Cæterum, quod ad *Africam* spectat, subito quodam impetu animi opus concepisse ingenue fatetur ; eumque sane esse mentitum dicerem, qui prius Silium in manibus habuisset et perlegisset.

Tertium nobis accedet argumentum, si utrumque carmen conferas. Frequentem inter ea similitudinum speciem, dissimilia plura inveniemus; quoties autem hic et illic quædam congruentia conferre dabitur, non erit concludendum alterum alteri æmulatum esse, at contra ambos uni eidem duci animum studiumque adjunxisse. Præterea eadem gesta nullo apparatu narrantibus eadem ultro occurrunt verba. Post Silium canentem:

.... Ter Marte sinistro
Juratumque Jovi fœdus....
Sidonii fregêre duces....

Ait Petrarcha :

Ter gravibus certatum odiis et sanguine multo.

At, primum quod ad materiam attinet, orditur res Petrarcha quas ad finem propiores Silius exposuit ; Scipionem alter, alter romanam gentem Carthagini luctantem celebrat. Uterque etiam ab altero longe

fateor, est animus, non stilus ; nisi prolato auctore, vel mutatione insigni, ut, mutatione apium e multis et variis floribus, mel unum fit.... » (*Id.*, id.) Cf. *Fam.* XXIII, 19 et *Senil.* II, 4.

discrepat tum in describendo, tum in exarando carmine. Ostendunt Silius et Petrarcha Africanum cum patre in somniis colloquentem; hic autem Ciceronem tantum imitari studuit, Virgilium ille qui Ænean in inferos a sibylla Autonoe ductum fingit. Hic sponte Romanas annales prorsus evolvit, neque sententiis de gloria et de supera heroum felicitate parcit; ille quinque versus de Cæsare, ne unum quidem de Tito emisit. Prior Lucretiæ mortem brevibus verbis complectitur; posterior copiosius ac veluti oblectationis causa, exposuit. Alter Lælium sine fere intermissione in scenam produxit, alter bis tantum, quasi forte nominavit. Silius de rebus in Hispania gestis fere tacet; regiam Syphacis describendam omittit, neque in amoribus Sophonisbæ immoratur; quæ omnia fusius Petrarcha explicuit. Ambo ultimos dies et mortem Annibalis prædixere. Apud hunc legitur :

> Vagabitur exsul...
> Tandem.... urbique metum depellet et orbi.

Apud illum :

> ......vagus exsul in orbe
> Errabit toto.....
> .... ac tandem terras formidine solvet.

Credendum est autem utrumque sententias e Livio tantum excerpsisse; neque solum in eo loco, sed in hac parte ubi de morte Reguli fuerint digressi et in multis aliis e fonte communi hausisse. Cæterum nihil simile inter eos obversatur in prælio

Zamaensi, nihil in Asdrubalis oratione, nihil in descriptione Herculis laborum, Etnæ, Alpium, Auroræ etiam, quæ tamen fere eadem verba semper poscunt.

Utrique autem, quum aliquid novi invenire contingat, omnino dissimiles eorum occurrere videntur sententiæ. Uterque Publii Scipionis umbram filio adesse, prior autem in Elysæis campis, posterior in somniis fingit; hic multa, ille perpauca loquentem. Uterque Ennium produxit; alter vero hunc fortem centurionem fingit sese prælio miscentem et ab Apolline ipso servatum, qui eum dilectum Musis fore et Hesiodo æmulum prædicit; alter Scipionis tantum amicum, qui somniis quibusdam excitatus, epicum de triumphali viro carmen molitur. Uterque etiam Homeri ingentem umbram movit, Petrarcha ante oculos somniantis Ennii, Silius ante Africanum ipsum in inferis ambulantem: quæ etiam in Silio, Alexandri instar, exclamat:

> Felix Æacida, qui tali contigit ore
> Gentibus ostendi! Crevit tua carmine virtus.

Inter eos qui Petrarcham furti insimulaverint gallicus fuit Silii quidam interpres Lefebvre de Villebrune. Vulgavit enim in sua editione *Punicorum* quamdam Magonis morientis orationem (1),

(1) Ii sunt ipsi versus quos Barbatus Sulmonensis sibi commissos, Petrarcha invito, vulgavit. Vide cap. VII.

quæ in *Africa* (lib. vi, in fine) legitur, et quam a se inventam in quodam Silii codice mentiebatur. Is enim locus, ex recentiore testimonio, in libello quodam Bibliothecæ vulgo dictæ Richelieu, qui scriptorum Latinorum multa excerpta continet, tantum reperitur. Imo post illud fragmentum legitur : *in fine lib.* vi *Africæ*. Lefebvre autem conditum hactenus Silii fragmentum in lucem se produxisse persuasum habebat; et gaudio falso deceptus, hoc inseruit in quemdam *Punicorum* locum (xvi, 28-61) ante quem nihil de vulnere Magonis, post quem vivus ipse Mago censebatur. Errorem itaque compertum mox vir quisque doctus habuit illusitque; statimque, ob propriam levitatem, sibimet iratus ipsi alio errore ultro deceptus est Lefebvre; quippe qui, ne delusus esse videretur, hunc locum contenderit a Petrarcha esse transcriptum. Sexaginta imo affirmabat loca exstare inter utrumque poetam similia; ea promiserat in quadam dissertatione, nequaquam vulgata, proferenda esse; hunc plane erravisse nunc manifestum est. Neque etiam senserat in oratione Magonis multa verba, ut *aurea alta palatia, vicinia mortis, postquam periturus eram, modernus*, veteri linguæ latinæ haud consentire, Italiam recentiorem contra redolere; magis magisque ludibrio fuit.

V.

QUÆ SINT IN AFRICA REPREHENDENDA, QUÆ LAUDANDA.

In universum æstimanti difficile quidem videtur plenam de *Africa* dicere sententiam; nobis enim vera manent ea verba quæ Petrarcha amicos ad patientiam hortandi causa adhibebat : « Nedum Sci- » pio meus ad summum meo perductus est car- » mine, et Africa diutius mihi possessa, et laboriosius » exarata quam credidi, nondum tamen supremo » sarculo culta est, nondum glebas inutiles rastris » attrivi, nondum superductis cratibus scabrioris » agelli cumulos coæquavi, nondum frondes et » luxuriantes pampinos et hirsutam sepem falce » compescui... Uberrima, fateor, mundi pars est » Africa : virorum optimus est Scipio, sed nulla » tanti viri virtus, nulla telluris tanta fertilitas, quæ » sollicito cultore non egeat (1)... » Necdum mo-

(1) *Fam.* XIII, 11 Cf. ea verba:

. . . . . . Mihi paucula carmina Phœbi
Solstitiale jubar sub tarda crepuscula sæpe

riens manum operi admoverat; itaque imperfectum illud tantum pro virili parte ex bono et æquo judicare licet. Etiamsi ad nos omnibus partibus absolutum poema pervenisset, multis aliis abundare vitiis istud carmen hic videndum est.

Hoc igitur primum *Æneidi* conferre liceat, quæ a Marone ipsa infecta in exemplum a Petrarcha profecto assumebatur ; cujus tamen nimiam imitationem affectare dubitabat, ne, Virgilii instar, debilior videretur quam qui clavam e manibus Herculis usurpasset. Cæterum, solet in *Æneide* lector quivis rebus heroum adjecta miracula, turbæ hominum immixtos Deos, totam denique naturam poetæ ingenio animatam, hinc inferos, illinc Olympum, sæpius gratas fabulas veritati austeriori antepositas mirari. Similiter immensus *Africam* scribenti patebat campus, et quodam modo iter a Marone inceptum ; materiam nempe quam olim erat complexus Virgilius ipse sua vice aggrediebatur. Ambo etenim inter Romam et Carthaginem certamen cecinere ; hic Didonem ab Ænea derelictam, ille Didonis urbem ab Africano attritam, ita ut omnes versus ad dilatandam et extollendam Romæ famam uterque

Traducunt. Sic tota dies consumitur ; atqui
Posteritatis honos animum, et ventura nepotum
Judicia exagitant. . . . .
. . . . Sic insita menti
Segnitiesque metusque moræ sunt causa.. ..
(*Ep. metr.* III *ad Bernardum Ruthenensem.*)

converterit. Videas autem quam longe dispares sint, quum rem uterque suam explicet! Alter enim istius belli causas exponens, Junonem ipsam loquentem inducit, de integro iras moventem, atque ita ad dignitatem rerum exiit uberius poetæ ingenium ; statimque immensam sentit hanc litem quæ omnes cœli et terræ vires commovit. Alter contra, carmen epicum mentitus, acta potius diurna evolvit, quæ Scipionis gesta referunt, et more prorsus pedestri :

> Æmula Carthago surgenti inviderat Urbi ;
> Sed gravius tulit inde parem, mox viribus auctam
> Vidit, et imperio dominæ parere potentis.... .
> Edidicit ....

Et ubique, sive Deos inserere fabulæ suæ, utpote christianus, dubitat, sive traditarum rerum meminisse quam nova fingere animo mavult, vestigiis historicorum fideliter insistit ; sic autem quodam modo campum sibi patentem delimitavit et contraxit, lectoremque ita monuit sese historicum potius quam epicum carmen pangere. Hoc totum scilicet lustres oculis ; nunquam Deos reipublicæ consulentes et rebus Scipionis sese immiscentes videbis ; adeo Petrarcham, christianis imbutum doctrinis, pudebat Olympum conscendere ! Maluit quidem has regiones superas a Tullio jam olim lustratas adire, quasi loca ambigua, sedes omnium ætatum et gentium viris patentes ; palatia veritatis, « in extremo quidem Occidentis summoque Atlantis

vertice..... curiosa quadam elegantia (1) » describere. Hic etiam longius æquo commoratur, modo Africani, modo Ennii somniantis vestigia insecutus (2). Semel tantum fabulis istis quibus delectabantur veteres usus est, quum Romam et Carthaginem in femineam formam mutatas ante Jovem adduxerit. Hic est fere totius poematis locus, ubi artes illas paganis vatibus maxime notas adhibuerit.

Alias ostendit Sophonisbam ad inferos immensæ turbæ mediam descendentem et ob mortem voluntariam a Minoe damnatam. Æacus autem veluti miseratione quadam commotus assurgit, et hanc reginam jam fortuna duriore conflictatam in alia mittit loca, ubi jacent qui amoris causa periere. Hæc est quidem fabula Maronis :

Proxima deinde tenent mœsti loca qui sibi letum
Insontes peperere manu.....

Et ultra :

Hic quos durus amor crudeli tabe peredit
Secreti celant calles et myrtea circum
Silva tegit.....

Imo iisdem fere verbis utitur Petrarcha :

..... Hic latis æterna silentia campis
Myrteaque umbriferos vetus ambit silva recessus.

(1) *Dial. De contemptu mundi*, præf.

(2) Cf. *Fam.* v, 7 : Somniis fidem habeo, non magis quam Cicero ipse, propter unius sui somnii fortuitam veritatem, multorum ambagibus implicatur.

Tardus quidem in excogitando, Virgilium etiam minime imitatus, res gestas Scipionis exiliter et gelide exposuit Petrarcha, atque ita narravit potius quam cecinit. Nihil aliud egit, a sexto libro imprimis usque ad finem, quam ut tradita a scriptoribus antiquis versibus ederet, modo effusa substringens, modo breviter dicta copiosius dilatans. Fere undique revocantur in memoriam potius quam ipsi admirationem movent perlecti ab eo scriptores, ita ut quid sui sit peculiaris ingenii raro palam fecerit. Aliquando luculentus traductor prælium Zamaense describit, aut quemdam casum ab alio scriptore indicatum pluribus verbis non ineleganter exsequitur, tum quum Carthaginienses legatos concivibus captivis prope Romæ mœnia occurrentes fingit. Ideo spiritu caret totum carmen, neque unquam inexspectata quævis res lectorem juvat et tenet. Si quis enim prius Ciceronem aut Livium perlegerit, nihil illi jam novi, nihil apti ad delectationem occurret.

Vix interdum quædam emergunt loca, in quibus veterum oblivisci et de Petrarcha recordari liceat. Nempe passim ex imo corde potius quam ex erudito animo versus suos exprompsit : meliora enim semper carmina quæ animi affectus redolent condidit. Modo concordiam quæ inter Publium et Cneium Scipionem vigebat fert ad cœlum ; modo Sophonisbam illam cui conjugium et mortem uno die attulit Massinissa quam felicissime depingit :

Cæsaries spargenda levi pendebat ab aura
Colla super recto quæ sensim lactea tractu
Surgebant, humerosque agiles effusa regebat.
. . . .
Lumina quid referam præclaræ subdita fronti
Invidiam motura deis, divina quod illis
Vis inerat, radiansque decor qui pectora posset
Flectere quo velit.....

Illam Sophonisbæ pulchritudinem quum sane luculentius describeret, tum Lauræ, cujus nunquam nomen latinis in operibus scripsit, meminerat, quasi amoris sui memoriam, vel in erudito labore, curavisset. Hæc tota deinde narratio, ubi Afræ reginæ casus evolvuntur, molli quidem et remisso dicendi genere præstat. Tales et illius mores pinguntur, quales nunquam Catullus Ovidiusve descripsisset (1).

Idem Capitolino triumpho elatus Florentinus vates, immaturaque gloria ovans, haud plane Virgilianis inventionibus indigna effingit, ut qui narret in Italiam victorem redire Africanum, et celsa e puppi eam partem cœli spectare, unde mox patrium emersurum sit littus; cui proximus meditatur Ennius poeta (2); ad colloquium invitatus, sese

(1) Talem fuisse Sophonisbam reor, dum Massinissam cepit victa victorem, quod in Africa olim gestum nunc in *Africæ* nostræ libris patheticæ materiæ fundamentum est. (*Fam.* XVIII, 7.)

(2) Jussit (amicitia) et ut nostro rudis Ennius ille placeret
Scipiadæ, in partem lauri venturus opimæ,
Et vitæ mortisque comes, custosque sepulcri.
(*Ep. metr.* I *Gabrieli Zamoreo Parmensi.*)

respondet in contemplatione gloriæ et virtutis Scipionis versatum, hæc nisi rudi et incompto versu celebrare posse. Ergo, quippe qui tantæ laudi impar sit, Scipionem queritur Ennius adversam in hoc uno fortunam pati, quod, Alexandri instar, nullum nactus sit poetam, qui præclaras ipsius res gestas convenienti versu celebret. Hunc tamen una consolatio sustentat :

..... Currentibus annis
Nascetur forsan digno qui carmine cœlo
Efferat emeritas laudes et fortia facta,
Et cui mellifluo melius resonantia plectro
Calliope det fila lyræ, vocemque sonoram.

Unde illa spes Ennio? Narrat scilicet sibi in somniis visam esse imaginem illius Homeri, quem sibi ducem et magistrum elegit. Nec mora, in diem posterum victoriam Africani denuntiavit Mœonius vates; videntique confuse juvenem in angusta valle sedentem, ramis tempora redimitum, hunc Punicorum bellorum vatem designat, hujus præcinit triumphum, ubi deerunt captivi et bellica tropæa, ubi tamen Scipionis nomen, hactenus ignoto nomini sociatum, resonabit. Quibus auditis, gratum Ennii dux habet augurium futurumque suæ laudis præconem salutat :

Illum equidem jam nunc juvenemque novumque poetam
Complector.....

Feliciter ita, ut quodam modo a Scipione adopta-

retur, interposito utebatur Petrarcha Ennio, quem legerat statua in Scipionum monumento fuisse honoratum.

Alias autem plus æquo doctior idem incedit, quippe qui magis auctores rerum Scipionis quam Scipionem ipse recordetur. Dignus utique factus est, in quem hoc de Silio Plinii junioris judicium conferretur : « Scribebat carmina majore cura quam ingenio, » aut illud Quintiliani de Lucano : « Magis oratoribus quam poetis adnumerandus. »

Sit tamen ut pro historico poemate *Africa* habeatur : tunc videndum est an poeta, hujus generis conditionibus plane acceptis, opus recte disposuerit et peregerit. Hianti porro et aspera compositione usus est, et vitiosum rerum ordinem usurpavit, qui tum primum Africanum ad Elysios campos rapuit, et diutius ipse in illa regione commoratus est : atque eo fit ut tantum in tertio libro explicari incipiat fabula. Multa deinde legenti supervacanea, in primis potissimum libris, occurrunt, narrationes crebræ incidunt : quæ, tædio insuper plena, longius ab incepto Petrarcham bona gratia trahunt. Modo enim Romæ vel Carthaginis primordia, modo Deciorum vel Philœnorum mortem fusius ultro laudat, tam lento et ancipiti cursu incedens ut historiam in scholà docere neque unquam mente diviniore afflatus esse videatur.

In eo autem fit intemperantior, quod frequenter Scipionem et alios inducit loquentes. Aliquando

etiam orationes orationibus mutantur; has inter paucissimi clauduntur versus qui ad contextum reddendæ narrationis lectorem adducant. Verbosam autem et secum tædium afferentem vates noster eloquentiam diffundit; supervacuam maxime, tum quum P. Scipionem fingit hostibus tergum ejus prementibus, in extremo tumultu pugnæ suos multis verbis adhortantem.

Longas orationes longæ descriptiones sequuntur, et circa res tenuissimas moratur Petrarcha. Quem enimvero, lector, audias Syphacis regiam describentem : nulli communi loco ille desinet, ne minima quidem præteribit. Inde fit ut sæpe addubitet quomodo, consumpta quadam materia, ad aliam transiturus sit. Operose prioribus res posteriores narratas jungit cursumque inæqualem peragit, torrentis instar, qui modo ruentibus et lutulentis redundat aquis, modo ad minimum deductus incredibili lenitate fluit.

Quod si autem ad vitia sermonis spectaveris, mendosum etiam carmen invenies, et non paucas maculas mirabere. In summum quidem verborum aliquando gravitatem et copiam, sæpius obscuritatem animadvertere licet. In quadrum numerumque redactæ, tarda et inerti structura, incerto sensu producuntur sententiæ; similiter etiam eodem pacto continuata et conclusa videntur. Plerumque obsoletæ ad comparandum eliguntur figuræ, aliquando tamen novæ : exempli gratia Annibal fugiens ser-

penti sub rupe obtrito confertur. Raro variantur in modulando numeri, frustraque has incisiones simplicesque verborum conformationes, quæ Virgilio placent, desiderabis; ac fere dicas Arretinum vatem potius Lucano et Statio quam Maroni esse deditum. Rara cæterum loca subeunt, in quibus Maronem palam assequi videtur. Aliquas ex eo dicendi formas excerpsit, quæ verborum quorumdam memorem potius testantur, quam Virgiliano ingenio imbutum.

Poterat quidem, Lucretiæ mortem referens, cum magno poeta contendere, Ovidio scilicet, qui in secundo *Fastorum* libro, hunc casum, longius autem Petrarcha, fabulatus erat. Qui enim Gabias obsessas, Brutum terræ tanquam matri osculantem, Collatinum et Sextum Tarquinium Lucretiam subito invisentes, plura denique non sine flamma et salibus orditur. Quæ neglexit ita Petrarcha ut neminem etiam nomine designet; Livium imitari maluit, Ovidium tamen semper habet ante oculos, ne forte imitetur; cui autem sæpe invitus impar est, quum inter se certant uter melius vestigiis Livii sit ingressurus.

Totum denique pedestre dicendi genus est, in narrando imprimis. Sermoni propiores sunt versus, et persuasum tamen habuit auctor sese totum poema poetico colore induisse, qui passim aut virum luctantem leoni furioso aut gentem victam direptæ ovi contulerit; neque multum variis utitur

ita translatis similitudine verbis. Solæcismos denique haud omnino vitavit; inter quæ tamen pleræque sunt maculæ iis qui primis carmen typis mandarunt addicendæ. Quod ad prosodiæ vitia attinet, sunt dimidiati versus quos, Virgilii instar, imperfectos reliquit; sunt et quædam male mensuratæ syllabæ, quas ad marginem plerasque notavisse, neque tamen correxisse dicitur. At non id, puto, sæpius sua culpa; quæ merito in scribas posteriores transferetur.

Ex iis apparet nulla in isto poemate nisi loca quædam esse probanda : « Sed tamen est tale ut de eo gloriari juvenis debeat, et pudere senem non possit (1). » Auctorem enim adolescentulum dicas scholaribus imbutum studiis, qui scriptoribus sibi notis et dilectis æmulari flagret, inceptoque operi adhuc impar, ea omnia quæ legerit in rudem quamdam et indigestam molem congerat. Ea de se dicere potuerit Petrarcha, quæ, Ennio accommodata, ipsa in *Africa* emisit :

..... Nostra peritia fandi
Nondum propositam valuit contingere metam
Nuper ab exiguis radicibus orta.....

Tum igitur, ubi desint dives ingenium, maturata compositio, etiam in dicendo suavitas, jure deerit posterorum memoria.

(1) VERGERIUS, *Vita Petrarchæ*.

VII.

QUID NOS AFRICA DE INGENIO ET NATURA PETRARCHÆ DOCEAT.

Verumtamen bene est *Africam*, tædio plenam licet et vitiis abundantem, ad nos pervenisse: Petrarcham scilicet, nisi ingenio clariorem, saltem magis notum ostendit. Etsi haud magni pretii ipsa æstimata est, materia tamen fit digna ad quam litterati respiciant, ipsius cognoscendi auctoris cupidi.

Illud primum admirari satis non potui adeo dilectum carmen adeo ab ipso poeta esse neglectum. Sed multa liceat circumspicere, et quid de *Africa*, quid simul de ingenio et natura Petrarchæ censendum plane intelliges. Quod imperfectum et inane evasit, e magno consilio opus ortum erat; totum enim antiquitatis studium, totum patriæ amorem spirat; et illud pectore toto noster sane conceperat, quasi omnes in illo animæ affectus complecti, nobilibusque studiis obsequi voluisset.

Tum primum meminerimus hunc a pueritia vete-

rum amore vel potius superstitione captum esse, ut qui modo litteras et artes in Italia renovari, modo rem Romanam ipsam in melius crescere semper cupierit. Illi a primo magistro Convennolio hic amor venerat ; postea, qui Montem Pessulanum et Bononiam sese ad jus civile applicaturus a patre missus erat, omnem operam, contra invito quidem primum parente, in latinis legendis scriptoribus ac præcipue Cicerone et Virgilio consumebat. Hos sibi comites, dum solus per campos ambulabat, adjunxerat ; iis, etiam in vigiliis, convivebat, et eorum exemplaria diurna nocturnaque manu versabat. Leges autem, licet Romanæ antiquitatis plenas, parvi faciebat ; patrociniumque aversatus, poeta mediocris quam rabula dici maluit. Latinas igitur litteras, jamdudum senescentes ac fere perditas, assidue excoluit, et longe lateque vulgatas in melius reparavit ; denuo mox nemini, paulo modo humaniori, ignotus fuit.

Ipse scilicet, veluti in umbrosis Heliconis saltibus latens, dum fervebant bella undique, ad notitiam vetustatis unice incubuerat (1). Veterum libros, passim dilapsos ac prope suppressos, omni opera et studio, tum per litteras, tum ipse in itineribus, per totam Europam, trans mare etiam, in Oriente perquirendos curabat ; de quibus ipse dicere solebat : « Una inexplebilis cupiditas tenet... Libris satiari

(1) *Ep. ad post.*

» nequeo... Libri medullitus delectant, colloquun-
» tur, consulunt, et viva quadam nobis atque ar-
» guta familiaritate junguntur (1). » Quæ quum ita forent, in ejus bibliothecam, velut in inviolatum sacrarium, convenere tum Horatius, Maro, Terentius, Ovidius, tum Plinius, Cicero, Gellius, Seneca, Macrobius. Quosdam etiam alios, nunc sublatos, legerat aut saltem viderat. Manu propria Tullii epistolas, quæ ei præsto erant, transcripserat, tantoque ardore Virgilio studuerat, ut ab Innocente papa et presbyteris quibusdam cardinalibus magicarum artium artifex dictus fuerit (2). Quibus fultus auxiliis, profitebatur sese præsentium malorum oblitum, sæculis felicioribus immisceri; ac postremo, quasi diis bene juvantibus, in studio amicissimorum librorum vita defecit, iisque recumbens dulcem animam exhalavit.

Quare togatus, ut ita dicam, veterum opera perscrutabatur, et ut eos non solum percalleret, sed etiam imitaretur, assidue laborabat; ideoque videas primum, modo M. Tullii vestigiis insistentem, quum philosophiæ tractatus aut familiares litteras diligentissime conscriberet, modo Livianæ laudi æmulatum, quum librum historiarum a rege Romulo in Titum Cæsarem, « opus immensum et laboris capacissimum, » aggrederetur; modo

(1) *Fam.* III, 18.
(2) *Senil.* I, 3.

etiam quæ vera, quæ falsa essent in originibus urbis pensantem et seligentem. Cui tum sola Virgilii laus deerat.

Quidam tunc florebant poetæ, Bonattinus Bergamensis, Albertinus Mussato, Convennolius de Prato, Coluccius Salutati, qui Maronem e longinquo imitari studebant, qui a multis quidem plausu excipiebantur, triumphoque etiam donabantur. Ferunt etiam Dantem, quum Divinam Comœdiam meditaretur, ipsum dubitasse an vulgari ac patrio sermone uteretur; nam qui Virgilium sibi ducem per inferos elegerat, Virgilianum melos in canendo se decere forte arbitrabatur. Quis idcirco miretur Petrarcham ex illa lauro qua adumbratur Mantuani vatis sepulcrum ramum fronti admovisse? Quemadmodum igitur æqualem veterum sese ultro fingebat, monumentum ipse aliquod exigere, quod eorum laudi haud impar foret, utique statuit, ac tum materiam ex annalibus populi Romani excerptam sibi proponere, imo Romanorum lingua uti voluit.

Insuper quærenti ei quanam re posset quam plurimis prodesse, nulla major occurrit, quam si exempla avorum in memoriam civium suorum revocaret : « Qui enim, aiebat, hodie magis ignari » rerum Romanarum sunt quam Romani cives? In- » vitus dico : nunquam Roma minus cognoscitur » quam Romæ (1). » Ipse saltem jamdudum in iis

(1) *Fam.* VI, 2.

versabatur auctoribus, quibuscum de magnitudine Romana quotidie colloquebatur; quam scilicet collapsam lugebat, cupiebatque vehementer ut recrearetur. Ruinas urbis sæpius invisit, columnas et sepulcra, templaque et arcus, omnes reliquias jampridem præteriti temporis, non sine planctu videlicet miratus a tanto casu renovandam esse Romam reclamitabat (1). Illam enim, utpote summi pontificis et germanici imperatoris necessariam sedem, caput orbis æternum habebat. Quamobrem utrumque supplicibus verbis vel orationibus precatus est, ut suam quisque domum relinqueret, Romæ mansurus. Qua re quidem non impetrata, regem Neapolitanum Robertum, quem omnes in Italia pacis arbitrum, litterati vero novum Salomonem habebant, assidue coluit. Venetos et Genuenses, tum bello divisos, ut sese in pristinam concordiam reducerent hortatus est. Dein virum egregium quemdam, nomine Nicolaum Rienzi, qui rempublicam Romanam restituere tentaverat, rerum potitum consiliis fovit, victum defendit, et semper Romuli et Camilli æmulum, novum Urbis conditorem, ab ingenti Scipionis umbra protectum omnibus denuntiavit; et quanquam rem secus procedere viderat, infracto tamen animo et spei penitus quidem reconditæ tenax perstitit.

Quod autem spectaculum, melius ac felicius quam

(1) *Fam* II, 14.

secundi belli Punici finis lassatas mentes recreasset? Quo tempore majorem illa invicta gens se præstitit, cujus ne in istis quidem angustiis vires nunquam effetæ, nunquam animi defecerant? Quæ alia purior, laudeque dignior quam Africani prioris imago? Undique in Cicerone, quocum lectione assidua colloquebatur, eumdem laudatum videbat Petrarcha, et modo perfectissimum, modo divinum vocatum. Quid ultra tanto viro deerat, nisi ut dignus scriptor inveniretur, qui eum more historico aut epico celebraret?

Ergo, si nostri naturam, indolem animique affectus respexeris, haud certe miraberis ab illo Scipionem, utpote Romanum, et virtute præcellentem virum, non solum ad astra sublatum, sed etiam quasi sodalem dilectum esse. Atqui carmen suum eo majore studio persecutus est, quod una sibi patrios mores et eximium quemdam civem celebrare liceret (1).

Scipio enim vixerat in hac ætate Romæ, quum nondum corruens in pejus labaret respublica, fereque intactam priscorum dierum virtutem servaret, quum artes Græciæ libenter excipere quidam cives inciperent, et ad patrios mores etiam a Græcis adventitias doctrinas adhiberent. Hæc fuit amborum,

(1) De eodem statuerat, iisdem temporibus, agere Zanobius de Strada: cognito autem incepto Petrarchæ, destitit. (TIRABOSCHI, *Storia della letterat. ital.*, lib. III.)

qui cognomen Africani usurpaverant, fortuna, et ipse Petrarcha adeo ignorabat utrum utri anteferret, ut eos « tam junctos et tam pares (1) » quasi in unum confunderet. Priorem tamen Africanum, alterius scilicet exemplar, sibi majorem elegit, ita ut illum quibusdam meritis, quæ ad Æmilianum spectant, quasi non fictis coloribus ornaverit. Quæ quum ita sint, illum in animo semper habuit non solum bellico ingenio, sed etiam omnibus quæ civem eximium decent virtutibus commendare.

Quem enim fortem in pugna et rei militaris peritum experti erant Pœni, tum sub mœnibus Carthaginis novæ, tum in Libycis campis, victoremque ægre senserant; at ille sese imitandum Romanis posterisque ultro præbuerat, qui pietatem erga parentes, constantiam in adversis, abstinentiam in secundis, continentiam, et reverentiam erga Deos palam et undique erat professus. His autem virtutibus alias jungebat, quibus Petrarcha tanto melius delectabatur, quanto ipse ad eas propensior. Scipio etenim eximios quosdam cives in amicitiam contraxerat, atque omnis officii diligentissimus, benignum erga suos animum sumpserat; felicitatem summam in amicitia posuerat. Illi nullus Lælio carior, nullus dignior, qui suum contubernium exerceret; amboque in bello, ambo post pacem animo concordes vixerant. Tanta ea inter eos fuerat amo-

(1) *De Vit. solit.*, lib. II, sect. 9, c. 5.

ris societas, tantaque postea Æmiliani et posterioris Lælii, ut eorum nomina Tullius in libro *De Amicitia* inscripserit, utpote quibus maxime extolleretur et nobilitaretur amicitia. Hæc ipse Petrarcha jure scripsit : « Convivere... cum amicis adeo jucundum, ut eorum superventu nil gratius habuerim, nec unquam volens sine socio cibum sumpserim... Amicitiarum appetentissimus honestarum et fidelissimus cultor fui.... Principum et regum familiaritatibus et nobilium amicitiis usque ad invidiam fortunatus fui (1)... » Dilectus scilicet et ipse vixit quam plurimis, benigne exceptus ab Avenionensibus papis, regi Roberto Neapolitano et principibus multis carissimus ; nihilominus natos obscuriori loco amicos quam ardentissime diligebat, ac passim habitantes sæpe invisebat. Multorum supersunt nomina, quos frequentibus juvit epistolis, aut quibus quoddam opusculum dedicavit. Semetipsum profitebatur natura magis amicitiæ deditum quam alii cuilibet rei; in qua amicitiam ipsam quærere solebat. Nullum fere scriptum reliquit, in quo non suam animam aliarum consortium animarum studiosam quasi plane nudaverit.

Neque illum præterea fugiebat Africanum, laudis avidissimum eoque propiorem invidiæ, omnia fere ad augendum nominis sui splendorem adhibuisse; adeo ut aliquando legum patriæ oblivisci visus sit,

(1) *Ep. ad post.*

ne aliquid damni suæ gloriæ afferret. Elatius semper prosperis rebus se gesserat. Famam et ardenti studio Petrarcha persequebatur ; qua nil optabilius, nil dulcius, Africani instar, profecto et ipse censebat, ut testatur quoddam ejus vulgari sermone canticum, multaque alia loca passim in operibus ejus dispersa. Tullii librum *De Gloria*, tunc ab illo repertum posteaque rursus abolitum assidue legerat ; seque ad fastigium honoris ascendisse ipse ratus est, quum per hanc viam Capitolinam, qua Scipio quondam processerat, ipse triumphans invectus est.

Alia etiam de Africano referuntur, quæ Petrarcham delectabant ; litteris enim utique deditus, prout hominem liberalibus artibus a pueritia imbutum decebat, poetarum contubernio lætabatur, eisque semper se munificum præbebat. Sese postquam tandem a tumultu belli et cœtu hominum ultro receperat, neque tamen civium suorum oblitus, neque illis obliviscendus, in Liternensi villa, tanquam in portu, ultimos annos transegerat ; ideoque a Petrarcha laudatus, qui ipse in Valle Clausa, juvenis admodum, solitudini vacabat, quique senex prope Mediolanum idem villam, ubi aliquando habitavit, Linternum nominabat : hic et illic Africanum imitatus, quem solitum dicere aiunt nunquam se minus otiosum esse, quam quum otiosus, nec minus solum, quam quum solus esset.

Scipionem igitur admirabatur, eximias videlicet virtutes summo ingenio jungentem ; quem inter

mortuos omnibus anteponebat, et viventibus, quantum poterat, libens conferebat ; cujus meminerat fere unius, quum Romam inviseret ; eaque est maxima laus, quam Lauræ defunctæ tribuit : animam quidem ejus, ut de Africano ait Seneca, in cœlum, unde erat, rediisse mihi persuadeo.

Totus igitur apparet in isto poemate vir ille, qui per mille opuscula, vulgaria latinave, exquisitum diffudit ingenium. Quum enim *Africam* conderet, omnes animo insitas virtutes, quasi ex intimo, aliis attribuendas, expromebat. Eruditum sane ac veterum fautorem judicare licet, qui sibi materiam ex clarissimis rebus antiquis finxit; Romanorum deinde et Corneliæ præsertim gentis, qui Scipionem Carthaginis victorem in memoriam nostram revocare studuit ; philosophorum et poetarum postremo, qui vicem explere Ennii, et Ciceronis doctrinas evolvere conatus est. Ea sunt quæ ad scriptorem attinent ; si autem hominem ipsum spectaveris, hunc conspicuum in quaque pagina, ut ita dicam, videbis. Undique scilicet patet hic laudis amor, quo Petrarcha semper tanquam adamantina catena captus est : tum etiam studium illius urbis Romæ quam sibi patriam elegerat, et in pejus labantem miserabatur, cui demum ingentia avorum proponebat exempla. Arcanos etiam animi sui motus exhibet, quum Sophonisbæ miram pulchritudinem, repentinos amores et infelicem casum blandissimis coloribus ornat : quum amicitiæ ipse cultor, Africanum extollit, qui

cum Lælio summa et per ævum insigni familiaritate usus est.

Proderit igitur, de vate ipso nova aperiens documenta, quivis de *Africa* labor. Cui etenim modo Scipionis virtus, modo Virgilii ingenium incredibili splendore refulserant. Altera quidem concivibus suis, alterum ei deerat; utrumque imo corde exoptavit. Vanæ autem spes ejus evaserunt; eumque testatur illud carmen animos suorum frustra conatum erigere, frustra simul veteribus esse æmulatum. Quos assidue legerat, pedetentim secutus imitari nesciit; quos ad virtutem erigere cupiebat, ii incerta voce canentem non audiere. Ergo, quæ neque Scipioni neque recentioribus Romanis profuit, saltem Petrarcham magis notum fecit *Africa*, ostenditque sciptorum latinorum docilem discipulum et avitæ laudis studiosum, qui traditam ab antiquis Romæ religionem servavit et in melius reparatam posteris reliquit.

VII.

QUOMODO CUM POSTERIS PETRARCHA IPSE IN UNUM DE AFRICA JUDICIUM CONVENERIT.

Quæ olim Petrarchæ, dum viveret, maximam laudem attulit, hodie prorsus abjecta jacet *Africa*. Idcirco pulverulentum opus resolventi hujus mutatæ in tempus fortunæ causas indagare in extremo libet : ac duo sane nobis auxilio erunt judicia, Petrarchæ primum, posterorum deinde, ambo scilicet inter se consentanea.

Postquam primas operis lineas, ut ita dicam, noster duxisset, primum plenissimis velis ad gloriam ultro vehebatur, et persuasum habebat suum carmen ab injuria oblivionis esse asserendum. Illudque scribens bis sibimet ipsi futura fata denuntiavit.

Jamque in secundo libro hæc P. Scipio prædicta filii fortunæ addebat :

> Cernere jam videor genitum, per sæcula multa
> Finibus Etruscis juvenem, qui gesta renarret,
> Nate, tua, et nobis veniat velut Ennius alter.....

Talia fusius in ultimo libro evolvit Petrarcha, Homerique ore loquens, Græcorum et Romanorum successorem sese posteris denuntiat :

Hunc tibi Tusca dabit latis Florentia muris.. ..
Ille diu profugas revocabit carmine Musas.... .
Francisco cui nomen erit, qui grandia facta
Vidisti quæ cuncta oculis ceu corpus in unum
Stringet, et Hispanas acies Libyæque labores
Scipiadamque tuum, titulusque poematis illi
Africa. . . . .
Hic quoque magnorum laudes studiosus avorum
Digeret, extrema relegens ab origine sortes
Romulidas, vestrumque genus sermone soluto
Historicos titulosque viris et nomina reddet.
In medio effulgens nec corpore parvus eodem
Magnus erit Scipio, seque ipse fatebitur ultro
Plus nulli debere viro.....

Eo quidem magis *Africam* fore celebrem existimabat Petrarcha, quod gloriam ex opere licet infecto undique captavisset. Neque primum, quamdiu vixit Neapolitanorum rex Robertus, spem perficiendi operis abjecit :

..... Sub nomine crescit
Africa nostra suo, tenuis nisi gloria sordet,
Parva quidem, at grandi studio longoque labore
Invigilanda mihi, jamque ipsa superbior ardet
Ad sacros properare pedes (1)......

Tum quoque episcopo Lomberiensi, amico suo, et lauream in Capitolio decerptam et nova *Africæ* suæ fundamenta, « duo parva quidem sed de-

(1) *Ep. metr.* I *ad Joannem Barrilem.*

vota munuscula (1), » venerabundus offerebat.

Scribens demum ad Guillelmum Veronensem (2), sese dicebat Parmæ duplici opere perfungi, et *Africam* simul domumque exstruere. Adde illud, quod opus utrumque sine proposito consilio moliretur, adeo ut quod de domo ad carmen fere transferre liceat :

Ergo opus insistens celero; tamen omnia discors
Mens variat : nunc recta placent angusta Catonis,
. . . .
. . . . nunc æmula cœlo
Mœnia Romulidum tacturaque culmina nimbos
Urbe Semiramia meditor. Modus omnis agelli
Sordet, et immensis vaga mens anfractibus errat.
. . . . Redit inde modesti
Miratrix, luxusque odio flammata superbi.
Jugiter ista mihi de me certamina surgunt (3).

Similiter carmen, modo monumentum ære perennius, modo exiguam et jam caducam ædem habebat; futuraque ejus fata ancipiti animo formidabat. Qui primum sese Maroni æmulatum esse credebat, deinde ne Lucanum quidem attigisse forte animo præsumpsit (4). Hæc lege in dialogis *De Con-*

(1) *Fam.* IV, 13.

(2) ..... Quæ præmia in pectore? Cura
Africa. Quod studium vehemens, quis fructus? Inanis
Gloria.

(3) *Ep. metr.* I *Guillelmo Veronensi.*

(4) Te multi historiæ seriem servare canendo
Lucani de more putant.
(*Metra Col. Salutati ad Petrarcham incitatoria.* Append. II.)
Multa enimvero quæ Pharsaliam deformant vitia in *Africa* invenies.

temptu mundi, qui compositi ante annos MCCCXLIII dicuntur. Sese enim fingit a S. Augustino increpitum : « Famam inter posteros concepisti, ideoque manum ad majora jam porrigens, librum historiarum.... aggressus es, eoque nondum ad exitum producto, tantis gloriæ stimulis urgebaris, ad Africam poetico quodam navigio transmisisti, et nunc in præfatos Africæ libros sic diligenter incumbis, ut alios non relinquas....

Mox ruet et bustum, titulusque in marmore sectus
Occidet ; hinc mortem pateris, nate secundam.. .. (1).

» Abjice ingentes historiarum sarcinas.... Dimitte Africam, possessoribus suis linque ; nec Scipioni tuo nec tibi gloriam cumulabis; ille altius nequit extolli, tu post eum obliquo calle niteris (2). »

Jamque etiam versus clausos custodiebat et minime sinebat enotescere. Quum Barbatum Sulmonensem adeo fidum habuisset, ut adhibitis ab eodem intercessoribus cederet, et triginta quatuor rudes adhuc versiculos, nunquam sane publicandos committeret, hos brevi animadvertit in vulgus exiisse. « Sic ex illo vix bibliothecam litterati ho-
» minis introire mihi contigit, ubi non eos versus,
» quasi epigramma illud Apollinei tripodis templum
» subeuntibus, obvium in limine videri, quorum

(1) Hi versus ex ipsa *Africa* (lib. II) excerpuntur.

(2) *Dial.* III. *De contemptu mundi.*— Ed. Bas., p. 365, 367, 368.

» nativo horrori scriptorum quoque error accesse-
» rat (1). » Tum primum iratus ægre viro culpæ veniam dedisset, nisi semper amicis quasi invitus ac bona indole ignoscere solitus esset.

Roberto quidem rege iisdem temporibus (MCCCXLIII) defuncto, poema totum, quasi veterno correptus, fastidire cœpit. Sua cum prima Zoilo epistola testatur spes gloriæ in principe illo cui *Africam* infectam legerat, posterius dedicaverat, posuisse, eodemque mortuo, brevi reliquisse.

. . . . . Tanto dignatus honore est (Robertus)
Ut procerum primis sub regia tecta vocatis
Plurima nostrarum caneret præconia laudum,
Vera utinam ! Quam vera tamen rex viderit ipse ;
Quin etiam, magno pro munere, parva petita est
Africa nostra sibi . . . .
. . . . . . Pectus calamumque pudenter
Excuso, fragilesque humeros sub pondere tanto.
Instat ab adverso ; dubio lis fine resedit,
Concessisse sibi ut videar, mihi prima negasse.
Proxima dona libens tribuo : cui dignius aulæ
Scipiade mittendus eras ? At perfida et altis
Invida principiis illum Fortuna repente
Sustulit interea. Nunc, tanquam lumine rapto,
Nescius in tenebris liber est quo flectere cursum
Cogitet, et toto nullum videt æquore portum (2).

Quoties ipsum deinde operis incepti pœnituit, compositi puduit, inconsiderate laudati tæduit, absolvendi piguit ! Ardorem flaccescere, dein exstin-

(1) *Senil.* II, 1.
(2) *Ep. metr.* I *Zoilo.*

gui invitus sensit. Tum primum non omnino oculos ab opere perficiendo avertit : hæc scilicet Olympio scribit : « Illic (in Clausa Valle) Africam meam cœpi » tanto impetu nisuque animi, ut nunc limam per » eadem referens vestigia, ipse meam audaciam » et magna operis fundamenta quodam modo per- » horrescam (1). » Ea deinde Barbato Sulmonensi : « Quod ipsum petitioni tuæ responsum sit, ut scias, » me de Africa nostra, quam jure tuo postulas, non » mutasse consilium : si enim unquam in lucem » veniet, noli de fide promissi dubitare : tuum » ante omnia limen petet. Verum illa et morositate » hospitis et innumeris fortunæ repagulis detinetur. » Quæ si cuncta cessarent, tum satius visum est, » illam domi manere et cum ætate concoqui et » maturescere, ne, si ante tempus exisset, pomo- » rum more quæ immatura ramis decerpuntur, » asperior evaderet, nec ferret ætatem, præsertim » cum nec reditus esset semel in publicum egressæ, » et ingenii mei incredibilis mutatio in dies fieret. » Dehinc forte aliud consilio capiam, incumbamque » lima ultima (2). »

Sed jam, Convennolii magistri sui more, ad alia opera phantasiam instabilem transtulerat. Frustra ab amicis admonebatur ut fictos ex tempore versus

(1) *Fam.* VIII, 3.

(2) *Fam.* XII, 7. — Africæ opus.... quod inter manus meas diutius jam pependit, et quod unum, si qua spes salutis est, anheli sitim pectoris puto vel leniet vel exstinguet. (*Fam.* XIII, 7.)

perpoliret et in publicum ederet (1). Bruno Florentino, hoc optimum latinarum Musarum opus legendi cupidinem confitenti respondebat Musas, peste sæviente, obmutescere, et ancipiti semper vocabulo utens :

> . . . . Siccis sitit Africa glebis
> Nostra, fatigato longum deserta colono,
> Castalii nec fontis opem, nec frondis odorem
> Sentit Apollineæ, sed robora dira, cupressos,
> Funereosque rogos lacrymarum proluit imbre (2)

Interdum gravi ipse morbo Parmæ correptus, et nihil in eo statu sentiens molestius quam quod *Africam* semiexplicitam linquebat, alienam insuper dedignatus limam, flammis eam abolere decreverat. Itaque multi rebantur poema modo natum interiisse ; sunt etiam qui putant tum concremata fuisse ea quæ inter quartum et quintum librum desiderantur, factumque ita posteris plane indignum poema (3). Forte clam gaudebat noster, quod sibi liceret Maroni Æneidem flammis injicienti haud

(1) Africæ meæ nomen suspirare vel invitum compulit (tua epistola). (*Fam.* VII, 18.)

Te, ut video, sic affectus es, ut totus in Scipionis mei ac solius Africæ conquiescas, virtutis cultor, avidissimus litterarum. (*Fam.* XIII, 11.)

(2) *Ep. metr. ad Brunum Florentinum.*

(3) Parum abfuit quin Africa, præter vicini solis ardores, quibus æternum subjacet, ac præter Romanorum faces quibus ter olim longe lateque perusta, meis etiam flammis arderet.

(*De contemptu mundi, Dial.* III, ed. Bas., p. 365.)

absolutam æmulari; memineratque una Maronem amicis carmen suum comburendum commisisse, reipsa autem vulgandum reliquisse (1).

Quæret forsan aliquis cur operi modo ignem utpote inani et plane derelicto admoveret, idem modo tam diligenter servaret. Cujus in mentem sane multa in utramque partem veniebant; est in natura rerum ut carmen ab oculis omnium infectum scilicet averteret, neque minus sedulo in arca tueretur pro testimonio ac pignore priscæ laudis et Capitolini triumphi.

Credendum est autem hunc in senectute spem poematis ad exitum deducendi tandem posuisse. De quo in *Senilibus* fere undique tacet : hæc quasi invitus Boccatio scribit : « Africa mea, quæ tunc » juvenis notior jam famosiorque quam vellem, » curis postea multis ac gravibus pressa conse-

(1) Cum semel Veronæ esset, et cum ad videndum ipsum multi processissent viri..... carmina suæ Africæ cantare cœperunt ; protimus cum audivit lacrymas emisit, rogans ne ulterius procederent. Cum percunctaretur, quare id faceret, respondit : Utinam datum esset, ut istud opus abolere possem ; profecto nulla res magis grata, neque jucunda foret, quam illud propriis manibus comburendum. (SQUARZAFICHI *Vita Petrarchæ*.)

In ea (*Ep. ad poster.*) siquidem ad marginem (nam dudum illius manum notissimam habeo) ita scribit. Raro unquam pater aliquis tam mœstus filium unicum in rogum misit, quanto id fecerim dolore et omnes labores meos eo in opere perditos acriter tecum volvas, vix ipse lacrymas continens. Hoc autem (ut ita dixerimus) testamentum anno ante conscripsit quam moriretur, quod quidem ut mihi videtur non facile, quam de Africa intelligi licet, factum enim jam dicit quod facere destinaverat. (P. VERGERII *Vita Petrarchæ*.)

» nuit (1).... » Cui etiam aliquando animo subiit consilium vulgaribus studiis totum tempus dandi, quod Latinus stilus « eo usque priscis ingeniis » cultus esset, ut pene jam nihil nostra ope, vel » cujuslibet addi posset (2). » Posterius querebatur sibi immerito poeticam laurum, *Africæ* inchoatæ munus, contigisse sibique « nil scientiæ, nil eloquentiæ, invidiæ autem infinitum » attulisse (3).

Laudibus attamen, quamdiu vixit noster, cumulatum est plus æquo calidioribus illud poema, diligenter scilicet in arca servatum; illud et divinæ Æneidi haud impar fore eo pervicacius omnes judicabant, quod Æneidis quoque diu a Marone absconditæ fortunam meminissent.

(1) *Senil.* II, 1.
(2) *Senil.* V, 3.
(3) *Senil.* XVI, 2.

VIII.

QUÆ FUERIT, PETRARCHA MORTUO, AFRICÆ FORTUNA (1).

Nondum in vulgus percrebuerat, quum repentino Petrarcha mortuus est (xx jul. MCCCLXXIV), *Africa*; ac tum aliquandiu præclarior evasit inter amicos poematis hujus existimatio.

Itaque, vix ille diem obierat, quum Franciscolo de Brossano, ejus genero, scripsit Boccatius, et de carmine tanto anxie percontatus est. Metuebat enim ne in manus ultra modum obedientes, comburenda scilicet, incideret *Africa*; hanc etiam jam combustam esse suspicabatur. Quam et posteris servandam, teste ejusdem quadam metrica epistola (v. Appendicem I), tum magnopere cupiebat. Quare vehementer intercessit ut indagaretur sibi committendum Petrarchiana manu scriptum exemplar. Quibus demum commonitus, omnia in-

(1) Omnes, quæ infra expromuntur, epistolæ, tum ex uno codice Bibliothecæ Laurentianæ (Serie di Codici Gaddiani, Plut. 90, sup. nº 41, 3º), tum e C. Salutati epistolis Florentiæ (1741) editis, excerptæ sunt.

tentissime scrutatus est Brossano, ac tandem paginas quasdam quas transcribendas primum, Boccatio dein tradendas jussit.

Interea quoque *Africam* aucupabatur quidam alius vir, qui maximum per hæc tempora laborem in inquirendis vulgandisque libris adhibuit, Collutius Salutati, eamque jam crematam vel male emendatam perhorrescebat. Ipse olim, vivo Petrarcha, incitatorios quosdam versus ad eruendam illam texere inceperat (v. Appendicem II), eaque (Apr. MCCCLXXV) Benvenuto de Imola scribebat : « Indignor tamen Africæ fatale ut dicitur incendium » imminere ; sed vincet spero fortuna Scipionis, » cujus virtutes revocari cœlum volet. Et quo te » lætiorem faciam, Franciscolus illam sub certis » conditionibus se ad Boccatium nostrum transmis- » surus litteris suis pollicitus est. Qui scripserit » quasvis leges, si ille in jura nostra pervenerit » manus injiciam, et perpetuam reddere conabor » divinam Scipiadem (1)... » eaque posterius (Nov. MCCCLXXV) Gaspari de Broaspini : « Africam... nisi » per manus tuas videre non spero ; quod quam » ardenter cupiam non facile dixerim (2). »

Boccatio interdum mortuo (XXI Dec. MCCCLXXV), in spem eo certiorem venit Collutius absconditum opus sibi impetrandi, ac jam triduo post Francis-

(1) *C. Salutati epistolæ*, part. II, p. 35.
(2) *Cod. Laurent.*, p. 23.

colum his verbis circumibat : « Et quoniam scio te » divinam Africam fecisse transcribi, ut illam ad » Joannem Boccatium destinares, cujus promiserat » me futurum esse participem, quamvis id grande » sit, nec tanti me faciam, aut tali me digner ho» nore, ut ille ait, peto tamen, ut illam receptis » pecuniis, quas scriptor et chartæ voluerunt, mihi » transmittas, et me tanto munere ornes, nec erit » arbitror inglorium famæ nominique Petrarchæ » illam in patriam suam, et in manus meas ventu» ram (1). » Eique simul suum jampridem susceptum incitatorium carmen, completum tandem, eum exorabiliorem deprehendendi causa, tradebat.

Exstant et ejus plures epistolæ quæ illum *Africæ* obtinendæ iterum et cupidius instantem, diu repulsum, nihilo sperantem secius testantur. Hæc revera lege insigni viro Lombardo, Patavino, quo legato apud Franciscolum utebatur : « Sensus mei » sunt ingenti gaudio delibuti, quia tu, ut mihi » concedatur divina Africa tam efficaciter instes, » de quo caritati tuæ ubertim regratians obtestor » et rogo, quatenus inceptum non deseras. Impelle » dubium, confirma labantem, sit ante oculos tuos » fama divi Petrarchæ, cui consultum mihi confido, » si liber ille in manus meas venerit. Non inficier » hoc mihi accessurum ad gloriam, si me dignum

(1) *C. Salutati epistolæ*, part. II, p. 49.

» duxeris, quod tanto munere doner. » (Die IV Jun. MCCCLXXVI) (1). Et post septennium, spem et simul metum credenti Benvenuto de Imola ea respondebat : « Ab eo quod tua auspicatur epistola incipiam. » Verebar quorsum illorum judicum forent evasura » consilia, quos videbam in editione Africæ titubare, » et adhuc non sum omni timore vacuus, quin du- » bitem ipsos sacrilegas manus in sacrum opus illud, » ut aliquid subtrahant, injecisse, et corrigendi stu- » dio corrupturos. Scio enim te non ignorare poe- » tarum quam altissimi sensus sint; et si quis un- » quam Musarum sacra coluit, qui abdito de fonte » Pegaseo biberit, hic noster Petrarcha, non semi- » paganus labra fonte proluit Caballino, sed Panige- » ros de peritissimo lacu, quidquid humanum per- » tingere potest ingenium, hausit. Nec dubito, » quod si quem tanta amentia invaserit, ut audeat » opera sacra sua lacerando corrigere; quanquam » forte sibi videatur corticem lævigasse, omnium » consensu, sensus pervertet, et comptum ordi- » nem comarum calamistro inuret; sed faciant » quidquid eorum cordibus sederit, sive integram, » sive laceram Africam promant, quod facturi » sunt, cito absolvant, et nos hac spe et metu libe- » rent. Tanta enim me illius libri et servandi et » videndi cupido succendit, quod ipsum nisi quum » extra manus judicum sensero, non absque for-

(1) *Cod. Laurent.*, p. 27.

» midine sum futurus. Sed quidquid consulant, » spero quod vincet fortuna Scipionis, et quæ » ipsum in mari hostilis classis frequentissime » parvo navigio tutum ad barbaros fines vexit, » hospitioque vario et ancipiti, sanctum et inviola- » bilem fecit, hostique Pœno et Numidico parem, » imo superiorem reddidit, hoc denique suæ glo- » riæ munus adjiciet, ut laudum suarum liber ille » feracissimus, insidias æmulorum evadet, et cla- » rior, ut optamus, emerget... » (XI Kal. Jun. — MCCCLXXVI ?) (1).

Totus jam abierat annus, necdum optatum codicem nactus erat Collutius; alium etenim Patavinum civem, Albertum de Albizis, posterius adhibebat : « Scripsisti tandem, quo nihil acceptius meis sensi- » bus fieri potest, te, ut per manus meas et illius » divini prorsus viri Benvenuti mei de Imola Africa » celeberrimi nostri Petrarchæ singularis labor, et » auguror, singulare perpetuandæ suæ famæ præ- » sidium, publicetur, obnixius procurare, de quo » tibi solidas gratias refero, orans, obsecrans, » exorans et obtestans, quatenus tam honestum » inceptum urgeas, nec defatigeris ut patriæ tuæ » splendori tanti operis lumen accedat, ut famæ » illius cœlestis memoriæ viri, cujus claritate ætas » nostra est admirabilis in posteros transitura, con- » sulatur, et mihi ipsi ingentis gloriæ cumulis

(1) *C. Salutati epist.*, part. II, p. 41.

» tanto honore, quantum mihi procuras, adhæ-
» rescat. Incitarem ad hoc Benvenutum, nisi quod
» Ser Antonius suggessit forsan hoc totum, quic-
» quid fuerit oneris et honoris, ut arbitratur, mihi
» solum infallibiliter tribuendum. Quo licet me
» indignum sentiam, placet tamen in hac re ultra
» meritorum vires ambire; quod si successerit,
» non Varro, non Tucca per Æneida famæ æterni-
» tatem per cuncta tempora meruerunt, quam ego
» per Africam. » (iv Id. Jan. MCCCLXXVII) (1).

Votis tandem Collutii annuit Brossano, efflagitatumque exemplar, corrigendum scilicet, in arca tamen servandum, tradidit. Ægre impetratum gaudio incredibili ille excepit : « Venit tandem,
» aiebat, *Africa* dulcis, et vicit iter durum pietas,
» ut ille idem vates ait; venit tandem, et per fide-
» lissimum nobilemque meritis et sanguine virum
» mihi præsentatam, et avide et reverenter accepi,
» vixque præ gaudio continui lacrymas.... Legi
» quidem admirabundus elegantiam carminis,
» majestatemque sermonis, gravitatem sententia-
» rum, et ipsum totius ordinem et contextum,
» fateorque me nihil unquam gravius, nihil flori-
» dius, nihilque denique gratius perlegisse (2). »
Statuerat primum cuique libro indicem inscribere

(1) *Cod. Laurent.*, p. 28.

(2) *C. Salutati epist.*, part. II, p. 79-83. Hanc epistolam, quæ magni momenti ad rem pertinet, totam in Appendice IV inseruimus.

« sicut Naso finxit in Æneida », et quædam emendata exemplaria ad Bononiense gymnasium, dein Lutetiam et usque in Angliam, postea in civitatem Florentinam mittere. Ne illud fieret, quadam Petrarchianæ gloriæ reverentia, Brossano intercessit. Ambo enim animadverterunt duos saltem libros in carmine desse :

« Forsan illos, ait Collutius, correctissimos Fran-
» ciscus et per neminem tangendos dimisit. For-
» sitan exemplantis errore dimissi sunt, aut.....
» forte ipse idem aliquid mutaturus in chartulis pri-
» mis consulto reliquit.... Quocirca, frater optime,
» nisi hoc quod deficit, inveniatur, jam ego de
» Africa nostra, hei mihi! horreo dicens, actum
» judico, ut corrigenda sit potius Vulcano tradenda,
» quam edenda (1).... »

Hæc omnia ab edendo poemate utrumque deterruerunt. Jamque inceperat Collutius librum revidere et elimare, ut testatur codex ille Mediceus scholiis ejus illustratus (vid. Appendicem v); ab opere autem mox destitit, eidemque exemplari notas alii posterius adhibuere. Alii etiam occultatum carmen, quasi furtim, amica nihilo negligenti minus manu transcripserunt.

Multæ igitur in hos singulos codices paucis notos,

(1) Iis jam temporibus enotuerat quædam ad Collutium, quod *Africa* non erat edita vivente Petrarcha, refragatoria epistola. (Vide Appendicem III.)

a paucioribus lectos irrepserunt maculæ; eosque perlegenti hæc ipsius Petrarchæ vera occurrunt: « Quisquis itaque pingere aliquid in membranis, » manuque calamum versare didicerit, scriptor ha- » bebitur, doctrinæ omnis ignarus, expers ingenii, » artis egens. Non quæro jam, nec queror ortho- » graphiam, quæ pridem interiit, qualitercumque » utinam scriberent, quod jubentur, appareret » scriptoris infantia, rerum substantia lateret. Nunc » confusis exemplaribus, et exemplis unum scri- » bere polliciti, sic aliud scribunt, ut quod ipse dic- » taveris, non agnoscas (1). » A luce igitur remota, ne sæculum quidem posterius attigit *Africa*, et sensim in oblivionem diuturnitate adducta est, imprimis postquam exorta est in Italia litterarum et artium renovatio. Tum scilicet latina apparuere carmina, pleraque de rebus antiquis et antiquitatem plane redolentia, elegantiori autem stilo polita faciliusque et jucundius a vulgo legenda. Sexies edita in operibus latinis Petrarchæ, gratissimum omnibus errorem demit *Africa*. Quam enim mox constitit, ut ab homine erudito compositam, haud uno impetu productam esse, sed contra, quasi improviso inceptam, dein breviori temporis spatio crescentem, neque unquam completam, diversis pannis undique decisis quodam modo esse vestitam, ita ut scribens Petrarcha quæ legerat tantum reputasse animo et

(1) *De Remediis utriusque fortunæ*, lib. I, *Dial.* 43.

quasi exercitatione scholari in numerum transtulisse videretur. Hanc cæterum male habuere typographicæ officinæ; pejoribus semper typis mandatam haud plane immeritus pulvis adumbravit. Mutata aut deformata verba, versus aliquando sublatos, locos etiam omissos annumerare vix licet.

Minime igitur miror si a posteris neglecta sit, utpote rudis, impolita, vitiis potius referta quam ornamentis *Africa*. Duo tantum poetæ in Italicam linguam totum poema transferre tentaverunt: unus autem in primo libro, alter in tertio restitit (1). Quod nullus commentariis explicandum curavit, multi contra Petrarchæ vulgaria cantica ultro sunt interpretati. Itaque paulatim evanuit, ceu fumus in aere, ingens olim de *Africa* rumor. Nostrum hoc sit recens judicium : « C'est un monument précieux de cette époque de renaissance, bon à garder comme ces tableaux et ces statues, productions de l'enfance de l'art, qui n'en augmentent ni la gloire ni les jouissances, mais que l'on n'examine pas sans fruit, quand on en veut étudier l'histoire (2). »

Apud suos igitur sane pluris exemplo quam ingenio valuit Petrarcha, ut qui vestigia tantorum scriptorum fere oblitterata ingressus, eos memoriæ

(1) Quorum nomina sunt : Fabio Marretti (*Venezia*, 1570), Egle Euganea (*Padova*, 1776).

(2) Ginguené.

et laudibus totius generis humani restituerit; qui in pulvere jacentes collegerit, ut ita dicam, sinu foverit, et lectitandos suis obtulerit; qui nisi viros Scipionis æmulos, poetas saltem suscitaverit eo ipso forte digniores qui laurum Virgilianum decerperent. Sic noster fuerit ille, cujus in vicem felicius quidem in Italia vates multi per sæculum decimum sextum successerunt; eos omnes quasi dux et magister anteiverat. Hæc fuerit una Petrarchæ pro *Africa* composita merces.

Vidi ac perlegi.
Lutetiæ Parisiorum in Sorbona, a. d. III. non. april. ann. MDCCCLXXII.

Facultatis litterarum in Academia Parisiensi Decanus,

PATIN.

Typis mandetur.

Academiæ Parisiensis rector,

A. MOURIER.

F. PETRARCHÆ

AFRICA.

EGREGIO PETRARCHÆ INTERPRETI

A. MÉZIÈRES

AFRICÆ

HANC EMENDATAM EDITIONEM

D. D.

L. PINGAUD.

INDEX

CODICUM IN QUIBUS EXSTAT

AFRICA.

Huic instaurandæ editioni *Africæ* profuere scripti codices sex :

1. Firenze. — Biblioteca Laurenziana. — Serie Medicea, Pluteo XXXIII, n° 35. (Ita signific. ms. A.)

2. Firenze. — Biblioteca Laurenziana. — Serie di Codici di Santa Croce, segnato XXVI, sinistro (pluteo) n° 4. (Ita signific. ms. B.)

3. Firenze. — Biblioteca Laurenziana. — Serie di Codici Gaddiani, XCI superiore, n° 39. (Ita signific. ms. C.)

4. Firenze. — Biblioteca Laurenziana. — Serie Medicea, Pluteo LXXVIII, n° 1. (Ita signific. ms. D.)

5. Paris.— Bibliothèque nationale.— Ancien fonds, n° 8124. (Ita signific. ms. E.)

6. Paris.— Bibliothèque nationale.— Ancien fonds, n° 8367. (Ita signific. ms. F.)

Ex his nullum, præter consuetudinem, perscripsimus; crebris etenim omnes mendis plus minus vitiantur. Unum tamen (ms. A), utpote aliis vetustiorem et Petrarchiano exemplari propiorem visum, nostrum sæpissime fecimus.

Sexies in operibus latinis Petrarchæ editam fuisse *Africam*

constat. (Vide ROSSETTI, *Poesie minori del Petrarca*, discorso preliminare.)

Venetiis, 1501.
Id., 1503.
Basileæ, 1541.
Id., 1553.
Id., 1558.
Id., 1581.

Ex iis excusis exemplaribus duo, quibus major adhibetur fides, inspeximus: alterum typis mandatum Venetiis 1503 (ita signific. ed. Venet.), alterum Basileæ 1581 (ita signific. ed. Bas.).

FRANCISCI PETRARCHÆ

AFRICÆ

LIBER PRIMUS.

ARGUMENTUM (1).

Quæ tantis sit causa malis, quisve error utrinque
Impulerit Romana iterum concurrere Pœnis
Arma armis, dubioque iterum decernere Marte
Quæritur in primo. Post alto membra sopore
Scipio compressus cœli conscendit ad arces.
Hic patris et patrui crudeli morte ruinam
Accipit, et claris quæ sit post funera discit
Vita viris, multo quos cernit honore beatos
Ante diem vetitus mortali excedere vita.

Ut mihi conspicuum meritis belloque tremendum
Musa virum referes, Italis cui fracta sub armis
Nobilis æternum prius attulit Africa nomen.
Hunc, precor, exhausto liceat mihi sugere fontem
Ex Helicone sacrum, dulcis mea cura, sorores,

(1) Ea, quæ omnibus *Africæ* libris inscripsisse fertur Collutius Salutati, argumenta, ex ms. A sumuntur; desunt in omnibus cæteris codicibus et in ed. Bas.

4. *Nunc* pro *hunc* in ms. E.

5. *Dulces* in ed. Bas., *dulcis* in omnibus ms.

Si vobis miranda cano. Jam ruris amici,
Prata quidem et fontes, vacuisque silentia campis,
Fluminaque et colles, et apricis otia silvis
Restituit fortuna mihi ; vos carmina vati
Reddite vos animos. Tuque, o certissima mundi
Spes, superumque decus, quem sæcula nostra Deorum
Victorem atque Herebi memorant, quem quina videmus
Larga per innocuum retegentem vulnera corpus,
Auxilium fer, summe parens. Tibi multa revertens
Vertice Parnassi referam pia carmina ; si te
Carmina delectant, vel si minus illa placebunt,
Forte etiam lacrymas, quas (sic mens fallitur) olim
Fundendas longo demens tibi tempore servo.
Te quoque, Trinacrii moderator maxime regni,
Hesperiæque decus atque ævi gloria nostri,
Judice quo merui vatumque in sede sedere,
Optatasque diu lauros, titulumque Poetæ,
Te precor oblatum tranquillo pectore munus
Hospitio dignare tuo : nam cuncta legenti
Forsitan occurret vacuas quod mulceat aures,
Pœniteatque minus suscepti in fine laboris.
Præterea in cunctos pronum sibi feceris annos
Prosperitatis iter ; quis enim damnare sit ausus
Quod videat placuisse tibi ? Fidentius ista
Arguit expertus, nutu quem simplice dignum

16. *Delectent* in ed. Bas., *delectant* in omnibus ms.
17. *Si* in ed. Bas , *sic* in omnibus ms.
19. *Tu* in ed. Bas., *te* in omnibus ms.
21. *Indice* in ed. Bas., *judice* in omnibus ms.
25. *Accurret* in ed. Bas., *occurret* in omnibus ms.
28. *Posteritatis* in ed. Bas., *prosperitatis* in ms. A.

Effecisse potes, quod non erat. Aspice templis
Dona sacris affixa pavens ut vulgus adoret :
Exime, despiciet. Quantum tua clara favori
Fama meo conferre potest, modo mitis in umbra
Nominis ista tui durum spretura venenum
Invidiæ, latuisse velis ubi nulla vetustas
Interea, et nulli rodent mea nomina vermes.
Suscipe, jamque precor, regum inclyte, suscipe tandem,
Atque pias extende manus et lumina flecte :
Ipse tuos actus meritis ad sidera tollam
Laudibus, atque alio fortassis carmine quondam.
Mors modo me paulum exspectet, non longa petuntur.
Nomen et alta canam Siculi miracula regis
Non audita procul, sed quæ modo vidimus omnes
Omnia : namque solent similis quos cura fatigat
Longius esse retro ; tenet hos millesimus annus
Sollicitos, pudet hac alios consistere meta.
Nullus ad ætatem propriam respexit, ut erret
Musa parum notos nullo prohibente per annos
Liberior ; Trojamque ideo canit ille ruentem,
Ille refert Thebas, juvenemque occultat Achillem,
Ille autem Emathiam romanis ossibus implet.
Ipse ego non nostri referam modo temporis acta,
Marte sed Ausonio sceleratos funditus Afros
Eruere est animus, nimiasque retundere vires.

32. *Arma* pro *dona* in ms. B, C, D.
34. *Mea* in ed. Bas., *meo* in omnibus ms.
35. *Dirum* in ed. Bas., *durum* in ms. A, B, C, D.
45. *Juvat* pro *solent* in ms. E.
46. *Isse* pro *esse* in ms. B, E, F.
52. *Etiam* pro *autem* in ms. B, C, D.
53. *Nostris* in ed. Bas., *nostri* in omnibus ms.

At semper te corde gerens properansque reverti,
Rex, iter hoc ingressus agam, tua maxima facta
Non ausus tetigisse prius ; magis illa trahebant ;
Sed tremui me teque videns atque omnia librans.
Ingenium tentare libet, si forte secundis
Cesserit auspiciis : solidis tunc viribus alta
Aggrediar, namque ipse aderis, meque ampla videbit
Inclyta Parthenope redeuntem ad mœnia rursus
Et Romana iterum referentem serta Poetam.
Nunc teneras frondes humili de stipite vulsi,
Scipiade egregio primos comitante paratus ;
Tunc validos carpam ramos ; tu nempe juvabis
Materia, generose, tua, calamumque labantem
Firmabis, meritumque decus continget amanti
Altera temporibus pulcherrima laurea nostris.

Quæ tantis sit causa malis, quæ cladis origo
Quæritur, unde animi, quis tot tolerare coegit
Dura pererrato validas furor æquore gentes,
Europamque dedit Libyæ, Libyamque rebellem
Europæ, alterno vastandas turbine terras.
At mihi causa quidem studii non indiga longi
Occurrit radix cunctorum infecta malorum
Invidia, unde oriens extrema ab origine mors est :
Atque aliena videns tristi dolor omnia vultu
Prospera non potuit florentem cernere Romam.
Æmula Carthago surgenti inviderat urbi ;
Sed gravius tulit inde parem, mox viribus auctam

61. *Solidus* in ed. Bas., *solidis* in omnibus ms.
62. *Ingrediar* in ed. Bas., *aggrediar* in omnibus ms.
67. *Ut* in ed. Bas., *tu* in omnibus ms.

Vidit, et imperio dominæ parere potentis,
Ac leges audire novas, et ferre tributum
Edidicit, tacitis intus sed plena querelis,
Plena minis; frenum funesta superbia tandem
Compulit excutere, et clades geminare receptas.
Angebant dolor atque pudor servilia passos
Multa viros, animisque incesserat addita duris
Tristis avaritia, et nunquam satiabile votum.
Permixtæ spes amborum, optatumque duobus
Imperium populis, dignus sibi quisque videri
Omnia cui subsint, totus cui pareat orbis:
Præterea damnumque recens, injuriaque atrox
Insula Sardiniæ amissa, et Trinacria rapta
Atque Hispana nimis populo confinis utrique,
Omnibus exposita insidiis, aptissima prædæ
Terra, tot infandos longum passura labores.
Haud aliter quam quum medio deprensa luporum
Pinguis ovis, nunc huc pedibus, nunc dentibus illuc
Volvitur, inque tremens partes discerpitur omnes,
Bellantum proprioque madens resupina cruore.
Accessit situs ipse loci; natura locavit
Se procul adverso spectantes littore gentes,
Adversosque animos, adversas moribus urbes,
Adversosque Deos, odiosaque numina utrinque,

83. *Imperia* in ed. Bas., *imperio* in omnibus ms.

88. *Angebat* in ed. Bas., *angebant* in omnibus ms.

93. *Totius* in ed. Bas., *totus* in ms. A, C, D, E.

96. *Urique* in ed. Bas., *utrique* in omnibus ms.

100. *Rapidus* pro *pedibus* legitur in ms. A, B, C, D; quod sane intelligi non potest. *Rapidis* in ms. E, F.

105. *Deos* pro *animos* in ms. A.

106. *Animos* pro *Deos* in ms. A.

Pacatique nihil, ventos elementaque prorsus
Obvia, et infesto luctantes æquore fluctus.
Ter gravibus certatum odiis et sanguine multo;
At cœptum primo profligatumque secundo
Est bellum, si vera notes; nam tertia nudus
Prælia finis habet, modico confecta labore.
Maxima nos rerum hic sequimur, mediosque tumultus,
Eximiosque duces et inenarrabile bellum.
Ultima sidereum juvenem lassata procellis
Hesperia, excussamque gravi cervice catenam,
Ausoniumque jugum Romanaque senserat arma.
Jam fuga præcipites longe trans æquora Pœnos
Egerat; horruerant animos, dextramque tonantis
Fulmineam, moresque ducis, famamque genusque,
Armorumque novas artes atque orsa cruentis
Nobilitata malis. Vix tandem littore Mauro
Perfidus ingentem respectans Hasdrubal hostem
Tutus erat: sic venantum perterritus acrem
Respicit atque canum cervus post terga tumultum.
Montis anhela procul de vertice colla reflectens
Constitit Oceano domitor telluris Iberæ
Qua labor ambiguus vatum, pelagique columnas
Verberat Herculeas, ubi fessus mergitur alto
Phœbus, et æstivo detergit pulvere currum.
Hic ubi non vis ulla manu mortalis, at ipsa

113. *Hic* omissum in ms. A. *Medicos* in ed. Bas., *medios* in omnibus ms.

119. *Horruerantque* pro *horruerant* in ms. B, C, D.

120. *Decusque* pro *genusque* in ms. A.

123. *Urgentem* pro *ingentem* in ms. E, F et ed. Bas.

128. *Pelagis* in ed. Bas., *pelagi* in omnibus ms.

Omnipotens adversa aditum natura negabat.
Constitit, atque avidis præreptum faucibus hostem
Indoluit vicisse parum : jam blandior ægrum
Non mulcet fortuna animum ; Carthagine recta
Gloria gestarum sordebat fulgida rerum.
Nempe videbat adhuc profugum longinqua tuentem
Lentaque semineci vibrantem spicula dextra.
Turbida quin etiam rumoribus omnia miscens,
Fama procul nostro veniens crescebat ab orbe
Arcibus instantem Ausoniis volitare sub armis
Hannibalem, patriæque faces sub mœnia ferri ;
Illustres cecidisse duces, ardere nefandis
Ignibus Hesperiam, atque undantia cædibus arva.
Urgebat vindicta patris, pietasque monebat
Ut cœptum sequeretur opus : nam sanguine sævo
Cæsorum cineresque sacros umbrasque parentum
Placari, atque Itala detergi fronte pudorem.
Hic amor assiduum pulsabat pectora clari
Scipiadæ, in frontem eliciens oculosque juventa
Fulgentes calido generosas corde favillas.
Anxia nox, operosa dies, vix ulla quietis
Hora duci : tanta indomito sub pectore virtus.

Has inter curas, ubi sensim amplexibus atris
Nox udam laxabat humum, Tithonia quamvis
Uxor adhuc gelidumque senem complexa foveret,

137. *Tenentem* in ed. Bas., *tuentem* in omnibus ms.
141. *Astantem* pro *instantem* in ms. E.
145. *Movebat* in ed. Bas., *monebat* in omnibus ms.
148. *Detergit* in ed. Bas., *detergi* in ms. C, E.
155. *Laxavit* pro *laxabat* in ms. B, C, D.

.Necdum purpureo nitidas a cardine valvas
Vellere, seu roseas ausæ reserare fenestras
Excirent dominam famulæ quæ sæcula volvunt,
Fessus et ipse caput posuit. Tum lumina dulcis
Victa sopor clausit, cœloque emissa silenti
Umbra ingens, faciesque patris per nubila raptim
Adstitit, ostendens caro præcordia nato,
Et latus, et multa transfixum cuspide pectus.
Diriguit totos juvenis fortissimus artus,
Arrectæque horrore comæ. Tunc ille paventem
Corripit, et noto permulcens incipit ore :
« O decus æternum, generisque amplissima nostri
Gloria, et o patriæ tandem spes una labanti,
Siste metum memorique animo mea dicta reconde.
Optimus ecce brevem, sed quæ, nisi despicis, horam
Multa ferat placitura dedit moderator Olympi.
Ille meis victus precibus stellantia cœli
Limina, perrarum munus, patefecit, et ambos
Viventem penetrare polos permisit, ut astra
Me duce et obliquos calles, patriæque labores
Atque tuos, et adhuc terris ignota sororum
Stamina, tum rigido contortum pollice fatum
Aspicias. Huc flecte animum. Viden illa sub austro
Mœnia, et infami peritura palatia monte
Femineis fundata dolis? Viden ampla furentum
Concilia, et tepido stillantem sanguine turbam?

162. *Rapti* in ed. Bas., *raptim* in ms. A, B, C, D, E.
165. *Totus*, *actus*, in ed. Bas., *totos*, *artus*, in omnibus ms.
169. *Labantis* pro *labanti* in ms. E.
174. *Terrarum* in ed. Bas, *perrarum* in omnibus ms.
178 *Tum* in ed. Bas., *tu* in ms. A, *cum* in ms. E.

Heu ! nimium nostris urbs insignita ruinis !
Heu ! nuribus, trux terra, Italis iterum arma retentas
Fracta semel, vacuisque iterum struis agmina bustis ?
Sic Tibrim indomitum, segnissime Bagrada, temnis ?
Sic modo, Byrsa ferox, Capitolia despicis alta ?
Experiere iterum, et dominam per verbera nosces.
Is tibi, nate, labor superest, ea gloria justo
Marte parem factura Deis. Hæc vulnera juro
Sacra mihi merito patriæ quibus omne rependi
Quod dederat, quibus ad Superos Mavortia virtus
Fecit iter, non ulla meos fodientibus artus
Hostibus, atque abeunte anima mihi multa dolenti
Occurrisse prius tanti solamina casus,
Quam quod magnanimum post funera nostra videbam
Ultorem superesse domi ; spes ista levabat
Inde metus alios. » Hinc sensum mortis amaræ
Talia narrantem percurrit, et impia mœstis
Vulnera luminibus, totumque a vertice corpus
Lustrat adusque pedes ; at mens pia prominet extra :
Ubertimque fluunt lacrymæ, nec plura parantem
Sustinuit, mediisque irrumpens vocibus orsus :
« Heu, heu ! quid video ? Quisnam mihi pectora duro
Confixit mucrone parens ? Quæ dextra verendam
Gentibus immerito violavit sanguine frontem ?
Dic, genitor, nil ante queas committere nostris
Auribus. » Hæc dicens, alto radiantia flexu

184. *Mitibus* in ed. Bas., *nuribus* in omnibus ms.
191. *Rependi* in ms. A et F, *refudi* in aliis.
203. *Erumpens* in ed. Bas., *irrumpens* in omnibus ms.
204. *Quisnam hæc mihi* in ms. B, C, D, E, et in ed. Bas.
207. *Velis* pro *queas* in ms. E.
208. *Flexu* pro *fletu* quod, licet in omnibus ms., sensu caret.

Sidera visus erat sedesque implesse quietas.
Infima si liceat summis æquare, marina
Piscis aqua profugus fluvioque repostus amœno
Non aliter stupeat si jam dulcedine captum
Vis salis insoliti et subitus circumstet amaror,
Quam sacer ille chorus stupuit, namque hactenus iræ
Et dolor, et gemitus, et mens incerta futuri,
Atque metus mortis, mundique miserrima nostri
Millia curarum rapidæ quibus optima vitæ
Tempora et in tenebris meliores ducimus annos.
Illic pura dies, quam lux æterna serenat,
Quam nec luctus edax nec tristia murmura turbant ;
Non odia incendunt nova res auremque deorum
Insuetus pulsare fragor pietate recessus
Lucis inacessæ tacitumque impleverat axem.
At pater amplexu cupido precibusque modestis
Occupat, et gravibus cohibet suspiria dictis :
« Parce, precor, gemitu, non hunc tempusque locusque
Exposcunt ; sed visa animum si vulnera tangunt,
Usque adeo juvat et patrios cognoscere casus,
Accipe, nam paucis perstringam plurima verbis.
Sexta per Hesperios penitus victricia campos
Nostraque signa simul Romanaque viderat æstas ;
Cum mihi jam bellique moras curasque peroso

213. *Amator* in ed. Bas., *amaror* in omnibus ms.

216. *Miseria* in ed. Bas., *miserrima* in omnibus ms.

223. *Tacitum* in ed. Bas., *tacitumque* in omnibus ms.

226. *Hoc* pro *hunc* in ms. E.

228. *Patrios* in ms. A, E, F, *proprios* in ms. B, C, D, *primos* in ed. Bas., *agnoscere* in ed. Bas., *cognoscere* in ms. A.

232. *Jam*, in omnibus ms., omittitur in ed. Bas.

Consilium teste eventu, fortuna, dedisti
Magnificum infelix fido, ut cum fratre viritim
Sollicitum partirer onus, geminumque moranti
Incuterem bello calcar. Sic alite læva
Distrahimur tandem, et scissis legionibus ambo
Insequimur late sparsis regionibus hostem.
Nondum plena colis jam stamina nostra sorores
Destituunt fessæ, jam mors sua signa relinquit.
Ilicet imparibus veriti concurrere fatis
Fraudis opem dubio poscunt in tempore Pœni.
Ars ea certa viris et nostro cognita damno,
Celtiberumque animos quibus auxiliaribus arma
Fratris ad id steterant pretio corrumpere adorti.
Persuasere fugam nostrorum exempla per ævum
Ante oculos gestanda ducum, ne, robore freti,
Externo proprio non plus in milite fidant.
Objicit ille Deos, jus, fas, et inania verba :
Raptim abeunt tacitoque vale. Vis quanta metallo est !
Di, pudor, alma fides, uni succumbitis auro !
Præsidio nudata acies fraterna retrorsum
Avia constituit notosque recurrere montes.
Hæc visa est spes una duci ; premit hostis acerbus,
Doctus ad extremum cedenti insistere tergo.
Me quoque jam magno distantem Punica tractu

236. *Injicerem* pro *incuterem* in ms. B, C, D.

240. *Reliquit* pro *relinquit* in ms. F.

243. *Nostra incognita* in ed. Bas., *nostro cognita* in omnibus ms.

244. *Celtiberumque* in ed. Bas., et jure (vide Tit. Liv., xxv, 33) *Celtarumque* in ms. A, B, C, D, F.

248. *Extremo* in ed. Bas., *externo* in omnibus ms.

255. *Cedenti* in ms. E et in ed. Venet., *cædenti* in ed. Bas. et in aliis ms.; *ab extremo* pro *ad extremum* in ms. E.

Agmina cingebant, quæ clam novus auxerat hostis
Improbus insultans : visum et mihi cedere fato
Nequidquam vetitum caro me jungere fratri.
Inferior numero multum tribus undique castris
Vallabar, multumque locis urgebar iniquis.
Ferrum aderat ; spes nulla fugæ : quod fata sinebant
Tempore in angusto, durissima pectora ferro
Pandimus, et vafras Erebo detrudimus umbras.
Ira dolorque dabant animos ; ars bellica nusquam
Consiliique nihil. Ceu dum velamina pastor
Fida gerens apibus bellum movet improbus almis :
Nocte sub obscura trepidant, mox dulcia mœstæ
Excedunt inopi substracta cubilia cera.
Inde ruunt cæcæque fremunt, cæcoque volatu
Importuno instant capiti : stat callidus hostis
Inceptique tenax (postquam irrita vulnera victor
Eruit) extirpatque piæ cunabula gentis :
Sic (*ea*) sola salus miseris et summa voluptas.
Invisam jaculis gladioque ultore cohortem
Tundimus et rapidas in vulnere linquimus iras.
Illi ex composito stabant, ceu flantibus austris
Aerius constitit Eryx, atque astriger Atlas.
Quid moror ? incauti armorum sub nube virumque
Obruimur ; fortuna suum tenet invida morem
Adversata pios. Gelidus mihi pectore sanguis
Hæserat ; agnosco insidias mortemque propinquam :
Nec mihi sed patriæ metuens, pro tempore raptim
Ingredior dictis cuneos firmare labantes :

268. *Flentes* in ed. Bas , *mœstæ* in omnibus ms.
269. *Subtracta* in uno ms. E, *substrata* in aliis.
280. *Invidia* in ed. Bas., *invida* in omnibus ms.

« Hac via præclari, miles, patet ardua leti.
I duce me, quem sæpe alias majore profecto es
Fortuna, nunquam fama meliore, secutus.
Non acies ferri, facies non obvia mortis
Terreat; exiguo decus ingens sanguine Mavors
Objicit, et caros illustrat cæde nepotes.
Nosce genus, patriamque libens amplectere sortem.
Ignavum fortemque mori, ne tangere damno
Naturæ lex una jubet, breve tempus utrique.
Jam licet et terræ pelagique pericula cessent ;
Ultro aderit suspecta dies. Hoc fortibus unum
Contigit ut læti morerentur ; cætera flendo
Turba perit, lacrymasque metu diffundit inertes :
Hora brevis longæ testis venit ultima vitæ.
Ergo age : si Latio quisquam de sanguine restat
Morte palam facito ; nam dum fortuna sinebat
Vicimus, et nostris exibant funera dextris.
At modo corporibus (cedunt quando omnia retro)
Sit satis obstruxisse viam. Per pectora nostra,
Perque truces oculos vultusque in morte tremendos
Transcendant : talem libet his opponere montem.
His claustris vallare aditus ; sciat horrida veros
Barbaries cecidisse viros, et pallida quanquam

285. *Hæc* in ed. Bas., *hac* in ms. A, B, C, D, E.

292. *Me* in ed. Bas., *ne* in omnibus ms.

293. *Lux* in ed. Bas., *lex* in omnibus ms.

295 *Suspectu* in ed. Bas., *suspecta* in omnibus ms.

296. *Contingit* in ed. Bas., *contigit* in omnibus ms.

305. *Mortem* in ed. Bas., *montem* in omnibus ms. *Componere* pro *opponere* in ms. A.

307. *Tetigisse* pro *cecidisse* in ms. B, C, D.

Haud spernenda tamen Romana cadavera calcet.
Accelera, bene nata cohors; in limine mors est
Invidiosa bonis, Romanas semper ad aras
Cum lacrymis recolenda piis et thure perenni. »
Talibus accensi coeunt, et grandinis instar
Scissa nube ruunt in tela micantia : primus
Et circumfusos feror irrediturus in hostes.
Consequitur devota neci fortissima pubes.
Sternimus et morimur : paucis tot millia contra
Quid reliquum? Sed fata pii nunc ultima fratris
Exspectas; neque enim Hesperia felicior ora.
Ille quidem extremo fati de turbine frustra
Surgere conatus, magnæ sub mole ruinæ
Oppressusque itidem, nec mors magis ulla decebat
Altera quam fratris : fuerat concordia vitæ
Mira vel exiguis nunquam interrupta querelis.
Una domus, victusque idem; mens una duobus
Et mors una fuit; locus idem corpora servat
Amborum ac cineres. Huc tempus ferme sub unum
Venimus, hic nobis nulla est jam cura vetusti
Carceris; ex alto sparsos contemnimus artus,
Odimus et laqueos et vincula nota timemus,
Libertatis onus; quod nunc sumus, illud amamus. »
Ille autem illacrymans : « Tua me, tua, care, profundo
Corde premit pietas, genitor; sed mollis inersque
Ultio verborum semper fuit optima rerum.
Dic tamen, o sancte parens, an vivere fratrem

308. *Speranda* in ed. Bas., *spernenda* in omnibus ms.
312. *Incensi* pro *accensi* in ms. A.
321. *Dicebat* in ed. Bas., *decebat* in ms. A, B, C, D, E.
326. *Et* in ed. Bas., *ac* in omnibus ms.

Teque putem, atque alios quos pridem Roma sepultos
Defunctosque vocat? » Lente pater ipse loquentem
Risit, et : « O quanta miseri sub nube jacetis,
Humanumque genus quanta caligine veri
Volvitur! hæc, inquit, sola est certissima vita.
Vestra autem mors est quam vitam dicitis : at tu
Aspice germanum, viden ut contemptor acerbæ
Mortis erat? Viden indomitum sub pectore robur?
Et vivum decus et flammantia lumina fronti?
Quin etiam a tergo generosum respicis agmen?
Hos mihi defunctos audebit dicere quisquam?
Et tamen egregios humani sorte tributi
Efflavere animos ac debita corpora terræ
Liquerunt. Cernis nitido venientia contra
Per purum radiare diem lecta agmina vultu?
— Imo, ait, eximie, nec quidquam dulcius unquam
Hos vidisse oculos memini, sed nomina nosse
Est animus ; tibi ne, genitor, contraria mens sit?
Per Superos, ipsumque Jovem, solemque videntem
Omnia, per Phrygios, si qua est ea cura, Penates,
Per si quid patriæ venit huc dulcedinis, oro.
Aut ego fallor enim, aut quosdam hoc ex agmine novi
Et mores habitusque virum faciesque gradusque :

337. *Miser* in ed. Bas., *miseri* in omnibus ms.
342. *Erat* pro *eat* in ms. A, B, C, D.
346. *Sorti* in ed. Bas., *sorte* in omnibus ms.
349. *Læta* pro *lecta* in ms. E, F.
350. *Jamque* pro *imo* in ms. A.
352. *Nec* in ed. Bas., *ne* in omnibus ms.
354. *Phrygias* in ed. Bas., *Phrygios* in omnibus ms.
357. *Gressumque manusque* in ed. Bas., *faciesque gradusque* in omnibus ms.

Insolitum licet ora micent, tamen ipse recordor.
Vidi etenim et patria nuper conviximus urbe.
—Vera quidem memoras. Fraus hunc modo rebus ademit
Punica terrenis ; periit congressus iniquo
Credulus ætate heu ! nimium Marcellus in illa.
Iste memor finis lateri latus admovet ultro
Nobiscumve libens cœlo spatiatur in amplo.
Crispinus longe sequitur, quem perfidus uno
Absumpsisse die tentaverat hostis ; at illum
Languida dilatæ tribuerunt vulnera morti.
Alter ibi cecidit moriens ubi furta latebant,
Inde levis recte penetrans huc spiritus : illic
Frigida carnifici dimisit membra cruento.
En Fabium cœlo majestas maxima tanti
Nominis ac rerum jubet (*illo*) habitare sereno.
Cerne ducem quantum, licet hic cunctator ab omni
Dictus erat populo ! Tamen ingens gloria tardis
Debita consiliis viget. Hunc non flamma nec ensis
Eripuit Latio, sed dum magis arma premebant
Punica, tranquillum tulit huc annosa senectus.
Sed magis ardentemque animis pugnasque frementem
Cerne per insidias indigno funere Gracchum
Corpore seclusum valido, et pollentibus armis
Præterea Æmilio nimium fors invida Paulo.
Aspice magnanimum terebrant quot vulnera pectus !

358. *Micant* in ed. Bas., *micent* in omnibus ms.

371-377. Hi septem versus, qui hunc locum in omnibus ms. occupant, alias in ed. Bas., mutato leviter sensu, leguntur. Vide v. 500. In versu 375 *nec ensis* pro *non ensis*, quod undique legitur.

381. *Sors* in ed. Bas., *fors* in ms. A, B, D, E, F et in ed. Venet.

382. *Terrebant* in ed. Bas., *terebrant* in ms. A, B, C, D, E.

Cannensi Romana die defleta supremum
Fata putans renuit cladi superesse, sed ultro
Oblatum contempsit equum, multumque rogantem
Reppulit et nimium respondit : « Viximus, at tu
Macte animi virtute puer, discede, tuumque
Victurum abde caput, teque ad meliora reserva.
Dic patribus muniant urbem, dic mœnia firment ;
Condiscant extrema pati, namque improba sævas
Ingeminat fortuna minas, hostisque cruentus
Victor adest : Fabio mea verba novissima perfer ;
Dic me jussorum memorem vixisse suorum ;
Dic memorem te teste mori ; sed fata feroxque
Collega ingenti turbarunt cuncta tumultu.
Nuda loco caruit virtus, tulit impetus illam :
Effuge dum morior, ne forsan plura loquendo
Sim tibi causa necis. » Dicentem talia ferro
Circumstant, volat ille levis, timor allevat artus,
Et plumas adjungit equo et calcaria plantis.
Anxia ceu volucris ubi nidum callidus anguis
Obsidet ; hinc visæ sese subducere morti
Optat, et hinc dubitat sua dulcia viscera linquens.
Infelix pietas tandem formidine victa
Cedit, et incussis serum sibi consulit alis ;
Vicinaque tremens respectat ab arbore fatum
Natorum rabiemque feræ, et plangoribus omne
Implet anhela nemus, strepituque accurrit amico.

388. *Adde* in ed. Bas., *abde* in omnibus ms.

392. *Profer* pro *perfer* in ms. A.

401. In ms. E et F legitur *genitrix* pro *volucris*, obscurius quidem verbum, quod unam saltem prosodiæ culpam tollit.

404. *Vita* in ed. Bas , *victa* in omnibus ms.

408. *Occurrit* in ed. Bas., *accurrit* in omnibus ms.

Sic ibat juvenis memorandus sæpe retrorsum
Lumina mœsta ferens. Videt ingens surgere campis
Naufragium, videt immitem post publica Pœnum
Funera sacra ducis fodientem pectora duris
Ictibus, et cœlum gemitu pulsabat inani.
Quid moror? innumeram licet internoscere turbam
Cæsorum hoc bello juvenum patriæque cadentum
Scilicet immenso studio, dum lædere quærit
Civibus, atque inopem spoliat dum fortibus urbem,
Complevit cœlum nostris ferus Hannibal umbris. »
Talia dum genitor memorat, suspiria natus
Alta trahens : « Licuit, fateor, cognoscere quidquid
Optabam magis et vultus spectare meorum.
Cætera ni prohibes (nihil est sermone secundi
Patris amabilius), quin tu modo cominus, inquit,
Alloquere atque aures quam primum invade paratas. »
His dictis tulit ante gradum frontemque modestam
Demisit, patruumque tenens, sic incipit ore :
« O venerande mihi vero nunquamque parente
Care minus, si vestra Deus dedit ora videre
Mortales oculos, alti si limina mundi
Indignoque mihi clarum reseravit Olympum,
Da precor exiguam nostris affatibus horam ;
Nam breve tempus adest, moneorque in castra reverti
Oceani subnixa vadis, ubi maxima Calpes
Impendet pelago cœlumque cacumine pulsat.

418. *Complacuit* in ed. Bas., *complevit* in ms. A, B, C, D.
427. *Veneranda* in ed. Bas., *venerande* in omnibus ms.
428. *Clare... nostra* in ed. Bas., *care... vestra* in omnibus ms.
429. *Lumina* in ed. Bas., *limina* in omnibus ms.
430. *Servavit* in ed. Bas., *reseravit* in omnibus ms.

Illic me Romana manent modo signa, ducemque
Exspectant rapidum ; hoc tandem stat limite bellum. »
Suscipit amplexu juvenem placidissimus heros,
Atque ita : « Si jussu Superum mortalia cœlo
Membra vehis, nec enim tam magni muneris auctor
Alter erit, summum hoc equidem tibi contigit uni
Eximiumque decus, quam de te concipiam spem,
Dictu difficile est, cui tantam numina vivo
Concessere viam; nam ni divinus inesset
Spiritus, hoc homini nunquam fortuna dedisset
Quæ faciles dispensat opes. Arcana videre
Cœlica, venturos longe prænoscere casus,
Et fatum præscire suum, spectare beatas
Has animas, subterque pedes radiantia solis
Lumina et adversos tam vastis tractibus axes,
Hæc nunquam fortuna dabit, quia cuncta potenti
Sunt servata Deo : qui si te lumine tanto
Illustrat, quonam te alii dignentur honore ?
Non ergo immerito fractos passimque jacentes
Hesperiæ campis totiens despeximus hostes :
Vidimus et nostræ vindictam mortis. Ab illa
Egregiæ pietatis habes per sæcula famam.
— Quidlibet hinc aude, mecum nam protinus aurem
Invenis atque animum vacuum ; quin ocius ergo
Ingredimur, fandoque brevem consumimus horam.
Dic, ait is, si vita manet post busta, quid almus

440. Hic versus deest in ed. Bas.; legitur autem, aliquando deformatus, in omnibus ms.

444. *Hoc homini nunquam* ut in ms. E, alias legitur : *haud quaquam hoc homini.*

452. *Alio dignetur* in ed. Bas., *alii dignentur* in omnibus ms.

Testatur genitor? Sique hæc est vita perennis,
Nostra autem morti similis, quid demoror ultra
In terris? Quin huc potius quacumque licebit
Evolat assurgens animus tellure relicta ?
— Non bene sentis, ait ; Deus hoc naturaque sanxit
Legibus æternis hominem statione manere
Corporis, edicto donec revocetur aperto.
Non igitur properare decet, sed ferre modeste
Quantulacumque brevis superant incommoda vitæ,
Ne jussum sprevisse Dei videare, quod ista
Sunt geniti sub lege homines, ut regna tenerent
Infima ; namque illis custodia credita terræ
Et rerum quas terra vehit, pelagusque profundum.
Ergo tibi cunctisque bonis servandus in ista est
Carne animus propriamque vetandus linquere sedem
Nobilibus curis studioque amore videndi,
Promineat ni forte foras corpusque relinquat
Ac longe fugiat sensus seque ingerat astris.
Hic decet egregios animos, hic exitus est quem
Divini fecere viri meliora sequentes.
Sed dum membra vigent, brevis est mora, suscipe nostri
Consilii quid summa velit. Tu sacra fidemque
Justitiamque cole; pietas sit pectoris hospes
Sancta tui, morumque comes, quæ debita virtus

461. *Vita* legitur tantum in ms. A, *vera* in aliis.

465. *Non sic, care nepos; Deus* in ms. E. *Certissime* pro *naturaque* in ms. A.

474. *Cunctis* in ed. Bas., *cunctisque* in omnibus ms.

475. *Vetamur* in ed. Bas., *vetandus* in omnibus ms.

477. *Foras* omissum in ed. Bas.

483. *Justitiam* in ed. Bas., *justitiamque* in ms. D, E, F.

Magna patri, patriæ major, sed maxima summo
Ac perfecta Deo; quibus exornata profecto
Vita via in cœlum est, quæ vos huc tramite recto
Tunc revehat, cum summa dies exemerit istud
Carnis onus, puræque animam transmiserit auræ.
Hoc etiam meminisse velim : nil gratius illi
Qui cœlum terrasque regit, dominoque patrique,
Actibus ex vestris, quam justis legibus urbes
Conciliumque hominum sociatum nexibus æquis.
Quisquis enim ingenio patriam seu viribus alte
Sustulerit, sumptisque oppressam juverit armis,
Hic certum sine fine locum in regione serena
Expectet veræque petat sibi præmia vitæ,
Justitia statuente Dei; quæ nec quid inultum
Nec premio caruisse sinit. » Sic fatus, amoris
Admovitque faces avido stimulosque nepoti.
Ecce autem interea venientum turba, nec ulli
Nota fuit facies : habitus tamen omnibus unus,
Sidereoque levis fulgebat lumine amictus.
Augusta pauci procul omnes fronte præibant,
Jam senioque graves et majestate verendi.

485. *Magni* in ed. Bas., *magna* in ms. A, B, C, D, F.

488. *Illud* pro *istud* in ms. A.

490. *Monuisse* pro *meminisse* in ms. E, F et ed. Bas.

491. *Terramque* pro *terrasque* in ms. B, C, D.

492. *Nostris* in ed. Bas., *vestris* in ms. A, B, C, D.

495. *Adjuverit* pro *juverit* in ms. F.

499. *Pretio* in ed. Bas., *premio* in omnibus ms.

500. Hic interjecere editores Basilienses septem versus ante conscriptos (v. 371-377), quorum non est hic locus; ideoque verba aliquot mutaverunt, unum versum addiderunt, ita ut quidam foret in sententiis continuus ordo. Hæc igitur in ed. Bas. leguntur inter v. 500 et 501 :

Hæc acies regum est quos tempora prima tulerunt.
« Urbis, ait, nostræ frons arguit inclyta reges,
Romuli ecce prior famosi nominis auctor :
Publicus ille parens. Cernis, dulcissime, quantus
Ardor inest animo ; talem ventura petebant
Regna virum. Venit incessu moderatior alter
Relligione nova populum qui temperet acrem.
Hic virtute prius patriæ Curibusque Sabinis
Insignis, nostramque ideo transvectus in arcem est.
Aspice sollicitum, monitu ceu conjugis almas
Instituat leges et euntem dividat annum.
Extulit hunc natura senem, primoque sub ævo
Hanc habuit frontem, sic tempora cana genasque.
Tertius ille sequens, qua tu nunc uteris, omnem
Militiæ expressit regum fortissimus artem ;
Fulmineus visu, victus quoque fulmine solo.
Quartus arat muros et Tibridis ostia fundat,
Præsagus quas totus opes huc convehat orbis,

Accensoque duci simul hæc placidissimus addit :
En Fabium cœlo majestas maxima tanti
Nominis ac virtus et Juppiter ipse reservat :
Cerne ducem quantum, licet hunc cunctator ab omni
Dictus erat populo ; tamen ingens gloria tardis
Debita consiliis viget. Hunc non flamma, nec ensis
Eripiet Latio, sed dum magis arma tonabunt
Punica, tranquilla feret hoc annosa vetustas.

506. *Acies* in ed. Bas , *facies* in ms. A.

512. *Temperat* in ed. Bas., *temperet* in omnibus ms.

513. *Curribus* in ed. Bas., *Curibus* in ms. B, C, D, *nuribus* in ms. A.

514. *Nostraque* in ed. Bas., *nostramque* in omnibus ms.

516. *Instituit* in ed. Bas., *instituat* in omnibus ms.

519. *Ille quidem* pro *ille sequens* in ms. E.

523. *Tutus* in ed. Bas., *totus* in omnibus ms.

Biffida primævo connectens mœnia ponte.
Frons quinti mihi nota parum, sed suspicor illum
Quem nobis regem longe dedit alta Corinthos.
Ille est haud dubie ; video tunicasque togasque
Et fasces trabeasque graves sellasque curules,
Atque leves phaleras et cuncta insignia nostri
Imperii, currusque et equos, pompasque triumphi.
Illum autem numero quem cernis in ordine sextum
Servilis solio regem transmisit origo,
Et nomen servile manet, sed regia mens est.
Dedecus hic generis pietate piavit et actis ;
Condidit et censum prior, ut se noscere posset
Roma potens, altumque nihil sibi nota timeret. »
Finierat ; tunc ille iterat : « Si lecta recordor,
Romuleo cinxisse comas diademate septem
Audieram, totidem cognomina certa tenebam ;
Alter ubi est igitur ? — Fili carissime, dixit,
Huc et luxus iners et dura superbia nunquam
Ascendunt ; illum sua pessima crimina Averno
Merserunt ; atroxque animus, nomenque superbum.
Hunc exposcis enim qui sceptra novissima rexit ?
Rex ferus et feritate bonus, nam tristia passæ

524. Sic legitur hic versus in ms. A, B, C, D, F. In ms. E *addita* pro *biffida*, in ed. Bas. *sectaque* pro *biffida*.

526. *Corinthos* in ms. A et F, *Corinthus* in aliis.

528. *Faces* in ed. Bas., *fasces* in ms. A, B, C, D, E. *Sellas* in ed. Bas., *sellasque* in omnibus ms.

531. *Toto* pro *numero* in ms. E.

535 *Sensum* in ed. Bas., *censum* in omnibus ms.

542. Ea verba : *Illum sua pessima crimina Averno Merserunt*, quæ desunt in ed. Bas., in omnibus ms. leguntur. *Atrox* in ed. Bas., *atroxque* in ms. A, E, F.

Hic libertatis primum Urbi ingessit amorem.
Quin tu animas lætas melioraque regna tenentes
Cerne catervatim veræ virtutis amicos. »
Tres simul ante alacres alternaque brachia nexi
Ibant; hos læto celebrabant agmina plausu
Umbrarum atque omni devotum ex ordine vulgus.
Substitit admirans : « Quæ tanta est gloria, dixit,
Ista trium ? Quis tantus amor connectit euntes ?
— Hos idemque parens eademque, ait, extulit alvus ;
Hinc amor : heu ! jugulos et vulnera cruda duorum
Aspice, utrique recens nitet ut generosa cicatrix
Pectore in adverso : populorum fata potentum
Ter geminis mandata viris, ut sanguine pauco
Scilicet innumeræ cessarent funera gentis.
Divisis exercitibus, conspecta suorum
Adversisque oculis sex ultima bella gerebant.
Libertas tunc nostra tremens similisque cadenti
Unius ad fatum dubio sub Marte pependit ;
Unius est asserta manu. Germanus uterque
Occiderat, populoque nimis fortuna favere
Cœperat Albano, nisi tertius ille superstes
Integer et fratrum mortes et publica fata
Restituisset, agens victricia corpora campo :

547. *Tu* omissum in ed. Bas.
552. *Gloria* pro *gratia* in ms. A et E.
554. *Eadem* in ed. Bas., *eademque* in omnibus ms.
555. *Crudo* in ed. Bas., *cruda* in omnibus ms.
557. *Fata* pro *pugna* legitur tantum in ms. E.
559. *Funere* in ed. Bas., *funera* in omnibus ms.
561. *Aversis* in ed. Bas., *adversis* in ms. A, B, E, F.
567. *Inter* in ed. Bas., *integer* in ms. A, B, C, E, F.

Donec sejunctos spatiis largoque cruore
Defectos, plagisque graves et cursibus haustos
Impiger alterno jugulasset vulnere fratres.
Id recolens nunc exultat; gaudentque vicissim
Germani ad Superos nec inulto funere missi.
At quibus imperium virtus ea contulit ultro
Circumstant memores. Sed quid per singula versor?
Millia nonne vides spatiosum implentia cœlum?
Publicolam ante alios tanto cognomine dignum,
Præclarum pietate ducem, patriæque parentem? »
Lumina visendi cupidus flectebat et ingens
Agmen erat juxta, stabilem qua vergit ad Arcton
Lacteus innumeris redimitus circulus astris.
Obstupuit, quæritque viros et nomina et actus :
« Care nepos, si cuncta velim memoranda referre
Altera nox optanda tibi est, ait. Aspice ut omnis
Stella cadit pelago, cœlumque reflectitur, et jam
Candidus auroræ meditantis surgere vultus
Vibrat et Eoa jam somnum diluit unda. »
Jam pater admonuit, fugientia sidera nutu
Ostendens, vetuitque moras : « Hoc nosse satis sit
Romanas has esse animas, quibus una tuendæ
Cura fuit patriæ. Proprio pars magna cruore
Diffuso has petiit sedes, meritoque caducæ
Prætulit æternam per acerba pericula vitam. »

569. *Se victos* in ed. Bas., *sejunctos* in omnibus ms.
573. *Nec multo* in ed. Bas., *nec inulto* in ms. B, C, D, E, F.
588. *Tum* in ed. Bas., *jam* in ms. A, B, C, D, F.
589. *Hæc* in ed. Bas., *hoc* in omnibus ms.
592. *Effuso* in ed. Bas., *diffuso* in omnibus ms.
593. *Pertulit* in ed. Bas., *prætulit* in ms. A, B, C, D, E.

LIBER SECUNDUS.

ARGUMENTUM (1).

Talibus intentus pater admonet ire ; sed ille
Scire cupit quid fata velint. Quæ cuncta benigne
Assequitur ; quænam præsentis gloria belli
Auctorem maneat, quæ sors urbemque ducemque,
Pœnorum ut non sit, victa Carthagine posthac,
Quem pudeat sese Romanæ subdere genti.
Inde duces magnos et nomina rara nepotum
Cæsareumque genus : cumque his attentior audit
Casum urbis, monimenta patris casumque sepulcri.

Talibus intentum pater arripit, atque benigne :
« Tempus, ait, cœlo descendere ; gratia rara
Huc venisse fuit; patienter abire decorum est.
— Ne propera, precor, alme parens : quin digeris, inquit,

(1) E. ms. A excerptum. Hoc aliud in ed. Venet. legitur :
Talibus intentum pater arripit : amplius heros
Scire futura cupit; recipit, narrante parente,
Fallacis per cuncta velit neu credere verbis
Hannibalis, quem clara ducis victoria flentem
Italia patrioque procul de littore pellet.
Inde duces alios Romanæ stirpis ab illis
Julius et Marius, Pompeius clarus in armis
Ausoniis Divum hos sequitur clarissima proles,
Augustumque genus, Itali fastigia regni,
Atque graves lapsus præceptaque sacra parentis.

2. *Paucis* pro *rara* in ms. E.

4. *Digneris* in ed. Bas., *digeris* in ms. A, B, C, D, E.

Pauca mihi dubio, certumque remitte futuri.
— O nate, exigui solatia temporis, infit,
Exigis, ambiguæ subito tibi somnia noctis,
Omniaque implicitæ vanescent visa quietis.
Si qua animo memori vestigia forte manebunt,
Somnia vana tamen, mentemque errasse putabis.
Sed nequeo sprevisse preces : dic, nate, quod angit
Te magis? Et brevibus celeri te subtrahe Phœbo.
— O genitor, si nota tibi divina voluntas,
Sique tibi ante oculos venturum est cernere tempus,
Scire velim quid fata parent, nam bella videmus
Aspera terribili Latium quassantia motu.
Hannibal in foribus stat perfidus, omnia retro
Versa cadunt; nostro pinguescunt arva cruore.
Tot clari cecidere duces! Vos lumina tanti
Imperii tam magna, duo cecidistis eodem
Tempore; tuncque Italis raptus regionibus est sol,
Magnaque sub gemina nutavit Roma ruina.
Quid superest? Dominam quis nunc manet exitus Urbem?
Corruet an stabit? Quod si frustra arma movemus,
Exime tot curas animo tantosque labores,
Somnum redde oculis, et membris redde quietem.
Nam mihi si cogente Deo patriæque cadendum est,
Quid juvat obniti contra, fatoque prementi
Humanas afferre manus? Moriamur inermes;
Vivat, et in toto regnet ferus Hannibal orbe. »

6. *Insit* in ed. Bas., *infit* in ms. A, B, C.
11. *Quid* in ed. Bas., *quod* in ms. A, B, D.
21. *Tunc* in ed. Bas., *tuncque* in omnibus ms.
22. *Mutavit* in ed. Bas., *nutavit* in omnibus ms.
29. *In armis* pro *inermes* corr. in ms. A.
30. *Regnat* in ed. Bas , *regnet* in omnibus ms.

Non tulit indignantem animo pater optimus : « Imo,
Imo, ait, armato latronem pellere luscum
Finibus Ausoniæ dabitur. Discedet iniquo
Inde animo, metuetque alienam linquere terram
Sanguinis ac prædæ sitiens : at mœsta suorum
Plebs metuens, belloque nimis turbata propinquo,
Hunc repetet retrahetque domum. Postquam Africa tanget
Littora, funesto veritus confligere campo
Congressus volet ante tuos : tu furta caveto
Insidiasque viri ; doceant te dira tuorum
Funera barbarico confecta ferociter astu.
I tamen, atque hostis crudelem conspice vultum
Et dictis intende aurem, cautusque vigilque
Insidiosa senis versuti percipe verba.
Si renuis retrahisque pedem, mihi crede, per orbem
Aut timidus videare aliis, aut forte superbus.
Ille quidem varia tentabit flectere mentem
Arte dolisque novis, dulcem per singula pacem,
Pacem iterans, velansque dolos sub nomine pacis,
Unicus eversor pacis. Firmissime persta,
Propositumque tene ; nil de patriæque tuaque
Majestate cadat. Fremet ille, et tristia coram
Fata videns, humiles voces submissaque verba

37. *Effera* in ed. Bas., *Africa* in omnibus ms.

40. *Doceat* in ed. Bas., *doceant* in omnibus ms.

41. *Æstu* pro *astu* in ms. E.

45. *Nihil* in ed. Bas., *mihi* in omnibus ms.

47. *Vacua* pro *varia* in ms. B, D.

48. *Sæcula* in ed. Bas., *singula* in omnibus ms.

49. *Pacisque tegens sub nomine fraudem* in ed. Bas., *velansque dolos sub nomine pacis* in omnibus ms.

50. *Præsta* in ed. Bas., *persta* in ms. A, C, D, E.

Ore dabit ficto ; juvenem semperque secundis
Assuetum casus varios librare monebit ;
Fortunæ ac multa ancipiti sermone tremenda
Proferet eventusque ducum. Cum nulla videbit
Verba altum movisse animum, tum tristis et ira
Fervidus, arma fremens bellumque, in castra redibit.
Pugna erit ambiguo quam spectent fata favore,
Cujus ad eventum toto timeatur in orbe.
Sanctior his præerit castris, dux impius illis :
Hinc virtus objecta malis, cultusque modesti
Et pudor, et benesuada fides, pietasque, comesque
Justitia et reliquæ vibrabunt arma sorores :
Inde furor, dolus et rabies, et nescia veri
Pectora, contemptusque Dei, fervensque libido,
Cæcaque perpetuis crescens sub litibus ira,
Et scelerum species horrenda ac nomina multa.
Victor eris bello tandem, victoria nec te
Efferet. Ast illum fortuna adversa repente
Prosternet ; victus fugiet, peregrinaque tanget
Littora, qua Graiis Asiam regionibus æstus
Hellespontiaci dirimit maris; omnia tandem
Tentabit, regumque pedes, indignaque supplex
Continget genua, atque aliena precabitur arma,
Italicas ardens iterum ruiturus in oras
Si fortuna sinat ; nobis sed amicior, illa

60. *Spectant* in ed. Bas., *spectent* in ms. A, B, C, D, E.
63. *His* pro *hinc* in ms. E, F.
65. *Tela* pro *arma* in ms. E.
67. *Deum* pro *Dei* in ms. E.
68. *Subtilibus* in ed. Bas., *sub litibus* in omnibus ms.
69. *Horrendæ* in ed. Bas., *horrenda* in ms. A, B, C, D.
71. *Efferat* in ed. Bas., *efferet* in ms. A, B, E.

Jam longis satiata malis, funesta retrorsum
Consilia evertet. Quid multa? Vagabitur exsul
Pessimus, et terras virus disperget in omnes
Romanos in morte petens. Ceu saxea sævum
Cum forte in triviis tempestas obruit anguem,
Ille furit, moriensque minas vomit atque venenum ;
Mille ligans caudam squamosaque corpora nodis,
Horrificus solo aspectu, postrema cruentus
Sibila languentesque oculos attollit et ipsum
Sævit in auctorem frustra : sic turbidus iste
Mille vias moribundus aget. Quo tempore forte
Publica dum perages mandata, videbis inermem
Securus, faciemque trucem quæ terruit orbem.
Colloquio festiva dies videatur amico
Tantorum felix Ephesus sermone virorum.
Fama quidem mendax falsa cum lance nefandos
Æquat iniqua bonis, facinus dum grande tremendum
Horrendum dictu invenit ; canit orba per orbem
Nec dirimit causas. Patriam juvat ille cadentem,
Laudatur ; multaque alius cum strage cruentas
Captat opes regnumque sibi jaciturus in auro,
Hic quoque laudatur. Laudabitur Hannibal atque
Scipio, posteritas mirabitur omnis utrumque.
Heu ! par dissimile et diverso sidere terris

79. *Nam* pro *jam* in ms. E.

80. *Vacabitur* in ed Bas., *vagabitur* in omnibus ms.

81. *Dispergit* in ed. Bas., *disperget* in omnibus ms.

91. *Urbem* in ed. Bas., *orbem* in omnibus ms.

92. *Festina* in ed. Bas., *festiva* in ms. A, B, C, D.

99. *Regumque sibi victurus* in ed. Bas. ; *regnumque jaciturus* in ms. A, B, C, D ; *regnumque sibi periturus* in ms. E.

Illatum; at vulgus discernere quanta sit inter
Magnificum ac tetrum facinus distantia nescit.
Quam subito miris animum volet ille loquendo
Flectere blanditiis, seu sunt hæc Punica semper
Pectora, seu laudem virtus vel ab hoste meretur
Præcipue, tam rara quidem verum illa jocosum
Qualiacumque tibi risum fortasse movebunt.
Nil aliud : sic ille graves in morte reflexus
Cum dederit, falsaque animum spe paverit amens,
Tandem Bithynica ruet imperterritus aula
Dux atrox, Urbique metum depellet et orbi.
Hostis fata vides tanto quem tempore tellus
Sustinet Ausoniæ.
Quod si Romana requiris,
Pauca sed e medio fatorum intentus acervo
Accipe. Proclivem faciet victoria præsens
Ad reliquas facilemque viam, nullumque pudebit
Quem teneat Carthago potens apprendere portum.
Illa jugum populos et ferre tributa docebit.
Ilicet Ætolus consurget, vanus ad arma
Proruet Antiochus; fratris junioris et illum
Vincitis auspiciis, teque orbis noscet Eous,
Ut Zephyrus pridem ac pluvialis noverat Auster.
Inde alia ex aliis nascentur bella, sed omnes
Vincet Roma minas, et totum proteret orbem.

103. *Ac* in ed. Bas., *at* in ms. A, B, E.
105. *Quod* pro *quam* in ms. F.
113. *Ubique* in ed. Bas., *Urbique* in omnibus ms.
115. *Ausonia* in ed. Bas., *Ausoniæ* in ms. A, B, C, E, F.
120. *Et populos* pro *populos* in ms. A.
126. *Manus* pro *minas* in ms. B, C, D.

Victa jugum regna excipient, sub legibus ibunt
Mox Galatæ Macedumque furor : nil regia possunt
Nomina, nil patrum egregii prodesse labores,
Magnus Alexander totiens revocatus ab urna
Si redeat. Mea sit quænam sententia nosti;
Græcia tota brevi procumbet tempore victa,
Et male cæsorum pœnas dependet avorum.
Hic placet et Glabrio et spectata modestia Mœni,
Flaminiique animus, claris qui crescere factis
Incipit, et tecum tentat certamina famæ.
Res instant variæ, series quoque longa laborum ;
Florida namque viris venit armipotentibus ætas.
Hæc mihi jam Scauros, Drusos, crebrisque Metellos
Insignes titulis, et nomina clara Nerones
Protulit; hoc olim veniet de stipite ramus
Pestifer, ac populis umbra nociturus iniqua.
Jam sensim assurgunt rigida virtute Catones.
O utinam domus illa minus foret invida nostræ!
Surgunt Æmilii, quorum de gente nepotum
Elige, qui nomen gestis mereatur avitum
Relliquiasque tuas ferro consumat et igni.
Durior id meritis odioque accensus honesto
Longius incedam, namque hinc Syllamque ferocem
Pompeiosque graves animosaque pectora Bruti
Ante oculos habeo, stupeoque ubi condere ferrum

127. *Victum* in ed. Bas., *victa* in ms. A, E, F.
130. *Una* in ed. Bas., *urna* in omnibus ms.
133. *Mala* pro *male* in ms. E.
135. *Quæ* in ed. Bas., *qui* in ms. A, B, E, F.
138. *Jamque* in ed. Bas., *namque* in ms. A, C.
144. *Invidia* in ed. Bas., *invida* in ms. A, B, C, D, E.
151. *Nectere* pro *condere* in ms. A

Audeat. Hinc rerum summa ad fastigia ventum est,
Cæsareumque genus toti dominarier orbi
Prævideo. Quid cuncta sequar? Non ditior unquam
Urbs animis erit egregiis ducibusque supremis.
Crederet hoc aliquis, Campano raptus aratro
Unus erit bello eximius, qui nostra sub Austrum
Signa ferat, Libyamque iterum premat, inclyta regum
Colla triumphali victor fracturus ab arcu,
Bisque sub extrema Latium formidine solvat
Obsidione gravi, calidaque reversus ab ora,
Atque Alpes subito jussus transire nivosas,
Præter Aquas Sextas (dicunt sic nomine vallem)
Teutonicum insigni compescat strage furorem;
Post simili ardentes prosternat vulnere Cimbros.
Orbis in extremi latebras, ubi castra locasti
Nunc, juvenis memorande, novis per sæcula factis
Magnus item juvenis veniet, nec dignior alter.
Nomen habet Magni. Hic Tagum, Betimque et Iberum
Coget ferre jugum, dominumque agnoscere Tibrim.
Hic idem nimia civem feritate rebellem
Contundet. Tibi nulla animum contingat honestum
Invidia, atque alios patiaris ad alta volare.
Nullus erit, nullusque fuit, cui gloria tanta

154. *Provideo* in ed. Bas., *prævideo* in ms. A, B, D, E, F.

163. *Sextias* in ed. Bas., *Sextas* in omnibus ms.

165. *Vulnera* in ed. Bas., *vulnere* in omnibus ms.

167. *Tuis* in ed. Bas., *novis* in omnibus ms.

168. *Dignius ulli* pro *dignior alter* corr. in ms. A, ac subinde *erit* pro *habet* in versu 169.

169. *Nomine magnus erit. Tagum hic*, in ms. E.

174. *Tota* in ed. Bas., *tanta* in ms. A, B.

Cesserit : illa novis semper parat integra partem
Vita brevis, rerumque venit longissimus ordo.
Quid fiet, nisi quæque suos produxerit ætas
Venturis qui sponte velint occurrere fatis ?
Sufficeret cunctis spatio si temporis unus,
Publica res poterat duce te contenta fuisse.
Tu siquidem lætus mecum, dum bella gerentur,
Hic eris, et juvenem egregium laudabis ab alto.
Pauca ex innumeris memoro ; majora supersunt
Gesta viri plectroque aliis majore canenda.
Namque hic præcipiti (sit fas dixisse) volatu
Victor ab occasu descendens, victor ad ortus
Perveniet, nomenque Italum super astra levabit.
Omnia succumbent, multis fortuna triumphis
Larga volet ditare ducem ; moderatior autem
Implendusque animus paucis, quod laurea triplex
Stringat honesta comas, quod ter sua Roma verendo
Exstantem curru videat, contentus abibit.
Hic et piratas pelago depellet ab omni ;
Vincetur Judæa tenax, Armenia duplex ;
Cappadoces Arabesque, et lato corpore Ganges,
Persis et Arsacides ; Rubroque a littore tandem
Omnia vincentes rigidam veniemus ad Arcton ;

178. *Venturus* in ed. Bas., *venturis* in omnibus ms.

179. *Spatiosi* in ed. Bas., *spatio si* in omnibus ms.

183. *Pauca sed* in ed. Bas., *pauca ex* in omnibus ms.

184. *Majora* in ed. Bas., *majore* in omnibus ms.

186. *Discedens* pro *descendens* in ms. E, F.

191. *Stringet* in ed. Bas., *stringat* in ms A, B, C, D, E ; *te* in ed. Bas., *ter* in ms. A, B, C, D, E.

195. *Gurgite* legitur pro *corpore* in ms. A, B, C, D, E ; sed jam in ms. A corr. pro *corpore*.

Et glaciale solum, Tanaim, et Mœotida duram
Riphæosque procul tangemus in æthere montes.
Attriti longo fugient certamine reges,
Et vitam simul et regnum bellumque perosi.
Caspia calcabunt victores claustra, Sabæam
Turicremasque domos, intacti limina templi
Intrabunt, cernentque adyti penetralia sacri.
Purpura non illos, non gemmæ aurumque movebunt :
Thesauros inter medios, mucrone trementi,
Paupertas Romana venit, nec tangitur illis.
Insula non toto restabit libera ponto,
Non tellus, seu pressa vadis, seu stantibus astris.
Aula sub imperium veniet ditissima Cypri,
Creta superstitionum ingens domus atque magistra,
Euboicumque latus, Phœbo Rhodus inclyta et undis,
Tum salis Ægei, cœlo velut astra sereno,
Cyclades effusæ medio, clypeusque potentis
Trinacriæ, et crasso dives Sardinia cœlo,
Pauperiorque solo sed apricis Corsica saxis,
Et quidquid Tusco jacet æquore, quidquid Ibero,
Quidquid et Adriaco ; sed quis cum classe frementem
Ibit in Oceanum? Fortissimus ille nepotum
Unus erit semper magno cantandus in orbe,
Gallica qui vario complebit rura pavore,
Et fluvios atri violabit sanguinis unda.
Inde procul cœlo et terra pelagoque repostos

199. *Æthera* in ed. Bas., *æthere* in omnibus ms.
208. *Tot* in ed. Bas., *toto* in omnibus ms.
209. *Vagis* in ed. Bas., *vadis* in ms. B, C, D, E.
211. *Superstitionem* in ed. Bas., *superstitionum* in omnibus ms.
219. *Illi* in ed. Bas., *ille* in ms. A, B, E, F.

Auricomos rapido calcabit Marte Britannos ;
Stringet et indomito luctantem gurgite Rhenum
Pontibus, hostilesque tenens cum milite fines,
Tristia cæruleis Germanis bella movebit.
O felix, si forte modum sciat addere ferro !
Nesciet heu! noletque miser, sed turbine mentis
Victrices per cuncta manus in publica vertet
Viscera, civili fœdans externa cruore
Prælia et emeritos indigno Marte triumphos.
Me tamen infami tam multa decora furore
Commaculare pudet : quam turpiter omnia calcat
Ambitus ! Ut totum imperium sibi vindicet unus !
Primus et, exemplum reliquis, spolietque superbus
Ærarium, miserosque novo legat ordine patres.
Hæc et Pharsalicas mortes, Ephyreaque arma,
Thapsumque et Mundam et Capitolia sanguine tincta,
Omnia prætereo. Succedet maximus illi
Inde nepos, clara veniens a stirpe sororis.
Hic mihi longinquos mittet sub legibus Indos,
Ægyptumque ferox et barbara sistra moventem
Uxorem Latii capiet ducis. Inde per omnem
Fulminet ense diem, reges pede supprimat altos ;

224. *Auricomas* in ms. A, ubi manus posterior correxit *auricomos*; *auricomos* in ms. B, C, D.

225. In ms. A leg. *Hiberum*, quod dein in *Rhenum* manus posterior mutavit.

231. *Extrema* in ed. Bas., *externa* in omnibus ms.

233. *Infamiam* in ed. Bas., *infami tam* in omnibus ms.

237. *Tarpeiam* in ed. Bas., *ærarium* in omnibus ms.

239. *Thapsum* pro *Tharsonque* quod legitur in ed. Bas. et in omnibus ms.

243. *Castra* in ed. Bas., *sistra* in omnibus ms.

Hic parere ferum Romanis fascibus Histrum
Perdoceat, geminæque solum quod subjacet Ursæ;
Hic Urbem tribus invectus de more triumphis
Edicet toti præcepta incognita mundo :
Et summo celsus solio submissa videbit
Sceptra sibi clarosque duces atque agmina vulgi;
Munera ferre omnes studioque ardere placendi.
Jam senior rigidos bello contundet Iberos;
Ultimus ille labos. Ex hinc tranquilla sequuntur
Sæcula; tum gemini claudentur tristia Jani
Limina, et Erati jungentur cardine postes.
Inde gravem tumulo mittet veneranda senectus
Digressum amplexu et dilectæ conjugis ulnis.
Hujus post cineres video Romana reverti
Fata retro et pulchros prolabi ad turpia mores.
Hei mihi! quid moreris? Tecum moritura propago
Nominis est nostri; sed tu tibi debita nactus
Alta petes convexa poli. Quid turba superstes!
Ludibrium mundo generisque infamia primi
Tartara conspiciet meritis Stygiosque recessus.
At nimium propero : video par nobile natum
Atque patrem, et gemino Capitolia læta triumpho.
Laurea bina viret, duplex quoque purpura : currus
Non videor spectare duos, contenta sed uno
It pietas; nova res equidem, et dignissima fama.
Corruet his ducibus Jerosolyma, victaque ferro
Inclyta relligio, et gladiis perrumpere sacra

246. *Hinc* pro *hic*; *fustibus* pro *fascibus* in ms. E.

260. *Prolabi pulchros* in ed. Bas., *pulchros prolabi* in ms. C, D, E, F.

266. *Ac* in ed. Bas., *at* in ms. A, B, F.

272. *Prærumpere* in ed. Bas., *perrumpere* in omnibus ms.

Fas erit, et poterunt populi peccata mereri.
Ulterius transire piget, nam sceptra decusque
Imperii tanto nobis fundata labore
Externi rapient Hispanæ gentis et Afræ.
Quis ferat has hominum sordes, nostrique pudendas
Relliquias gladii fastigia prendere rerum ? »
Amplius urgentem quoniam frenare dolorem
Non poterat, rupit lacrymis et voce loquentem :
« Quid miserum, pater alme, refers? Tantumne licebit
Fortunæ? Prius in Stygias conversa paludes
Astra cadent, prius æthereo trux arbiter Orci
Victor erit solio, cœlique tonabit ab arce
Africa, quam Romæ victrix sua jura suumque
Nomen in æternum rapiat. » Non longa dolentem
Passus ait : « Depone, precor, lacrymasque metumque :
Vivet honos Latius, semperque vocabitur uno
Nomine Romanum imperium ; sed rector habenas
Non semper Romanus aget. Quin Syria mollis
Porriget ipsa manum, mox Gallia dura, loquaxque
Græcia, et Illyricum tandem cadet ista potestas
In Boream : sic res humanas fata rotabunt.
Forte sub extremos annos mundique ruentis
Interitum ad proprias sedes fortuna redibit.
Altius incumbes atque urbis cætera nostræ
Fata petes : unum hoc de pluribus ille supernus

282. *Convulsa* in ed. Bas. et ms. B, C, D, E, *conversa* in ms. A, F.

293. *Romanas* in ed. Bas. et ms. C, D, E, *humanas* in ms. A, B, F.

296. *Incumbens* in ed. Bas., *incumbes* in ms. A, B, C, D.

297. *Petens* in ed. Bas., *petes* in omnibus ms.

Abscondit sub nube Deus, sed noscere quantum
Permissum est animi augurio, non victa sub hoste
Roma ruet (nullique data est ea gloria genti,
Nulli tantus honor populo), vincetur ab annis,
Rimosoque situ paulatim fessa senescet,
Et per frusta cadet : nulla unquam, nulla vacabit
Civilique odio et bellis furialibus ætas.
Tempus adhuc veniet, cum vix Romanus in urbe
Civis erit verus, sed terras lecta per omnes
Fex hominum. Tamen et tunc se malesana cruentis
Turba premet gladiis, et ni fortissimus unus
Vir aliquis dignus meliori tempore nasci
Opponat sese medium, frontemque manumque
Litibus ostendat, superest quodcumque cruoris
Pectoribus miseris per mutua vulnera fundant.
Hoc solamen habe, quod Roma potentibus olim
Condita sideribus, quamvis lacerata malorum
Consiliis manibusque, diu durabit, eritque
Has inter pestes, nudo vel nomine, mundi
Regina ; hic nunquam titulus sacer excidet illi.
Qualiter annosum vires animusque leonem
Destituunt, sed prisca manet reverentia fronti
Horrificusque sonus, quanquam sit ab omnia tardus ;
Umbra sit ille licet, circum tamen omnis inermi
Paret silva seni : sed quis vel noscere certam

299. *Vita* in ed. Bas., *victa* in omnibus ms.

301. *Honor* pro *honos* in ms. A, B, F.

302. *Ramosoque* pro *rimosoque* in ms. B, C, D.

303. *Frusta*. Semper et undique ea vox in ms. ita scribitur : *frustra*. Vide IX, 168.

307. *Mala sana* in ed Bas., *malesana* in omnibus ms.

320. *Horrificus* in ed. Bas., *horrificusque* in ms. A, B, E, F.

Audeat aut rebus tantis præfigere metam?
Vis loquar? in finem quamvis quassanda ruinis
Vivet, et extremum veniet tua Roma sub ævum
Cum mundo peritura suo. » Sic fatus, ab alto
Pectore suspirans, tacuit, dextraque sequentem
Per nitidum conducit iter. Jam prona cadentis
Calcabant convexa poli, gradibusque suprema
Linquebant levibus : qui lumine terga feriret
Lucifer altus erat, tamen una erat umbra duorum,
Atlantisque ruens de vertice plena propinqui
Cynthia conspecti splendebat imagine fratris.
Hic iterum genitor sacro veneranda resolvit
Ora sono; stetit eximia dulcedine mundus
Captus, et æternos tenuerunt astra meatus.
« Nate prioris, ait, solamen et optima vitæ
Pars mihi, qui læto cumulas nunc gaudia cœlo,
Quodque ego non rebar facis, ut spectando beatus
Mortalem mihi me videar felicior ipso,
Huc aures intende pias, et pectora veri
Plena refer; mora nostra brevis, namque invida noctis
Umbra abiit, pelagusque operit jam fluctibus astra.
Omnia nata quidem pereunt et adulta fatiscunt :
Nec manet in rebus quidquam mortalibus, unde
Vir etenim sperare potest, populusve, quod alma

324. *Ruinosa dierum* in ed. Bas., *quassanda ruinis* in ms. B, C, D, E., certe e ms. A, ubi ea vox cuidam alii nunc expunctæ superscripta est.

334. In ms. B, C, D, deest vox *genitor*, sed in ms. B et D, manus posterior scripsit *recinens*.

341. *Has* pro *huc* in ms. B, C, D.

344. *Senescunt* pro *fatiscunt* in ms. E.

346. *Vir quisquam* pro *vir etenim* in ms. E.

Roma nequit ; facili labuntur sæcula passu.
Tempora diffugiunt, ad mortem curritis : umbra
Ipsi estis pulvisque levis, vel in æthere fumus
Exiguus, quem ventus agat. Quo sanguine parta
Gloria? Quo tanti mundo fugiente labores?
Stare quidem vultis, sed enim rapidissima cœli
Vos fuga præcipitat. Cernis quam parva pudendi
Imperii pateant circum confinia nostri?
Heu tamen, heu quanto nobis extenta labore
Nunc quoque quam multo vobis servanda periclo!
Finge quod esse potest, et erit, nisi fata benigni
Pœnitet incepti : totius sola sit orbis
Roma caput, terris dominetur sola subactis.
Quid tamen hic magnum? Tanto quid nomine dignum
Invenis? Angustis arctatus finibus orbis
Insula parva situ est, curvis quam flexibus ambit
Oceanus; viden ut parvus cognomine magno?
Nec tamen hanc totam incolitis, nam multa paludes,
Multa tenent silvæ; pars rupibus hispida torpet
Parsque riget glacie, pars squalet inusta calore,
Serpentumque domos calidis tegit æstus arenis.
Utque simul totum videas, huc lumina volve :
Verticibus cœli adversos atque alta tenentes
Cernis stare polos, subjectaque cuncta duobus

349. *Umbra* in ed. Bas. et in omnibus ms. præter in ms. A, ubi *ipsi*.

355. *Heu* pro *hæc* tantum in ms. A.

362. *Cernis* pro *curvis* in ms. B, C, D.

366. *Pars* in ed. Bas., *parsque* in omnibus ms.

367. *Calidus* in ed. Bas., *calidis* in omnibus ms.

369. *Coli* in ed. Bas., *cœli* in omnibus ms.; *ruentes* in ed. Bas, *tenentes* in omnibus ms.

Perpetuo durata gelu? Prohibetur ab illa
Stirps hominum regione procul ; nil nascitur illic
Quod victum præstare queat, qua semita solis
Latior, obliquusque vagis et circulus astris.
Ignibus arva rubent, mediusque exæstuat ingens
Pontus, et ardorem cœli male temperat humor
Subditus. Huc olim Argolici finxere poetæ
Convenisse Deos potuque ciboque refectos
Æthiopum cum rege gravis duxisse sub umbra
Atlantis placidam tranquillo numine noctem.
Quod fictum est ideo, quia numina magna putabant
Sidera, quæ liquidis primum vescuntur in undis
Æthiopum quas littus habet ; mox fessa videntur
Vergere ad occasus ubi maximus eminet Atlas.
Ultima terrarum qui possidet ille paratus
Excipit ac magno venientia contegit antro.
Sed redeo : mediam vetitum est attingere zonam
Ætheris ; hinc etenim vos inclementia longe
Submovet, ac circum flammis permixta tepescunt
Frigora ; sic gemina mortales sede fruuntur.
Altera sed vobis est invia ; separat illam
Et calor et pelagus. Statio tantum unica restat
Parva, sed hæc vasto nimis interrupta locorum

372. *Hominum* omittitur in ed. Bas., licet in omnibus ms.

374. *Circulis* in ed. Bas., *circulus* in omnibus ms.

376. *Ventus* pro *pontus* in ms. B, C, D.

377. *Prisci* in ed. Bas., *Argolici* in ms. A, E, F.

380. In ms. B et D *sancto cum* pro *tranquillo*. In ms. C *tranquillo* deest.

389. *Submoveat* in ed. Bas., *submovet* in omnibus ms.; *tepescit* in ed. Bas., *tepescunt* in omnibus ms ; *at* pro *ac* in ms. E, F.

393. *Tamen* pro *nimis* in ms. C, D.

Desertoque habitu ; linguarum dissona multum
Murmura, diversi mores, hæc crescere famam
Impediunt. Nulli toto cognoscier orbe
Contigit. Extrema quis erit bene notus in Arcto,
Et vili ignotum continget nomine fontem ?
Quem sua Taprobani commendet gloria et idem
Littus ad Hibernum resonet? Mortalia quorsum
Vota ruunt? Amplam cupiunt diffundere famam,
Septa sed arcta vetant, angusto carcere clausos
Somnia magna juvant ; at cum lux ultima somnum
Excutit, ac tenebras adimit, tum cernere verum
Heu miseri sero incipiunt, et tempora retro
Nequidquam aspiciunt abeuntque amissa gementes.
Illa quoque in vobis ridenda insania mentes
Occupat ; æternum cupitis producere nomen ;
Sæcula demulcent animos numerosa, venitque
Posteritas longa ante oculos, libet ire per ora
Doctorum exstinctos hominum clausosque sepulchro
Liberiore via per mundi extrema vagari.
Vivere post mortem, violentas spernere Parcas,
Dulcia sunt, fateor ; sed nomine vivere nil est.
Vivite, sed melius, sed certius : ardua cœli
Scandite felices, miserasque relinquite terras.
Hic vos vita manet, quam sæcula nulla movebunt,
Quam nec tristis hiems, nec noxia torqueat ætas,

397. *Motus* in ed. Bas., *notus* in omnibus ms.

399. *Probatum* pro *Taprobani* in ed. Bas. Vox ea undique variatur ; scilicet *Tabrobani* in ms. A, *Tepbani* in ms. B, *Teprobani* in ms. C, D, *Coprobari* in ms. E, *Coprobam* in ms., *Toprobravi* in ed. Venet.

400. *Hiberum* in ed. Bas., *Hibernum* in omnibus ms.

407. *Nobis* in ed. Bas., *vobis* in omnibus ms.

Anxia sollicitam quam non opulentia reddet.
Quærula non mœstam paupertas, pallida non mors
Obruet, haud nocuo vexabunt sidere morbi.
Corporis atque animi sine tempore vivite : nam vos
Et magno partum delebunt tempora nomen;
Transibuntque cito quæ vos mansura putatis.
Una manere potest, occasus nescia virtus.
Illa viam facit ad Superos ; hac pergite fortes,
Nec defessa gravi succumbant terga labori.
Quod si falsa vagam delectat gloria mentem,
Aspice quod cupias. Transibunt tempora, corpus
Hoc cadet, et cædent indigno membra sepulchro :
Mox ruet et bustum, titulusque in marmore sectus
Occidet ; hinc mortem patieris, nate, secundam.
Clara quidem libris felicibus insita vivet
Fama diu, tamen ipsa suas passura tenebras.
Ipsa tuas laudes ætas ventura loquetur,
Immemor ipsa eadem, seu tempora fessa tacebit,
Immemoresque dabit post sæcula longa nepotes.
Magna geris, majora geres, immensaque victor
Conficies tu bella manu et dignissima fama :
Res multis laudata quidem laudandaque multis.
Cernere jam videor genitum post sæcula multa
Finibus Etruscis juvenem, qui gesta renarret,

420. *Mœsta* in ed. Bas., *mœstam* in ms. A, B, C, D, F.
421. *Aut* in ed. Bas., *haud* in ms. A, B, C, D, F.
423. *Patrum* pro *partum* in ms. A.
424. *Transibunt* in ed. Bas., *transibuntque* in ms. B, C, D, E, F.
425. *O casus* in ed. Bas., *occasus* in omnibus ms.
432. *Patioris* in ed. Bas., *patieris* in omnibus ms.
436. *Tempore* pro *tempora* in ms. E.

Nate, tua, et nobis veniat velut Ennius alter;
Carus uterque mihi, studio memorandus uterque.
Iste rudes Latio duro modulamine Musas
Intulit, ille autem fugientes carmine sistet;
Et nostros vario cantabit uterque labores
Eloquio, nobisque brevem producere vitam
Contendet : verum multo mihi carior ille est
Qui procul ad nostrum reflectet lumina tempus.
In quod eum studium, non vis pretiumque, movebit,
Non metus aut odium, non spes aut gratia nostri,
Magnarum sed sola quidem admiratio rerum,
Solus amor veri. Sed quid tamen omnia prosunt?
Jam sua mors libris aderit, mortalia namque
Esse decet quæcumque labor mortalis inani
Edidit ingenio. Quos si tamen illa nepotum
Progenies servare velit senioque nocenti
Vim facere, ac rapido vigilans obsistere sæclo,
Non valeat : tam multa vetant, fatalia terris
Diluvia et populos violentior æstus adurent,
Et pestes rerum variæ cœlique marisque,
Bellorumque furor toto nihil orbe quietum
Stare sinens; libris autem morientibus, ipse
Occumbes etiam : sic mors tibi tertia restat.
Quot modo in extremo claros Oriente vel Austro
Esse viros reris? Tamen ad vos mittere nomen
Non potuere suum; quot prima ætate fuisse
Illustres, famamque ausos sperare perennem,

443. *Eminus* in ed. Bas., *Ennius* in omnibus ms.
450. *Reflectat* pro *reflectet* in ms. A.
463. *Nil* in ed. Bas., *nihil* in omnibus ms.
464. *Liberis* in ed. Bas., *libris* in omnibus ms.

Nunc tamen ignotos? Annorum, nate, locorumque
Estis in angusto positi; quæ cuncta videntem
Huc decet, huc oculos attollere; vulgus inane
Viderit in terris quo te sermone loquatur.
Despice quisquis is est, et si mea jussa merentur
Te docilem, humanum, jubeo, contemne favorem,
Neve ibi tantarum rerum spem pone tuarum;
Illecebris trahat ipsa suis pulcherrima virtus.
Gloria si fuerit studiorum meta tuorum,
Pervenies equidem, sed non mansurus ad illam.
Præmia sin autem cœlo tua, nate, reponis,
Quo semper potiaris habes, sine fine beatus
Et sine mensura. Quod si dulcedine famæ
Tangeris et stimulis etiam nunc pungeris istis,
Quam præclara tuo stat gloria fixa labori!
Polliceor, veniet pretium tibi, nate, quod optas.
Illa vel invitum fugias licet, illa sequetur,
Ut sub sole vagum comitatur corporis umbra
Ipsa tui. Quocumque gradum tu flexeris, illa
Flectitur, et stat si steteris. Sic fama volentem
Nolentemque simul sequitur. Sed numquid ineptum
Dixeris arenti gradientem in pulvere, ut umbram
Aspiciat post terga suam? Non sanior ille est

470. *Locorum et* in ed. Bas., *locorumque* in omnibus ms.

472. *Animos* in ed. Bas., *oculos* in ms. A.

476. Hic versus sic legitur in ms. B, F; *tibi* pro *ibi* in ms. A; *in* pro *ibi* in ms. C, D; *neve tibi nimiam* in ms. E; *neve ibi vel nimiam* in ed. Venet. et Bas.; *spem* omissum in ed. Bas.

477. *Illa* pro *ipsa* in ms. E.

482. *Sin tu* in ed. Bas., *quod si* in omnibus ms.

484. *Stet* in ed. Bas., *stat* in ms. A, B, E, F.

486. *Invitam* in ed. Bas., *invitum* in omnibus ms.

Qui terit ætatem frustra corpusque fatigat,
Aut animum curis onerat, nihil inde reposcens
Ni laudem et vanos populi per compita ventos.
Quænam igitur quæres mea sit sententia? Dicam :
Ille eat, ut metam teneat licet inter eundum
Umbra sequatur iter, virtutis amore laboret:
Hic alius cœlumque sibi sit terminus, et non
Gloria quæ meritos sequitur sed spreta labores.
Ergo age, nate, viam tibi quam super ardua monstro
Ingredere, aut potius cœptum ne desere callem.
Publica res, duce te, vigeat, victrixque supremo
Cardine fortunæ sedeat; spectabit ab astris
Quidquid ages placidus rex cuncta tegentis Olympi,
Lætus honore tuo, sed nullo lætior actu
Quam per te baculum patriæ superesse labanti;
Nomen et hoc merito Scipionis habere videbit
Cognomenque aliud tibi quot tua fata parabunt.
Insuper id moneo, memorique hoc imprime menti :
Post studium recti patriæque parentis amorem
Proxima de caris tibi cura supersit amicis.
Pronus amicitias amplectere quas tibi virtus
Conciliat, partasque cole. Hoc da, nate, roganti;

495. *Varios* in ed. Bas., *vanos* in ms. A, B, C, D, E.

497. *Erat* in ed. Bas., *eat* in ms. A, B, E, F; *inter eundem* in ed. Bas., *intus eumdem* in ms. A, et simul, manu posteriori, *inter eundum*, quod transcripsere ms. B, C, D.

505. *Regentis* in ed. Bas., *tegentis* in ms. A, B, C, D, F.

507. *Quam quod te patriæ baculum superesse libanti*, sic legitur hic versus in ed. Bas.; *per* pro *quod* in ms. A, B, F; *baculum patriæ* pro *patriæ baculum* in ms. A, B; *labanti* pro *libanti* in ms. A, B, E, F.

509. *Facta* in ed. Bas., *fata* in ms. A, B, C, D.

514. *Partes* in ed. Bas., *partas* in omnibus ms.

Rebus in humanis nil dulcius experiere
Alterno convictu et fido pectore amici.
Est equidem ex multis tibi nunc carissimus unus
Lælius ; arcani sit conscius atque minister
Ille tui ; regat affectus, pectusque profundum
Cernat inaccessum reliquis. Post tempore multo
Lælius alter erit, domui claroque nepoti
Carus et eximio pariter conjunctus amore.
Hinc olim multi errabunt, parque omnibus unum
Lælius et Scipio celebrabitur inter amicos
Quos tulit extrema veniens ab origine mundus,
Cum duo sint paria et longo distantia tractu.
Suscipe tu primum, nec, sis licet altus, amicum
Despice plebeium, quoniam de plebe verendi
Surrexere viri, quos nobilioribus æquos
Viva tulit virtus, animusque parentibus impar. »
Dixerat ; ille autem : « Tua per vestigia quanquam
Ingressus, nunquam patrio memor ipse decori
Defuerim, tamen admonitus vigilantior ibo
Quo me, sancte, vocas, genitor ; sed multa monentem
Te fatum tacuisse meum, pater optime, miror. »
Mœstior ille equidem : « Tua te, dulcissime, virtus
Aspera cuncta pati doceat, quid fata reservent
Ultima præclaro malis nescire labori.
Ingratam patriam, piget heu ! narrare pudetque,
Experiare licet, facili contentus abito

517. *Certissimus* in ed. Bas., *carissimus* in ms. A.
532. *Primo* in ed. Bas., *patrio* in omnibus ms.
533. *Vigilantius* pro *vigilantior* in ms. A.
534. *Moventem* in ed. Bas., *monentem* in ms. A, B, C, D, F.
535. *Factum* in ed. Bas., *fatum* in ms. A, B, E, F.

Vindicta : non arma tibi, non castra movenda,
Et si forte queas, præstat quamcumque subire
Fortunam, patriam servatam perdere noli
Et meritum maculare tuum. Fugat illa, recede ;
Non revocat, persta ; sed præclarissimus exsul
Viventi illatum moriens ulciscere verbo
Dedecus, et patriæ cineres atque ossa negato ;
Ingratamque voca memorique inscribe sepulchro.
Hoc liceat tantum, tibi nil permiseris ultra.
Jamque vetor traxisse moras, memor ergo parentis
Nate, vale, et mitis surgentem dirige fratrem ;
Isque viam post te tua per vestigia servet. »
   Dixit, et æquavit fugientia sidera cursu.
Interea lux orta super tentoria fulsit
Irrupitque ducis durum rubicunda cubile.
Buccina castrorum cecinit, sonituque tremendo
Attonitum subito somnusque paterque reliquit.

544. *Vastare* pro *maculare* in ms. A et F. Forte inconsulte scriptum pro *fœdare*.

546. *Illarum* in ed Bas., *illatum* in omnibus ms.

548. *Ingratumque* in ed. Bas., *ingratamque* in ms. A, B, C, D, E.

553. *Æquabit* in ed. Bas , *æquavit* in omnibus ms.

LIBER TERTIUS.

ARGUMENTUM (1).

Impiger Afrigerum rediens sol viderat axem
Et subito mundum compleral lumine, quando
Scipio consurgens stratis secum alta revolvit
Somnia, et ingentes avido spes pectore versans
Mittit amicitiam tentatum et fœdera regis
Syphacis. Libyca quo non augustior ora
Rex erat. Huc monitus et multo munere onustus
Lælius accedit; qui mensa ac sede receptus
Romulidum facta et gentis primordia narrat.

Impiger astriferum postquam sol perculit axem
Et rapidos immisit equos, cessere trementi
Sidera cuncta fuga; consurgit maximus heros

(1) E ms A excerptum. Hoc aliud in ed. Venet. legitur:
Postquam visa ducis sol excutit, optimus heros
Acciri propere Lelium jubet. Ilicet ille
Mittitur ad regem Syphacem ut fœdera ponat.
Hospitis inde toro fruitur. Citharista jocosus
Carmine pangebat quibus est firmata severis
Urbs Carthago viris. Hinc magnæ maxima Romæ
Fundamenta canit Lelius ducibusque supremis
Exornat; quo sit ingens satiata vorago
Et Decios Regulosque canit, causamque superbi
Regis ad expulsi tandem devenit ab Urbe.

1. *Astrigerum* in ed. Bas., *astriferum* in ms. A, B; *pertulit* in ed. Bas., *percutit* in ms. A, *perculit* in ms. C, D, E.

Singula pertractans animo quæ visa per umbras
Intulerat nocturna quies : « Cur dulcia patri
Oscula non rapui? Cur vertere terga parantem
Non tenui prendique manu? Cur ista ruit nox
Tam cito, nec licuit placito sermone morari?
Multa petiturus fueram, quibus ultima campis
Agmina concurrant, seu qua regione profundi,
Quantum in amicitiis fidei, quam barbara regum
Pectora fida forent, quanam tellure sepulchrum,
Quodve genus mortis sors imperiosa reservet
Vel mihi vel fratri, qui sit patruelis amati
Exitus aut fatum (nam pridem est cognita virtus),
Omnibus an soli mihi nunc injuria caræ
Impendat patriæque nefas. At forsitan ista
Sit melius nescire mihi, ne conscia virtus
Adverso retrahat virtus sua carbasa vento.
I modo qua cœptum est, patriæque ignosce furenti,
Nescit enim quid agat. » Sic secum fatus, amicum
Acciri propere Lelium jubet. Ilicet ille
Affuit, atque oculos tacitus frontemque verendam
Suspiciens, immotus erat : « Carissime Læli,
Magna animo volvuntur, ait ; quæ gessimus ambo
Sufficiant fortasse aliis, at quantula res est
Italicas inter clades miserandaque fata
Hispanas fregisse acies! Vacua ista periclo
Militia, et nostris quæsitum est dedecus armis

8. *Placido* in ed. Bas., *placito* in ms. A, B, C, E, F.

17. *Impendet* in ed. Bas., *impendat* in ms. A, B.

22. *Accire* in ed. Bas., *acciri* in omnibus ms.

24. *Suspicies* in ed. Bas., *suscipiens* in ms. B, C, D, male scriptum pro *suspiciens* quod legitur in ms. E, F.

29 *Matris* in ed. Bas., *nostris* in omnibus ms.

Ni cœptum peragatur opus. Timuisse videmur
Horrifici ducis aspectum et longinqua petisse
Prælia, non ausi patria concurrere terra
Mœniaque obsessæ defendere dulcia Romæ.
Exsiliumne fugamne hostes civesque vocabunt?
Nescio quid tibi nunc animi, nunc roboris insit.
Sed mediocre aliquid nequeo sperare : sit ergo
Incepisse aliis clarum et memorabile factum;
At mihi nil satis est, aliquid dum restat. Iniquam
Hannibalem removentem animam prius ipse videbo
Tot nostros placasse duces. Carthago profundo
Perfida subsidet, quam pectoris ira quiescat
Alta mei; moriarque libens, dum tristia possint
Morte mea æquari Pœnorum vulnera nostris.
Numquid justa Deus pro nobis tela movebit
Tantorum vindex scelerum? Num fulmina cœlo
Descendent? Num perjuræ densissimus Atlas
Telluris clypeus, mundi tutela nefandi,
Cedet sponte loco radice revulsus ab ima,
Serpentumque acies montesque immittet arenæ
Ardentis, facietque viam spirantibus austris?
Num piger infames contorto vertice muros
Bagrada discutiet gelido violentior Istro,
Scelestasque animas ultricibus obruet undis?
Vicimus; imbelles teneant licet arma lacerti,
Bella Deus peraget perjuria crebra perosus.
Jam tamen hinc humeris onus hoc incumbere nostris

35. *Quid* in ed. Bas., *nunc* in ms. A.

37. *Fatum* in ed. Bas., *factum* in omnibus ms

40. *Tu* in ed. Bas., *tot* in omnibus ms.; *placare* in ed. Bas., *placasse* in ms. A.

Provideo, tædetque moræ; sed multa necesse est
Scrutari et longe venientes cernere casus.
Africa tota odiis ardet : non littora portum,
Non domus hospitium præstat, non pabula terræ.
Quocumque intendas oculos, hostilia cernas
Omnia. Quæ primum teneat navalia classis,
Miles agros? Ubi nostra duces tentoria figent?
Quis tutum monstrabit iter? Quis rura, quis urbes
Edoceat moresque hominum? Quis fluminis alti
Ad vada præcedat trepidantes ire cohortes?
Singula sunt igitur studio tractanda sagaci.
Id primum tentare velim : si barbara corda
Ulla fides habitat, nomen fortasse Syphacis
Audisti. Cunctos illum præcedere reges
Fama refert opibus, nec avorum sanguine quisquam
Altior incedit populisque vel ubere regni.
Is nobis tentandus erit, si fama Latini
Nominis in Libycos potuit penetrare recessus.
Flectetur forte alloquio precibusque benignis.
Barbara namque etiam nonnunquam gloria mulcet
Pectora et agrestes animos. Ea littora nobis
Hostilem in patriam transgressis, namque ea mens est,
Opportuna reor cœptoque accommoda bello.
Hæc tibi cura datur, vir optime, nam tibi sermo

61. *Cernis* pro *cernas* in ms. B, C, D.

71. *Aurum* in ed. Bas., *avorum* in ms. A, B, C, D, E.

74. *Et* pro *in* in ms. B, C, D.

75. *Forte* omissum in ed. Bas.

78. *Congressis* in ed. Bas., *transgressis* in ms. A, E, F; *aggressis* in ms. B, C, D.

79. *Optima* in ed. Bas., *opportuna* in omnibus ms.

80. *Hac* in ed. Bas., *hæc* in omnibus ms.

Dulcis adest placidæque vigens solertia mentis.
Perge animum placare ferum et mollire loquendo. »
  Dixerat ; is raptim religans a littore funem
Æquoreas superat fauces, qua littus Iberum
Dividit a Libycis pelagi brevis æstus arenis.
Illa dies Maura proram statione recepit ;
Hinc propere ad regem. Niveis suggesta columnis
Atria surgebant ; fulvo distincta metallo
Regia præfulgens....
Ordine gemmarum vario radiabat in orbem.
Hic croceos, illic virides surgere lapillos
Aspiceres ; altoque velut sua sidera tecto
Signifer in medio sinuosi tramitis arcu
Aureus obliquos supremo culmine cursus
Assidue faciebat : ibi, ceu lumina septem
Quæ vaga mundus habet, septem vafer ordine gemmas
Clauserat ingenio. Nondum lapis optimus Atlas ;
Tardior hæc, gelidoque seni magis apta placere
Illa minax longeque rubens ; ast illa benignis
Ire videbatur radiis, tectumque serena
Luce coruscabat. Medio carbunculus ingens
Æquabat solare jubar, largoque tenebras
Lumine vincebat ; mira virtute putares
Hunc proprios formare dies, hunc pellere noctes
Solis ad exemplum. Post hunc duo lumina motu
Splendebant parili, sed quod rutilantius ibat
Spectando subitos animis spargebat amores.

81. *Ingens* in ed. Bas., *vigens* in ms. A.
89. *Perfulgens* pro *præfulgens* in ms. E.
100. *Tecum* in ed. Bas., *tectum* in ms. A, B, C, D, E.
107. *Solitos animo* pro *subitos animis* in ms. B, C, D.

Cornua de fusco sinuans adamante deorsum
Impigra præcipiti celerabat luna meatu,
Atra quidem at radiis circum illustrata supernis.
Hæc supra, horrificis diversa animalia passim
Vultibus et variis cernuntur sculpta figuris.
Cornibus intortis aries stat in ordine primus,
Devexa in tergum facie, ceu mœstus in undis
Horreat egregiæ fluitantia membra puellæ.
Inde ferox taurus, faciesque imposta natanti
Stirpis Agenoreæ, juvenum mox clara duorum
Corpora progenies Ledæ, par nobile fratrum,
Quarta sed æquorei species venit horrida cancri,
Quem frons prærabidi sequitur metuenda leonis.
Post illum vultu it roseo pulcherrima virgo.
At gravis hinc illinc exstantia brachia libræ
Instabiles paribus compensant passibus horas.
Scorpius hinc cauda perlustrat tecta minaci,
Ingentesque aperit chœlas ; hinc Thessala monstra
Semiviri informis species, cui vultus et armi
Sunt hominis, tensoque senex spectabilis arcu,
Horrifer occursu pharetraque incinctus eburna :
Infima pars quadrupes, juxtaque assurgit in altum
Forma levis capreæ, rutilo cui cornua in auro
Effulgent, fissoque riget pes ungue bicornis.
Post ingens nudi effigies, nimboque nigranti

109. *Celebrabat* in ed. Bas., *celerabat* in ms. B, C, D, E.

120. *Fons* in ed. Bas., *frons* in ms. B, C, D, E, F ; *prærapidi* in ed. Bas., *prærabidi* in ms. A.

121. *Vultu illum* in ed. Bas., *illum vultu* in ms. A.

127. *Tonsoque* in ed. Bas., *tensoque* in omnibus ms.

128. *Et urna* in ed. Bas., *eburna* in omnibus ms.

132. *Migranti* in ed. Bas., *nigranti* in omnibus ms.

Frons velata hominis, velut æthere pronus ab alto
Fundat aquas, factoque natant in gurgite pisces
Pectoribusque secant caudisque trementibus undas.
Signa poli duodena vago dum lumine raptim
Collustrant operique inhiant, et cuncta sequuntur
Undique fulgentes auro speciesque Deorum,
Et formæ heroum stabant atque acta priorum.
Juppiter ante alios augusta in sede superbus
Sceptra manu fulmenque tenens : levis armiger ante
Unguibus Idæum juvenem super astra levabat.
Inde autem incessu gravior tristisque senecta,
Velato capite et glauco discinctus amictu,
Rastra manu falcemque gerens Saturnus, agresti
Rusticus aspectu, natos pater ore vorabat ;
Flammivomusque draco caudæ postrema recurvæ
Ore tenens magnos sese torquebat in orbes.
Nec procul ingenti diffundens cornua gyro
Atque agilem arcendis Neptunus ferre tridentem
Cernebatur aquis, pelagoque natabat in alto ;
Tritonumque greges, Nympharumque agmina circum
Errabant procul, æquoreum venerantia regem.
Hinc quoque jussus equus percusso emergere saxo
Littoream pedibus rapidis pulsabat arenam.
Proximus imberbi specie crinitus Apollo :
Hic puer, hic juvenis, nec longo tempora tractu
Albus erat sacer ; ante pedes rabidusque fremensque

140. *Angusta* in ed. Bas., *augusta* in omnibus ms.
144. *Distinctus* in ed. Bas., *discinctus* in omnibus ms.
148. *Tenes* in ed. Bas., *tenens* in ms. A, B, E, F.
154. *Mergere* in ed. Bas., *emergere* in omnibus ms.
158. *Rapidus* in ed. Bas., *rabidus* in ms. A.

Stabat equus, quatiensque solum mandebat habenas.
At juxta monstrum ignotum immensumque trifauci
Assidet ore sibi ; placidum blandumque tuenti
Dextra canem, sed læva lupum fert atra rapacem :
Parte leo media est, simul hæc serpente refixo
Junguntur capita, et fugientia tempora signant.
Necnon et citharæ species augusta canoræ
Icta videbatur sonitum perducere ad aures,
Et pharetra atque arcus volucresque in terga sagittæ,
Cirrhæoque ingens Python resupinus in antro.
Hic etiam Graiis Italisque optanda poetis
Dulcis odoriferæ lauri viridantis in auro
Umbra novem placido refovebat tegmine Musas.
Illas carminibus varioque manentia cantu
Sidera mulcentes alterna voce putares.
Frater it hunc juxta senior ; frons ipsa fatetur
Argutum, virgamque gerit serpentibus atris
Intextam, caput insigni exornante galero ;
Circumdantque pedes nitidis talaria plumis.
Gallus adest vigil et curvo cadit Argus ab ense.
Ad lævam nova sponsa sedet, facieque superbit
Egregia, et raræ lætatur imagine dotis.

161. *Placitum* in ed. Bas., *placidum* in ms. A, B, C, D.

163. *Medio.... hoc* in ed. Bas., *media.... hæc* in omnibus ms.

165. *Angusta* in ed. Bas., *augusta* in ms. A, B, E, F.

166. *Videbantur* in ed. Bas., *videbatur* in omnibus ms. ; *jacta.... auras* pro *icta.... aures* in ms. E.

169. *Hinc* pro *hic* in ms. B, C, D.

171. *Germine* pro *tegmine* in ms. B.

178. *Cornu* in ed Bas., *curvo* in omnibus ms.

179. *Sedens* in ed. Bas., *sedet* in ms. A, B, C, D ; *facies* in ed. Bas., *facie* in omnibus ms.

Hæc prope Gorgonidum stat fabula nota sororum
Anguicomumque caput fraterna Perseus harpe
Obtruncans fisus speculo, et cervice reflexa,
Marmoreusque senex atque ortum sanguine monstrum
Alatus sonipes, et Musis fons sacer almis.
Necnon funerei post hæc Mavortis imago
Curribus insistens aderat furibunda cruentis.
Hinc lupus, hinc raucæ stridentes tristia diræ
Cassis erat fulgens capiti, manibusque flagellum.
Hinc ignominiam, compertaque furta dolosæ
Conjugis aspiciens Vulcanus abire parabat;
Sed pede lentus erat claudo : quem turba Deorum
Vidit, et obliquum riserunt astra maritum.
Cornua tollentem cœlo, facieque rubentem
Pectora sideribus distinctum pansa videres.
Hispida crura rigent; pedibus terit antra caprinis,
Et pastorali baculum fert more recurvum;
Texta sibi ex calamis sonat ingens fistula septem.
Parte alia sua sceptra gerens regina Dearum,
Cara Jovis soror et conjux augusta sedebat;
Hinc sublime caput velatum est nube decora
Discolor aspectu quam circum amplectitur Iris,
Pavonesque pedum dominæ vestigia lambunt.
Proxima terrificæ species armata Minervæ
Virginis ut perhibent; dextræ cui longior hasta

185. *Atque latus* in ed. Bas., *alatus* in omnibus ms.

195. *Pauca* in ed. Bas.; *pansa* pro *pana* quod legitur in omnibus ms. sensuque caret.

196. *Rigant* in ed. Bas., *rigent* in ms. A, B, E, F.

200. *Angusta* in ed. Bas., *augusta* in ms. A, B, C, E, F.

201. *Huic* pro *hinc* in ms. E.

205. *Ævi* in ed. Bas., *cui* in omnibus ms.

Et cristam galea alta movens: hanc Gorgonis ora
Cristallinus habens clypeus tegit, inque tenebris
Prospectante Dea volitat nocturna volucris,
Cecropiusque nova frondescit campus oliva.
Hæc cerebro prognata Jovis Venerisque pudendum
Illudit genus et primordia fœda sororis.
Nuda Venus, pelagoque natans ubi prima refertur
Turpis origo Deæ, concham lasciva gerebat
Purpureis ornata rosis, volucresque columbas
Semper habens, nudisque tribus comitata puellis.
Quarum prima quidem nobis aversa, sed ambæ
Ad nos conversos oculos vultusque tenebant,
Innexæ alternis per candida brachia nodis;
Nec puer alatus, nec acutis plena sagittis
Post tergum pharetra deerat, nec mortifer arcus.
Ille unam ex multis jaciens in Apolline fixam
Liquerat; hic Superi rumpebant astra fragore:
Trux puer in gremium caræ genitricis abibat.
Inde choris Dryadum nemus omne Diana replebat,
Oreades, Faunique leves Satyrique frequentes
Plaudebant in circuitu, multumque Dianæ
Dilectus viridi stertebat cespite pastor.
Fonte miser nitido pulcherrima membra lavantem
Viderat Actæon; rapido mox ipse repente
Dente canum laceratus erat: sibi cerva cadebat
Sacra Deæ in Scythica non sic placabilis ara.
Ultima sed mater Cybele, cui gratior Ida

207. *Cristallinis* in ed. Bas., *cristallinus* in omnibus ms.
213. *Quondam* in ed. Bas., *concham* in omnibus ms.
225. *Sequentes* pro *frequentes* in ms. B, C, D.
231. *Sit* in ed. Bas., *sic* in omnibus ms.

Nulla fuit tellus, magno grandæva sedebat
Corpore consistens, clavibus sceptroque verenda;
Vestis honos variæ, Phrygiisque ex turribus altam
Gestabat capiti sobolis fecunda coronam :
Namque omnes peperisse Deos ipsumque Tonantem
Hanc veteres memorant; liceat sed vera fateri,
Hæc eadem sævos utero variante gigantes
Protulit infandas mundo per sæcula pestes.
Curribus hæc agitur domita cervice leonum.
At procul inferni moderator turbidus orbis
Sulfureo insistens solio, tenebrosa regebat
Tartara; quem juxta conjux inamœna sedebat,
Rapta olim, ut fama est, Siculæ sub vallibus Ætnæ.
Hic dolor, hic gemitus animarum admissa luentum;
Et claustris distincta novem pallentia regna
Cernuntur, Stygiique nigræ stant gurgitis undæ.
Tristior has Acheron fluctu perlabitur atro
Concretam limo cogens fluitare paludem ;
Cocytusque gemens lacrymoso flumine Avernum
Circuit hinc oriens, et ripis antra pererrat
Umbrarumque choros. Necnon Phlegetontis adusta
Gurges aqua tacitique lacus oblivia Lethe

233. *Magna* in ed. Bas., *magno* in omnibus ms.
234. *Clavi* in ed. Bas., *clavibus* in omnibus ms.
238. *Si* in ed. Bas., *sed* in omnibus ms.
239. *Senes* in ed. Bas., *sævos* in omnibus ms.
244. *Incompta* pro *inamœna* in ms. B, C, D.
245. *Siculi* in ed. Bas., *Siculæ* in omnibus ms.
246. *Amissa* in ed. Bas., *admissa* in omnibus ms.
249. *Hac* in ed. Bas., *has* in omnibus ms.
254. *Satus* in ed. Bas., *lacus* in omnibus ms.; *late* in ed. Bas., *Lethe* in ms. A, E.

Funduntur; tristique animas qui transvehat amni
Puppe senex fusca residet, remoque gubernat.
Hæc rex cuncta videt Stygius cum conjuge torva
Per tenebras longe aspiciens, et lurida pascit
Lumina suppliciis variis, sævosque ministros
Imperio exagitat. Cui Mors, cui tristia quæque
Et Furiæ et torto famulantur stamine Parcæ.
Hæc variis insculpta modis atque ordine miro.
A Superum regnis centrum perducta sub imum
Lælius aspiciens puro nil vilius auro
Agnoscit, pedibusque premit quæ rara putantur.
Inde procul magnæ transcursis finibus aulæ
Pervenit ad regem. Solio tunc ille superbo
Surgit, et amplexum cupide petit hospitis; inde
Considunt: placido mox Lælius incipit ore:
« Optime rex, tanto quem sors dignatur amico
Quantum non alium rediens sol littore ab Indo,
Dum petit Hesperium despectans cuncta cubile,
Aut videt aut vidit mens, aut, nisi cæca, videbit,
Suscipe, ne vanas abeant mea verba per aures.
Maximus in magno Scipio notissimus orbe
Te salvere jubet. Si quid sanctumque piumque

255. *Christi* in ed. Bas., *tristi* in omnibus ms.

259. *Sævo* pro *sævos* in ms. F.

260. *Cui nox tristia* in ed. Bas., *cui Mors, cui tristia* in omnibus ms.

261. *Fune* in ed. Bas., *furiæ* in omnibus ms.

265. *Cara* pro *rara* in ms. E.

269. *Placito* in ed. Bas., *placido* in omnibus ms.

273. *Aut videat vidit* in ed. Bas, *aut videt aut vidit* in omnibus ms.

274. *Aras* in ed. Bas., *aures* in ms. A, F, *auras* in ms. B, C, D, E.

Est usquam, si pura fides, si cura decoris
Durat apud gentes, populo sunt largiter uni
Omnia, sed populi summam vir possidet unus.
Roma caput rerum, Scipio dux summus in illa est.
Haud equidem conficta cano. Nunc ille tuam, rex,
Poscit amicitiam. Vidisti qualia Pœnis
Pectora sint, quam fluxa fides : mihi crede, secundos
Bellorum eventus, si quos Deus ille Deorum
(Avertat fortuna) daret, tibi pessima regni
Conditio, et multis obnoxia vita periclis.
Et modo terror eos, non spiritus ullus amoris,
Continet ; at nulla Romanis certior ars est
Quam servare fidem, nil illa est carius. Amplæ
Divitiæ nobis dulces numerantur amici.
Testis adest parvo distans Hispania tractu,
Testis et Ausonia est ; at tu nunc, Africa, nostram
Experiare fidem et populi promissa togati.
Ipse tibi nostra nihil opportunius usquam
Cernis amicitia ; procul absumus, unde timeri
Tædia rara queant ; si poscimur, ampla paratis
Classibus exiguo transmittimus æquora vento.
Nostra, ubi tempus erit, medio radiantia campo
Improvisa tuis occurrent hostibus arma.
Præterea, nisi sæva viam quam sternimus ultro
Obstruit ac medios fortuna intercipit actus,
Fixa manet populo sententia tollere turbas
Regum, atque indignis sceptrum extorquere tyrannis,
Omnia ut ad paucos redeant, nam rege sub uno
Optimus est patriæ status, et male vivitur inter

277. *Unquam* pro *usquam* in ms. B, C, D, F.
279. *Summum* in ed. Bas., *summam* in omnibus ms.

Regnantum sine lege greges. Tunc Africa tandem
Omnis ad unius redeat moderamina regis.
Cætera prætereo, nam quis te dignior alter
Littus Atlanteum rubrasque interjacet undas?
Munera quin etiam ne despice fortis amici;
Is tibi namque Apulis rapidum sub finibus ortum
Mittit equum bellis habilem, qui cursibus Austros
Æquat, et infesto venientia tela Tonante.
Jungit equo phaleras niveoque monilia collo
Aurea Samnitico quondam prærepta tyranno;
Addit et arma viro, rigidis fortissima venis
Quas aperit vario præfertilis Ilva metallo.
Aspice nigrantem galeam gladiumque nitentem;
Aspice quam tutum tegit ingens lamina pectus,
Ut faciles ocreæ, variis ut purpura bullis
Intertexta micat, ferrumque obnubit opacum;
Ferreus ut fulvo stimulus splendescat in auro;
Ut procul hasta ferit, clypeusque ut vulnera curvo
Excutit objectu chalybum. Romana deinceps
In bellum fer signa, precor; felicibus ista
Sumpseris auspiciis, magni Scipionis amicus
Hoc petit ille volens, hoc te tua Roma precatur.
Junge fidem fœdusque feri, sit faustus utrique
Iste dies, gemina semper celebrandus in ora

309. *Intricaret umbras* in ed. Bas., *interjacet undas* in omnibus ms.

311. *Aulis* in ed. Bas., *Apulis* in omnibus ms.

314. *Niveo* in ed. Bas., *niveoque* in ms. A, B, E, F.

316. *Viros* in ed. Bas., *viro* in ms. A, E, F.

317. *Operit* corr. in *aperit* in ms. A; *aperit* in omnibus aliis.

319. *Totum* pro *tutum* in ms. E.

324. Super *chalybum* in ms. A, scripsit alius *laterum*. *Laterum* in ms. B, C, D, *chalybum* in ms. E, F.

Europæ, Libyæque bonus. » Sic ille locutus
Conticuit, vocemque simul vultumque remisit.
Tum rex blandus ait : « Vestrum, Romane, libenter
Propositum amplector, nec amici munera tanti
Despicio vestramque fidem. Sed jungere fœdus
In partemque novi subito transire pericli
Sponte mea vereor, nisi primum cernere coram
Magnanimum facis ipse ducem. Mihi summa voluptas
Victricem tetigisse manum, quæ fœderis obses
Fida sit, et pignus venturæ in sæcula pacis.
Scimus quanta quidem virtus, quam clara per orbem
Fama viri : nullus Romano illustrior usquam
Vivit in imperio, nullusque potentior alter
Flectere voce animos et pectora fronte movere.
Tangimur et meritis et nomine tangimur ipso,
Optamusque ducis congressum. Dextera dextræ
Hæreat, atque oculis oculi, permixtaque verbis
Verba sonent, faciatque fidem præsentia famæ.
Nam neque usque adeo sunt corda ferocia nobis
Pectore sub nostro, nec mens tam barbara vivit,
Ut non pulchra oculos moveant, spectataque virtus
Illiciat capiatque animos. At maxima regni
Cura tenet dubii, finesque excedere avitos

332. *Tunc* in ed. Bas., *tum* in omnibus ms.; *Romane* pro *Romanæ*, in omnibus ms., licet mendosum.

343. *Pectora* omissum in ed. Bas.

344. *Tangimus* in ed. Bas , *tangimur* in omnibus ms.

345. *Dextraque* pro *dextera* in ms. E.

348. Forte legendum *namque nec* pro *nam neque*, ita ut non nutet hic versus.

351. *Alliciat* in ed. Bas., *illiciat* in omnibus ms.; *me* in ed. Bas., *at* in ms. A.

Circumfusa vetat regio fecunda tyrannis.
Ivissem visurus eum, nec gloria facti
Parva foret tantum quæsisse per æquor amicum.
Ille igitur quem degeneris non ulla morantur
Frena metus, quem ferre mali patientior ætas
Aspera quæque monet, si nostri est cura, per undas
Tuta via est, sociam, si quid mihi credis, ad aulam
Colloquium petat, et sermone fruatur amico.
Interea tamen ad nostras accedere mensas
Umbra monet crescens et pars extrema diei. »
Dixit, et exsurgens solio dextramque benigne
Apprendens, stratis sublimem ex more locavit
Purpureis. Notum mox ampla per atria signum
Dat tuba. Conveniunt famuli, turmæque frequentes
Discurrunt : non una dapes, non pocula simplex
Cura fuit variare viris ; pars aurea gestant
Vasa manu, pars cristallo splendentia puro.
Ast alii effossos gemma crateres in ampla
Implebant spumante mero, quod miserat olim
Ipsa parens Meroe Phœbo succensa propinquo.
Ardescit splendore domus fremituque redundat.
Talis apud mensas (nisi testem spernis Homerum)
Cœna fit Alcinoi : sedet illic blandus Ulysses,
Lælius hic hospes mellito affabilis ore.
Vixdum finis erat dapibus, cum comptus in ostro
Astitit ante oculos juvenis, patrioque canoram

356. *Ulla* pro *lento* in ms. B, C, D, E.
360. *Colloquio* pro *colloquium* in ms. B, C, D.
362. *Dici* in ed. Bas., *diei* in omnibus ms.
374. *Mensam* pro *mensas* in ms. B.
378. *Argutus* in ed. Bas., *ante oculos* in omnibus ms.

Increpuit de more lyram dulcedine mira.
Obstupuere omnes, sonitum mox verba sequuntur :
« Maximus Alcides postquam fera monstra per orbem
Perdomuit fecitque viam sibi vivus ad astra,
Evacuans saltus Nemeos Lernamque paludem
Terribilesque diu umbrosi colles Erymanthi,
Faucibus Hemoniæ scissis, clarisque duabus
Urbibus eversis, stratisque bimembribus altis,
Et cæso Geryone ferox, dignatus ad istas
Ferre gradum terras et nostra pericula tandem
Discutiens, patriis Antæum exstinxit in arvis :
Libertas hinc nostra venit, teterrima pestis
Herculea compressa manu, tuta omnia late
Liquit, et insolitis patuerunt rura colonis.
Omnibus exactis, pacati conscius orbis
Ipse sibi, limenque petens interritus Orci
Cominus horribilemque ausus spectare Megaram,
Haud procul a nostris, memorandum, finibus alte
Erexit geminas pelago turbante columnas,
Utque pererrati foret illuc terminus orbis
Edixit; fueratque diu : sed nuper ab Arctho
Vesanus veniens juvenis, convellere metam
Est ausus, nomenque ideo mutare nequivit
Herculis auctoris. Libyæ cui rura tenenti
Longævus nimioque Atlas sub pondere fessus
Deposuit cœlum ac stellas. Sic ipse quievit,
Nec sibi longa quies : nam mox dulcedine captus

380. *Secundant* in ed. Bas., *sequuntur* in omnibus ms.
393. *Ex actis* in ed. Bas., *exactis* in ms. A, B, E, F.
399. *Orco* in ed. Bas., *Arctho* in omnibus ms.
404. *Ille* pro *ipse* in ms. B, C, D.

Heu miser, atque oculos ausus vidisse Medusæ,
Vertitur in scopulos. Nunc stat quem cernimus ipsi
Magnus, et ingenti tellurem contegit umbra,
Immensoque jacet spatio porrectus, et astra
Vertice tangit adhuc. Illum nix hospita semper
Et nimbi atque auræ quatiunt, et fulmina, et imbres.
Non tamen ipse diu post casum mansit inultus :
Ultor ab Arcadia nam Palladis arte tremendi
Colla tulit monstri; Libycas cruor ille nefanda
Infecit sanie tabi stillantis arenas.
Sic nocuit mundo vivens moriensque Medusa.
Post regina Tyro fugiens his finibus ampla
Mœnia construxit, magnam Carthaginis urbem.
Ex re nomen ei est. Mox aspernata propinqui
Conjugium regis, cum publica vota suorum
Urgerent, veteris non immemor illa mariti
Morte pudicitiam redemit. Sic urbis origo
Oppetiit regina ferox ; injuria quanta
Huic fiat, si forte aliquis (quod credere non est)
Ingenio confisus erit, qui carmine sacrum
Nomen ad illicitos ludens traducat amores.
His igitur fundata modis urbs tempore crevit
Exiguo, at rebus semper conjuncta secundis
Invidia excivit validas in prælia gentes.
Tunc acres vixere viri, quos inter amore

406. *Vidisset* in ed. Bas., *vidisse* in omnibus ms.
410. *Vix* in ed. Bas., *nix* in ms. A, B, C, D.
413. *Arce* pro *arte* in ms. B, C, D.
422. *Marte* in ed. Bas., *morte* in omnibus ms.
424. *Hinc* in ed. Bas., *huic* in ms. A, B, C, D, E.
427. *Ergo* pro *igitur* in ms. B, C, D.
428. *Ac* in ed. Bas., *at* in omnibus ms.

Insignes patriæ fratres Carthago Philenes
Nunc colit exstinctos, numerumque auxisse Deorum
Æstimat et gemini veneratur numinis aram
Hi patriæ vitam cupidi si forte negassent,
Plura Cyrenæo cecidissent millia campo.
Ultima nunc bellis agitur ferventibus ætas,
Nec mare quod sævit medio, nec juncta Charybdi
Scylla rapax Italis Pœnos a finibus urget.
Hannibal æterno dignus cognomine montes
Perfregit Latios, atque invia rupit aceto
Saxa prius, stravitque viam legionibus aptam.
Hic ubi silvestres soleant titubare capellæ
Concursum est totiens, jam sanguine rura madescunt,
Jamque rubent fontes, Italis jamque altior arvis
Exserit herba caput, subito demissus ab astris
Cum juvenis memorandus adest patriæque ruinas
Fert humero. Videt hunc claris Hispania factis,
Africa jamque audit. Sic nunc incerta duorum
Stat fortuna ducum, sic jam sub pondere nutat.
Finis erit quem fata dabunt, sed magna parantur. »
  Huc ubi produxit carmen citharista, repente
Subticuit, digitoque lyram percussit inanem.
Plausus ad hæc sequitur procerum populique faventis,
Rexque iterum : « Lybicos audisti ex ordine casus,
Hospes, ait ; nostræque vides primordia gentis.

432. Deest hic versus in ms. A.
433. *Nominis* in ed. Bas., *numinis* in omnibus ms.
441. *Amplam* pro *aptam* in ms. E.
445. *Dimissus* in ed. Bas., *demissus* in omnibus ms.
447. *Humeris* pro *humero* in ms. B, C, D.
448. *Ut victa* in ed. Bas., *incerta* in omnibus ms.
451. *Perduxit* in ed. Bas., *produxit* in ms. A.

Gratia si dictis est debita, vestra retexe
Principia, vestrosque duces. » Hic leniter ille
Subridens : « Quam congeriem, rex optime, rerum
Exigis ? An breviter nostros audire triumphos
Forte putas ? Brevior narrantibus exeat annus.
Tu petis angustæ conferri in tempora noctis
Cujus magna retro pars est, cum lingua volentem
Deserit, impediunt curæ, somnusque laborque ;
Non vacat hæc inter tempus sermone tenere.
Quis facile Italiam per sæcula longa frementem,
Tuscorumque acies, et tot Samnitica bella,
Ac totiens verso fugientes agmine Gallos
Explicet ? Aut nostros et in hac tellure labores
Et pelagi medio, quo fors contraxerat ambas
Protinus infesto coeuntes remige classes ?
Aut quas infelix passa est Hispania clades
Plena cadaveribus nec habentia flumina cursum ;
Assidueque novis fumantia cædibus arva
Quæ nostri fecere duces ? Annalibus altis
Tantarum capitur vix pars millesima rerum.
Quos si forte juvat, Tarpeia mittet ab arce
Scipio transcriptos ; ibi nam custodia templi
Publica nostrorum servat monumenta laborum.

456. *Græcia* in ed. Bas., *gratia* in omnibus ms. ; *nostra* in ed. Bas., *vestra* in ms. A, B, C, D, F.

457. *Nostros* in ed. Bas., *vestros* in ms. A, B, C, D, F.

461. *Conferre* in ed. Bas., *conferri* in omnibus ms.

462. *Tum* in ed. Bas., *cum* in ms. A.

463. *Sonus* in ed. Bas., *somnus* in ms. A, B, C, D, F.

464. *Hoc* pro *hæc* in ms. A.

469. *Quos* in ed. Bas., *quo* in ms. A, B, C, D, E.

473. *Novi* in ed. Bas., *novis* in omnibus ms.

Illic multa leges, quæ sint licet ampla, putato
Esse minora tamen vero; nec teste citato
Est opus : acta patent. Scriptorum copia nunquam
Romano fuit in populo, quos Graius abunde
Orbis habet. Nostris facere est quam scribere multo
Dulcius, atque aliis laudanda relinquere facta
Quam laudare alios. Quin augustissima libris
Si quibus interdum videas quæ gessimus illos
Externæ scripsere manus. At Græca Latinis
Addita res nequeunt tantas æquare loquendo
Ingenia : hoc maneat vestro sub pectore certum.
Nunc, quantum nocturna patet sermonibus hora,
Principia expediam. Teucrorum a sanguine longæ
Gentis origo venit, victrix quem Græcia bello
Dicitur ad patrios muros sparsisse bilustri.
Et fortasse aliquis jam tanti criminis ultor
Natus in Italia est, sed nunc ad cœpta revertor.
Naufragio ex tanto vixque ex tot millibus unus
Integer enavit sine crimine : namque ubi Trojæ
Matris adhuc Phrygio fumabat littore bustum,
Jamque cinis facilem incipiens glomerare favillam,
Inclytus et claris multum spectatus in armis
Dux Anchisiades, cui non via prona salutis
Viribus aut propriis aut urbibus esset amicis,

482. *Gravis* in ed. Bas., *Graius* in omnibus ms.
484. *Gratius* pro *dulcius* in ms. B, C, D.
485. *Angustissima* in ed. Bas., *augustissima* in ms. B, C, D, E, F.
486. *Quis* in ed. Bas., *quibus* in omnibus ms.
493. *Ditior* in ed. Bas., *dicitur* in omnibus ms.
497. *Evanuit* in ed. Bas., *enavit* in ms. A (corr.), B, E, F.
499. *Civis* in ed. Bas., *cinis* in omnibus ms.

Destituit patriam lacrymans, caramque cubilis
Consortem, et passus terra casusque tremendos
Erroresque vagos et mille pericula ponti,
Impiger Ausonias tandem tamen attigit oras.
Isque, ubi belligerum Latii sensere coloni
Trojugenam, externoque viro Lavinia pactos
Reddidit amplexus, sacro pia flumine membra
Deseruit moriens. Puer hunc excepit Iulus
Succedens, illumque alii. Sic omnia regum
Tempora fluxerunt longam qui mœnibus Albam
Sub sceptris habuere suis ; ad Tibridis undam
Donec magnanimus posuit nova mœnia pastor
Ultor avi, vindex scelerum, quem nostra parentem
Dixit et æthereas defunctum traxit ad arces
Posteritas, raptoque tulit sua thura Quirino.
Fundamenta vides urbisque exordia nostræ.
Quos tibi nunc sermone duces, quæ nomina fando
Exsequar? Innumeram video concrescere turbam.
Præcipue ex quo libertas tulit ampla virorum
Semina nobilium, et tranquilla pavit in urbe
Ingentes animas, stellatæ sidera noctis
Et pelagi fluctus et arenas littoris ante
Enumerem, quam cuncta quibus mea Roma superbit
Nomina clara ducum, Curios fortesque Camillos,
Et Paulos bello claros, Fabiosque trecentos
Quos simul una dies patriæ subduxit egenti ;
Torquatosque truces, Lepidos, durosque Catones,
Fabricios modico contentos, inclyta cursu

517. *Jura* pro *thura* in ms. A.

530. *Indica* in ed. Bas., *inclyta* in ms. A, E, F, *indita* in ms. C, D.

Nomina quæque dedit cœlo demissa volucris,
Marcellosque animi illustres, Gracchosque feroces;
Et Regulos fidei plenos, quæ nomina belli
Fama tulit pridem vestras, nisi fallor, ad aures;
Et qui magna procul transcendunt omnia summos
Scipiadas, quos alma domus Cornelia cœlo
Extulit, atque hominum superis æquavit alumnos :
Unde ducum dux ille genus trahit; est mihi magnus
Enumerare labor vel nomina sola domorum.
Quod si gesta velim percurrere digna relatu
Quantus erit! Non usque adeo mihi ferrea lingua est,
Nec tibi sunt aures. At ne fortasse putetur
Exemplo caruisse fides, quam vestra Philenis
Fratribus altisono cecinerunt carmina cantu,
Pauca sed e pleno longe repetentur acervo.
Namque olim aut vento terram impellente latenti
Aut causa quacumque alia, prærupta vorago
Romano patefacta foro conterruit urbem.
Stabant attoniti circum pleno agmine patres :
Undique sollicitum prægrandia volvere saxa
Vulgus anhelabat : pars convectare canistris
Tellurem magnasque trabes. Nil molibus illis
Cum fieret, simul ira Deum manifesta moveret,
Consilio Superum visum est compescere pestem.
Dum pavidi responsa petunt, consultus aruspex :
O præclara novis gens, inquit, territa monstris,
Hoc specus explendum est, non qua ratione putatis.

532. *Graios* in ed. Bas., *Gracchos* in omnibus ms.

541. *Usquam mihi* in ed. Bas., *usque adeo mihi* in ms. A, B, C, D, F, *usquam adeo* in ms. E.

542. *Putentur* in ed. Bas., *putetur* in omnibus ms.

Quid juvat aggestu lapidum et telluris inani
Flectere velle Deos ? Non si Tarpeius in imas
Sexque alii latebras descendant ordine colles,
Ac super incumbat gravis Apenninus et Ætna,
Finis erit; sunt quæ vobis pretiosa dehiscens
Fossa petit, paucis plenus concurret hiatus.
His dictis riguere animi, pallorque per omnes
Mœstus erat. Multi gemmas aurumque ferebant,
Argentumque alii, namque hæc meliora putantur
Inter inexperta et verorum ignara bonorum
Corda hominum, quos cæca ligat terrena libido,
Nigraque corporei quos carceris occupat umbra.
Unus ibi ante alios juvenum fortissimus alte
Exclamat : Quæ tanta animis ignavia cæcis ?
Vilia pro claris, pro magnis parva tulistis.
Nil opus est auro, fœdis quod terra cavernis
Evomit, aut lectis inter deserta lapillis.
Unum ego vos moneo : nobis virtute vel armis
Nil melius tribuisse Deos ; hæc summa profecto,
Hæc vere Romana bona, et si summa reposcunt,
Arma virumque dabo. Dicens hæc, lumina cœlo
Erexit, templumque Jovis quod præsidet arci
Suspiciens, tendensque manus sursum atque deorsum,
Atque omnes superosque Deos Manesque precatus
Ad quos tendebat, validum calcaribus ultro

561. *At* in ed. Bas., *ac* in omnibus ms.

568. *Quot* in ed. Bas., *quos* in omnibus ms.; *cupido* in ed. Bas., *libido* in ms. A.

569. *Quot* in ed. Bas., *quos* in omnibus ms.

571. *Cæci* in ed. Bas., *cæcis* in ms. A.

572. *Charis* in ed. Bas., *claris* in ms. A.

Urget equum, barathroque volens infertur aperto.
Arma ruente viro lucem sonitumque dedere ;
Fit strepitus, coeunt ripæ et junguntur in unum,
Vixque tremens profugæ pars ultima transilit hastæ.
Ceu quondam immodico cœlum splendore dehiscit,
Et velut ætherei reserat penetralia mundi,
Inde repentino transcurrens turbine flamma
Visa fugit, cœloque redit sua forma sereno.
Hic tibi vir quantus, patriæ quem reddere vitam
Ac vivum terræ liceat dixisse cadaver,
Cernis et armatum Stygios invisere lucos.
Curtius in nostris fuit hic annalibus ingens.
Vis referam Decios ? Quorum prior ille Latinas
Forte videns acies nostrorum terga prementes
Constitit, ingemuitque ferox ; mox magna precatus
Numina, devotum medios se misit in hostes
Vittato capite, et succinctus more Gabino.
Ipse quidem ingestis prosternitur undique telis.
Nobis morte sua victoria contigit illo
Certa die, secumque simul mens cæca tremorque
Omnis in adversos subito transisse Latinos
Creditur : ipse habitu horrifico spectabilis, atro
Celsus equo specieque humana augustior ire
Visus erat. Decius parvo post tempore natus
Jure velut proprio pugnantibus agmine Gallis

586. *Virque sequens tremulæ* in ed. Bas., *vixque tremens profugæ* in omnibus ms.

589. *Transcurrentes* in ed. Bas., *transcurrens* in omnibus ms.

605. *Angustior* in ed. Bas., *augustior* in omnibus ms.

606. *Decus id* in ed. Bas., *Decius id* in ms. A, E. Tolli autem debet *id* omnino supervacuum.

Rettulit et nomen patris et pia facta secutus.
Quin etiam clara compellans voce parentem
Traditur ad mortem indubiam, per tela, per enses,
Gallorumque aciem et cuneos penetrasse frementes :
Secum ad victores fuga transiit, et metus, et mors.
Tertius inde nepos, ut avitis atque paternis
Accedat titulis, quamvis obscurius illi
Fama dedit nomen, simili pietate Lucanas
Stravit opes, parili descendens tramite ad umbras.
Sic tribus in campis totidem patet ordine cives
Et palmam peperisse nece, et periisse volentes.
O genus eximium, dignum cui sæcula cuncta
Rite canant laudes, cui nulla oblivio sensim
Obrepat, serosque vetet celebrare nepotes.
Cætera nota tibi, ac passim vulgata relinquo.
Vidisti, neque etenim tam longa intervenit ætas,
Ut nequeas vidisse quibus fortissimus olim
Regulus expositis servarit sacra fidemque
Suppliciis, quanto patriæ est inflammatus amore.
Heu bene nate senex, nunquam tua fama peribit;
Tu moreris, tamen illa tibi mansura superstes
Vivit et in æternum vivet.
Quanquam quid genera atque viros memorare necesse est?
Cum sæpe ad certam legiones currere mortem
Viderimus monstrante duce et sua fata docente,
Ire licet clamante viro, vetitumque redire est;
Nec flexisse animos, ideo nec lumina quemquam,

616. *Simili* in ed. Bas., *parili* in ms. A.
621. *Serios* in ed. Bas., *seros* in omnibus ms.
625. *Expositus* in ed. Bas., *expositis* in ms. A, E, F.
631. *Legionem* pro *legiones* in ms. E.

Prærapidoque leves ivisse in vulnera saltu.
Romanum est, si nescis, opus contemnere casus
Fortuitos, placide venienti occurrere morti,
Spernere quæ gentes aliæ mirantur et optant,
Contra autem amplecti quæ formidanda videntur ;
Vincere supplicia et tristes calcare dolores,
Sponte mori potius quam tristem degere vitam. »
Dixerat ; ille autem medio interruptus : « Et aufers
Plurima ; quid regum vestrorum extrema relinquis? »
Hospes ad hæc : « Fateor, fortunas quærere regum
Regius est sermo ; tamen hæc brevitatis amore
Transieram ; tibi sed suspecta silentia forsan.
Neve putes ideo quod nostris regibus ausi
Insultare sumus ; nos forte cupidine prædæ
Incensos nomen sceleri quæsisse decorum.
Accipe vera rei fuerit quæ causa novandæ.
Libertas optata diu nunquamve petita
Mulcebat splendore animos, sed sceptra premebant,
Efferaque imperiis urgebat præmia duris.
Impendens capiti miserorum et torpor inertes
Ceperat immemoresque sui. Pudet illa referre
Pertulimus quæ mœsta domi, pudet omnia rursus
Dicere quæ campis alienis castra sequentes
Rege sub infando jugulis sumus impia passi,
Mancipia et segnes animæ ; nihil ille putabat

635. *Prærapidos* pro *prærapido* in ms. A, B, C, D.
639. *Videtur* in ed. Bas., *videntur* in omnibus ms.
642. *Interrumpis* in ed. Bas., *interruptus* in ms. A.
643. *Nostrorum* in ed. Bas., *vestrorum* in ms. A, C, D, E.
647. *Neve ideo referam* pro *neve putes ideo* in ms. B, C, D.
653. *Urgebant* in ed. Bas., *urgebat* in ms. A, B, C, D, E.

Per scelus horrendum titulos quæsisse superbi,
Criminibus ni sæva novis cognomina mundo
Ingereret, patriæque suæ; proh! qualia monstra
Millia tot pariter quibus omnia pervia virtus
Fecerat, ac turbam cui tot fortuna parabat
Et cui tot reges populosque subegerat, unum
Indignum timuisse caput, nutusque profanos
Observasse sacris pro legibus. Haud ita regem
Mellificæ venerantur apes, fucosque nocentes
Atque leves culices arcere a finibus ausæ,
Quæ dominum mellis trepidum sæpe atque paventem
Excludunt prohibentque aditu, pecudesque canesque
Confodiunt; omnes regem tamen intus inermem
Exiguumque timent, illum admirantur, et illum
Militiæque domique colunt, et regia semper
Atria circumstant, humerisque in nubila tollunt;
Nos quoque sic nostri timor et reverentia regis
Continuit, donec permixta superbia luxu
Crevit et intumuit turpis luxuria fastu.
Tum mora nulla viris visum est succidere ferro
Hanc saniem, medicasque manus in vulnera ferre.
Quæque sub imperiis stetit inconcussa superbis
Victa sub obscœno cecidit patientia facto.
Regius infami juvenis præcordia flamma
Succensus, vulnusque trahens malesanus acerbum,

661. *In* in ed. Bas., *ni* in omnibus ms.

662. *Ingeret.... proli* in ed. Bas., *ingereret.... proh* in ms. A, C, D, E, F.

671. Ea verba, *prohibentque aditu, pecudesque canesque confodiunt*, omnibus tamen codicibus inscripta, in ed. Bas. desunt.

680. *Vulnere* in ed. Bas., *vulnera* in omnibus ms.

Nocte sub ambigua matronæ limina castæ
Intrat, et exceptus placide, nil tale verentem
Vi superat. Voti compos spoliumque pudoris
Feminei referens et opacæ gaudia noctis,
Lætus abit, furti tacite sibi conscius acti.
Illa dolens, vitamque simul corpusque perosa,
Et membris irata suis : Vas vile pudendæ
Fœmina luxuriæ vives, dicebat, et in te
Semper adulterii vestigia fœda manebunt.
Et poteris spectare torum quo rapta fuerunt
Omnia cara tibi, vir, virtus, fama, pudorque.
Quin obis, et tristem potius, precor, effuge lucem,
O anima infelix, inimicaque claustra refringe.
Hæc ubi clam quæsta est, subito patremque virumque
Evocat, id siquidem cupiens, ut testibus illis
Corporis invisum liceat deponere pondus.
Roma patrem, longinqua virum tunc castra tenebant.
Cui dum forte redit properans jam patre reperto
Nuncius occurrit, dominæque ex ordine, voces
Narrat atrox facinus, sed quod non noverat ipse
Evenisse domi, raptimque opus esse reductis
Patre viroque simul. Stupet ad mandata maritus
Conjugis, incertusque animi sub corde volutat
Quid sibi fata velint aut quid fortuna minetur.

689. *Alti* in ed. Bas., *acti* in ms. A.

696. *Qui nobis* in ed. Bas., *quin obis* in ms. A, B, C, D, *quin abis* in ms. E, F.

698. *Sibi* in ed. Bas., *ubi* in omnibus ms.

699. *Evoca* in ed. Bas., *evocat* in omnibus ms.

701. *Longinquaque* in ed. Bas., *longinqua* in omnibus ms.

707. *Volutans* in ed. Bas., *volutat* in omnibus ms.

Procedit diversa putans et limine primo
Invenit attonitum socerum, pariterque vocati
Ibant, et paribus curis alterna loquentes.
Ilicet adventu mulier commota suorum
Profundit lacrymas : mox percontante marito :
An ne satis sospes ? — Minime, namque omnia, dixit,
Perdidimus pretiosa simul. Nil dulce remansit,
Præreptaque pudicitia hæc periisse fatendum est
Heu miseræ. Stant fœda tuo, vir optime, lecto
Signa aliena viri Fuit hoc violabile corpus,
Integer est animus ; mors testis. Porgite dextras
Et præstate fidem scelus hoc ne turpis ad umbras
Afferat impunis, tumuloque insultet adulter.
Ex hoc indignans transactæ crimina noctis
Explicat, atque adhibet verbis lamenta precesque.
Consolante viro mœstam, facinusque negante :
Esse ubi mens pura est, ego me si crimine, dixit,
Absolvo, sceleris pœnas evadere nolim,
Exemploque mei non vivet adultera Romæ.
Dixit, et eductum latebris qui veste latebat
Pectore sub niveo gladium moribunda recondit,
Et ruit in capulum, velut hoc relevare pudorem
Vulnere prostratum valeat. Sic nota parentem
Fama refert volucrem proprio de sanguine natos
Exstinctos diræ morsu serpentis ad auras
Tollere, et illorum exsequiis impendere vitam.

716. *Pudicitiaque* in ed. Bas., *pudicitia* in ms. A, B, C, D.
721. *Auferat* in ed. Bas., *afferat* in ms. A.
722. *Hinc* in ed. Bas., *hoc* in ms. A.
725. *Sic* in ed. Bas., *si* in omnibus ms.
726. *Absoluto* in ed. Bas., *absolvo* in omnibus ms.

Horrida conclamant cernentes vulnera, luctus
Exoritur, tremuitque domus sub murmure tanto.
Brutus ibi solus lacrymas et inania verba
Castigat, vir egregius, celata sub alto
Pectore cui virtus ingens erat. Ille cruentum
Fervidus educens spumanti vulnere ferrum
Attollensque manu : Superos summumque Tonantem
Juro, ait, huncque olim castum intactumque cruorem,
Quod flammis ferroque genus, sobolemque, domumque
Regis et invisum caput ac diadema superbum,
Nunc, posthac semper, mihi dum lux ista manebit,
Persequar æternis odiis, nec regna tenere
Ille potest, poterit manus hæc dum tela movere.
His dictis alios eadem jurare coegit.
Mirantes unde hæc audacia tanta repente
Pectore sub Bruti, vel quo de fonte veniret,
Convocat hic cives, triste et mirabile visu,
Protrahit in lucem populo spectante cadaver,
Ostenditque aliis gladium pulmone tepenti
Undantem, pectusque aliis, vulnusque profundum
Admonet; hunc natæ, jubet hunc meminisse sororum :
Conjugis ast alium, pignus cui norat amoris
Esse domi prædulce aliquod, quo regia pergunt
Acta docet, fastuque ferox adjuta libido.
Ira dabat stimulos et rebus consona verba,
Purpura cæde madens, pallorque et frigida membra,

751. *Hinc* in ed. Bas., *hic* in ms. A.

755. *Jubent* in ed. Bas., *jubet* in omnibus ms.

756. *Est* in ed. Bas., *ast* in ms. A (corr.) et in omnibus aliis; *norit* pro *norat* in ms. A, B, C, D, E.

Et patris atque viri spectacula cruda movebant,
Omniaque exsuperans fortis violentia Bruti.
Illum igitur quacumque gradum deflexerat, ingens
Turba sequebatur ferro succincta virorum,
Femineique greges crudelia fata gementes
Quis fuerat celebri spectata Lucretia fama.
Quid moror? Historia est multarum maxima rerum.
Hoc duce pelluntur reges, exsulque senexque
Tarquinius moritur, nati omnes, diraque conjux
Supplicium scelerum non una morte tulerunt.
Corruit in cineres regis domus alta superbi.
Regnorum hic finis, post hæc meliora sequuntur
Tempora, et hinc nostri libertas incipit ævi.
Annua perpetuos straverunt jura tyrannos,
Sævaque legitimæ fregerunt sceptra secures,
Atque unum pepulere duo, geminata modestos
Ferre magistratus subito nova signa videres.
Primus init fasces auctor qui primus adeptæ
Libertatis erat; studio servavit eodem
Denique quo peperit. Natos qui regia mallent
Imperia, afflictos virgis truncosque securi
Compulit ad mortem pro libertate serena:
Tam simul infelix genitor quam civis honestus,
Tam rigidus consul quam libertatis amator.

761. *Crude* in ed. Bas., *cruda* in omnibus ms.
763. *Quoque* in ed. Bas., *quacumque* in omnibus ms.
767. *Moror* in ed. Bas., *morer* in omnibus ms.
770. *Luerunt* in ed. Bas., *tulerunt* in omnibus ms.
776. *Peperere* in ed. Bas., *pepulere* in omnibus ms.
778. *Ivit* in ed. Bas., *init* in ms. A, B, E, F.
780. *Quos* in ed. Bas., *quo* in ms. A, B, C, D, F.

Idem post regis sobolem fera bella novantem
Regnaque vel tali repetentem jure paterna
Obvius excepit, juvenemque superba minantem
Vulnere letali transfixum compulit Orco.
Sed dum torva fremens odioque accensus in illum
Irruit, alternæ non vidit cuspidis ictum,
Ac pariter cecidere truces. At fortior illum
Immoriens Brutus resupinum corpore texit
Victor ad extremum. Sic immemor ille pericli
Eruit infandam inde animam, et ferus ultor : ad umbras,
Perfide, Tartareas ferro sequar, inquit, acuto.
Talia promeritum sexus simul omnis et ætas
Flevit, et insolitis strepuerunt rostra querelis ;
Præcipue tamen ut proprium luxere parentem
Ultoremque pudicitiæ gratissima matrum
Agmina, nec longum cessarunt mœsta per annum.
Nunc manet his Bruti semper venerabile nomen.

785. *Moventem* pro *novantem* in ms. C.

786. *Jura* in ed. Bas., *jure* in ms. A, B, C, D, F.

788. In ms. A *transmissum* et super *transfixum*.

789. *Assensus* in ed. Bas., *accensus* in omnibus ms.

796. *Per meritum sexum* in ed. Bas., *promeritum* in omnibus ms.; *sexus* in ms. E, F.

800. *Cesserunt* in ed. Bas., *cessarunt* in ms. A, C, D, E, F.

LIBER QUARTUS.

ARGUMENTUM [1].

Finierat memorare suæ primordia gentis
Et populum indomitum et magnæ miracula Romæ
Lælius ; in ducem mox tendit dicere magnum.
Ergo habitum moresque viri, post fortia narrat
Facta, patrem ereptum media de morte, Metellum
Ausonia vetitum timide discedere terra,
Utque sit Hispanas ausus sibi poscere partes,
Reddideritque jugo, casum cladesque suorum
Ultus ; ad extremum nox alta silentia jussit.

Finierat : tunc rex iterum placidissimus inquit :
« Magna quidem memoras ; video quantum infima summis,
Et quam sint Romana aliis distantia fata.

(1) E ms. A excerptum. Hoc aliud in ed. Venet. legitur :
Finierat ; tunc rex iterum narrare jubebat
Inclyta gesta ducis. Placido tum Lælius ore
Incipit enumerans quæ sit sua forma vel ætas,
Quamve ingens animus præstanti corpore regnet,
Quæ virtus, quæ relligio, qui corpore cultus ;
Morte patrem ut Pœni violenta cuspide fixum
Liberet ; ut patriam majori turbine lapsam
Erigat ; ut celeri tellus Hispana volatu
Vincitur ; utque novæ rapitur Carthaginis uno
Urbs obsessa diu ; populis ut munera reddit.

3. *Facta* in ed. Bas., *fata* in omnibus ms.

Sentio præterea quid femina vestra pudica
Morte velit, ne cuncta sibi jam candida Dido
Arroget, aut juvenis terræ demersus iniquæ.
Omnia ne nostris contingant clara sepultis
Fratribus occurrunt genitor natusque neposque.
Unum de cunctis miracula maxima transit,
In turbam potuisse animos descendere tantos.
Plus hominem suprema dies quam cætera terret;
Hunc virtus prædura solet minuisse pavorem,
Vix tamen hæc paucis usquam vix contigit uni.
Publica sed vobis eadem est, statque unica vestris
Mens exercitibus pro libertate tuenda
Recta fronte mori. Sed quod super omnia longe
Nosse velim, egregii vitam et ducis acta moderni
Præteris : hoc igitur, precor, hoc edissere nobis,
Qui mores, quæ forma viri, quis pectoris hospes
Est animus, quæ majestas juvenilibus annis
Insita (namque unum nobis huc crebrior illum
Fama tulit); tum præcipue quæ gessit Ibero
Nuper in orbe refer. Tibi si notissima posco,
Omnia si præsens spectasti, et cernere soli
Cor licet arcanum, quoniam nil protinus ardens
Celat amicitia ; at tu festina parumper.
Nox subsiste, precor, Lelius dum pulchra relatu

11. *Hominum* in ed. Bas., *hominem* in omnibus ms.
13. *Cunctis* in ed. Bas., *paucis* in omnibus ms.
14. *Stat* in ed. Bas., *statque* in omnibus ms.
16. *Quid* in ed. Bas., *quod* in ms. B, C, D, E, F.
19. *Fortuna* in ed. Bas., *forma* in omnibus ms.
20. *Et* in ed. Bas., *est* in omnibus ms.
21. *Hoc* in ed. Bas., *huc* in omnibus ms.
27. *Velatu* in ed. Bas., *relatu* in omnibus ms.

Eloquitur ; teneat niveos Aurora jugales,
Et contenta senis gremio jacuisse mariti
Det spatium verbis, solitoque jocosior ille
Uxorem roseam complexibus illiget arctis. »
Vidit ut intentos animis atque auribus omnes
Lælius, et nullo concussa silentia motu,
Incipit : « Heu ! quanto tam grandia jussa sequenti
Est opus eloquio ! Mihi non facundia torrens
Largaque Cecropiæ contingit gratia linguæ.
Maximus insano juveni vigilavit Homerus,
Rusticus egregio vigilat nunc Ennius, atqui
Dignus ut hic Graio, sic dignior ille Latino
Vate fuit ; præcone autem fortassis Achilles
Indiget, hic nullo. Surget sua fama sine ullis
Artibus, inque dies crescunt præconia, nec me
Fallit amor ; veniet tempus cum libera cœlo
Fama virum tollat, stimulus nunc forsitan ille
Invidiæ ; sed grata magis jam cœpta sequamur.
Nullo unquam natura viro tam larga fuisse
Creditur. Æthereo corpus splendore nitescit :
Imperiosa ducem frons arguit aspera blandum,
Unde simul vibrant unum duo lumina fulmen
Quod nullus sufferre queat ; coma densa per armos
Protinus ad solem ventis ferientibus aurum

31. *Alliget* in ed. Bas., *illiget* in omnibus ms.
36. *Græcia* in ed. Bas., *gratia* in ms. A, B, C, D.
37. *Invigilavit* pro *vigilavit* in ms. E.
38. *Atque* in ed. Bas., *atqui* in omnibus ms.
41. *Surgit* in ed. Bas., *surget* in ms. A, B.
44. *Stimulis* in ed. Bas., *stimulus* in ms. E, F.
46. *Nulla* in ed. Bas., *nullo* in ms. B, C, D.

Explicat impexum, quoniam cassisque sudorque
Et labor assiduus prohibent, animusque modesto
Contentus cultumque timens transisse virilem.
Celsior est aliis, quotiensque ad prælia ventum est,
Se procul ipse suis sublimi vertice præstat,
Terret et hostiles acies, spem quippe metumque
Ille habet aspectus
Pectoris est qualem petit ingens spiritus aulam.
Cætera conveniunt. Humeros et brachia cernas
Militis altifici ; licet inter millia mille
Videris hunc, verum valeas agnoscere regem.
Iste decor nimius multos trepidare coegit,
Immemoresque sui tenuit dulcedine quadam
Insolita tacitosque diu, conceptaque verba
Distulit, aut alio deflexit calle loquentes.
Pulchrior est etenim mortali corpore longe
Atque hominem supra ; vix illum fulgidus æquat
Juppiter aut puro pharetratus in æthere Phœbus.
Ista tamen quia parva viris, spernendaque formæ
Commoda sunt, sileo. Vultus fortasse serenos
Ipse suos cernes, verisque minora locutum
Me dices; datur hæc illi nam gloria soli :
Nominibus quia cum noceat præsentia magnis,

52. In ms. A huic verbo *impexum* hoc aliud inscribitur *amplexum*.

54. *Tremens* (corr.) pro *timens* in ms. A, et quoque in ms. B, C, D.

56. *Spem* in ed. Bas., *se* in ms. A.

57. *Metum* in ed. Bas., *metumque* in omnibus ms.

62. *Cognoscere* in ed. Bas., *agnoscere* in omnibus ms.

66. *Colla* pro *calle* in ms. A.

71. *Spectasse* in ed. Bas., *fortasse* in omnibus ms.

74. *Quare* pro *quia* in ms. A.

Hunc super attollit. Cujus si quæritur ætas,
Nondum terdenum, fateor, pervenit ad annum ;
Omnis in ascensu est crescens cum tempore virtus.
Jam sua nunc senibus gravitas imitanda severis
Atque juventuti levitas optanda serenæ est.
Hostibus asperius nihil est, nil dulcius inter
Carorum affectus, sive illum tela moventem,
Sive armis positis vultus spectabis apertos,
Quid potius deceat dubites. Hunc prospera nunquam
Extulit, aut stravit jaculis fortuna molestis.
Unus utrobique est ; eadem mens permanet et frons
Rebus in ambiguis, rebus tranquilla secundis.
Spernit opes, populi ventosos spernit honores,
Gloria vera placet. Dulces conquirit amicos,
Hæ sibi divitiæ sunt, quas solet ille perennes
Qua peperit servare fide. Modo fama per omnem
Volvitur Hesperiam juvenem venisse supernis
Dis similem, cui vis hominum non ulla resistat,
Quique etiam placida quoscumque subegerit armis
Vincat amicitia.
Vincitur ut cœlo species telluris opacæ,
Florida sic omnes tellus premit Itala terras ;
Utque nitet cœli pars purior una sereni,
Italia sic Roma potens præfulget in ipsa ;

78. *Mutanda* in ed. Bas., *imitanda* in omnibus ms.
82. *Campos* pro *vultus* in ms. B, D.
87. *Sprevit* pro *spernit* in ms. F.
90. *Omne* in ed. Bas., *omnem* in omnibus ms.
91. *Superbis* in ed. Bas., *supernis* in omnibus ms.
92. *Nulla* in ed. Bas., *ulla* in ms. B, C, D, E, F.
96. *Si* in ed. Bas., *sic* in omnibus ms.

Solque velut radiis fulgentia sidera vincit,
Scipio sic omnes superat : stat vera fateri.
Non illum nostro juvenem de more creatum
Dixeris, atque ideo non omnia falsa locuta est
Fama virum super astra levans ; nam protinus alto
Persuasum est multis hominem hunc descendere cœlo :
(Nam quid cuncta sequar? Piget illa minuta referre,
Fabula sed vulgo nota est) pulcherrimus anguis
Observatus enim matris persæpe cubili
Dicitur, et multis visus movisse pavorem ;
Suspicioque frequens hinc jam vulgata per urbes
Divini partus oritur, cui scilicet ipse
Editus in lucem puer et mox maximus idem
Vir similis nulli divinis rebus apertam
Atque animo facit ecce fidem, spectataque rursus
Relligio, et vitam mos observatus in omnem.
Namque ubi sol oritur, solus solet ille remotis
Omnibus in cellam Jovis , augustissima nobis
Tarpeio quæ colle sedet , cui sacra paventes
Rite sacerdotes celebrant, securus ad aram
Intrare, et limen foribus servare reductis.
Hic quasi multa loquens tempus terit ; inde repente
Digreditur, summosque animos portendere vultum,
Cœlestemque oculos videas præferre vigorem.
Ipse spei plenus, si quid tunc instat agendum,
Aggreditur, certosque solet promittere magnis
Successus bellis, veluti sibi numine ab ipso

108. *Visus multis* in ed. Bas., *multis visus* in ms. A.
117. *Que* in ed. Bas., *quæ* in omnibus ms.
119. *Firmare* in ed. Bas., *servare* in ms. A.
121. *Animosque* in ed. Bas., *animos* in omnibus ms.

Promissos. Multis equidem sic pectora campis
Accendit, tribuitque animos, et posse coegit
Quod modo non poterant. Vires mens firma ministrat,
Nilque valent artus, nisi quod dedit illa valere.
Sæpe ego conspexi quum jam ferienda retrorsum
Terga darent acies, et signifer ipse trementi
Vix regeret vexilla manu, rapuisse magistro
Pila ducem pavido, et medias penetrasse phalanges
Clamantem : « Deus ecce præit. Sequimurne vocantem
An fugimus ? Sequar ipse libens, victoria soli
Continget promissa mihi ; et, si fata vetabunt,
Unus ego emoriar. Vos en fuga libera, post me
Vivite degeneres, aliter moritura juventus. »
His dictis rediisse animos, et pectora morti
Opposuisse viros, sic vincere sæpe coactos.
Tantus amor ducis est, tantus pudor urget in arma !
Namque ubi perpendunt quanta est constantia menti,
Quanta fides Superum, quam præsens Juppiter illi,
Consistunt, jussuque Dei remeare putant se.
Hæc propter cum multa adeo tractaverit olim
Ardua, nulla acie victum dum primus in illa
Dux foret assiduis meminerunt sæcula bellis.
Casibus hic quoque nunc quantum sibi forte futuris
Præsumat, seu quos jubeat sperare laborum
Eventus audire velis, Carthaginis altæ

126. *Etiam* pro *equidem* in ms. B, C, D.
135. *Sequor* pro *sequar* in ms. B, C, D.
139. *Acies* in ed. Bas., *animos* in ms. A.
140. *Coactus* in ed. Bas., *coactos* in omnibus ms.
143. Hic versus deest in ms. A.
148. *Cassibus* in ed. Bas., *casibus* in omnibus ms.
150. *Velit* in ed. Bas., *velis* in omnibus ms.

Mœnia jam quatit ille animo, jam scandere in arcem
Cogitat, ac pelago titubantem involvere Byrsam.
Ut leo seu nitidam in pratis errare juvencam
Præcipiti stimulante fame, seu turbidus hostem
Forte lacessitus jaculis prospectat, et iras
Supprimit, ac rabiem frenat, dum proximior fit;
Interea tamen absentem nondum ungue cruento
Dilacerat, mordetque oculis, ac tecta pererrat
Viscera, et invisum minuit per frusta cadaver :
Sic noster, mihi crede, leo nunc æstuat, ullas
Nec metuit vires, tantum ne præda vel hostis
Aufugiant timet, atque abitus circumspicit omnes.
Omnia posse putat quæ vult ; quæcumque putavit
Posse potest ; igitur peragit quæcumque cupivit.
Optima sola tamen cupit et pulcherrima factu.
Quid jam de pietate loquar, quæ cognita patri est
Et patriæ, variis olim spectata periclis ?
Sed duo nunc tetigisse sat est. Furor hostis acerbi
Flenda Cisalpinis jam Gallica rura colonis
Vastabat : Romam jam flamma Padotenus ardens
Et Capitolinas fumus perflabat ad arces.
Maximus huc nostri genitor ducis ipse malignis
Mittitur auspiciis : quid multa? Patentibus arvis
Congredimur ; superat Pœnus. Periisset in illa
Dux acie, nisi natus agens tum circiter annum

154. *Famæ* in ed. Bas., *fame* in omnibus ms.

157. *Absente* in ed. Bas., *absentem* in omnibus ms.

162. *Auffugiunt* in ed. Bas., *aufugiant* in omnibus ms. ; *aditus* in ed. Bas., *abitus* in ms. E, F, *habitus* in ms. A, B, C, D.

165. *Facta* in ed. Bas., *factu* in omnibus ms.

173. *Quia* in ed. Bas., *quid* in omnibus ms.

Octavum decimumque ferox tellure jacentem
Transfixumque latus, media de morte parentem
Eripuisset (opus pueri) mediosque per hostes
Fecisset mucrone viam. Jam fata premebant
Ultima, jamque minax ferro facibusque potentem
Hannibal Italiam confecerat; atra cruentus
Cannarum et nostro famosus sanguine vicus
Vulnera vulneribus Latiis inflixerat; omnem
Spem metus expulerat. Veluti cum fluctibus alnus
Succubuit, cœlique graves pelagique tumultus
Non tulit, horrescunt nautæ, pallorque per ora
Funditur, ac trepidos angit nova cura magistros;
Quo rapiat sibi quisque fugam, seu littora saltu,
Seu scopuli saxosa petens juga parva propinqui,
Seu residens trunco, disjecti turbine clavi
Enatet, et rabido committat brachia ponto :
Talis erat nostræ status urbis, talia nobis
Consilia. Heu! quantas tracturus mole ruinas
Imperii nutabat apex! Quid vera fateri
Distulerim? Coeunt juvenes, princepsque Metellus
Conventus : fuga sola placet, terrasque nocentes
Linquere, et Hesperiam victori tradere Pœno.
Quod simul innotuit, ceciderunt corda, tremorque
Omnibus incessit gelidus. Tum forte tribunus
Militiæ, vixdum teneras lanugine prima
Exornante genas, erat imperterritus unus
Scipio; dumque omnes dubiis succurrere rebus
Consulerent inopes animi, tempusque paventes

184. *Almis* in ed. Bas., *alnus* in ms. A, B, C, D.
194. *Mutabat* pro *nutabat* in ms. A, C, D.

Extraherent sermone vago : « Quin pergimus, inquit
Egregius juvenis; non tempora longa supersunt
Consilii, sed facto opus est; quin stringimus enses ?
Ite, precor, mecum; proceres, quibus ultima cura est
Urbis et imperii, vestigia nostra sequantur.
Publica res nondum periit. » Talique jacentes
Erexit sermone animos ; consurgimus omnes
Consequimurque ducem. Non illo celsior ibat
Amphitryoniades cum dura rebellibus olim
Prælia semiferis et grandia tela moveret.
Imus, et ut trepidi ventum est ad tecta Metelli,
Irruit ipse prior; stabat tremefacta pudendis
Consiliis intenta manus, vix mœsta sonabant
Murmura, vix pavidum feriebat lingua palatum:
Qualis inest captis color, aut fiducia frontis
Quos fera terribili addixit sententia morti.
Illi equidem miseri trepidant letoque propinqui;
Casibus attoniti, spectant tamen omnia circum
Qua fugiant (quando illa patet via sola salutis).
Tunc super insultans stricto mucrone tremendus:
« Juro, ait, ætherei per numina summa Tonantis,
Me nunquam, dum vita mihi, dum membra manebunt,
Deserturum urbis Romæ Italiæque labores,
Passurumve alios; et nunc tibi, Quinte Metelle,
Jurandum est pariter, vel si fortasse recusas,
Hac moriere manu, vobisque novissima venit
Omnibus ista dies. » Gladiumque erexit, et omnes

204. *Quo* in ed. Bas., *quin* in omnibus ms.

218. *Capitis* in ed. Bas., *captis* in ms. A, B, C, D, E.

220. *Læti* in ed. Bas. et in ms. A, B, C, D, *leto* in ms. E, *lecti* in ms. F.

Contremuere metu facti. Dux ipse Metellus
Diriguit; res nempe ferox inopinaque mentes
Presserat, haud aliter quam si Jovis ira trisulcum
Torsisset male firma domus in culmina telum.
Nec secus irati civis tremefecit imago
Hannibalis quam si victricia signa viderent
Impendere sibi, mortemque et vincla minari.
Ergo in verba simul quo jusserat ordine jurant:
Dux prior, inde alii. Mira sic ille pudendam
Compressit virtute fugam. Vix sextus ab illo
Annus agebatur, quo patrem a morte reduxit.
Occiderant almæ duo maxima lumina Romæ,
Scipiadumque ingens uno prope tempore nomen
Obruerat fortuna nocens, Hispanaque tellus
In dubiis amissa fidem mutarat avitam.
Millibus ex tantis procerum consurgere nullus,
Nullus ad immensæ reparandum vulnera cladis
Audebat præstare manus: tum filius ultor
Et patris et patrui nomen dedit, isque Pyrenem
Transgressus majore animo quam viribus, omnem
Rettulit Hesperiam populi sub jura Quiritum.
Qua duo lata patens inter distantia multum
Æquora porrigitur, vel qua longissima tractu
Ad vestrum est hinc versa mare Herculeasque columnas,

234. *Cœlum* in ed. Bas., *telum* in omnibus ms.
239. *Mire* in ed. Bas., *mira* in omnibus ms.
246. *Et* pro *ex* in ms. E.
248. *Tunc* pro *tum* in ms. B, C, D.
251. *Jure* pro *jura* in ms. A, B, C, D.
252. *Inter* corr. in ms. A pro *contra*. *Contra* in ms. B, C, D.
254. *More* in ed. Bas., *mare* in omnibus ms.

Illinc perpetuis nomen debentia flammis
Ad juga consurgens Gallorum prospicit arva,
Quidquid in his habitat terris hominum vel, opum vel,
Hostibus ereptum fortuna judice nostrum est.
Ut tamen ex multis excerpam pauca decoris,
Urbs sedet, Hispano posuit quam littore primus
Hasdrubal, et magnæ nomen Carthaginis illi
Imposuit; cujus partem validissima cingunt
Mœnia, parsque maris rapido defenditur æstu.
Huc omnes Pœni pompas, huc signa virosque
Contulerant atque arma duces, quia sive per undas,
Sive per explicitos instarent prælia campos,
Opportuna foret belloque aptissima sedes,
Antiquam lævo prospectans tramite matrem.
Proximus huc etiam populus confugerat omnis
Tuta petens; ceu cum primas incendia flammas
Attollunt, piceusque volans replet æthera fumus,
Diffugiunt quos dira fugat vicinia pestis,
Evacuantque domos, secum pretiosa ferentes,
Et testudineam concurrunt undique ad arcem.
Huc famæ signantis iter vestigia servans
Scipio contendit, neglectaque cætera linquens
Hanc petit, huc acies ducit, Romanaque circum
Castra locat, parvumque levi struit aggere vallum.
Mira loquar, sed vera tamen. Non mœnia crebris
Turribus et valido circumfirmata paratu,

255. *Perpetuus* in ed. Bas., *perpetuis* in omnibus ms.
258. *Vindice* pro *judice* in ms. E.
264. *Opes* in ed. Bas., *omnes* in omnibus ms.
278. *Parum* in ed. Baš., *parvum* in ms. A, B, C, E, F.
279. *Loquor* pro *loquar* in ms. B, C, D.

Militis aut ardor sua fata extrema videntis,
Custodumque acies et propugnacula mille,
Ac turbanda procul ferientes castra balistæ,
Scandentem muros perque omnia tela ruentem
Sustinuere ducem. Brevior non contigit ullis
Mœnibus obsidio, siquidem primordia bello
Una dies finemque dedit. Non tecta relinquunt
Ocius imbelles Jovis instimulante columbæ
Armigero, aut pavidi venientem ad lustra leonem
Diffugiunt lepores subito ; custodia portæ
Deseritur, pauci valide se mœnibus arcis
Occultant, alii fugiunt, totamque per urbem
Sternuntur : vario complentur cuncta fragore,
Pugnantumque simul strepitu gemituque cadentum.
Qualis ab Æthiopum rapidis cum tollitur austris
Littore tempestas nostrum casura sub axem,
Apparet metuenda procul, mox proxima nubes
Decidit, et mixtis descendunt fulmina saxis.
Jamque tument amnes, jam qui modo segnis abibat
Quilibet alta fremens imitatur flumina torrens.
Turbati agricolæ fugiunt, ingensque superne
Terror agit miseros ; pereunt armenta furentis
Fluminis objectu ; quocumque trementia volvas

281. *Ut* in ed. Bas., *aut* in omnibus ms.; *videntes* in ed. Bas., *videntis* in ms. A, E, F.

288. *Jovi* in ed. Bas., *Jovis* in omnibus ms.

291. *Atris* in ed. Bas., *arcis* in omnibus ms.

300. *Fulmina* in ed. Bas., *flumina* in omnibus ms.

301. *Supreme* pro *superne* in ms. A.

302. *Ait* in ed. Bas., *agit* in omnibus ms.

303. *Objectu quos quæ* in ed. Bas., *ab ictu quocumque* in ms. A, *objectu quocumque* in ms. B, C, D, F.

Lumina, terrifici disjectis nubibus ignes
Præstringunt, morsque ante pedes, nec flectere quoquam
Possis iter, nec stare queas ; hinc luctus et horror,
Lugubresque procul resonant per nubila voces.
Multa sub hoc tempus micuerunt indole clara
Signa ducis manifesta novi, vir quantus in armis,
Et quantus post bella foret ; namque arma movente
Milite ab adverso, non Mars violentior urget
Infesto temone trahas, nec acerbior Hebro
Spumantes immergit equos ; verum arce reclusa
Hostis ubi ad veniam projectis concidit armis,
Ilicet exstinctus cecidit furor, iraque cessit
Pulsa animo ferrumque manu. Sic atra serenat
Nubila pacifico despectans Juppiter ore,
Continuoque silent venti fugiuntque procellæ.
Sol nitet, emergunt fuscis sua noctibus astra,
Et mundo sua forma redit. Jam victor ad arcem
Tranquillus volvebat iter, Romanaque celsis
Turribus affigi victricia signa jubebat.
Post hæc sacra Deis meritasque rependere grates
Instituit ; stabat cinctus de more sacerdos,
Lataque devoti feriebat pectora tauri.
Compellans ad sacra Jovem Phrygiosque penates
Romuleamque animam cunctosque ex ordine divos
Custodes Latii, quorum Capitolia curæ
Credita perpetuæ mundi caput esse merentur,
His actis grates meritas, et debita solvit

323. *Hoc* in ed. Bas., *hæc* in omnibus ms.; *merita* in ed. Bas., *meritas* in ms. A, E, F.

327. *Custos* in ed. Bas., *cunctos* in omnibus ms.

Præmia militibus, virtus ut alatur honore
Haud equidem ignarus. Fuerat mos ille vetustus
Romanis ducibus primo servatus ab ævo,
Invalidas tutasque altis cum mœnibus urbes
Cingeret obsidio, cui primum scandere muros
Seu virtus seu fata darent, proponere dictam
Nomine muralem de re veniente coronam.
Hoc pretii prædulce genus, quia gloria mentes
Elevat, immemoresque omnis facit una pericli.
Id modo prospiciens animos dux talibus ardens
Impulerat stimulis; sed enim fastigia vinctis
Apprendisse duos manibus vox publica et ingens.
Ortus erat castris studio variante tumultus;
Hunc illi, contra illum alii laudare faventes.
Sic ubi vulnificis ferientem dentibus aprum
Ejectum caveis et opacis sentibus acres
Corripuere canes certatim, omnesque per artus
Explicuere solo, strepitus consurgit ab alto
Spectantum juvenum; quis primum figere morsus
Clunibus hirsutis ausus, quis prendere saltu
Hispida terga feri, quis primum haurire cruorem,
Pugna canum fit de meritis venantibus una;

334. *Turres* in ed. Bas., *tutas* in omnibus ms.

335. *Cingere* in ed. Bas., *cingeret* in omnibus ms.

337. *Mirabilem* in ed Bas., *muralem* in omnibus ms.

341. *Victis* in ed. Bas., *vinctis* in ms. A, B, C, D, E.

345. *Vulnificus ferientes* in ed. Bas., *vulnificis ferientem* in omnibus ms.

347. *Eripuere* in ed. Bas., *corripuere* in omnibus ms. Primitus inerat lacuna ubi deinceps insertum est verbum *certatim* rubro atramento et manu diversa. In margine est sequens postilla : Ponerem *lacerant* propter versum, et forsan nil deficit.

Illi victores latratum in nubila tollunt.
Scipio turbatos cuneos atque arma frementes
Agnoscens, veritusque novi non parva duelli
Semina, discordes raptim ad prætoria turmas
Convocat, et verbo surgentes comprimit iras.
« Quando, ait, amborum virtus tam clara virorum
Eminet, ut cunctis longe post terga relictis
Officiat, sibi sola quidem vel debita neutri est
Fama vel ambobus, quod dignius esse putamus:
Nam prior est quem nemo præit. » Sic ore sereno
Fatus, et amborum pariter viridante corona
Tempora circumdat; simul impetus omnis et ira
Concidit : hunc finem tristes habuere querelæ.
Haud aliter quam quum validos in prælia tauros
Excitat invidia et dilectæ candor amicæ :
Cornua tentantur, truncis mugitibus auræ
Complentur; tunc ampla favent armenta duobus,
Et partem fecere boves : si providus iras
Præsensit rabidosque agnovit pastor amores,
Tempestivus adest, et blando murmure motus
Temperat ac pugiles victrici fronde coronat,
Et sua placatos procul inde per arva remittit.

355. *Virtus* in ed. Bas., *veritus* in omnibus ms.
358. *Quin* in ed. Bas., *quando* in omnibus ms.
360. *Ut* in ed. Bas., *vel* in omnibus ms.
365. *Habere* in ed. Bas., *habuere* in omnibus ms.
367. *Condor* in ed. Bas., *candor* in omnibus ms.
369. *Fovent* in ed. Bas., *favent* in omnibus ms.
371. *Rapidos* in ed. Bas., *rabidos* in omnibus ms.
372. *Metus* in ed Bas., *motus* in omnibus ms.
374. Hæc inter versus 374-375 nota exstat in ms. A :
Istud erat quartum capitulum, in quo Lelius debebat narrare

Interea lacrymosa cohors, miserabilis, ingens,
Feminea audita est, gemitu sua mœnia complens.
Hic pius infremuit juvenis gessitque patronum
Ipse pudicitiæ ; tutæ committitur arci
Omnis ab incursu metuens sibi sexus et ætas,
Indigus auxilii populus ; custodia sanctis
Est mandata viris, vetitumque sub ora venire
Femineum vulgus, quod lumina blanda pudori
Insultant, castique oculis flos carpitur oris.
Id modo permetuens longe captiva relegat
Agmina : proh ! Superi, mortali in pectore quanta
Majestas, spectate senem juvenilibus annis.
Nam simul ætatis stimulos formæque virentis
Blanditias perferre.......

Syphaci congressum Scipionis cum Hasdrubale, Gisconio et Magone, ubi ipsi devincti aufugerunt in Mauritaniam, et etiam quomodo Massinissa cum CCC equitibus se junxerat Scipioni, et quædam alia; quæ omnia ipse Petrarcha tangit in libro de viris illustribus ubi hujus Scipionis avide facta describit ; et primo Lelius disponit se ad narrandam continentiam Scipionis, capta ipsa Carthagine.

375. *Lacrymabilis* pro *miserabilis* in ms. B, C, D.

380. *Indignus* in ed. Bas., *indigus* in ms. A, B, C, D, F.

381. *Et* in ed. Bas., *est* in omnibus ms.

383. *Vasti* in ed. Bas., *casti* in omnibus ms.; *rapitur* in ed. Bas., *carpitur* in omnibus ms.

387. *Florem* in ed. Bas., *formæ* in omnibus ms.

388 Ita legitur hic versus in ed. Bas. :

Blanditias perferre grave est, mihi crede, frequenter.

In ms. A, B, C, D, desunt : *grave est, mihi crede, frequenter*. In ms. E, F : *mihi crede frequenter*.

LIBER QUINTUS.

ARGUMENTUM (1).

Mœnia magnanimus victo regnata Syphaci
Massinissa subit. Venit ilicet obvia conjux
Regis captivi lacrymas profusa, sed inter
Angorem mirum referens regina nitorem.
Hanc sibi jure tori juvenis despondet amoris
Impatiens ; gravibus quem mulcet Scipio verbis
Captivam repetens ; fidei memor ille maritæ
Multa diu questus letantia munera mittit.
Quæ cum sumpsit amans, lucem indignata reliquit.

Mœnia magnanimus victor trepidantia Cirthæ
Ingreditur, patriosque lares et avita tuetur
Tecta libens, generis cara incunabula primi.
Milite confestim ad portas custode relicto,

(1) E ms. A excerptum. Hoc aliud in ed. Venet. legitur :
Mœnia magnanimus victor trepidantia Cirthæ
Massinissa capit ; sed enim malesanus ab igne
Carpitur occulto ; tandem genialia festa
Sponte sua celebrat jurataque fœdera firmat.
Interea lætæ vinctum per castra Syphacem
Aspernare (?) acies clari ducis. Ille modesto
Castigat regem placidis et pectora mulcet,
Ostendens quid Roma velit ; sibi conscius ipse
Pocula dat servo dominæ ferat uda veneno.
Illa bibit propere lucemque coacta reliquit.

2. *Primos* in ed. Bas., *patrios* in omnibus ms.

Ipse altam cupidus raptim tendebat ad arcem.
Sic stimulante fame lupus amplum nactus ovile,
Intima dum penetrat, socium prædæ atque laboris
Linquit in ingressu, quo tutior abdita fidis
Corpora diducat latebris mergenda palato.
Ventum erat ad miseri felicia tecta tyranni
Quæ verso malefida viro regina tenebat.
Hæc subitis turbata malis in limine visa est
Obvia victori, si quam fortuna pararet
Tentatura viam duræque levamina sortis.
Undique sidereum gemmis auroque nitebant
Atria : non illo fuerat rex ditior alter
Dum fortuna fidem tenuit, nunc (fidite lætis)
Pauperior non alter erat : tamen omnia longe
Regia præradians vincebat limina conjux.
Ille nec æthereis unquam superandus ab astris
Nec Phœbea foret veritus certamina vultus
Judice sub justo. Stabat candore nivali
Frons alto miranda Jovi, multumque sorori
Zelotypæ metuenda magis quam pellicis ulla
Forma viro dilecta vago ; fulgentior auro
Quolibet, et solis radiis factura pudorem.
Cæsaries spargenda levi pendebat ab aura

8. *Et* in ed. Bas., *in* in omnibus ms.

9. *Deducat* in ed. Bas., *diducat* in omnibus ms.

11. *Merso* in ed. Bas., *verso* in ms. A.

14. *Duræ* in ed. Bas., *duræque* in omnibus ms.

15. *Sidereis* in ed. Bas., *sidereum* in omnibus ms.

17. *Tenuit fortuna fidem* in ed. Bas., *fortuna fidem tenuit* in ms. A.

20. *Separandus* in ed. Bas., *superandus* in ms. A, B, C, D, E.

27. *Splendebat* pro *pendebat* in ms. A.

Colla super, recto quæ sensim lactea tractu
Surgebant, humerosque agiles effusa regebat.
Tunc olim substricta auro certamine blando
Et placidis implexa modis sic candida dulcis
Cum croceis jungebat honos, mixtoque colori
Aurea candentis cessissent vascula lactis,
Nixque jugis radio solis conspecta sereni.
Lumina quid referam præclaræ subdita fronti
Invidiam motura Deis, divina quod illis
Vis inerat, radiansque decor qui pectora posset
Flectere quo vellet, mentesque auferre tuendo,
Inque Medusæum præcordia vertere marmor.
Africa ne monstris caruisset terra secundis,
Hæc planctu confusa novo modo dulce nitebant
Dulcius ac solito : ceu cum duo lumina juxta
Scintillant pariter madido rorantia cœlo
Imber ubi nocturnus abit. Geminata superne
Leniter aerei species inflectitur arcus.
Candida purpureis imitantur floribus almæ
Lilia mixta genæ, roseis tectumque labellis
Splendet ebur serie mira, tum pectus apertum
Lene tumens blandoque trahens suspiria pulsu
Cum quibus instabilem potuit pepulisse precando
Unde nequit revocare virum, tum brachia quali

33. *Condensi* in ed. Bas., *candentis* in ms. A.
37. *Vix* in ed. Bas., *vis* in omnibus ms.
38. *Velit montesque* in ed. Bas., *vellet mentesque* in omnibus ms.
41. *Hoc* in ed. Bas., *hæc* in omnibus ms.
42. *Mixta* in ed. Bas., *juxta* in omnibus ms.
45. *Leviter* in ed. Bas., *leniter* in omnibus ms.
48. *Tunc* in ed. Bas., *tum* in omnibus ms.
49. *Leve* in ed. Bas., *lene* in omnibus ms.

Juppiter arctari cupiat per sæcula nexu.
Hinc leves longæque manus, teretesque sequaci
Ordine sunt digiti, propriumque ebur exprimit ungues.
Tum laterum convexa decent, et quidquid ad imos
Membrorum jacet usque pedes, illosque moveri
Mortali de more neges; sic terra modeste
Tangitur, ut teneræ pereant vestigia plantæ,
Æthereum ceu servet iter. Sic nube corusca
Obsita magnanimum Venus est affata Tonantem,
Naufragio nati seu morte impulsa nepotis
Dulcis opem sperare patris, dum Troja per undas,
Dum subterraneo tremuit pia Roma tumultu.
Hac igitur forma nulli cessura Dearum
Occurrit juveni mulier, nec cultus in illa
Segnior effigie; variis nam purpura gemmis
Intertexta tegit reginæ pectora mœstæ,
Et dolor ipse decet miseram, nec compta placere
Tempore felici poterat magis. Ilicet ergo
Vulnus inardescens totis errare medullis
Cœperat, æstivo glacies ceu lenta sub æstu,
Cera vel ardenti facilis vicina camino
Liquitur. Ille tuens captiva captus ab hoste,
Victaque victorem potuit domuisse superbum.
Quid non frangit amor? Quis fulminis impetus illi
Æquandus? Jamque illa gradu provecta trementi
Est affusa ducis genibus, quem vultus et arma

55. *Tunc* in ed. Bas., *tum* in omnibus ms.

68. *Docet*... *cuncta* in ed. Bas., *decet*... *compta* in omnibus ms.; *miseras* pro *miseram* in ms. E, F.

73. *Linquitur* in ed. Bas., *liquitur* in ms. B, C, D, E, F.

76. *Profecta* in ed. Bas., *provecta* in omnibus ms.

Ediderant comitumque favor plaususque sequentum;
Arreptaque manu submissa voce locuta est :
« Si mihi victricem fas est attingere dextram
Captivæ viduæque tuam, per numina supplex
Cuncta, precor, miserere mei ; nec magna rogaris.
Utere jure tuo, captivam mortis acerbæ
Carceris aut duri licet hanc absumere sorte.
Est etenim mihi vita mori : lux ne ista placeret
Fata coegerunt statui nimis invida nostro.
Tu quodcumque libet jubeas, genus elige dignum
Mortis, et hoc unum prohibe, ne viva maligno
Servitio calcanda ferar. Sunt forte sorores,
Rex, tibi quas referat fortunæ injuria nostræ
Ante oculos, invicte, tuos ; namque et sua nobis
Fata fuisse vides : succedunt tristia lætis.
Nec tamen ullorum fuerim præsaga malorum
Ipsa tibi ; fausto in finem, precor, utere regno,
Et natis transmitte tuis, nullusque nepotum
Armet in insidias animum : mihi turbida regni
Ultima fortunæ nimiumque adversa priori
Contigerint, damnisque meis lassata quiescat,
Mitior hinc aliis. Mihi sed Romana fuisse
Scis odia, armorumque solent me dicere causam
Materiamque unam belli, nec falsa queruntur.
Eripe ludibrio miseram, manibusque superbis
Eripe deque meæ specie, rex inclyte, mortis.
Tu cui fata favent, cui mens se devovet ultro

86. *Invidia* in ed. Bas., *invida* in omnibus ms.

87. *Quocumque* in ed. Bas., *quodcumque* in ms. A, B, C, D, F.

94. *Urere* in ed. Bas., *utere* in omnibus ms.

101. *Ferunt* in ed. Bas., *unam* in omnibus ms.

Videris. » Hæc inter lacrymis perfundere terram
Cœperat, auratis suffigens oscula plantis.
Immemor armorum juvenis, cui Martius ardor
Exciderat, gravidumque novæ dulcedine formæ
Pectus, et insolitis ardebant pectora flammis,
Suspirans : « Regina, precor, jam luctibus, inquit,
Pone modum, trepidumque animo seclude pavorem.
Parva petis, sed magna feres : nam forma genusque,
Majestasque animi dignam cui plura petitis
Largiar insinuant. Igitur, regina, manebis
Et nostri memoranda tori per sæcula consors,
Ni renuis, nostroque nocet vetus ardor amori. »
Hic humilem complexus heram, multumque diuque
Ora salutiferis referentem tristia plantis
Sublevat illacrymans. Unde ista potentia cæco
Tanta Deo? Tantumne levem valuisse pharetram,
Ut jecur invicti per tot fera prælia regis
Vulnere trajectum tenui prosterneret intra
Femineum imperium ? Vultu tandem illa remisso
Incipit : « O regum decus.... auxiliumque
Dum meruit patriæ, nunc terror maximus idem,
Si mea post tantos unquam consurgere lapsus
Fata queant, spesque una foret post damna superstes,
Quid mihi vel longa potius contingere vita
Lætius, ad talem quam si translata maritum
Ducerer, et fausta subito crevisse ruina?
Sed quia fata premunt, et nostris debitus annis

120. *Tantumve* in ms. A, *tantumque* in ms. B, C, D.

124. In ms. A inter *decus* et *auxilium* est spatium vacuum, cum hac postilla in margine : Ponerem *ingens*.

130. *Dicerer* in ed. Bas., *ducerer* in ms. A, B, C, D, F.

Finis adest, mihi, care, animos attollere fractos
Desine ; non tali pelago convulsa ratis nat.
Fortunæ mihi nota fides : sat magna petenti
Dona dabis mortem, quæ libertate retenta
Perferat hanc animam directo tramite ad umbras.
Romanum fugisse jugum mihi meta precandi est :
Cætera non ausim tibi, sed pro talibus ille
Rex Superum meritum grates exsolvat opimas,
Qui mea magnifico transcendere vota favore
Nisus eras. » Vultum hæc dicens avertit, et illum
Compulit in lacrymas iterum : « Sed parce dolori,
Parce, ait, et nostris oculis quos fletibus istis
Ante diem perimis ; spes amplas fessa labansque
Mens refugit, terræque jacens nil suspicit altum.
Tu tamen intendas animum melioribus, ibit
Forte alio fortuna nocens, aditumque relinquet
Ad magnos placata gradus, si dura, quod horret
Mens, omen sors illa vetat ; tunc ultima sero
Mors dabitur promissa tibi, per sidera testor
Alta poli, regumque fidem Manesque Deosque. »
  Talia vix tremulus confusa voce peregit ;
Hinc sese vacuam tulit irrequietus ad arcem.
Quis queat instabiles animorum noscere fluctus
Quos ferus urget amor ? Non illos turbidus æquat
Euripus, non Scylla fremens, non dira Charybdis.

139. *Gratis* in ed. Bas., *grates* in omnibus ms.
141. *Erat* in ed. Bas., *eras* in omnibus ms.
144. Hic versus, in omnibus ms. licet, deest in ed. Bas.
145. *Aspicit* pro *suspicit* in ms. A.
149. *Omnem... sera* in ed. Bas., *omen .. sero* in omnibus ms.
154. *Flexus* in ed Bas., *fluctus* in omnibus ms.
155. In ms. A supra *æquet* est jure corr. *æquat*.

Nempe procellosi malesanum pectus amantis
Nulla quies habitat, non lux tranquilla dierum,
Non sua signa poli, non noctis imago serenæ,
Non ratibus clavum, non tutus littore portus ;
Horrida perpetuo facies turbata tumultu,
Undique naufragium scopuli clademque minantes,
Impiaque adversis discordant æquora ventis.
Heu miseri, quibus huc subito volvantur et illuc
Incerti pelagi atque viæ. Jam tecta supremi
Intima rex thalami secretaque limina solus
Intrarat, tacitusque sedens, dum singula secum
Pertractat, quanam ille fidem persolvat amanti,
Difficilem videt esse viam : nam territat illum
Captivæ status, et miseræ fortuna maritæ,
Romani mens alta ducis, tum nota pudici
Pectoris integritas ; illam metuebat amori
Adversam reperire suo, sed dura catenis
Evinctum validis lex imperiosa trahebat
Cernentem sua fata procul. Ceu victus in alto
Navita qui mœstus scopulos syrtesque vadosas
Ante oculos videt esse suos, nec flectere proram
Arte valens solita, ventoque impulsus et undis,
Omnia desperans, fortunæ mandat iniquæ
Et clavum et remos et vela fluentia nimbo,
Ac lacrymans in puppe sedet : sic naufraga regis

165. *Jamque* in ed. Bas , *jam* in omnibus ms.

166. *Lumina* in ed. Bas., *limina* in ms. A, B, C, D, F.

170. *Mariti* in ed. Bas., *maritæ* in omnibus ms.

177. *Ipse* in ed. Bas. In ms. A in versu exstat *esse*, sed supra correctum *ipse*.

181. *At* in ed. Bas., *ac* in omnibus ms.

Mens hæret compulsa quidem, nec flectere quoquam
Orsa valens, gemitu sic longam concitus horam
Exegit vario. Nunc ora nitentia coram
Cernere reginæ, nunc dulces fingere voces
Ipse sibi, pedibus nunc oscula pressa, manusque
Leniter apprensas, lacrymosaque pectora flentis
Dulcibus undantesque oculos arsisse favillis.
At medias inter curas, ubi forte verendi
Frons aderat dilecta ducis, tunc improba tergum
Spes dabat, et domitis stabant præcordia flammis.
Sicut ubi ardenti gelidus successit aheno
Humor, aquæ furor ille silet, paulumque tepenti
Stat similis ; mox aucta suas incendia vires
Exercent magis atque magis : sic ille tumultus
Pectoris oppressus, stimulis agitantibus isdem
Fortior admotas rationis spernit habenas.
Ergo ubi vulnifico reverentia cessit amori,
Præsentisque decus formæ, et damnosa voluptas
Absenti prælata duci est ; capit ilicet æger
Consilium, factique viam deprendit inanem ;
Et secum : « Quid lentus agis ? Speciosa hymenæus
Conjugia, et lætos blandus modo Juppiter annos
Obtulit ecce tibi ; satis est meminisse laborum.
Exsul, inops, profugus, regno spoliatus avito,
Per mare, per terras, per mille pericula supplex
Regibus ac populis multos errasse per annos
Gaudeo ; jam tempus fuerit fortasse quietis.

189. *Nisi* in ed. Bas., *ubi* in omnibus ms.
195. *Exercet* in ed. Bas., *exercent* in ms. A, E, F.
198. *Ubi*, omissum in ed. Bas., est in ms. A, B, C, D, F.

Nam si cuncta brevis numerentur tristia vitæ,
Nullus erit toto te nunc annosior orbe.
En regnum fortuna tuum quo dulcius illo
Perfruere diu longo post tempore reddit,
Depositumque refert. Hostem, qua nulla voluptas
Major, habes victum, vitæque et mortis in ipsum
Arbiter es; qui cara tibi tulit omnia solus.
Omnia nunc redeunt, simul hic possessor iniquus
Regna gemens revomit, nitidisque simillima nymphis
Femina, præterea primo spoliata marito.
Bellorum sic jura volunt; occurrit et ardet,
Si liceat, sed multa timet sibi conscia sortis.
Nempe verecunde petit id quod voce negare
Visa fuit metuens. Heu qualis forma gementi,
Quamque decent lacrymæ, quid majestatis in illa est!
Et quid læta foret, qualis regina superbo
Alta sedens solio, si gloria supplicis ingens,
Captivæ si tantus honos! Proh dulcis amantum
Vita, nec alternis concordia rupta querelis!
Una quidem facies, semper mens una, duobus
Una quies unusque labor, non pulchrius orbe
Par fuerit toto, nisi nos oblivia formæ
Forte tenent nostræ; genus et mens omnia tandem
Conveniunt, casusque graves mollire ferendo
Convenit, atque ætas spatio distincta; quod ipsis
Conjugibus gratum esse potest, quodque ipse notavi.
Convenit ille etiam qui summis infima solus

211. *Fortunatum* in ed. Bas., *fortuna tuum* in omnibus ms.

214. *Vinctum* pro *victum* in ms. E.

227. *Altius* in ed. Bas., *alternis* in omnibus ms.

Æquat amor. Propera, nec enim tibi forte timendum est
Ne tua condemnet juvenilia furta benignus
Scipio; quin juvenem juvenis miserebitur ultro,
Viderit et lacrymas, veniam præstabit amori.
Conjugium fortasse sacrum, non furta vocabit,
Reginamque tori sociam venerabitur olim. »
  Mitior ille ducum simul hæc effatus, amicos
Convocat atque animos aperit. Jubet omnia raptim
Expediant modico convivia culta paratu.
Atria non reboant, non Tuscus ad æthera clangor,
Non comitum fremitus, non arcta palatia turmis,
Non crebræ micuere faces; fax ussit amantes
Una duos, lacrymis mox exstinguenda duorum.
Pulcher Atlanteo properans sub gurgite mergi
Hesperus optatam noctem referebat, iniquos
Assuetus perferre dies, et amantibus hostis
Invida luciferi dum nomina suscipit atri.
Mentibus heu quantum nostris caligine cæca
Illudit ventura dies! Fortasse beatus
Conjugio, sobolemque sibi turbamque nepotum
Rex animo complexus erat, genialia lætus
Tempora noctis agens. Illi non blanda mariti
Oscula mille novi, non regni jura vetusti

237. *Fori* in ed. Bas. deest in omnibus ms. *Benignus* tantum in ms. A.

238. *Qui* pro *quin* in ms. E. *Miserabitur* pro *miserebitur* in ms. B.

242. *Dudum... hoc* in ed. Bas., *ducum... hæc* in omnibus ms.

246. *Alta* in ed. Bas., *arcta* in ms. A, B, C, D, F, *plena* in ms. E.

247. *Junxit* (corr.) pro *ussit* in ms. A.

252. *Invidia* in ed. Bas., *invida* in ms. A, B, C, D, F.

254. *Illud* in ed. Bas., *illudit* in ms. A, B, C, D, F.

Per cunctos promissa Deos, de corde pavorem
Funditus expulerant. Semper tremefacta sepulcrum
Ante oculos mortemque tulit, nec somnia lætum
Portendere aliquid : visa est sibi quippe secundo
Rapta viro sentire minas et jurgia primi ;
Et tremuit sopita, licet dum vertice montis
Aerii traducta sedens subjecta videbat
Regna sibi populosque vagos, monstrumque repente
Concurrisse alium majori corpore montem ;
Tum vero tremuisse jugum, cui nixa sedebat ;
Impulsuque gravi gelidos de vertice montes
Descendisse duos ; montemque abiisse minorem
Inde retro ; ast illam rapido per inania lapsu
Tartara nigra quidem et Stygiam tetigisse paludem.
Publica finitimas subito perlabitur urbes
Fama gradu, victæ victorem sponte secutum
Conjugia, et bello indomitum servire puellæ.
Vulgus adulterii signabat nomine factum,
Quod neque legitimis arsissent ignibus inter
Armorum strepitus ; alioque superstite rege
Conjuge, captivæ victori forma quod uno
Visa die, et dilecta prius, subitoque recepta
Fœdere non inter patrios ex more Penates
Judicio nequid, sed cuncta libidine sanas
Præcipitante moras fierent : sic omnia vulgus
In pejus torquere loquax. Jam crebrior aures

263. *Nupta* pro *rapta* in ms. B, C, D.
269. *Fontes* in ed. Bas., *montes* in ms. A, B, C, D.
272. In ms. A super *tetigisse* legitur *petiisse*, in ms. E. *penetrasse*.
282. *Nequit* in ed. Bas., *nequid* in ms. A, B, C, D.

Fama ducis vario fervens pulsaverat æstu.
Indoluit cari facinus miseratus amici
Dux pius hic, rerumque modum secum ipse revolvens,
Intempestivos est detestatus amores;
Multaque in absentem tacitus convitia finxit.
Sic pater offensus longinquo verbera nato
Instruit, et thalamis irarum fulmina fundit,
Mox vultu placito et dulci sermone movendus.
Altera post primam sequitur, populosque secundo
Fama leves rumore replet succedere castris
Syphacem victumque trahi; ruit obvius omnis
Visendique avidus positis exercitus armis,
Illum admirari, atque illum celebrare frequentes.
Hunc illum bello ingentem regnisque superbum
Romanum, Pœnumque ducem qui viderit uno
Tempore sub Laribus pacem veniamque precantes.
Cuique duos mundi dominos non multa puderet
Blandiri; cui certatim solemnia tanquam
Vota Deo fierent; cui regum maximus olim
Massinissa metu toto concesserit orbe;
Quem facie turbata nova fortuna rotasset
Ad terram impulsu subito, vix credula tantæ
Corda rei ingentis lapsu stupefacta ruinæ.
Si quis Athon videat verso seu vertice Olympum
Argæis cecidisse vadis, Erycisque, tuumque,

287. *Hic* in ed. Bas. deest in omnibus ms.

295. *Victum* in ed. Bas. et in ms. A, *vinctum* in ms. B, C, D, E, F.

299. *Ducum* in ed. Bas., *ducem* in omnibus ms.

303. *Regum* (corr.) supra *regnum* in ms. A. *Regnum* quoque legitur in ms. F.

304. *Concesserat* (corr.) in ms. A.

308. *Ceu* pro *seu* in ms. E.

Apennine, caput, Tyrrhena sub æquora mersum,
Non credat satis ipse sibi, sed somnia vanis
Plena putet monstris. Rex inter talia magno
Concursu invehitur ducis ad tentoria nostri.
Heu quantis, fortuna, dolis mortalia pessum
Omnia das, quantum sublimibus invida regnis
Hæc magnis promissa lues! Hæc meta bonorum
Stare parum et ruere. Hic regum ille supremus
Mancipium venale jacet, trahiturque, catenis
Obrutus, et multo circumvallatus ab hoste.
Contigit Hesperii mentem ducis illa vetusti
Hospitii neglecta fides, blandusque serenæ
Vultus amicitiæ, conspectus, junctaque dextræ
Dextera, consessusque tori, ac præsentibus illa
Majestas collata malis, tandemque profatur :
« Quid tibi, vane Syphax, voluisti? Unde ista furenti
Mens adeo transversa tibi, pactine repulsa
Auxilio contentus eras, nisi bella moveres? »
Dixerat; ille animo vultuque immotus eodem
Præstitit, ac sero vix mœsta silentia fregit :
« Nil mihi, magnanime et nostri dux maxime sæcli,
Nil gravius fortuna tulit, quam frigida campis
Linquere et in mediis moriens hæc membra nequivi,

315. *Invidia* in ed. Bas., *invida* in omnibus ms.

323. Ea vox *consessusque* in ms. A, deleto nunc verbo, superinscripta est, legiturque in omnibus aliis ms.

326. *Transversa* est lectio jam emendata in ms. A, nec apparet vestigium pristinæ lectionis.

327. *Eras*, lectio pariter emendata.

329. *Longa* in ed Bas., *mœsta* id omnibus ms.

332. *Quam* in ed. Bas., *et in* in ms. A, *quod* in ms. B, C, D, E, F.

Armorumque inter stragem cumulosque virorum.
Pœnarum mihi summa quidem quod vivere bello
Contigit exhausto ; nec enim nunc ora viderem
Hæc mihi perfidiæ meritam renovantia litem.
Ast ego, si miseris placeat credenda profari
Et queat in gravibus vero locus esse catenis,
Vera loquar, primumque omnes meruisse fatebor
Sponte cruces, qui sacra volens, qui jura fidemque
Fasque piumque simul conventaque fœdera tanti
Hospitis, exigua turpique libidine victus
Calcavi, testesque Deos, memoresque malorum.
Sed quæ causa gravis, quæ tristis origo ruinæ
Forsitan ignoras : ego nunc verissima paucis
Expediam, non illa meum relevantia crimen,
Quin potius justi stimulos auctura pudoris.
Femina cum primum Laribus fuit advena nostris
Auspiciis invecta malis atque alite torva,
Tunc perii, periitque fides, et gloria nobis
Excidit, ac sceptrum manibus diademaque fronti ;
Prodita nunc tacitis arsit mea regia flammis.
Funereas tulit illa faces, potuitque dolosis
Flectere blanditiis animum, lacrymisque malignis
Hospitis illa sacri famæ Superumque Deorum
Reddidit immemoremque mei. Quid te moror? Illa,
Illa suis manibus misero tulit arma marito,
Induit illa latus, capiti tum cassida caro,

333. *Tumulos* (corr.) pro *cumulos* in ms. A, et in ms. B, C, D.

352. *Gloria* in ed. Bas., *regia* in omnibus ms.; at in ms. A pristina lectio, nunc erasa, erat diversa.

353. *Funereas*, lectio emendata in ms. A.

358. *Tunc* in ed. Bas., *tum* in omnibus ms.

Tum gladium dextræ, clypeum dedit illa sinistræ,
Increpuitque tubam, trepidumque atque arma paventem
Impulit ambiguam in mortem, tecumque coegit
Adversis certare Deis. Quando agmina campis
Contulimus stetimusque acie, fuit exitus ille
Erroris ; mihi crede, mei placuisse profanos
Amplexus fuerant hujus primordia casus
Conjugioque hæsisse fero. Proh ! regia, vere
Regia et innumeris nuptura sine ordine conjux
Regibus, hostiles utinam translata Penates
Igne cremes simili (nisi me præsagia fallunt
Et facies) ; mecum hoc veniet solamen ad umbras. »
Dixit et obticuit, graviter turbatus et imo
Lumina mœsta solo referens : jam senserat iras
Scipio, namque oculos et stigmata clara loquentis
In vultu nimium offensi spectarat amoris.
Hinc magis atque magis cari scelus horret amici :
Justus amor regi, quoniam si digna querelæ
Massinissa, tibi fuerat, non justa rapinæ
Causa furor, stimulisque repens impulsa libido
Turpibus. Hæc inter regem sub claustra recondunt.
Fama recens Latiis sensim crebrescere castris
Cœpit adesse duces, victriciaque agmina regis
Ac Lelii : placido venientes suscipit ore

365. *Fueram* in ed. Bas., *fuerant* in omnibus ms.

368. *Nunc nunc* in ed. Bas., *utinam* in ms. A B, C, D, F, *autem* in ms. E.

370. *Venies* in ed. Bas., *veniet* in omnibus ms.

376. *Regis* in ed. Bas., *regi* in omnibus ms.

380. *Latis* in ed. Bas. et in omnibus ms. ; at in ms. A *Latiis* legitur in ipso versu, et *latis* tantum in margine.

Scipio, laudatos populo spectante decorat
Muneribus largis, abstractum deinde seorsum
Sede locat regem juxta procul, atque remotis
Testibus alloquitur : « Nisi me tua maxima longe,
Massinissa, diu virtus spectata fefellit,
Non tibi causa tuum fuerit, nisi magna, videndi
Scipiadam, fideique meæ tua credere fata
Ut malles, veteres sic aspernatus amicos.
Africa nam vastis Latio disjungitur undis,
Nec minus alternis distamus moribus, ergo
Grande aliquid tibi causa viæ fuit æquore tanto,
Tot bellorum inter fremitum mundique tumultus.
Certe, ego si proprio mihi non sordescit in ore
Gloria, non alia tantum virtute superbum
Me fateor, quam quod blande mihi frena tenere,
Frena voluptatis videor. Non hostis in armis
Obvius, aut flammis resonans undantibus Ætna,
Euboicæ non sic fundo gravis æstus ab imo
In cumulos surgentis aquæ metuendus ut ista est.
Turba voluptatum quæ circumfusa tenet nos,
Præcipue tamen hæc nitidæ suspecta juventæ
Pestis, et ætati prætendit retia nostræ ;
Æquor enim silet interdum, gravis Ætna quiescit.
Hostis ad incursum, validis seu mœnibus uti,
Seu vallo fossaque licet, damnosa voluptas,

387. *Tua* in ed. Bas., *diu* in omnibus ms.; *sperata* (corr.) supra *spectata* in ms. A.

389. *Tu* in ed. Bas., *tua* in omnibus ms.

392. *Discamus* in ed. Bas., *distamus* in ms. A, B, C, D.

406. Hi quinque et septuaginta versus 406-481, licet in omnibus ms., desunt in ed. Venet. et Bas.

Nocte dieque furit. Nunquam tu mœnibus illam
Arcebis ; mediis veniet penetralibus inter
Excubias vigilesque canes, ferrata potentum
Limina transiliet. Quod si te sola movere
Hæc potuit tantum virtus, ut linquere velles
Templa, larem, regnum nobisque ut sponte subesse,
Nomine deposito domini, patereris et illam
Per maria et terras, in me sequerere latentem ;
Tu mihi vir quantus digito monstrabere, si te
Inter tam multas hæc exornaverit una.
Gloria magna quidem magnum vicisse Syphacem,
Sed major, mihi crede, graves domuisse tumultus
Pectoris, atque animo frenum posuisse frementi.
Præconem me virtutum memoremque tuarum
Semper habes ; tua facta libens et dicta renarro.
Cætera tu tacito tecum sub pectore volve,
Nec tibi verba prius quam mens sibi nota ruborem
Excitet. Egregia hoc bello tua sensimus arma :
Attamen auspiciis nostris, ignosce patenti,
Concursum est acie ; nostro quoque nomine parta est
Romano hæc præsens populo victoria, nec te
Præterit et regem et regnum suaque omnia nobis
Deberi. Romam patere hinc inimicaque conjux
Regis eat, precibus quæ bellum pavit et hostis
Filia tam magni est, et pars non parva triumphi.
Vince animum teque ipse doma, nec multa decora
Commaculare velis unius crimine facti.
Aspice quam fructus nihilo minor ira dolorque,
Quantus ab obscœno tibi sit metuendus amore,
Quid deceat regem, quam per se fœda libido est. »
Dixerat : ast illi jamdudum ex ore ruebant

Certatim lacrymæ, veluti cum candida tectis
Nix hæsit, veniat tepidis si flatibus Auster,
Liquitur, et grandes subito per inania guttæ
Præcipitant. Tum pauca refert : « Mihi maxima cura est
Imperio parere tuo ; fortuna salusque
In manibus tibi nostra sedet ; tu pectoris æstus
Vincis, et affectus miseri moderaris amantis.
Nil frustra jussisse queas, sed prospice famæ,
Deprecor hoc unum ; liceat mihi conjuge dulci
Servata caruisse fide. » Singultibus istas
Liquit inexpletas rauco sub murmure voces,
Inque tabernaculum sese intulit, ora genasque
Mœstus, et infestis tundens sua pectora palmis.
Sic audita reum postquam sententia morti
Addixit, graviterque tubæ vox nuntia fati
Intonuit, tremit ille pavens, et buxeus ori
Pallor inest ; jam mors oculis manifesta videtur,
Et lictor præbere jubet jam colla securi.
Ac ventura quidem veluti præsentia cernit ;
Jam jacet exanimis, jamque omnia tristia secum
Versat, et avulsum trunca cervice cadaver.
Haud aliter placita juvenis cariturus amica
Jam tacet ; ac tacitis postquam irritata querelis
Mens stimulos in verba dedit : « Proh tristia, dixit,
Vitæ fila mihi, tanto servata dolori
Et Parcis huc tracta feris ! Moriamur honesti,
Sic cogunt mandata ducis, nisi vivere rapta
Posse anima nos ille putat. Si tristia duri
Corda geris silicis, pectusque adamante rigescit,

457. *At* pro *ac* in ms. E.
461. *Tacet* (corr.) supra *caret* in ms. A.; *at* pro *ac* in ms. E.

Quid mihi Romana fore cum feritate putasti,
Scipio? Quid meritum melius sic perdis amicum?
Vita molesta tibi nostra est; quot vulnera in isto
Pectore pertulimus, nunc ut moreremur amando!
Spiritus in lacrymas atque in suspiria mœstus
Deflueret; mors nulla viro minus apta, sed ultra
Non datur. » Hæc dixit, frendensque ad sidera luctum
Sustulit horrendum, quem circumstantia longe
Agmina senserunt, motæque hæsere cohortes.
Littus ad Hesperium properans urgebat anhelos
Phœbus equos; forte ille memor quibus alma decoræ
Virginis Hemoniæ flagrassent pectora flammis,
Laureaque ante oculos stabat sua sacra, tremendo
Prodigio prærepta sibi; tum vita relicti
Dura nimis, luctusque gravis simul oscula trunco
Fixa diu tenero, vitaque abeunte tepenti.
Atque ideo similes regis miseratus amores,
Intulit Oceano vultus, lacrymosaque lavit
Ora cadens, noctique suas permisit habenas
Scipio. Nulla etenim dederit fortuna quietem
Ni mediocris erit; nam tristior illa dolores
Læta vehit curas. Per noctem singula secum
Ancipiti cum mente rotat, num territa pulset
Mœnia Pœnorum et turres Carthaginis, an se
Extremos fundat Libyæ vastator in agros;
An requiem fessis paucorum forte dierum
Præbeat equitibus, peditumque det otia turmis.
Illa recursabat potior sub pectore cauti

473. *Ultro* pro *ultra* in ms. F.

495. *Recusabat* in ed. Bas , *recursabat* in ms. A, E.

Cura ducis, quibus inde viis captiva per altum
Agmina Pœnorum Latio transmittat ovanti.
Præcipue in rege et regis in conjuge multum
Angitur, et quantis velit hos custodibus ire,
Cui tantum committat onus. Sic anxius hæret
Mercator cui vota viæ cessere secundæ,
Et lucri et fortuna fuit ; nunc cogitat aurum,
Ac gemmas, qua puppe ferat, pretiosaque rerum,
Quique ratis custos placeat. Non carior usquam
Ullus erat Lelio, nulli felicius altos
Credere consuetus lassata mente labores.
Hunc igitur noctis medio vocat, admonet arma
Navibus imponat, lectoque ut remige centum
Instruat, ac patriæ petiturus littora classe.
At misero multum diversa fluebat amanti
Nox ea cum lacrymis, quas sese vertat in artes,
Quos vocet ille Deos, precibus quibus atra relaxet
Stamina Parcarum, et dilectæ tempus amicæ.
Nunc venit in mentem cara cum conjuge raptim
Herculeas subita linquentem classe columnas
Fortunatorum famam tentare locorum,
Nunc recta penetrare via Carthaginis altæ
Mœnia, et ad veteres humilem veniamque petentem

496. *Aurum* in ed. Bas., *altum* in omnibus ms.

502. *Et lucri fortuna* in ed. Bas. *Et lucri et fortuna* in ms. A, F.

503. *Vehat* in ed. Bas., *ferat* in ms. A.

506. *Consuetos* in ed. Bas., *consuetus* in omnibus ms.

508. *Imponas* in ed. Bas., *imponat* in omnibus ms.

509. *Accessurus... classem* in ed. Bas., *petiturus... classe* in omnibus ms.

510. *Flebat* in ed. Bas , *fluebat* in omnibus ms.

Pergere cum gemitu et dulci cum conjuge amicos;
Nunc ferrum laqueosque sibi properataque mortis
Instrumenta manu, tristesque intexere nodos,
Auxilioque necis tantos finire dolores.
Sæpe manus gladium tetigit, pudor obstitit unus,
Non metus incepto, viduæ non anxia vitæ
Dulcedo; veritus famam maculare perenni
Crimine, continuit, capulumque animumque remisit.
Volvitur inde toro (quoniam sub pectore pernox
Sævit amor lacerantque truces præcordia curæ),
Uritur, invigilant mœror, metus, ira, furorque.
Sæpe etiam absentem lacrymans dum stringit amicam,
Sæpe toro dedit amplexus et dulcia verba.
Postquam nulla valent violento frena dolori,
Incipit, et longis solatur damna querelis :
« Cara mihi nimium, vita mihi dulcior omni
Sophonisba, vale : non te, mea cura, videbo
Leniter æthereos posthac componere vultus,
Effusosque auro religantem ex more capillos.
Dulcia non cœlum mulcentia verba Deosque,
Oris odorati secretaque murmura carpam.
Solus ero, gelidoque insternam membra cubili;
Atque utinam socio componar, amica, sepulcro,
Et simul hic vetitos illic concorditer annos
Contingat duxisse mihi sors optima busti.
Si cinis amborum commixtis morte medullis

519. *Dulci et* in ed. Bas., *dulci cum* in omnibus ms.
529. *Dolor* pro *metus* in ms. A.
530. *Et* in ed. Bas , *etiam* in omnibus ms.
534. *Cura* in ed. Bas., *cara* in omnibus ms.
541. *Componat* in ed. Bas., *componar* in omnibus ms.

Unus erit, Scipio nostros non scindet amores.
O utinam infernis etiam nunc una latebris
Umbra simus ! Liceat pariter per claustra vagari
Myrtea, nec nostros Scipio disjungat amores.
Ibimus una ambo flentes, et passibus isdem
Ibimus, æterno connexi fœdere, nec nos
Ferreus aut nostros Scipio interrumpet amores.
Invidiosa Deis Erebi populoque silentum
Ac Cereris genero, cunctisque beatior umbris,
Umbra ferar, dulces nec Scipio franget amores.
Ille quidem astrigeros tractus cœlumque tenebit
Dux sacer humanis in totum moribus impar,
Nec volet infernas sedes aut pallida Ditis
Regna sequi, aut cupidos iterum turbabit amantes.
O utinam Libycum nunquam transisset in orbem !
O utinam Latiis semper mansisset in oris !
Quid precor heu demens ? Si non venisset, amicæ
Et decor et species faciesque simillima soli
Non mihi nota foret : sine qua nec vita fuisset
Grata quidem pariter quanta est discordia ; vitam
Abstulit ac tribuit. Scipio dulcissime, raptim
O utinam Romam victricia signa tulisses
Captivo cum rege prior, reginaque retro
Mansisset non visa tibi. Quid surda precamur

545 *Nostros*, omissum in ed. Bas., est in omnibus ms.

548. *Disjungit* in ed. Bas., *disjungat* in omnibus ms.

551. *Æquos* in ed Bas., *nostros* in omnibus ms.

554. *Ferat* in ed. Bas., *ferar* in ms. A, B, D, E, F.

556. *Motibus* in ed. Bas., *moribus* in omnibus ms.

563. *Fores* in ed. Bas., *foret* in ms. A, B, C, D. Deest totus hic versus in ms. E.

Numina? Castrorum dominus victorque superbus
Captivam petit ecce suam; dabimusne? Sed urget
Importuna precum species nocitura precari.
Sed rogat, ac vultu tacito mihi multa minatur,
Sed rogat, ac durum precibus latitare sub istis
Imperium agnosco; parebimus. At prius horrens
Juppiter admoveat capiti sua fulmina nostro;
Hoc tellus voret alta latus, pelagusque per amplum
Impia falsiloqui spargantur viscera regis.
Ergo ego Romano placitum, quia sancta revellam
Fœdera conjugii? Licuit sine conjuge regem
Vivere, et id satius fuerat: quia cœlibe vita
Scipio noster erat, sponsæ nunc pacta negare
Non licet, ast ingens et inexorabile turbat
Imperium; quid agam? Morieris munere cari
Sophonisba viri, morieris. Munera sævo
Hæc placuere Jovi; sic nec captiva traheris
Littus ad Hesperium, naribus subjecta Latinis,
Nec nostros illusa dolos sic posse videris
Aut fractam culpare fidem. Moriere; quis ergo
Finis amoris erit? Mors effera. Parcite, cuncti
Cœlicolæ, calcanda fides, fugiamus in orbis

573. *Et* pro *ac* in ms. E.

576. *Atra* pro *alta* in ms. B, C, D.

577. *Impiaque* in ed. Bas., *impia* in ms. A, B, C, D, E.

578. In ms. E desunt ea verba a *quia sancta revellam* ad *satius fuerat*.

584. *Munere* in ed. Bas., *munera* in omnibus ms.

585. *Hoc* in ed. Bas., *hæc* in omnibus ms.

586. *Viribus* in ed. Bas., *naribus* in omnibus ms.

587. *Dolos*, lectio jam emendata in ms. A, sine vestigio pristinæ lectionis.

Ultima, et ignotas Libyæ penetremus arenas.
Est ubi serpentum regio tutissima nobis
Tutior hac patria; nec enim venturus ad illam
Est Scipio, nec pestiferi vis ulla veneni
Tam pulchros læsura pedes. Mihi forsitan ipsa
Ignoscent spectante feræ : dulcissima conjux,
Stat fugere, et te impendenti subducere morti.
Pauperiem lætus tecum exsiliumque fugamque
Mœstaque cuncta feram; sed nec sequerere vocantem,
Femineos si novi animos. Regina supremo
Sueta sedere loco, et quanquam sequerere, parati
Nil habeo, atque omnes Romana potentia passus
Claudit, et extremo Scipio notissimus orbi est.
Somnia nunc tacite quondam mihi tempore noctis
Visa recognosco turbatæ horrenda quietis;
Non satis intellecta prius. Tunc illa fuisti
Candida prostrato per vim subducta marito
Cerva? Sed imperio tandem pastoris iniqui
Custodi prærepta novo, tunc nempe placebas,
Vel sic visa mihi; sed quid conjuncta ferebat
Mors tua (Di visis omen removete malignum)
Permetuo : nam cuncta sibi constantia certo
Ordine cernebam, nec me sopor ille fefellit.
Quid faciam? Moriere igitur, moriere profecto :
Nil aliud superest, conjux miseranda, tibique

599. *Sequere* in ed. Bas., *sequerere* in omnibus ms.
601. *Quam* in ed. Bas., *quanquam* in omnibus ms.
602. *Omnis* in ed. Bas., *omnes* in omnibus ms.
603. *Novissimus* in ed. Bas., *notissimus* in omnibus ms.
606. *Non tu* pro *tunc* in ms. B, C, D.
608. *Serva* in ed. Bas., *cerva* in omnibus ms.
613. In ms. A *cernebam* (corr.) pro *tenebam*.

Auctor mortis ero, sed quæ mihi vita futura est?
Scis, Venus, et cœlo prospectans Juppiter alto
Mortales actus nostrosque hoc orbe labores.
Quis mihi verba dabit placidas ducentia noctes,
Aut gravis ingentes animi mulcentia curas?
Quis dabit amplexus, quisve oscula dulcia junget?
Te sine dulce nihil. Quid prodest regia largo
Agmine servorum, Tyrio quid lectulus ostro
Comptus, et innumeris instrata palatia gemmis?
Quid diadema juvat, lati quid gloria regni?
Uror, et assiduis torquentur pectora flammis.
Heu mihi dulcis adhuc, dulcis post busta, sereni
Quo fugiunt vultus? Hinc jam te, cara, supremum
Viventem deflere juvat Sophonisba Deorum
Atque hominum decus eximium, quam nostra tulerunt
Tempora siderei exemplum speciemque decoris.
Quæ faceres conspecta fidem super astra, quis ipsis
Splendor inest Superis, qualis quamque alma venustat
Forma Deas, adverte pias his fletibus aures.
Hei misero fuerit quoniam meminisse jucundum
Lumina sidereis mulcentibus æthra favillis,

616. *Ego* in Bas., *ero* in ms. A,

617. *Prospectant* in ed. Bas., *prospectans* in ms. A, E, F, *prospectas* in ms. B, C, D.

619. *Placitas* in ed. Bas., *placidas* in omnibus ms.

621. *Jungat* in ed. Bas., *junget* in omnibus ms.

628. *De cura* in ed. Bas., *te, cara*, in ms. A, E, F.

631. *Specimen* in ed. Bas., *speciem* in ms. A.

632. *Supra* in ed. Bas., *super* in omnibus ms.

633. *Venustas* in ed. Bas., *venustat* in omnibus ms.

634. *Ili* in ed. Bas., *his* in omnibus ms.

635. *Heu... fuerat* in ed. Bas., *fuerit quoniam* in omnibus ms.

636. *Sideris* in ed. Bas., *sidereis* in omnibus ms.

Alma sub exiguo claudentur condita busto
Lumina magnorum mentes tactura Deorum,
Lumina durorum rabiem fractura virorum,
Lumina quæ mihi me abstulerant, curasque minores.
Candida frons auro circumcrispante decora
Frontibus humanis augustior, abdita saxo
Stabit in angusto. Risus qui ferrea figit
Pectora, qui cœlum, qui circumfusa serenat
Nubila, Tartareum ruit irrediturus ad antrum.
Heu mihi felices animæ, quibus illa repente
Lux oriens veteres veniet purgare tenebras!
Heu bene progeniti, quibus illa videre licebit
Quæ mihi mors invisa rapit. Pes lacteus atram
Divino celerante gradu conscendere cymbam
Jussus transiliet Lethæi gurgitis æstum.
Fortunate Charon, utinam mihi flectere clavum
Contingat, neutramque diu contingere ripam;
Tuque mei interea serves moderamina regni,
Invidiose senex, quando hæc tibi monstra videre
Contigit, aut ullo posthac continget in ævo.
Vidisti Ætnæo raptam sub vertice nigri
Uxorem transire tori, nec vultus Elissæ

638. *Tractura* in ed. Bas. et in priore lectione ms. A., *tactura* (corr.) in ms. A et in ms. B, C, D, E.

639. *Factura* in ed. Bas., *fractura* in omnibus ms.

641. *Circumstipante* pro *circumcrispante* in ms. B, C, D.

642. *Angustior* in ed. Bas., *augustior* in omnibus ms.

643. *Fugit* in ed. Bas., *figit* in omnibus ms.

650. *Celebrante* pro *celerante* in ms. A, F.

651. *Justus* in ed. Bas., *jussus* in omnibus ms.

653. *Veterem* in ed. Bas., *neutram* in ms. A, B, C, D, F. In ms. E desunt ea verba a *neutramque* ad *tibi monstra videre*.

Te latuit nostræ, facies nec Gorgonis horrens,
Nec quæ fatiferum laqueo pendente secuta est
Laodomia virum, nec te pulcherrima Procris,
Nec Teucrum pestis, Minoisque altera proles,
Altera nam cœlum tenuit stellante corona;
Sed cui tantus honos, cui tantæ gloria formæ,
Crude senex, mihi crede, parem non ulla videbunt
Sæcula, nec rerum laudatrix magna suarum
Ætas prima tulit. Visa tangere juventa,
Ardebis, mihi crede, senex; me forsitan illac
Conjugis infaustæ vestigia cara sequentem
Tardius excipies veniam, nec tempore multo
Hic mihi carcer erit, proh, si prohibemur adire,
Corporeosque iterum vis est remeare sub artus.
Occidimus; tu parce, senex, atque arbiter æquus
Igne pari flagrans juvenilibus annue flammis.
Cerbere si potuit vates Rhodopeius iram
Frangere voce lyræ, facies nunc conjugis ista
Quid poterit conspecta tibi conspectaque regi
Tartareo? Vereor ne nostros captus amores
Tentet, et annosæ redeas, Proserpina, matri.
Somnia sunt quæ fingis amans, et falleris amens,
Massinissa, diu felix si rata fuissent
Munera fortunæ; modo sed mœstissime regum,
Pone modum lacrymis, metamque impone querelis.
Dulce meum decus, atque animæ pars altera nostræ,

664. *Famæ* in ed. Bas., *formæ* in ms. A (lectio emendata) et in omnibus aliis.

665. *Parem* in ed. Bas., *parem non* in omnibus ms.

676. *Facie* in ed. Bas., *facies* in omnibus ms.

677. *Poteris* in ed. Bas., *poterit* in omnibus ms.

O breve solamen, longus dolor, inclyta conjux,
Ibis ad Elysias directo tramite valles,
Et mihi morte tua gemitum lacrymasque relinques ;
Sed sequar, hæc miseri superant solatia morbi. »
  Obticuit, subiitque sopor ; tum fessa parumper
Membra quies sensim subrepens tarda fefellit ;
Multa sed in somnis questus, cœlumque Chaosque
Fortunamque feram incusans, hominesque Deosque.
  Ecce parum fausto finem positurus amori
Phœbus ab Oceano rediens surgebat Eoo.
Concrepuere tubæ : surgit tremefactus, et iras
Suscitat, ac questu se sæpe revolvit eodem ;
Postquam castra videt fremitu testantia motum,
Et metuit mandata ducis, vimque affore credit
Si neget, horrendum dictu, et miserabile sumit
Consilium quod tristis amor dabat : aurea fido
Pocula dat servo, custodia dira veneni
Credita cui fuerat. Rex hæc undantia summo
Et superinfusa cernens spumantia morte :
« Vade, ait, et miseræ mea tristia munera perfer
Reginæ, strictosque Deos absolve fidemque.
Me promissorum memorem sciat illa, secundum
Impleo, sunt Superi testes. Erat altera longe
Conditio mihi grata magis, tentataque frustra
Est via, si qua foret, per quam regina maneret
Conjugio contenta meo. Romanus ab alto
Dux vetat ; huic nostri, sic Di statuere, potestas,
Fortunaque jubente data est, sibi consulat ergo.

699. *Negat* in ed. Bas., *neget* in ms. B, C, D, E, F.
705. *Scriptos* in ed. Bas., *strictos* in omnibus ms.
711. *Vetat* in ms. A (corr.) pro *erat*.

Cogitet unde ruens quo sit prostrata, quis illam
Exitus excipiat viduatam nomine nostri :
Insuper et primi reverentia quanta mariti,
Quanta patris virtus ; titulisque et sanguine dignum
Consilium paret ipsa sibi quod possumus unum :
Instrumenta fugæ libertatisque paramus. »
  Hæc ait, atque oculos lacrymis avertit onustos.
Nuntius accelerans reginæ ad limina pulsat
Munera dira ferens. Pannis anus obsita et annis
Prosilit, atque habitum conspectaque pocula narrat.
Substitit attonitæ similis, similisque paventi ;
Nec remorata diu, positoque instincta pavore :
Ingrediatur, ait. Stat terræ lumina fixus
Et peragit commissa tremens ; intercipit illa :
« Suscipio mandata libens, nec dona recuso
Regia, si majus nihil est quod mittere dulcis
Posset amans : certe melius moriebar in ipso
Funere, ni demens nupsissem. Numina testor
Conscia, non aliquid quoniam de conjuge caro
Sit nisi dulce mihi, sed sidera promptius alta
Terrenis ut eram vinclis exuta petebam.
Hoc refer extremum, et mortis mihi testis adesto.
At vos Cœlicolæ et qui maria ampla tenetis,
Quique locum mundi medium Stygiasque tenebras,
Quas adeo, licet ante diem, si justa precandi

713. *Quæ* in ed. Bas., *quo* in omnibus ms.

724. *Remota* in ed. Bas., *remorata* in omnibus ms.

729. *Possit* in ed. Bas., *posset* in omnibus ms.

733. *Erant* in ed. Bas., *eram* in omnibus ms.

734. *Refert* in ed. Bas., *refer* in omnibus ms.

735. *Nos* in ed. Bas., *vos* in ms. A, B, C, D, E.; *alta* pro *ampla* in ms. B, C, D.

Materia est, præstate pias his questibus aures.
Audiat et cœlum et pelagus tellusque profunda.
En morior, mortisque magis me causa dolere
Quam mors ipsa facit ; quid enim commercia tangunt
Nostra duces Latios? En quanta superbia genti :
Non satis est hostem regnis spoliasse paternis ?
Libertate animos spoliant, et rite coactis
Conjugiis, sanctoque audent irrumpere amori,
Et pactos laniare toros, victoria postquam
Romano stat certa duci, nec flectere quisquam
Fata potest æterna Jovis. Sint ultima vitæ
Tristia, et eximiis sua Roma ingrata tropæis.
Exsul ut a patria deserto in rure senescat
Solus, et a fidis longe semotus amicis ;
Nec videat sibi dulce aliquid, qui dulcia nobis
Omnia præripuit ; tum cari injuria fratris
Exagitet, doleatque suos non æqua ferentes.
Filius extremos inglorius aggravet annos.
Indigno tandem atque inopi claudare sepulcro
Iratusque tibi, et patriæ moriare relictæ,
Scipio, et infames saxis inscribe querelas.
Tu quoque finitimo semper quatiare tumultu,
Si secum posthac, conjux carissime, firmum
Fœdus habens, videas abeuntes funere natos

746. *Ac* in ed. Bas., *et* in ms. A.

747. Hic versus, qui deest in ed. Bas., omnibus ms. suscribitur ; tamen in ms. C, posterius in margine additus.

752. *Ne* in ed. Bas., *nec* in omnibus ms ; *quid* in ed. Bas., *qui* in ms. A, B, C, D, E.

756. *Claudier* in ed. Bas., *claudare* in ms. A, D.

761. *Habes... obeuntes funera* in ed. Bas., *habens... abeuntes funere* in omnibus ms.

Intempestivo, et fœdatos cæde nepotes
Alterna. Veniens illa de gente cruentus
Rusticus insultet generi per vulnera vestro,
Et trahat ante rudem vinctos per mœnia currum,
Ornet et ex vobis proprios tua Roma triumphos ! »
Dixerat, ac circum lacrymas gemitumque videres
Astantesque fero attonitos intendere fini.
Illa manu pateramque tenens et lumina cœlo
Attollens : « Sol alme, inquit, Superique valete ;
Massinissa vale, nostri memor. » Inde malignum
Cui sitiens haurit non mota mente venenum,
Tartareasque petit violentus spiritus umbras.

764. *Vestra* in ed. Bas., *vestro* in ms. A, B, C, D, E.

765. *Junctos* in ed. Bas., *vinctos* in ms. A B, C, D.

766. *Obruet et vobis* in ed. Bas., *ornet et ex vobis* in omnibus ms.

767. *Gemitum lacrymasque* in ed. Bas., *lacrymas gemitumque* in ms. A.

LIBER SEXTUS.

ARGUMENTUM (1).

Nulla magis Stygios poterat divertere Manes
Quam quæ regina pulcherrima venerat umbra.
Ergo locum nacta est. Post tristem dulcis amicum
Scipio solatus, quæ sit sententia mentis
Explicat, et comites laudato munere donat.
Lælius in Latium tendit. Revocantur acerbi
Hannibal et Mago, Romani nominis hostes ;
Sicque fidem Pœni simulant. Sed cuncta revertens
Hannibal exturbat. Medio perit æquore frater.

Nulla magis Stygios mirantum obsessa corona
Umbra lacus subiit, postquam divisa triformis
Partibus haud æquis stetit ingens machina mundi.

(1) E ms. A excerptum. Hoc aliud in ed. Venet. legitur :
Ulla magis Stygia mirantum obsessa corona
Umbra fuit quondam. Veritus tunc tristia magnus
Scipio permulcet cunctos et pectora regis.
Lælius in patriam Latia cum classe Syphacem
Convehit. Inde ducis monitu Tuneta cohortes
Circum castra locant. Dubii ad tentoria Pœni
Terdenos misere viros qui ficta loquantur
Scipiadæ. Geminos obsessi ad mœnia fratres
Italia revocant. Flens dulcia deserit arva
Hannibal : ast medio carus perit æquore Mago.

Obtutu attonito stabant horrentia circum
Agmina Pœnarum, sparsoque rigentia villo
Eumenidum tacitis inhiabant rictibus ora.
Regia vis oculis inerat, pallorque verendus,
Et vetus egregia majestas fronte manebat.
Indignata tamen Superis, irataque morti
Ibat, et exiguo defigens lumina flexu.
Judicis inferni postquam ad prætoria ventum est,
Injecit sibi sæva manum : candentia Minos
Ora movens dixit : « Sit carcere clausa secundo,
Quem sontes habitant animæ, quibus ultima vitæ
Cura fuit neglecta suæ. » Rhadamanthus acerbo
Judicio firmabat idem. Jam prendere mœstam
Cœperat immanis lictor : tunc maximus alte
Æacus exclamat ; siluerunt turbida late
Tartara, trans Stygiam vox est audita paludem :
« Mortis amor causa est, lucemque coacta reliquit.
Tertia claustra sibi sunt legibus addita nostris :
Huc eat ; immeritæ neque hæc injuria vestra
Accedat nunc voce recens. Satis aspera vitæ
Mansit apud Superos fortuna et mortis acerbæ. »
Assensere pari circum clamore faventes
Umbrarum populi, et magni liventia regni
Concilia. Haud aliter quam quum sententia captum

5. *Regentia* in ed. Bas., *rigentia* in omnibus ms.

12. *Canentia* in ed. Bas., *candentia* in ms. A.

14. *Quo* pro *quem* in ms. E.

22. *Hac erat* in ed Bas., *huc eat* in ms. A, B, C, E, F ; *immerita* in ed. Bas., *immeritæ* in ms. A, E ; *nostra* in ed. Bas., *vestra* in ms. A, B, C, E.

25. *Foventes* in ed. Bas., *faventes* in omnibus ms.

26. *Nigri* in ed. Bas., *magni* in ms. A.

Turpibus addixit laqueis crucibusque vel igni,
Mens bona quæ non supplicio sed sorte movetur
Infami trepidat, tum si generosior illi
Conditio mortis subito detur, altera frontis
Effigies, vultusque alius formatur, et extra
Pectoris apparent lacrymis nova gaudia fusis.
Lætior ipsa quidem positaque decentior ira,
Optatos visura locos, regina modestis
Passibus ingreditur. Juvenis cui cingit utrumque
Turba latus, veteris repetens quasi somnia vitæ.
Haud procul a ripa Lethæi fluminis illa
Quæ capit expositos inamœnaque mittit in antra,
Planities obscura jacet, quæ collibus atris
Cingitur ; hic latis æterna silentia campis
Myrtæaque umbriferos vetus ambit silva recessus.
Non hic armorum strepitus studiumve frementum
Cornipedum, non cura canum pecudumque boumque,
Sed labor et lacrymæ, et longo suspiria tractu,
Et macies odiumque sui, pallorque ruborque,
Et malesuadus amor, scelus, ira, fidesque dolique,
Furtaque blanditiis immixta, jocusque dolorque,
Et risus brevis et ficto perjuria vultu,
Crebraque sub raris habitant mendacia veris.

28. *Adduxit* in ed. Bas., *addixit* in omnibus ms.

29. *Forte* in ed. Bas., *sorte* in ms. A, B, C, D.

30. *Trepidatque tamen generosior ac si* in ed. Bas., *trepidat tum si generosior illi* in omnibus ms.

31. *Datur* in ed. Bas., *detur* in omnibus ms. ; *fantis* pro *frontis* in ms. B, C, D.

37. *Veteres* in ed. Bas., *veteris* in omnibus ms.

42. *Velut* in ed. Bas., *vetus* in omnibus ms.

47. *Fides* in ed. Bas , *fidesque* in omnibus ms.

Illa per angustas fauces ingressa sub ipso
Limine claustrorum, laqueo sua colla prementem
Cernit Yphim, et nimio consumptam Byblida luctu.
At procul ingenti latitabat Myrrha pudore
Frondibus ora tegens; iterum spoliator Averni
Orpheus Eurydicen frustra revocare parabat.
Maximus extremo nemorum vagus ibat Achilles,
Pallidaque immiti signabat gramina passu
Adversa regione Paris; ceu nota timeret
Arma hostis, gressu tacito properabat; at illum
Tristior Œnone a tergo lacrymosa vocabat.
Ipse alio tendebat iter : tum regia virgo
Et mundo matrona nocens, tot causa dolorum
Turnus et ipse dolens rapta de conjuge campis
Errabant, mediaque duos in valle videres
Solivagos lateri hærentes, alternaque collo
Brachia tendentes : « Heu, felicissima Thisbe,
Suspirans, inquit, placuit servatus Averno
Dulcis amor; tantum nullis inviderat umbris.
Nusquam adeo cari meminit deserta mariti,
Nequicquam namque ille senex moriturus et annis
Lassandus vitæ venturus ad ultima longe est,
Heroumque greges diversaque claustra tenebit. »
Postquam fama fere volitans prænuntia mortis
In vulgus effusa ruit, tunc una per omnes
It pietas, totæ lacrymis maduere cohortes.
Hunc sors reginæ movet, hunc injuria regis
Qui scelera accumulans majori crimine crimen
Diluit, hunc ingens duro constantia leto

61. *Et lacrymosa* pro *lacrymosa* in ms. B, C, D, E.
66. *Solivagus* in ed. Bas , *solivagos* in omnibus ms.

Feminea et nulli non admiranda virorum.
Scipio permetuens juvenis ne forsitan ardens
Nunc etiam gemini sceleris sibi conscius in se
Consulat asperius quicquam pro tempore, blandis
Mitigat alloquiis, castigatumque modeste
Temperat, et curis cupit exonerare malignis.
Proxima sic dubii medicus discrimina morbi
Agnoscens ægrum placido sermone moratur,
Ac monet, et proprii immemorem velit esse pericli.
Altera nox fessum curis vigilemque sopore
Reddidit auroræ. Jam Lucifer astra premebat
Candida, jamque dies pelago veniebat ab Indo;
Jam volucrum dulces ullo sine fine querelæ
Audiri, et nocturna silentia rumpere Progne.
Surgit et effusas jusso præcone catervas
Congregat, ac medio sublimis ab agmine fatur :
« Romani proceres felicia signa secuti
Victores, quos Hesperiæ tot pressa per annos
Terra tulit, quos innumeris nunc Africa sentit
Cladibus extremis jamjam sensura ruinis,
Intentas adhibete aures et corda precanti
Prona duci. Me vera quidem et comperta profari
Testis ab excelso prospectans Juppiter esto.
Gloria tam longi nunquam mihi vana laboris
Causa nec imperii fuerit damnosa libido,

82. *Nemini* in ed. Bas., *gemini* in omnibus ms.; *in se* in ed. Bas., *ipse* in ms. A.

90. *Amore* in ed. Bas., *auroræ* in omnibus ms.

93. *Auditi* in ed. Bas., *audiri* in ms. A, B, C, E, F.

95. *Frater* in ed. Bas., *fatur* in ms. A, B, C, E, F.

96. Hic versus deest in ms. E.; *castra* in ed. Bas., *signa* in ms A.

Sed patriæ prægrandis amor, qui nostra vadosis
Syrtibus Oceanoque alternat castra frementi.
Hoc duce Riphæas nudus transire per Alpes
Non verear, gelidum cum bruma reduxerit annum,
Æstivi medio armatus, nec in ore leonis
Æthiopum penetrare latus squalentiaque arva.
Nam mihi vel dubii certa est victoria Martis
Vel mors læta quidem. Patriæ mea vita, salusque
Non mihi debetur; pia debita perdere solvens
Nil videor: nunc ista tamen quo tendere pergant
Expediam brevibus. Vos per me cuncta secuti
Aspera, supremo mentes aptate labori.
Finis adest, summumque decus mihi mœnia circum
Cingere propositum et sævæ Carthaginis urbem.
Aut redit is cui cuncta uni sua vulnera servat
Perfida gens nostræ tantum adversata saluti;
Tum Latio interrupta quies, nobisque perennis
Fama venit, belli fato quærenda supremi;
Aut manet, et victum cunctatio sola fatetur.
Indefensa mihi tellus, dabis impia dignum
Supplicium, et cæsos purgabis sanguine cives.
Rurane barbaricis pedibus calcanda fuerunt
Italiæ ? Nobis animos tam justa negabit
Ultio ? Quin etiam, quod vel meminisse molestum est,
Mœnia nostræ urbis, Capitoliaque alta minaci
Cominus ille fremens vix lumine viderit uno;
Nos muros spectare suos quæ causa vetabit ?

110. *Sitientia* in ed. Bas., *squalentia* in ms. A.
111. *Victricia* in ed. Bas., *victoria* in omnibus ms.
116. *Aptare* in ed. Bas., *aptate* in omnibus ms.
119. *His* in ed. Bas., *is* in omnibus ms.

Non mihi si campis veniat Mars ille secundus
Pœnorum armatus, Stygiaque reversus ab unda,
Quattuor atque truces quos pavit in arma leones
Alterno cingant latus ordine, pectora contra
Ferre reformidem, sic me spectata, Quirites,
Vestra monet virtus. At nunc pater inclytus umbris
Occubat infernis, natorumque omnis ad unum
Turba redit, latius jugulos sic ensis ad illos
Fulminat. Iste autem per sæcula tanta superstes
Quid nisi serus honos et nostræ gloria dextræ est
Sic vixisse diu, finis sibi fructus honesti.
Hac tandem feriere manu, licet aspera jactes
Prælia, et adversa Romanos cuspide fixos :
Gloria prima tamen mortis tibi cognitus auctor
Scipio, et in tumuli scribendum hoc marmore nomen.
Nunc agite, egregiis animos properate triumphis
Ultores patriæ ; tuque, o decor inclyte regum
Massinissa ingens, quem nec turbata fatigent
Æquora, nec toto descendens Juppiter igne,
Non ferus infesto concurrens numine Mavors,
Accede, et nostris animum sermonibus effer.
Magna tibi hoc bello virtus, multusque Deorum
Est favor, agnosco; nunc urbis munera nostræ
Munera pro meritis fateor tibi parva, sed arram
Majorum, mihi crede, damus. Viden ecce frementem
Cornipedem lætum phaleris auroque superbum ?

135. *Cingat* in ed Bas., *cingant* in ms. A, E, F.
147. *Præparate* in ed. Bas., *properate* in ms. A.
148. *Decore* in ed. Bas., *decor* in omnibus ms.
149. *Fatigant* in ed. Bas., *fatigent* in omnibus ms.
152. *Offer* in ed. Bas., et jam in ms. A superpositum voci *effer*.

Nescit ut esse loco? Fulgentes respice currus;
Cætera quin etiam quæ circumferre triumphis
Romulei statuere duces, ut jaspide crebra
Texta corona micat; rutilo riget integer auro
En crater, quantoque manum gravis implicat orbe;
En habitus sacra quo nil conspectius urbe
Noveris. Ipse animis pridem Romana quid esset
Virtus mortales inter te nosse fateris.
Quod nescire potes, nulli tam clara solemus
Externo præstare viro, tibi nostra sed uni
Arma, habitum, titulos, nomenque decusque libenti
Mente damus; te participem sociumque licebit
Esse triumphorum nobis quos nostra pararit
Fortuna. In medio sedes tibi certa senatu
Semper erit nostro : civis monimenta tenebis
Omnia Romulei; stabilem sociumque et amicum
Teque salutamus regem. Tum tu, optime Læli,
Hanc auro gemmisque gravem gestare coronam
Dignus habe, captosque trahens primumque Syphacem,
Maturabis iter; pelago stat classis aperto,
Et placidum spirante fretum substernitur austro.
At vos, o socii certaminis atque laborum,
Emeritas laudes et præmia digna feretis,
Cum nos laurigero Capitolia celsa prementes
Læta videns curru, cum circumfusa faventum

160. *Romani* in ed. Bas., *Romulei* in ms. A, *Romani* in omnibus aliis.

172. *Monumenta* in ed. Bas., *monimenta* in ms. A, B, C, D.

174. *Te* in ed. Bas., *teque* in omnibus ms.; *tu* omissum in ed. Bas.; *tu tu* in ms. A, *tum tu* in aliis.

178. *Placitum* in ed. Bas., *placidum* in omnibus ms.

Millia victorum plausum, fremitumque jocosque
Maxima septeno spectabit vertice Roma :
Quem mihi fata diem nunquam mentita propinquam
Promittunt. » Sic fatus erat : jamque undique magnus
Consurgens lætusque fremor pulsabat Olympum.
Ante omnes meritas grates expendere certant
Rex Leliusque duci, spesque ingens addita regi
Abstulit antiquas aliamque in viscera curam
Intulit, ut regni posset protendere fines
Pauperis, hostilesque suis adjungere terras.
Quod sperare quidem sors illius atque potentis
Scipiadæ promissa dabant. Ceu retibus auceps
Aspiciens volucrem subito discedere parvam
Conqueritur, movet exigui spes perdita lucri ;
Major inopina mox et generosior ales
Parte poli tensis si forsitan advolet alis,
Erigitur recipitque animos, spesque ampla futuri
Præteriti meminisse vetat : sic prima secundæ
Cura parum solido sub pectore cessit amantis,
Victor amoris, amorque libidine victa libido est.
Proxima nox alia transivit imagine somni ;
Non habitus, non incessus, non vultus amicæ
Ante oculos, non vox iterum exaudita gementis,
At solium atque urbes ac fortibus oppida muris,
Fluminaque et montes lati confinia regni.
Jam rubicunda vagos Eoo littore currus
Aptabat ventura dies, auroraque noctis
Candida pellebat tenebras, cum buccina classem
Excitat, et vento tenduntur vela secundo.

189. *Melius* in ed. Bas., *Lelius* in omnibus ms.
194. *Anceps* in ed. Bas., *auceps* in ms. A, B, C, D, E.

Littore jam toto stabat Romana juventus
Digressu visura suos : hic verba parenti,
Hic fratri perferre jubet, jubet ille sorori,
Hic sociis, multumque rogat : confusus in altum
Clamor it, et variæ resonant per inania voces.
Lælius in medio conspectus amica salutat
Æquora; tum ducibus commendat carbasa ventis,
Atque alacres læto respondent murmure nautæ.
At mœstus mediaque Syphax de puppe reflectens
Lumina supremum patriam visura locosque
In quibus altus erat, tacitus lacrymosa movebat.
Postquam claustra dolor vocisque repagula fervens
Evicit, talem diffudit ad astra querelam :
« Heu tellus adversa Deis, heu sidere tristi
Pressa diu tellus, quam nostris attulit arvis
Femina Sidonio fugiens a littore pestem,
Pectoribus nostris animos, quos intulit illa
Exsul, inops mulier, metuens atque icta recenti
Vulnere! Nempe avidos bellorum et sanguinis atri
Tutius ut fuerat regnum tenuisse vetustum
Et pacem servasse suam, lato æquore gentes
Discrevit natura duas, adversaque fixit
Littora. Nos mortem mediis quæsivimus undis.
Quid visum est nostris elementa irrumpere somnis
Et vento pelagoque manus inferre tumenti?
Stat nostro præcisa nocens a corpore tellus
Hispana, et calidis fumans Trinacria venis.

216. *Resonent* in ed. Bas., *resonant* in omnibus ms.
223. *Servans* in ed. Bas., *fervens* in omnibus ms.
228. *Animis* in ed. Bas., *animos* in omnibus ms.
237. *Sat* in ed. Bas., *stat* in ms. A.

Quid mihi nunc vobisque fuit Sardinia flatu
Pessima pestifero ? Melius latuisse marinis
Æternum potuisset aquis, quo signa furentes
Pertulimus, puduit spatio requiescere tanto.
Hei mihi, non alias sic te pulcherrima cernam
Africa, nec patrii tangent hæc lumina colles.
Littus ad invisum ferimur ; locus ille sepulcri
Quis putet ? Extremis gemitum sub finibus orbis
Itala terra teget, mediis at vita procellis
Irrequieta fuit. Sic tristes litia Parcæ
Distribuere mihi, sic Di statuere superni.
Hi tibi qui vires animumque dedere superbum,
Omnia miscentem, meritas dent solvere pœnas,
Hannibal, ingentis quoniam mihi causa ruinæ es
Et patriæ natus miseræ. Tu causa supremi
Causa mali ; patrias utinam juratus ad aras
Fulmine flagrasses merito ! Proh Juppiter ille,
Ille tibi feriendus erat : nam vindice flamma
Quid juvat innocuas quercus et saxa ferire?
Heu puer infelix patriæ cunctisque tibique,
Tuque Deis invise parens, qui dira tulisti
Semina bellorum, natis caruisse nefandis
Quanto erat utilius, genitor ; sed tristis ad umbras
Ivisti, tantos vetitus spectare furores.
Non licuit cupido mundi satiare cruore

239. *Nobis* in ed. Bas., *vobis* in ms. A, E.
244. *Ne* in ed. Bas., *nec* in omnibus ms.
245. *Immensum* pro *invisum* in ms. B, C, D.
247. *Ac* in ed. Bas., *at* in ms. A, B, C, D, E.
257. *Innocuas* in ed. Bas., *incenas* (pro *incanas*) in ms. A, B, C.
259. *Dura* in ed. Bas., *dira* in ms. A. F.
263. *Cupida* in ed. Bas., *cupido* in omnibus ms.

Lumina, non gladios, at post scelerata propago
Hunc fudit, sævo inferias missura parenti.
Tu certe jam digna luis, sed, pessime, rerum
Quas pœnas mihi, nate, dabis, qui stagna lacusque,
Qui freta, qui fluvios, qui terras sanguine turpas.
Forte ego præmoriar, tua nec sinar ultima præsens
Cernere supplicia, at Manes penetrare videbo
Agmine cæsorum et Furiarum turbine septum.
At conjux infida virum quæ linquere frustra
Niteris, et nostris insultas cladibus, imos
Ad Manes invita præis, solamque videre
Te potero, et vultus iterum spectare pudendos:
Littore nam patrio, nisi me mea lumina fallunt,
Immemor ille tui turpissimus errat adulter. »
Dixit, et in gremium lacrymantia condidit ora.
Illum non scopuli, non horrifer Eurus ab antro
Terruit Æolio, non monstra vagantia ponto
Devotum, mortisque avidum, gelidumque cadaver,
Littoribus Libycis transverso turbine reddi
Optantem tacite tempestatesque vocantem.
Invidus haud aliter tenuis regnator agelli
Annua cui messis periit spes, optat iniquum
Ver aliis imbresque feros et grandine mixtos
Arboribus frugibusque graves incumbere ventos.
Interea Scipio curarum parte levatus
Carpit iter, tumulumque habili munimine cingit,
Quem Tuneta vocant, turresque ibi subrigit altas,

264. *Scelerata* pro *celerata*, quod undique legitur.

269. *Sinat* in ed. Bas., *sinar* in omnibus ms.

274. *At* in ed. Bas., *ad* in omnibus ms.

290. *Funesta* in ed. Bas., *Fineta* in ms. A, *Finecta* in aliis, *Funecta* in ed. Venet., at potius *Tuneta* (Tit. Liv., xxx, 16).

Mœnia præcipiti circumdans mœnia vallo.
Jamque in conspectu Carthaginis ampla repente
Castra locat. Late fugientibus arva colonis
Vastantur; trepidant subita formidine cives
Obssessi, solamque viam superesse salutis
Absentem revocare ducem clamore fatentur.
Legatos igitur raptim qui munera fando
Fata ferant, mittunt, revocantque ad prælia tandem
Ultima, et extremos patriæ sub morte dolores.
Ast alii in Ligurum vallem properare jubentur
Classe vehi, atque illis Magonem avertere terris,
Ni redeant, patriæ summas instare ruinas.
Ille quidem quamvis animum gravis ira cruenter
Angeret, adverso quoniam tamen aspera Martis
Vulnera passus erat, metuens inimica supremis
Arma malis, statuit patriæ parere vocanti.
Interea blandis tererent qui tempora verbis
Terdenos oratores in castra senatu
Pœnorum ex omni lectos ac ficta loquentes
Romano misere duci : quorum unus ab alto
Pectore suspirans, lacrymis sic incipit ortis :
« Summe ducum, cui cuncta parem per sæcula nullum
Mundus habet prima numerans ab origine retro,
Visceribus patriis quæ publica vulnera sævæ

296. *Clamare* in ed. Bas., *clamore* in omnibus ms.
297. *Fandæ* in ed. Bas., *fando* in omnibus ms.
298. *Revocet* in ed. Bas., *revocant* in ms. A, *revocent* in aliis.
300. *In* omissum in ed. Bas. omnibus ms. inscribitur.
303. *Cruentum* in ed. Bas., *cruenter* in ms. A.
305. *Supremi* in ed. Bas., *supremis* in omnibus ms.
307. *Tererent*, quod tantum in ms. E, pro *terrent*, quod legitur in ms. A, B, C, D et in ed. Bas.

Paucorum fecere manus rabiesque nocentum
Aspice placatus tandem, et miserere, precamur,
Afflictis. Liceat per te sperare salutem
Quam cives rapuere feri, si parcere pulchra est
Ultio, si imperium nobis auxisse receptis
Romanum quam tantam urbem exstinxisse repulsis
Utilius, si victores meminisse vetustæ
Præstat amicitiæ, quam vos præsentia tantum
Atque iras pensare novas. Ignoscite victis,
Parcite supplicibus, rebus succurrite nostris :
Occidimus, præstate manus, hostemque jacentem
Erigite, et nostro sic insultate pudori.
Optima vincendi species, quando hostis amicus
Fit meritis, sed prætereo speciosa profari.
Nomen amicitiæ quoniam fortuna silere
Nostra jubet, satis est miseros sperare salutem,
Et veniam petiisse reos. Per sacra Tonantis,
Per vestros, Romane, Deos, ignosce paratis
Supplicium pœnamque pati ; non nostra negarim
Crimina, sed verum liceat, dux sancte, fateri.
Te coram nostro violentus præfuit auctor
Hannibal errori, nostrasque cupidine summi
Imperii pavit furias, et velle coegit
Quod sero nunc nolle dolet : verum ille necesse est
Ut pereat, scelerumque ruat cum pondere tandem ;
Sic illum sua fata vocant. Tu nostra benignus

316. *Placatos* in ed. Bas., *placatus* in ms. A, E, F.
327. *Sit spes* pro *species* in ms. A.
333. *Rogarim* pro *negarim* in ms. A.
334. *Si* pro *sed* in ms. F.
335. *Profuit* in ed. Bas., *præfuit* in ms. A, E, F.

Respice, si civem crudelem sensimus hostem,
Tu civis pius esse velis, qui diceris hostis. »
Dixit, et ante pedes jacuit victoris; at ille
Erigit et vultu respondet pauca severo :
« Non pacis tractator ego, sed victor et ultor
Sum scelerum; Libycas memini transmissus ad oras
Quam mihi spem fortuna ferat, victoria quam sit
Prona mihi notum est, sed me tamen ultima vestri
Fata movent; animum nequeo posuisse benignum,
Mundus ut agnoscat sic nos pia bella movere,
Ut nostro sit pacis amor sub pectore semper,
Parcimus indignis. Has pacis figite leges
Mentibus, et servare fidem condiscite tantis
Cladibus edocti, Superosque et sancta vereri
Fœdera. Bis denas non ultra in littore naves
In patrios servate usus; non bella movendi
Jus vobis populi injussu; sint prælia nostri
Arbitrii; vestro tellus Hispana subesse
Desinat imperio, vestrisne quiescat ab armis
Insula nulla freto quod nos interjacet, et vos
Non procul a Libyco vivat sibi libera Marte
Vincula captivis, turpesque auferte catenas
Victorum pedibus; stet vobis transfuga nullus,
Nullus in Italia Pœnorum exercitus ultra
Permaneat, vestrosque duces remeare jubete.

355. *Ultra littora* in ed. Bas., *ultra in littore* in ms. A, *ultra littote* in ms. E et ed. Venet.

356. *Servare... sella* in ed. Bas., *servate... bella* in omnibus ms.

361. *Juvat* in ed. Bas., *vivat* in omnibus ms.

363. *Nobis* in ed. Bas., *vobis* in ms. A, B, C, D, E.

Sique trium spatio pax consultanda dierum
Quos damus accepta est, legatos mittite Romam ;
Sanciat hanc populus pacem jubeatque senatus :
Si minus at saltem paucis siluisse diebus,
Tres liceat noctes per me duxisse quietas. »
Dixit ; ad hæc Cereris pro tot legionibus addit
Ingentes cumulos atque æris grande tributum.
Illi autem veluti pacis jam nulla molesta
Conditio foret, ac fractis spes nulla sub armis,
Omnia suscipiunt læti, populoque reportant,
Inque fremens ficto confirmat pectore pacem.
Haud secus ancipiti periturus navita mortem
Tempestate timens, ubi jam spes nulla relicta est,
Vota Deis cumulat pelagi, tremulaque tumentem
Neptunum ter voce ciet, Thetidisque marinæ
Numen, et iratum compellat Nerea ponto ;
Dona dabit templis, omnem feret ille laborem ;
Si redeat tranquilla dies, portusque videri
Cominus incipiat, sensim mens perfida tuto
Atque inconsulti subeant oblivia voti :
Sic stimulante metu deludunt tempora Pœni,
Pollicitis redeat donec ferus Hannibal absens.
Illum tunc vario curarum turbine lassum
Ultimus Italiæ Brutiorum in monte tenebat
Angulus et ludos fortunæ et monstra notantem.

366. *Par consultando* in ed. Bas., *pax consultanda* in omnibus ms.

369. *Ac* in ed. Bas., *at* in ms. A, E.

386. *Deducunt* (corr.) pro *deludunt* in ms. A, ac inde in ms. B, C, D.

388. *Nunc* in ed. Bas., *tunc* in omnibus ms. ; *fessum* (corr. marg. ms. A.) in ms. B, C, D, E, F, pro *lassum* quod tantum in ms. A.

Hunc adeunt jussi fandique peritior unus
Sic ait : « O Libyci decus et spes ultima mundi,
O patriæ jam sola salus, miserere tuorum,
Quos fera terribili vexat fortuna tumultu.
Prospice pendentem mutata fronte ruinam
Fatorum.
Jam tua suppositis arderent mœnia flammis,
Ni procul absentis prodesset civibus ingens
Fama tui, vereorque miser ne, dum æquore lato
Huc ferimur, patriis errent incendia tectis ;
Namque sub extremum subitosque minantia casus
Liquimus. Imperio atque urbi succurre trementi
Quæ revocat, fidumque sibi trans æquora nomen
Invocat ore pio ; tu vel te redde precanti,
Vel causam te te nostræ fateare ruinæ.
Jamque tuus Libycis (nisi me præsagia fallunt)
Littoribus reducem frater super æquora classem
Alligat, at frustra : fratrum modo turba, paterque
Martius æthereas rediens invictus ad auras
Auxilium ferat afflictis : non ira Deorum
Tam levis aut tali nent stamina pollice diræ
Parcarum nunc nostra manus ; tibi credita soli
Vita, salus, decus, et miseri sunt omnia regni. »
Dixit, et invictæ lacrymans dedit oscula dextræ.
Ille perorantem querulo cum murmure semper
Audierat, frendensque manus compresserat, et se
Torserat. Haud aliter quam carmina noxia serpens

400. Forte melius *subeant* (nota ms. A).
406. *Tuis* in ed. Bas., *tuus* in omnibus ms.
409. *Rediens* additum in ms. A, et subinde in aliis.
411. *Duræ* in ed. Bas., *diræ* in ms. A, B, C, D.

Et magicum murmur cursumque vetantia verba
Quando audit, rauco violentus sibilat ore,
Et sese in nodos sinuoso corpore versat.
Sæpe manu frontem percusserat, udaque cœlo
Sæpe supercilia extulerat, sæpe agmina rerum
Conscia tam multarum oculo conspexerat atro.
Tandem mœstus ait : « Fatum Carthaginis olim
Agnovi, generisque mei fraternaque cervix
Admonuit quid sera mihi fortuna parasset.
Nunc tamen ante oculos jam fata novissima nostræ
Urbis et obscœnas videor spectare ruinas.
Heu mihi Carthago, dulcis Carthago, quis et me
Et te, et tot nostros Latia de gente triumphos
Perdidit? Ac tacite multos jam sensimus hostes,
Nam revocare fuit quotiens stipendia mitti
Est vetitum, bello exhaustas quotiensque cohortes
Impleri. Ast odium nunc eminet, atque in aperto
Res agitur : retrahunt, et me parere necesse est ;
Parebo ; invitus sibi non hinc arroget hostis
Externus ; non me totiens pessumdata vincis
Roma, nec Ausonio conspirans robore tellus.
Me cives vicere mei, Latioque meorum
Invidia atque dolus pellunt, non Martia virtus,
Nec modo inhoneste poterit tam maximus ille

419. *Audis* in ed. Bas., *audit* in omnibus ms.
423. *Tum* in ed. Bas., *tam* in omnibus ms.
425. *Cornix* in ed. Bas., *cervix* in omnibus ms.
427. *Vestræ* in ed. Bas., *nostræ* in omnibus ms.
432. *Non* in ed. Bas., *nam* in omnibus ms.
439. *Vincere* in ed. Bas., *vicere* in omnibus ms.
441. Extat in margine ms. A idem versus alia forma : *Nec modo poterit inhoneste.....*

Insultare fugæ Scipio. Quam pessimus Hanno,
Consiliumque secuta suum plebs cæca! Senatus
Ille meas invisus opes famamque domumque
Vertere non aliter poterat, quam publica nostris
Damna simul miscens populi me mole ruentis
Opprimet, atque una convolvet cuncta ruina
Hostis Pœnorum et Romani sanguinis ultor. »
Talia fervebat rabidus nimioque dolore
Insanus: ceu læsus aper cui spumea mento
Fex riget, et duro horrentes stant tergore setæ.
Italia procul extremo sedet inclyta quondam
Urbs Crotho pauper, claro cognomine portus
Matutina videns redeuntis lumina Phœbi.
Picturis hic egregiis ditissima templa
Junonis fuerant, Graia quæ nobilis arte
Zeuxis adornarat nimia dederatque per orbem
Relligione coli nitidas hic quinque: severæ
Stabat imago Deæ, nudasque imitata puellas,
Et formæ decerptus honos, quem corpore in ullo
Se reperire simul quia desperaverat auctor,
Abstulit a multis speciemque redegit in unam.
Hoc instructa fugæ jampridem atque abdita portu
Punica classis erat; quoniam variantia fata
Militiæ tantus fortunarumque magister
Viderat ante diu, steteratque paratus ad omnes
Eventus. Igitur raptis legionibus huc se
Contulit iratus mundoque Superisque sibique.

442. *Perfidus* pro *pessimus* corr. in ms. A, dein in aliis et ed. Bas.

451. *Pectore* pro *tergore* in ms. E, F.

460. *Corpore nullo* in ms. A.

Italico nec adhuc mens exsatiata cruore
Sæva viri ad Manes suprema piacula mittit.
Heu miseranda acies miserorum et magna virorum,
Quo tua te fortuna tulit? Formidine postquam
Frustra animos tentasse videt, si castra cruenta
Forte sequi, et profugam vellent conscendere classem,
Sævus inhumana confestim excanduit ira,
Longævamque senum teneram juvenumque catervam
Tale nihil veritam, nudam fragilemque et inermem,
Quæ pellente manu tutis successerat aris
Obtruncat ; calido complentur sanguine templa,
Et fremitu tectum omne sonat. Sic ille profanus
Commaculatque sacros postes jurandaque Pœnis
Junonis simulacra suæ, vultusque Deorum
Terrificos : gemitu ingenti domus ampla remugit.
Hæc sacra contentus Dis persolvisse marinis,
Dux ferus et cœli contemptor maximus alti
Conscendit puppim victor funemque cruentum
Solvit, et Italiæ flens dulcia deserit arva.
Quam tacitus lacrymansque retro multumque diuque
Prospiciens pelago ex alto, quatiensque minantis
More caput frontemque plicis majoribus implens,
Murmure terribili sic tandem turbidus inquit :
« Italia, Italia, et rerum caput aspera Roma,
Quænam vos nostris facilis fortuna repente
Faucibus eripuit ? Tu quisquis es ille Deorum
Maxime, et in nostros nimis importune labores,
Quid mihi parta diu momento temporis aufers
Juppiter Ausonii defensor perfide mundi ?

474. *Et* omissum in ms. A.
491. *Sit* in ed. Bas., *sic* in omnibus ms.

Quis tibi nostra dedit tot clara decora sub uno
Vertere posse die? Cur non Cannensia mecum
Prælia tentabas, si tanta libido nocendi est?
Venisses utinam mediis nunc obvius armis,
Armassetque suo se fulmine dextra tonanti
Mulciber Ætnæa chalybem fornace recoctum
Cuspide densasses in vulnera nostra trisulca!
Hinc succincta Jovi clypeum sua nata dedisset,
Palladiaque pater texisset Gorgone pectus,
Atque utrumque latus stipassent vana Deorum
Lumina; torsisses medio Mars vulnere currum;
Mortibus ipse gravem vacuasses, Phœbe, pharetram,
Monstrificumque gerens adversa per agmina robur
Alcides genitorem arvis tutasset in illis.
Vicisset fortuna Deos ibi nostra Jovemque.
O mihi care comes consultor fide Bomilcar,
Cannensi cur sancta die tua jussa reliqui,
Cur mihi non armis ductori interque labores
Tantum animi fuerat, quantum juvenilibus annis
Scipiadæ fuit indomito, qui morte sub ipsa
Audeat Italiæ nostros invadere muros?
Victor ego extimui victas irrumpere portas;
Quis vetuit Romam raptim petiisse cruento
Agmine? Quis pactam potuit mihi tollere cœnam?
Juppiter ipse dolis, non vi, qui nostra futuri

502. *Sua* in ed. Bas., *suo* in omnibus ms.

505. *Hic* pro *hinc* in ms. A.

506. In ms. A *tetigisset*, corr. proposita pro *texisset*.

515. *Durato* in ed. Bas., *ductori* in ms. A; *uterque* in ed. Bas., *interque* in omnibus ms.

516. *Fuerit* in ed. Bas., *fuerat* in ms. A, B, C, D.

520. *Quid* in ed. Bas., *quis* in omnibus ms.

Pectora cæca tulit; proh! si tunc ista remota
Tempora fatorum licuisset cernere nube,
Non quidquid cœlo et pelago terræque Deorum est,
Non genus omne hominum nostros avertere casus
Hinc poterat : spes nostra quidem et fiducia tanta
Murus, Roma, fuit. Tibi nunc discrimine in illo
Nil acies, nil arma tibi, nil mœnia, nil arx,
Sed nostræ valuere moræ. Proh! sanguine quanto
Undassent maria et Tyrrheni littoris æstus,
Quot Tiberis rutilo trusisses gurgite in altum
Corpora, quot currus, quot nobilis arma senatus
Aurea, quot flammis ultricibus obruta tecta
Spectassem, vulgique una sub strage cadentis
Millia quot, specula longe metuendus ab alta,
Quas voces, quos accentus, quæ murmura plebis
Auribus audissem lyrici mihi carminis instar!
Nec tamen armorum cœpti nec pœnitet; urbis
Mœnia conspexi armatus, latebrisque coegi
Tot claros latitare duces. Jam nempe notare
Fulminibus nimbisque tuam tunc, Juppiter, iram
Si mens sana foret, poteram. Quid mixta colore
Flumina sanguineo referam, tempusque sub unum
Ticinumque vadis tepidum, Trebiamque rubentem,
Montibus adversis genitos tractuque viarum
Conjunctos testes nostrarum in sæcula rerum
Quos Padus Adriacum descendens traxit in æquor?
Quid Trasimeni memorem sub gurgite Lascas?

523. *Quod* in ed. Bas., correctum pro *proh* in ms. A.
526. *Cursus* in ed. Bas., correctum pro *casus* in ms. A.
529. *Nil arx* pro *vel arx* in ms. E, F.
532. *Trusisses* in ed. Bas., correctum pro *torsisses* in ms. A.

Sanguine pinguescunt Italo. Satis ampla relatu
Gessimus, Ausoniis annalibus Hannibal ingens
Nomen erit Latiis nunquam delebile fastis.
Hannibal exiguo restabat summa labore
Fama, sed invidit patriæ dux maximus Hanno :
Invidere Dei sontes. » Sic tristis abibat
Hannibal, et quarto linquebat littora lustro
Italiæ possessa gemens, nec tristior unquam
Vel patriam quisquam vel dulces liquit amicos,
Quam patriam petit ille suam ; sibi nempe videri
Exsul ab hostili jussus regione reverti
Mœstior. Has inter curas serasque querelas
Subtrahitur sensim terris. Jamque æquore currus
Phœbus anhelantes rediens condebat Ibero ;
Inde viæ spatium, noxque addita littoris omnem
Abstulit aspectum. Tum dux concussa quieti
Membra dedit dubiæ, certamque obversus ad Arcton
Classis agens curas et sidera nota magister
Sollicitat nautas quibus est custodia puppis
Magnetis ferrique vias spectare sequacis
Et simul insomnem studio traducere noctem.
Littora classifragis linquunt famosa procellis,
Atque altum tenuisse juvat ; tum lintea prosper
Fert aquilo et flatu pellit distenta secundo.
Vixdum pulchra dies pelago surgebat et astra
Undique vicinum fugiebant languida solem,
Cum dextra Italicæ transmisso pollice plantæ
Hic ubi rauca vetant iterum concurrere colles
Æquora disjectos, procul exaudita pavorem
Scylla rapax nautis, atque irrequieta Charybdis

563. *Tondebat* in ed. Bas., *condebat* in omnibus ms.

Incutit ancipitem ; sed conscia turba pericli
Læva secant maria et Phœbi flectuntur ad ortus.
Jam prope conspicitur fumosi verticis Ætna
Sulphureis innixa vadis, olimque Cyclopum
Terra ferax, at nunc trucibus domus apta tyrannis ;
Jam Syracusanus famoso littore portus
Apparet, sulcantque fretum quo bella gerentes
Tam longe a patria Furiis urgentibus olim
Argolicæ periere rates. Dux ipse coactus
Mœnia prospectans casum testata recentem
Marcelli meminisse sui, cui victa triumphum
Illa dedere prius diro quam proditus æstu
Oppeteret. Surgunt longe convexa Pachini ;
Quæ dum pulsa legit ventis et remige classis
Solque diesque ruunt ; verum sic fata jubebant.
Nocte secant fluctus medios et littora linquunt
Trinacriæ pelagique via breviore feruntur.
Lenta per ambiguam fulgebat Cynthia noctem
Et cæcis radiabat aquis. Dux pervigil alta
Puppe sedens medius, casus venturaque versat
Prælia et eventus dubios finemque labantem.
Talia volventem de circumstantibus unus
Compellat : « Si digna peto, dux maxime, nobis
Exoptate diu, quæ stet sententia rerum
Nunc animo tibi nosse velim ; ne sperne precantem.
Legatus tibi sum patria transmissus ab ipsa,

583. *Innixa* in ed. Bas., *immixta* in ms. A, B, C, D.
585. *Jamque Syracusius* (corr. ms. A).
594. *Verumque* in ed. Bas., *verum sic* in omnibus ms.
600. *Latentem* in ed. Bas., *labantem* in ms. A.
602. *Compellit* in ed. Bas., *compellat* in omnibus ms.

Atque urbis pars una tuæ te fessa tuumque
Exspectat reditum. Numquid cum littora tanges
Punica, confestim patulo confligere campo
Atque manum conferre voles? An mœnia primum
Intrabis patriæ, spes erecturus in arma?
An alia fortasse via meliore tuenti
Consilia apparent? Quem nostro fata labori
Impositura modum reris, quemve affore finem? »
Ille autem : « Quis certa Deus sub turbine tanto
Consilia expediat? Quis det meliora tenere?
Ibimus in patriam, quoniam sic imperat Hanno.
Forsitan et dulces muros prius ipse subibo
Quam fatum tentare velim, viresque meorum
Spesque annosque prius vultusque habitusque videbo.
Sin autem mediis juvenis Romanus in armis
Occurrat, pugnare mihi sententia fixa est,
Atque omnem potius successum sponte subire
Quem Deus et fortuna dabunt. » Hinc turbidus ille
Conticuit. Senior juxta cui flectere clavum
Ars erat, annosam tollens ad sidera frontem,
Mox freta lata tuens : « Veniam te, Juppiter, inquit,
Neptunumque patrem atque omnia numina supplex
Deprecor, infandas Libyæ prohibete ruinas,
Atque omen prohibete malum. Mihi multa videre
Vita dedit longos huc continuata per annos.
Nunc tremor invadit mentem, timidumque senectus
Efficit. Heu quanto stetimus discrimine contra

619. *Et ora* in ed. Bas., *habitusque* in omnibus ms.
620. *Arvis* in ed. Bas., *armis* in omnibus ms.
623. *Hic* in ed. Bas., *hinc* in ms. A, B, C, D.
629. *Cuncta* pro *multa* in ms. A.

Hostiles acies, tunc cum Romana paventem
Castra pererrabant Libyam et Carthaginis amplæ
Mœnia pulsabant. Tum dux erat optimus illis
Regulus, eximio cui sic fortuna favore
Blanda videbatur, nihil ut sperare liceret
Afflictis, quantum tandem stat Bagrada facti
Testis adhuc, quantum frustra serpentis amicæ
Sensimus auxilium. Latiis namque illa sagittis
Obruitur transfixa fera et sub grandine multa
Telorum compressa perit; vix jugera campi
Quattuor excipiunt immani mole jacentem.
Vix tandem tot victa malis fortuna remoto
Opportuna quidem non dignis mittit ab orbe
Auxilia; ipsa ducem fida Lacedæmone mittit
Græcia. Magnificos videor mihi cernere vultus
Xantippi moresque graves librataque verba,
Te quotiens, Hannibal, video, quotiensque loquentem
Audio : tu vixdum in lucem tunc editus infans.
Sed quid cuncta sequor? Victores vincere nobis
Contigit arte ducis sola; Romanaque castra
Romanasque acies Romanaque signa ducemque
Fudimus, et nostras subiit dux ipse catenas.
Hei mihi quid referam? Quid me meminisse coegit
Hannibal hoc pelagus? Namque hic nisi noctis opacæ
Indiciis fallor, Xantippum sæva sub undis
Et reditum in patriam mentita et perfida classis

634. *Altæ* pro *amplæ* in ms. C.
638. *Dat* in ed. Bas., *stat* in omnibus ms.
645. Forte *urbe* pro *orbe*.
654. *Nostris* in ed. Bas., *nostras* in ms. A, E, F.
655. *Heu* in ed. Bas., *hei* in omnibus ms.

Demersit. Videor corpus spectare natantis
Æquore tam vasto et vix brachia fessa moventis.
Di quæ monstra sibi, quæ mens ingrata nocentum,
Quid voluere sibi? Solum qui causa salutis
His fuerat, tali unanimes absumere morte.
Remigis implebam partes illumque cadentem
Et vidi et dolui et præsagia tristia finxi.
Ipse mihi vereor summum narrare dolorem
Qui sequitur, sed digna fuit vindicta Deorum.
Hac equidem paucos post annos forte tenebat
Impia classis iter, nec longe a finibus istis
Incidit in Latiam classem. Nempe ipse tremendam
Nostrorum stragem totoque incendia ponto,
Et volitare trabes et mixta cadavera vivis
Corporibus, circumque atro freta tincta cruore,
Et victas puppes remosque et sparsa per undas
Carbasa, naufragum horrendum, fractosque rudentes,
Vulnera crebra nimis, mortesque et in æquore luctum
Confusum, tristesque sonos trepidumque tumultum,
Prælia Tartareis Hereboque simillima vidi.
Di mihi non aliter faveant, nisi semper ab undis,
Donec fœda fuit strages, fera bella cientem
Xantippum relevare oculos atque ora videbam,
Subdentemque faces ratibus, flammasque per æquor
Fundentem et cœlo gladios ac tela pluentem.
Nec prius ex oculis abiit quam classis in omne
Dissiluit pelagus, Siculi quod littoris imum

666. *Ipsa* in ed. Bas., *ipse* in omnibus ms.
680. *Fœda* corr. pro *fessa* in ms. A.
683. *Gladio* in ed. Bas., *gladios* in omnibus ms.
684. *In* corr. pro *et* in ms. A.

Sardiniæque latus mediis disterminat undis.
Libertas equidem Xantippo vindice nobis
Tunc periit, tandemque, precor, trux ira quiescat.
Molliat ille animos ; uni satis ultio tanta
Una sit offensæ, sed nunc antiqua recordor ;
Nam locus admonuit, scelus et vindicta quod isto
Contigit in pelago. » Sic questus, vertitur inde
Ad lævam, medioque retro procul æquore Malta
Ante sed ad dextram Lilybeia littora fervent,
Occultantque sinu Phrygii monumenta sepulcri.
Sic longam alterno noctem sermone levabant,
Et veterum memores jam tunc ventura timebant
Anxia. Tunc tenui succumbunt pectora somno,
Et novus Eoo consurgens Eurus ab axe
Lintea complebat facili crepitantia pulsu.
Lælius hæc inter perducto rege revertens
Accelerabat iter ; namque illum cara trahebant
Jussa ducis profugusque hostis, multumque timebat
Ne sine se fortasse dies foret ultima belli
Exspectata sibi semper, cum fama repente
Incidit hostiles pacem veniamque precantes
Affore legatos. Igitur revocante senatu
Lælius ipse domum repetit ; sic dulcia caræ
Limina cum peteret juvenis malesanus amicæ,

686. *Discriminat* corr. pro *disterminat* in ms. A, B, C, D.

693. *Multa* in ed. Bas., *Malta* in ms. B, C, E, F et ed. Venet., *in alta* in ms. A (cum ea nota : potius *multa*).

694. *Se* in ed. Bas., *sed* in omnibus ms.

698. *Tum* pro tunc in ms. B, C, D, E, F.

699. *Arce* (et in margine : *asse*) pro *axe* in ms. A.

700. *Lintea* corr. pro *littora* in ms. A.

701. *Interea* pro *hæc inter* in ms. E.

Si pater aut genitrix retrahant, vestigia flectit
Lenta dolens, pactamque timens amittere noctem.
Fulvius expositos Baiano in littore Romam
Perduxit, comitem quem dederat ipse profectis
Scipio, sed muros vetitis intrare vetusto.
Consilium de more datur. Stat proxima portis
Bellonæ sacrata domus, quo tota senatus
Turba verenda coit : simul et quos miserat hostis
Conveniunt. Hi multa palam, quia falsa citatis
Asseruere Deis, ira graviore senatus
Accendere animos, pacemque et fœdus avitum
Poscentes, meruere odium ; violata negare
Publica pacta quidem, causamque inferre malorum
Hannibali, cunctosque alios absolvere culpa.
Cœpit ad hæc varium murmur; tum concitus unus
Ex patribus : « Quoniam pacem petiistis avitam,
Dicite, ait, veteris fuerint quæ fœdera pacis. »
Omnibus ætatis clypeus fuit, illa vetusta
Se juvenes neque tot retro meminisse per annos.
Punica sic patuit fraus, et frustrantia tempus
Verba parum latuere patres : excedere templo
Jussi abeunt. In tres scissa est sententia partes
Principibus quæ visa suis. Quarum una reversis
Consulibus, nam forte aberant; quæ summa potestas
Responsi servabat onus, dignumque movebat

710. *Trahant* in ed. Bas., *retrahant* in omnibus ms.
716. *Tuta* pro *tota* corr. in ms. A et in ms. B, C.
720. *Amicum* in ed. Bas., *avitum* in omnibus ms.
724. *Cæpit* in ed. Bas., *cœpit* in omnibus ms.
726. *Veteris* omissum in ed Bas. undique legitur.
728. *Si* in ed. Bas., *se* in ms. B, C, D, E, F, *sic* in ms. A.

Majestate decus Latia, Liviusque morandi
Auctor erat reditus : at contra intacta Metellus
Fœdera Romano fuerat qui causa petendi
Cuncta referre duci nosset quique omnia solus :
Illa sed asperior sententia visa Lavini
Optima, quæ muris pellendos censuit hostes
Exploratores.
Sic sine pace retro redeunt, sine fœdere raptim
Et sine responso. Custodia littus adusque
Mittitur Ausoniæ, ne quoquam flectere cursum,
Neu fraudis moliri aliquid per Punica possint
Ingenia atque artes nati exercere paternas.
Fulvius ipse etiam Leliusque in castra jubentur
Hæc patriæ mandata duci non lenta referre :
Pergat qua cœpit primordiaque alta sequatur,
Fortunamque Deosque suos, neu pacis in umbra
Destituat cœptumve sinat lentescere bellum.
Fecerat interea pacis spes blanda sequestræ
Ut terris securus iter pelagoque viator
Carperet, intrepidique errarent æquore nautæ.
Hac spe igitur Romana ingens a littore classis
Arma ferens, homines, vacuisque cibaria castris
Solverat, et gemino sulcabat cærula cursu.
Namque alias Calaris puppes aquilone secundo,
Flatibus adversis alias Lilybeius onustas
Miserat. Has pelago tempestas corripit alto
Dispergitque vagas scopulisque allidit, et undis

735. *Deus* in ed. Bas., *decus* in ms. A, E, F.
738. *Nosse* in ed. Bas., *nosset* in omnibus ms.
754. *Current* in ed. Bas., *errarent* in omnibus ms.
761. *Scopulis* in ed. Bas., *scopulisque* in ms. A, E, F.

Pars pelago submersa perit, pars littus iniquum
Victa petit, secura hominum metuensque procellæ.
Omnia tunc poterat celso de vertice Byrsæ
Cernere fidefragum et promptum ad perjuria vulgus.
Ergo oritur subitus per mœnia lata tumultus,
Inque forum coeunt pauci quibus esset honesti
Cura fidesque opibus potior, potiorque rapinis;
Pactorum et totiens votis precibusque petitæ
Pacis ab Italia vulgus meminisse jubebant.
Ast odiis alii cæcaque cupidine prædæ
Flagrantes, raptim arma fremunt, interque tumultum
(Ut solet a multis) melior sententia victa est.
Conscendunt avidi naves; Gisconius illis
Hasdrubal eligitur sceleris dux; isque repente
Egreditur portu, sparsasque per æquora puppes
Desertasque fuga nautarum invadit; at illæ
Fluctibus hinc illinc inopini fraudibus hostis
Vincuntur facile; paucas maris abstulit æstus
Demersitque alias; plures rapuere nefandi
Prædones : medias Octavius ipse procellas
Dux secuit classis terdenis puppibus, ac se
Remige defesso sub tuto condidit antro
Montis Apollinei vento jactatus et æstu.
Scipio tam fœda concussus imagine fraudis,
Quanquam animos fortuna dabat virtusque laborum
Contemptrix, nocuam justis tamen ille querelis
Tres oratores oneratos mittit in urbem.

763. *Metus* in ed. Bas., *metuens* in ms. A, B, C, D, F.
769. *Voti* in ed. Bas., *votis* in omnibus ms.
773. *In* in ed. Bas., *a* in omnibus ms.
774. *Ascendunt* pro *conscendunt* in ms. B, C, D.

Impetus hos vulgi ferus excipit, atraque circum
Tempestas lapidum exoritur; fremit impia turba
Intentatque manus, et ni reverentia summi
Forte magistratus intervenisset, in illo
Jura die humani generis calcata fuissent
Cæde truci. Trepidi tandem per jurgia et hostes,
Præsidiis fulti exiguis ad littora pauci
Vix penetrant repetuntque ratem. Jam tuta videri
Puppis ab incursu poterat, jam castra suorum
Cernebant, subito cum tres ad littora naves
Erumpunt ex insidiis : non partibus æquis
Pugna oritur, castris littus Romana relictis
Agmina in extremum coeunt clamore vel armis
Succursura suis, at quis succursus in armis ?
Unda vetabat iter, sed enim conspecta suorum
Signa dabant animos. Tandem Romana sagittis
Missilibus vacuata ratis, conversa malignæ
Subtrahitur pugnæ versis ad littora remis,
Ac nisu valido terris allisa fatiscit
Ipsa quidem, sed vectores tellure petita
Exposuit, cursus et spem frustrata sequentum.
Sic lupus invento procul a custodibus agno
Irruit et dentes acuit rabiemque famemque ;
Si fuga tunc trepidum rapiat de faucibus hostem
Insequitur, mordetque animis et devorat auras,
Donec ad ignotas caulas et ovilia ventum est :
Tum retrahit cursum, terret locus ipse, canumque
Latratus, viridique sedens super aggere pastor.

798. *A littore* in ed. Bas., *ad littora* in ms. A.
802. *Ac* in ed. Bas., *at* in ms. A, B, C, D, E.
803. *Unde* in ed. Bas., *unda* in omnibus ms.

Talia dum Pœni peragunt, non læta ferentes
Romulea revehit legatos missus ab urbe
Lælius, et pavidos Latiis succedere castris
Imperat. Agnovit Scipio, nec terna sub uno
Tempore flagitia, aut triplex injuria mitem
Excussere animum. Legatos namque benigne
Alloquitur : « Quanquam primum sint fœdera vobis
Et Superum despecta fides, jusque omne quod usquam est,
Non tamen a nobis modo præmia digna feretis
Perfidiæ ; veniet fraudes quæ vindicet omnes
Una dies : nil indignum seu moribus in vos
Ipse meis faciam, seu majestate meorum,
Nec vestram sequar ipse fidem ; discedite tuti.
Mitius armatos inter sub tempore belli
Romanos habiti, quam nos sub pacis amictu
Vos inter. »
Viribus ipse animisque ingens in tempore bellum
Fervidus instaurat ; Libyæ status iste paventis
Tunc erat. Italia sed jam dux jussus uterque
Cesserat, et varia quamvis regione profectas
Æquoris ac patriæ fraternas tempore eodem
Adventare acies passim jam fama ferebat.
Jamque Mago januæ solvens a littore classem
Alite non fausta pelago se saucius alto
Crediderat, patriam petiturus tramite recto

827. *Nos* in ed. Bas., *vos* in ms. A, B, C, D, E.

834. *Ipse* in ed. Bas., *iste* in omnibus ms.

837. *Et* in ed. Bas , *ac* in ms. A, B, C, D, F.

839. *Magno* in ed. Bas., *Mago* in ms. A, B, C, D, F.

841. In omnibus ms., præter ms. A, deest vox *petiturus;* in ms. B, D, hæc alia *servari* posteriori manu inserta est.

Si fortuna sinat. Sensim turgescere colles
Cedriferi, nullique cedens his saltibus ora
Incipiunt, raræque virent per littora palmæ.
Hinc delphinus adest luco contectus aprico
Objice qui montis violentos protinus austros
Rejicit, immotaque silens statione quiescit.
Parte alia sinuosa patent convexa Siestri ;
Hinc solis vineta oculo lustrata benigno
Et Baccho dilecta nimis montemque rubentem
Et juga prospectant Cornelia palmite late
Inclyta mellifluo ; quibus haud collesque Falernos
Laudatamque licet Meroen cessisse pudebit :
Tunc seu pigra situ, nulli seu nota poetæ
Illa fuit tellus, jacuit sine carmine sacro.
Hoc mihi nunc cantanda loco sulcantibus æquor.
Insula jam Venerique placens a littore portus
Exoritur, contraque sedet fortissimus Eryx
Ausonius Siculæ retinens cognomina ripæ.
Collibus his ipsam perhibent habitare Minervam,
Spernentem patrias olei dulcedine Athenas.
Exoritur corvique caput tumefactaque circum
Dissiliunt maria, et saxis fremit unda vadosis.
Cognitus in medio nautis dorsoque nigranti
Arduus assurgit scopulus : cui proxima rupes
Candidior late Phœbo feriente refulget.
Post in secessu curvo maris ostia macra
Cernuntur rapidi, stantisque palatia lunæ

846. *Violentus* pro *violentos* in ms. A.
849. Hic versus deest in ms. E.
853. *Mœrent* in ed. Bas., *Meroen* in ms. A, B, C, D, E.
861. *Spernentemque* in ed. Bas., *spernentem* in omnibus ms.

Labitur et placidis frangens mare fluctibus Arnus.
Hunc supra et ripas tenet urbs pulcherrima Pisæ ;
Hanc oculis digitisque notant ; propiusque patescunt
Etruriæque latus, spatioque brevissima Gorgon,
Ilvaque nobilior, rigidisque Capraria saxis
Insula, tum niveo prædives marmore ; retro
Linquitur ad lævam Gilium, vicinaque contra
Stant juga de gemino nomen sortita metallo.
Plumbeus hic vertex, illa est argentea rupes.
Nec procul Herculei devexo monte recessus
Et Thelamonis apex, nautisque infestior æquo
Parvus aquis propriis violenti gurgitis Umbro.
Dextra sed a tergo ventosi frondea tractus
Corsica restabat. Jamque hinc Sardinia longe
Tabificos aperit colles, hinc aurea Roma,
Inque procelloso Tibridis stant littore fauces.
Hic postquam medio juvenis stetit æquore Pœnus,
Vulneris increscens dolor et vicinia duræ
Mortis agens stimulis ardentibus urget anhelum.
Ille videns propius supremi temporis horam
Incipit : « Heu qualis fortunæ terminus alte est !
Quam lætis mens cæca bonis ! furor ecce potentum
Præcipiti gaudere loco ; status iste procellis
Subjacet innumeris, et finis ad alta levatis

871. *Procul ecce* pro *propiusque* in ms. E ; *vocant* pro *notant* in ms. B, C, D.

873. *Sylva* in ed. Bas. et in ms. A, corr. in *Ilva* undique.

876. *Stat* in ed. Bas., *stant* in omnibus ms.

879. *Opus* pro *apex* (corr. posterior in eodem ms.) in ms. A.

884. *Hincque* in ed. Bas., *inque* in omnibus ms.

891. *Ille* in ed. Bas., *iste* in omnibus ms.

Est ruere. Heu tremulum magnorum culmen honorum,
Spesque hominum fallax, et inanis gloria fictis
Illita blanditiis! Heu vita incerta labori
Dedita perpetuo, semperque heu certa, nec unquam
Stat mortis prævisa dies! Heu sortis iniquæ
Natus homo in terris! Animalia cuncta quiescunt;
Irrequietus homo, perque omnes anxius annos,
Ad mortem festinat iter. Mors optima rerum,
Tu retegis sola errores et somnia vitæ
Discutis exactæ. Video nunc quanta paravi
Ah! miser incassum, subii quot sponte labores
Quos licuit transire mihi. Moriturus ad astra
Scandere quærit homo, sed mors docet omnia, quæ sint
Nostra loco. Latio quid profuit arma potenti,
Quid tectis inferre faces? Quid fœdera mundi
Turbare, atque urbes tristi miscere tumultu?
Aurea marmoreis quidve alta palatia muris
Erexisse juvat? Postquam sic sidere lævo
Sub divo periturus eram, carissime frater,
Quanta paras animis, heu fati ignarus acerbi,
Ignarusque mei. » Dixit; tum liber in auras
Spiritus egreditur, spatiis unde altior æquis
Despiceret Romam, simul et Carthaginis urbem;

896. *Semper* pro *semperque* in ms. E, F.
897. *Provisa* pro *prævisa* in ms. B, C, D.
901. *Lumina* in ed. Bas., *somnia* in omnibus ms.
909. *Tectis* pro *muris* in ms. B, C, D.
910. *Sidera* in ed. Bas., *sidere* in omnibus ms.
911. *Sub pelago* in ed. Bas., *sub divo* in omnibus ms.
913. *Tunc* pro *tum* in ms. B, C, D.
914. *Num* in ed. Bas., *unde* in omnibus ms.

Ante diem felix abiens, ne summa videret
Excidia, et claris quod restat dedecus armis,
Fraternosque suosque simul patriosque dolores.

917. *Excitata* in ed. Bas., *excidia* in omnibus ms.
918. *Patriæque* in ed. Bas., *patriosque* in ms. A.

LIBER SEPTIMUS.

ARGUMENTUM (1).

Nescius exstincti fratris jam littora Leptis
Hannibal attigerat, trepidisque rumoribus inde
Exitus innotuit, cum nostro milite captos
Exploratores duci per singula mandat
Scipio, et incolumes sinit in sua castra reverti.
Hic postquam fecere duces colloquia frustra,
Ad bellum se quisque parans sua fœdera firmat.
Ante Jovem verbis certatur, at acrior arvis
Pugna fit in mediis : succumbunt Punica regna.

Nescius exstincti juvenis ferus Hannibal, instans
Bellum animo, et varios agitans sub pectore casus,
Fraternam sperabat opem, jamque affore classem

(1) E ms. A excerptum. Hoc aliud in ed. Venet. legitur :
Nescius exstincti juvenis ferus Hannibal oras
Ingreditur patrias ; Latias penetrare cohortes
Clam jubet. Inde ducis monitu per castra jubentur
Exploratores, et nostras ire phalanges.
Congressusve petit stupidus ; dux maximus illum
Alloquitur, tantis superis celebratur in oris
Colloquium rebus ; sed pugna novissima partes
Exagitat geminas, oriturque miserrima Pœnis
Hora viris. Acies ut viderat ipse labantes
Hannibal egreditur victus latebrasque petivit.

2. *Agitant* in ed. Bas., *agitans* in ms. B, C, D, E, F.

Illius ac dulces cupide sibi fingere vultus,
Fingere colloquia, et Latiis quid passus in arvis
Audire, et proprios fratri narrare labores;
Inque sibi infestos ulcisci in tempore cives,
Hannonem ante alios : acies dum mente frequenter
Instruit, atque equitum circumdat cornua, semper
Germanum armavit, primaque in fronte locavit.
Spem quoque nonnunquam mens immoderata vetustam
Rettulit imperii, caro tunc grandia fratri,
Italiamque dedit partem, regemque vocavit,
Atque supervacuis ignarus pectora veri
Implicuit curis : volucris velut anxia nido
Pabula dum cumulet, memori torquetur amore,
Assiduoque fremit studio, et suspenditur alis,
Cum tamen interea generis spem forte malignus
Abstulerit natos ac incunabula pastor.
Non procul Hannibalis distabat cursus ab Afro
Littore, cum jussus raptim fastigia mali
Navita conscendit, quam classis prenderet oram
Visurus, summoque sedens in vertice ligni :
« Diruta, respondit, spectamus saxa sepulcri,
Huc retro impellens fert ventus tramite proram
Tristior augurio. — Clavum rege, carbasa volve,
Flecte viam, cursumque alio melioribus, inquit,
Auspiciis detorque meum. » Tum jussa magistri

13. *Italia* in ed Bas., *Italiam* in ms. A.
15. *Implevit* in ms. A., *implicuit* in aliis ms. et ed Bas.
18. *Cui* pro *cum* in ms. B, C, D.
19. *Ac* in ms. A, *atque* in aliis ms. et ed. Bas.
21. *Vestigia* in ed. Bas., *fastigia* in omnibus ms.
24. *Dirupta* in ed. Bas., *diruta* in ms. A, E, F.
25. *Recto* in ed. Bas., *retro* in ms. A, B, C, D.

Expediunt, ac versa vadis ad proxima Leptis
Littora sollicito pervenit remige classis.
Qui status interea Romanis esset in oris,
Quive foret Libycis, quæ spes, qui terror utrinque
Volveret alterno fluitantes turbine mentes
Dictu difficile est. Quotiens ingentia duri
Hannibalis monumenta animis confectaque bella
Observabantur, tunc spes Romana cadebat
Victa retro, at quotiens clari occurrebat imago
Scipiadæ, florensque viri et spectata juventus,
Ac virtus infracta malis, spes pulchra redibat
Tunc Italis, terrorque iterum transibat ad hostes.
Et quanquam Latiis depulsum finibus acrem
Hannibalem fratremque oculis respublica lætis
Cerneret, ast alia urgebat quoque pectora cura,
Segnities suspecta ducum, quibus omne senatus
Mandarat studium, ne quo molimine possent
In Libyam transire hostes, neu terra vel æquor
Securum præstaret iter ; discrimine nullo
Nunc ambos abiisse simul, nempe una pericli
Conditio, sed campus erat discriminis alter,
Collectisque domi Pœnorum viribus, ingens
Casus et excidium metuendum instabat, et hora
Ultima Romani imperii : ceu corpus in omne
Si longæva fuit scabies, abiensque repente
Deserat extremamque cutem partesque patentes,
Gaudia corripiunt animum ; si forsitan æger

32. *Terrore* in ed. Bas., *terror* in omnibus ms.

37. *Ac* in ed. Bas , *at* in omnibus ms.

43. Supra *quoque pectora* legitur in ms. A *præcordia* , unde irrepsit in alios cod. et in ed. Bas. ea lectio.

Sentiat abstrusum introrsus turgescere pectus,
Horrescit pejora timens, pestemque priorem
Optat, et in regnum cordis dolet esse coactam.
Sic metus exstinctus minime, licet hoste remoto,
Verum alio translatus idem, graviusque periclum
Visceribus superesse monet, magnumque timendi
Calcar erat Fabii præsens quasi semper imago;
Cui longe præsaga viro sapiensque futuri
Mens fuerat, certoque velut prudentia vati.
Ille quidem vulgo solitus prædicere semper,
Si quando patriam peteret ferus Hannibal, urbi
Tunc veros instare metus et flebile tempus:
Non ibi ductores pavidos regesque fugaces
Venturos acie adversa, non lecta per agros
Agmina pastorum propere, verum arma tremendum
Laturum Hannibalem, cujus numerare triumphos
Expleat annales, plures qui truserit Orco
Romuleo ex populo, viduæ quam liquerit urbi;
Ast utrumque latus circum belloque geluque
Duratas longaque fame vallare cohortes;
Quin etiam multos, quibus ars celeberrima passim est
Romanos jugulare duces, quorum agmina nudis

57. *Graviora* pro *pejora* in ms. B, C. D.
59. *Sit* in ed. Bas, *sic* in omnibus ms.
61. *Movet* in ed Bas, *monet* in omnibus ms.
64. *Trito* pro *certo* in ms. B, C, D.
65. *Prædiscere* in ed. Bas., *prædicere* in omnibus ms.
70. *Proprie* in ed. Bas., *propere* in ms. A, E, F.
75. *Famæ valere* in ed. Bas., *fame vallare* in omnibus ms.
76. *Quique* in ed. Bas., *quin* in omnibus ms.
77. *Undis* in ed. Bas., *nudis* in omnibus ms.

Scipiadæ occurrent gladiis ; nil nominis illic
Majestas valitura duci, nil forma genusque,
Fabula nil ortus, nil colloquiumque Deorum.
Dixerat hæc Fabius, quoniamque id morte sub ipsa
Vaticinatus erat veluti suprema minantis,
Dicta patris memori nunc jactabantur in urbe
Terrebantque animos : at enim jam parta per agros
Tot votis optata quies vultusque serenus
Ausoniæ lætam merito persolvere plebem
Vota jubent Superis. Per quinque altaria flammis
Incaluere dies, totidemque onerata coronis
Limina cuncta Deum viridique comantia lauro.
Hannibal a Lepti trepidis rumoribus actus
Ad Zammam celerabat iter. Jamque omnia late
Scipio vastabat, facibus jam rura vel armis
Ditia Romanis ardebant. Ultima secum
Prælia dum pensat Pœnus subitosque veretur
Congressus, certos statuit præmittere contra
Qui referant qua sint hostes regione locorum,
Quidve agitent, quo fulta situ, quove ordine castra
Consistant. Tulit hos lævo fortuna profectos
Tramite : castrorum incaute custodia captos
Pertraxit ducis ante pedes. Tunc ille tribunus
Imperat, ut circumductis per singula monstrent

78. *Occurrit* in ed. Bas., *occurrent* in ms. A, B, C, E, F.

79. *Fama* pro *forma* in ms. B, C, D.

81. *Hoc* in ed Bas., *hæc* in omnibus ms.

85. *Vocis*, *vultu* in ed. Bas., *votis*, *vultus* in omnibus ms.

91. *Celebrabat* in ed. Bas., *celerabat* in ms. B, C (corr.), D, F. Fere undique ea vox *celerare* scribitur *celebrare*.

96. *Referent* in ed. Bas., *referant* in omnibus ms.

99. *Incautos* in ed. Bas., *incaute* in ms. A.

Castrorum armorumque genus, vultusque virorum
Atque equitum, peditumque habitus numerumque manusque.
Paretur; sic intrepidi tentoria passim
Circumeunt; omnem abstulerat dux ipse pavorem.
Mirantur morem indomitum legesque severas
Militiæ, durasque manus, atque apta labori
Corpora, nec glacie nec vi frangenda nec æstu,
Atque cicatrices adverso corpore crebras
Ingentesque acresque oculos testantiaque altos
Ora animos, et verba tonis resonantia miris.
Postquam cuncta viris sunt explorata, reversos
Scipio subridens placide vultuque sereno
Alloquitur, firmatque animos : « Satis omnia numquid
Vidistis per castra, viri, nostrosque paratus?
Si quid adhuc superest, securi cuncta videte
Et vestro narrate duci. » Sic ille benigne
Hortatus, dubios hominemne Deumne loquentem
Audissent stupidosque incerta mente reliquit.
Inde viris sumptus præstatur opimus equisque;
Concessi comitesque viæ, qui tuta locorum
Ostendant, nutuque tegant, ne forte per agros
Sparsa manus justam oblato putet hoste rapinam.

108. *Non glacie* in ed. Bas., *nec glacie* in ms. A.

110. *Acres* in ed. Bas., *acresque* in ms. A, B, C, D.

111. *Animo* in ed. Bas., *animos* in omnibus ms.

115. *Vidistis* pro *ivistis* quod undique legitur.

118. *Hominemve Deumque* in ed. Bas., *hominemne Deumne* in ms. A, B, C, D.

119. *Relinquit* pro *reliquit* in ms. E.

120. *Equos* in ed. Bas., *equisque* in omnibus ms.

122. *Vultu* in ed. Bas., *nutuque* in omnibus ms.

123. *Esse* in ed. Bas., *hoste* in omnibus ms.

Talia dum peragit Latius dux, forsitan illo
Massinissa die peditumque equitumque catervæ
Ingentes alacri veniunt in castra fragore.
Omnibus ex visis nil tam perterruit asprum
Hannibalem, quam clara hostis fiducia magnas
Spes animo volventis enim, nec bella paventis
Attamen, extremas quoniam jam fata ruinas
Urgebant, aderatque dies qui nubila sortis
Pelleret ambiguæ. Statuit tentare loquendo
Ante ducis mentem adversi, si flectere possit
Consilio, pacisque novos infundere amores;
Sive ille egregia morum dulcedine tactus,
Seu ventura pavens, seu jam longæva laborum
Tædia pertæsus, seu fraudem involvere verbis
Insidiasque parans, solitasque recurrere ad artes.
Nuncius hæc propter præmissus pergit ad hostem,
Colloquiumque petit; nihil aversatus, et ambo
Castra movent ex composito, multumque propinquis
Consedere locis. Facilis congressus ubi illos
Jungeret exiguis urbs Nargara mœnibus inde est
Haud procul; hunc Scipio raptim munimine collem
Occupat; hæc sedes tutis aptissima castris.
Dulcis aquæ fontes illic, et pabula passim
Opportuna viris et equis. Vix millibus alter
Quattuor adversis ductor distantia castris
Ardua communit, scatebris ubi nulla benignis
Lympha caput tollit, camposque irrorat inertes;

126. *Favore* in ed. Bas., *fragore* in omnibus ms.
132. *Polleret* in ed. Bas., *pelleret* in omnibus ms.
140. *Colloquium* in ed. Bas., *colloquiumque* in omnibus ms.

Neve diu mora tuta foret sitis ipsa vetabat.
In medio tumulus legitur conspectus utrinque,
Detectusque situ, ne quid inter frondea claustra
Antraque sylvarum fraudisque dolique lateret.
Marcellus terrebat enim et collega peremptus.
Hinc illinc armatæ acies huc gressibus æquis
Agmine quadrato veniunt, paribusque remotæ
Subsistunt spatiis : at dux progressus uterque
Cornipede excelso, positis concorditer armis.
Pone suus quemque est testisque comesque secutus
Unicus interpres. Tumulo sic cominus ambo
Conveniunt summi siquidem regumque ducumque
Quos aut prima tulit cœli quocumque sub axe
Aut ætas latura sequens : ceu bella Gigantes
Si renovent indigna Deis, stentque agmina contra,
Fulmine deposito procedat Juppiter ingens,
Mercuriusque comes, tum pars adversa Typheum
Mittat, et huic comitem se turpis homunculus addat,
At longe armati spectent commercia fratres
Terrigenæ, tum parte alia furor ipse Deorum
Conticeat, promat Phœbus teneatque sagittas,
Horrificamque minax quatiat procul ægida Pallas ;
Terra tremat, vibrent ignes, et fulguret æther.
Motibus haud aliis alioque horrore videntum
Convenere pares. Sileant mihi cuncta priorum
Nomina ; non alias nullo consistere campo

158. *Prægressus* in ed. Bas., *progressus* in ms. A.
159. *Positus* in ed. Bas., *positis* in omnibus ms.
165. *Agmine* in ed. Bas., *agmina* in omnibus ms.
168. *Hinc* in ed. Bas., *huic* in omnibus ms.
174. *Mortibus* in ed. Bas., *motibus* in ms. A, B, C, D, E.

Majores fortuna duos vidisse negabit.
Alter in alterius conspectum hæsere vicissim
Immoti, tum multa alto sub corde moventes.
Dum stupor attonitos habuit, siluere parumper.
Scipio fulminei cernens horrentia circum
Ora ducis vultusque truces : Hic Juppiter ille est
Cujus ab armatis legionibus ora timentur,
Italiæ terror, murus Carthaginis arxque,
Hesperiæ domitor, qui Gallica rura peragrans,
Fregit inaccessas Alpes, callemque nivosum
Natura luctante dedit, tot nostra cecidit
Agmina totque duces, totiens qui limina nostro
Sanguine fœdavit, campo potuitque patenti
Atque acie justa magnum superare parentem,
Meque simul juvenem pavidæ qui mœnia Romæ
Non ferro nostrique metu sed numine certo
Præsentique Deum nimbisque faventibus urbi
Liquit, et erubeo nostram debere salutem
Non animis, non virtuti, non fortibus armis,
Sed tempestatis tantum auxiliaribus undis.
Talia volvebat Scipio. Contra Hannibal : Hic est,
Hic cujus tenera jam nunc ætate remotos
Fama polos penetrat, cujus dant credula summis
Sæcula numinibus, virtus quia suggerit ortum ;
Sanguine qui patrio madidum contingere campum
Non timuit, cladesque suas tam fortiter ultus,
Insequitur victos, et nos post prælia tanta

178. *Ad* in ed. Bas., *in* in ms. A.
182. *Hora* in ed. Bas., *ora* in ms. A, B, C, D, F.
188. *Lumine* in ed. Bas., *limina* in omnibus ms.
190. *Manum* in ed. Bas., *magnum* in omnibus ms.

Hispana tellure fugat, nostrosque labores
Irritat; iste abitum cunctis meditantibus unus
Consilium vertit, cunctisque trementibus idem
Constitit immotus; nullus sua rura tueri
Audebat, nostras en iste insultat in arces.
Hic regem, cui nostra ingens innixa manebat
Spes prius, alloquio flexit, mox fregit aperta
Perdomuitque acie, victumque in vincla coegit,
Me quoque dejecit prius hic quam viderit, et nunc
Expulit Italia : quid multa? Vel iste profecto
Est mihi vel nullus toto metuendus in orbe.
Hæc dum cuncta pares oculi trepidantis in ictu
Volvissent animis, incepta silentia rumpens
Hannibal hæc primus : « Si me mea fata maligno
Sidere damnabant, ut post bella peracta
Totque acies cæsas campis, tot millia fusa,
Solus ego pacem a vobis petiturus, inermis,
Fortuna variante vices, supplexque venirem,
Gratulor ex cunctis quibus hoc decus illa parabat
Te potius mihi sorte datum, quia nobilis ingens
Solamen mihi victor erit, minimumque pudebit
Sub tanto cecidisse viro. Tibi gloria porro

204. *Hispania* in ed. Bas., *Hispana* in omnibus ms.

205. In ms. A. pro v. 205-206 exstat hic claudicans versus : *Irritat ; cunctisque trementibus idem.*

208. *An* in ed. Bas., *en* in omnibus ms.

212. *Projecit... hinc* pro *dejecit... hic* in ms. A.

215. *Quæ* pro *hæc* corr. in ms. A, hinc in aliis et ed. Bas

217. *Primo* pro *primus* in ms. B, C, D.

220. *Nobis* in ed. Bas., *vobis* in omnibus ms.

224. *Minimum* corr. pro *mirum* in ms. A.

Ultima non fuerit, nisi mens me conscia fallit,
Hannibalem cui de vobis tot larga triumphos
Fata dabant, cui tot campis atque agmine fracti
Romani cessere duces, tibi cedere soli
Non acie, non vi, solo sed nomine victum.
Ludibrium quoque fortunæ quæ bella parenti
Cœpta tuo mecum nato claudenda reservat
Indigner stupeamne magis? Namque ille per arma
Dux acer, plenis victor fortissimus armis,
Ille mihi cessit juveni, victusque Latinis
Finibus est. Contra tu nunc juvenilibus annis
In propria me nempe domo sine vulnere vinces
Tempore jam belloque ducem, victricia signa
Duratosque animos durataque membra gerentem.
Cura quidem fateor fuerat pulcherrima pacis
Gentibus indomitis, nec enim Trinacria nobis,
Non fera Sardinæ tellus, non tractus Hiberus,
Præmia magna satis pro tot jam classibus aut tot
Sunt exercitibus, pro tanto sanguine fuso.
Culpari transacta tamen, licet usque loquendo
Mutari vetitum est, transverso calle furentes
Traxit avaritiæ rabies; aliena petebam,
Urgeor, in propriis spes immoderata fefellit.
Sic animus paris impatiens, sic blanda parumper
Fortuna in magnis alio furit improba vultu.
Casibus hæc variis, nisi me quoque fallere dulce est,

226. *Mea* in ed. Bas., *me* in omnibus ms.

234. *Plenus... fortissimis* in ed. Bas., *plenis... fortissimus* in omnibus ms.

249. *Sic animus* pro *atque animus* in ms. E.

Jam satis edocuit; non sat sibi credere tutum.
Hinc ratione meos moderantem certius actus
Cepit pacis amor; tua sed ferventior ætas
Et fortuna diu felix exterret utrumque
Consilio adversum pacis studiisque quietis.
Namque ego commemini medio fervore juventæ,
Qualis apud Trebiam fuerim (concede profari),
Qualis apud Cannas, talem te suspicor esse;
Nempe virens ætas et famosissima clari
Te vindicta patris, te tot felicia bella
Africæ et Hesperiæ, et nunquam mentita secundos
Successus fortuna levat. Satis omnia novi
Præterea expertus totiens, scio quanta libido est
Vincendi quantumque decus; victoria quando
Certa foret, fateor rerum est dulcissima, sed nunc
Quis Deus hanc vobis qui non et fallere possit
Pollicitus? Mihi crede, aderunt, nisi sistimus iras,
Corpora, ferrum, animi, vultusque manusque virorum
Agmine ab adverso. Simul hic quem cernis inermem
Alter erit, pectusque aliud, fronsque altera longe,
Nec sonus hic vocis, nec pacis inertia verba.
Ergo animos assume novos, neu nomina pacis
Vile sonent: pulchra est, inquis, victoria, sed spes
Anxia vincendi, pax est pulcherrima rerum;
Hæc tibi certa patet, nisi respicis omnia versa

252. *Tradere* in ed. Bas., *credere* in omnibus ms.
253. *Cæteris* in ed. Bas., *certius* in omnibus ms.
254. *Cœpit... tuta* in ed. Bas., *cepit... tua* in omnibus ms.
258. *Permitte* in ed. Bas., *concede* in omnibus ms.
260. *Formosissima* in ed. Bas., *famosissima* in omnibus ms.
271. *Pactus* in ed. Bas., *pectusque* in omnibus ms.
276. *Respicis* in ed. Bas., *respuis* in omnibus ms.

Et quotiens animum præsentia prospera tollunt.
Ante acres intende oculos circumque retroque,
Nec quid læta ferat tantum fortuna tulitve,
Sed quid ferre potest animo metire sagaci.
Nil facies recte, nisi cum spes venerit illinc :
Hinc metus occurrat, tibi sin victoria forsan
Cesserit, et quantum est propriis quod laudibus addis.
Victor es et vincis, vixque unum mille triumphis
Adjicis : at si forte diu comitata repente
Destituant te fata, ruis, pereuntque labores
Innumeri, spesque ampla simul, consultor et hostis
Unus adest. Odium sileat, res firmet utrinque
Utile consilium, et si nulla pericula terrent,
At retrahat saltem studium te nominis alti;
Altius ire nequit, nunc conservare labora :
Magnus enim labor est magnæ custodia famæ.
Visne tot egregios actus et tempore tanto
Quæsitum decus unius committere casus
Arbitrio? Visne una dies tot subruat annos?
Fortunam servare suam finemque secundis
Ponere consilium est, nec parva accessio magnæ
Fortunæ est tenuisse modum. Si frena relaxas,
Afferet in præceps Possem te multa monere,
Namque exemplorum magna est mihi copia. Quantus
Vir fuerat Cyrus, tamen is dum fine sine ullo

285. *Adjicis* in ms. B, C, D, jure pro *adjicit* quod legitur in ms. A, et *addicis* quod legitur in ed. Bas.

296. *Frenare* in ed. Bas, *servare* in ms. A.

299. *Auferat* in ed. Bas., *afferet* in ms. A., *aufert* in ms. B, C, D, E, *auferet* in ms. F.

300. *Quanti* in ed. Bas., *quantus* in omnibus ms.

Credulus insequitur fortunam, turpiter alto
Excidit e solio : cumulus fuit ille pudori
Feminea cecidisse manu. Felicia Pyrrhus
Arma tulit, quanta potuit cum laude reverti
In regnum; nobis etiam mansisset amicus,
Ut reor illa animi tanta dulcedine, tali
Dignus amicitia ; sed dum nec frena tenere,
Nec cursum cohibere potest, collapsus ad ima
Corruit : hic medio si permansisset, abunde
Sparserat Epiri celebrem per sæcula famam.
Ah ! quotiens Italo rex formidatus in orbe
Trinacriæ diadema tulit, mox cognitus Arcto
Sceptra etiam Macedum arripuit, sed sistere nunquam
Dum valet, ille viris invictus gloria vulgi
Feminei Argolico ruit ingens victima saxo.
Sed quia vestra magis fortasse exempla movebunt,
Hac ipsa in patria Regulum fortuna supremis
Æquarat ducibus, sed dum conscendere ad astra
Nititur, in tergum jacuit resupinus, acerbo
Fine decus partum claudens. Aliena renarro,
Meque libens taceo. Fato jactatus utroque,
Quid sim, quid fuerim cernis ; vix notius usquam
Invenis exemplum fortuna volubilis in quo
Luserit ulla magis; tutum est discedere sensim

307. *Vereor* in ed. Bas. et in ms. A, B, C, D ; potior autem lectio *ut reor* (e ms. E, F).

313. *Orto* in ed. Bas., *Arcto* in omnibus ms.

314. *Nusquam* in ed. Bas., *nunquam* in ms. A, E.

317. *Nostra* in ed. Bas., *vestra* in ms. A, E.

322. *Sileo* pro *taceo* in ms. E.

325. *Læserit* in ed. Bas., *luserit* in omnibus ms.

Illius e gremio, nimium nec fidere blandis.
Vin tu illi præstare fidem, quæ volvere nunquam
Desinit instabilem violento turbine rotam?
Quæ non cæca modo est, sed cæcos efficit illos
Quos complexa sinu est, nunquamve attollit et implet
Muneribus falsis, nisi quos de culmine summo
Vertere præcipiti fuerit meditata ruina.
At fuerit suspecta tibi jam fœdere fracto
Punica forte fides, sed tu desiste vereri ;
Tempus pacis adest, et vos, nisi falsa relatu
Audivi, pactum fœdus sprevistis avorum
Tempore, quod minime dignis auctoribus ictum
Esse videretur. Nos si fortuna maligne
Stravit humi, reris forsan cecidisse decoris
Omne simul studium : non sic nos numina lævo
Sidere prospiciunt ; fateor, non omnibus æque
Publica fata velim et patrios committere casus.
Nunc autem de pace agitur, tractantibus illis
Quorum primus honos pacis, bellique futurus
Et labor aut requies. Equidem quia bella movendi
Auctor eram, donec vetuerunt, fata tetendi
Ut faustus foret eventus, sic fœdera certe
Consilio firmata meo pacemque tuebor :
Quæ nobis inhonesta quidem, sed velle necesse est,
At vobis speciosa venit. Sit dicere quanquam

335. *Nos* in ed. Bas , *vos* in ms. A, E, F.
338. *Maligni* in ed. Bas., *maligne* in omnibus ms.
340. *Lumina* in ed. Bas., *numina* in omnibus ms.
345. *Et requies* in ed. Bas., *aut requies* in omnibus ms.
346. *Metuerunt* in ed. Bas., *vetuerunt* in omnibus ms.
348. *Consilia* in ed. Bas., *consilio* in omnibus ms.
350. *Sic* in ed. Bas., *sit* in ms. B, C, D, E, F.

Victorum pacis leges, pœnamque jubere,
Tu tamen hanc patiare reos imponere; mulctam
Ore velim proprio nostris erroribus æquam.
Hesperiæ tractus atque arva novissima mundi,
Æoliæque triceps regio, et Sardinia, et omnis
Insula Tyrrheno aut Libyco perfusa profundo
Vestra sit. Hinc alia ex aliis conquirite regna,
Ite per extremos axes, atque invia ferro
Pandite fulmineo ; reges calcate superbos;
Vestra sub occasu victricia signa ferantur
In Boream, et solis tandem volvantur ad ortus.
Nos autem Libycis arctati finibus, inde
Vos dominos rerum longinquaque cuncta regentes
Imperia, et multum terraque marique tremendos
Cernamus, Superis postquam fatoque potenti
Est placitum. » Tantum ille gravi sermone profatus
Subticuit : contra Scipio cui talia reddit :
« Certus eram, quæcumque mihi promissa fuissent
Adventu turbanda tuo, nec fœdera Pœnos
Jussu hominum vel sacra Deum servare paratos
Ni cogente metu. Prius hic gravis astra volatu
Scandet equus, prius hic solidus per inania collis
Ascendet cœlumque cavo subsidet Averno
Quam vobis sit amica fides : sed justa Deorum
Ultio persequitur sontes, stirpemque profanam

352. *Impendere* (corr. in ms. A) legitur in ms. B, C, D, F, pro *imponere*.

363. *Longinqua* in ed. Bas., *longinquaque* in omnibus ms.

364. *Timendos* pro *tremendos* in ms. B, C, D.

368. *Fuisset* in ed. Bas., *fuissent* in omnibus ms.

369. *Fœdere* in ed. Bas., *fœdera* in omnibus ms.

373. *Cano* in ed. Bas., *cavo* in omnibus ms.

Verberat, et claudo quanquam pede visa fugaces
Prævenit. Interdum scelerum spectator ab alto
Perfidiæque Deus, quanquam tibi fabula vana est,
Hannibal, esse Deum. Quoties rubicunda cruentæ
Littora pulsarunt absorptis classibus undæ!
Viscera bellantum pelago quot sparsa natarunt!
Quot truncæ aut laceræ afflictim super æquora puppes!
Quot tabo undantes æstu jactante carinæ!
Quot clypei et tetro stillantes sanguine postes!
Credis adhuc non esse Deum! Sic pectore prorsus
Egatis abrasit non multum annosa vetustas.
Bis prius adversum nos arma nefanda tulistis,
Nosque lacessiti semper sociisque faventes
Id meritis contra stetimus certare coacti.
Nos pietas quondam Siculis succurrere jussit,
Nunc autem Hispanis, in quos tua maxima quantum
Sævitia exarsit dolor meminisse pudorque.
Sera nimis miseris quoniam Romana fuerunt
Auxilia atque ingens infamia nostra Saguntum est.
At Deus, ille Deus, quem vos contemnitis, æquas
Exegit pœnas meritis, bellique prioris
Exitus ille fuit quem vos sensitis, et idem
Hujus erit, nisi justa Deum vindicta fatigat.
Si qua tamen medio tulimus quæ multa fatemur
Vulnera, permisit forsan rectissimus ultor
Exercens purgansque pios, sed prisca relinquo.

376. *Jussa* in ed. Bas., *visa* in ms. A, B, C, D, F.
382. *Atque... afflictum* in ed Bas., *aut... afflictim* in omnibus ms.
386. *Ingratis* in ed. Bas., *Egatis* in omnibus ms.
388. *Lacessistis* in ed. Bas., *lacessiti* in omnibus ms.
400. *Præmisit* in ed. Bas., *permisit* in ms. A, B, C, D, E.
401. *Pugnans* pro *purgans* in ms. B, C, D.

Si tibi cura manet ne pax tua civibus obsit
Et mihi perfidiæ ne præmia forte reportent
Est animus, quid enim, num vos et fœdera et omnem
Spem pacis violasse palam est? Nunc fœdera rursus
Et pacem indignos quos prima injuria fecit
Conditione pari petitis leviore secundam.
Nec pudet, et quantis sese fortuna revolvat
Casibus admoneor, quam sit via lubrica magnæ
Fortunæ; jubeor reges meminisse ducesque
Quos mutata gradu subito dejecit ab alto,
Exemplisque premor. Scio quod mortalia nobis
Corpora sunt, animi æterni; scio multa sepultis
Supplicia, et longos scelerum superesse labores;
Hic famam restare bonis æternaque cœlo
Præmia: visne aliud, vir docte, monere?
Casibus expositum scio me, teque armipotentem
Egregiumque ducem fateor. Desiste minari;
Scimus, et hinc major nostris speratur ab armis
Gloria, nec regnum fortunæ ignoro jocantis
Rebus in humanis: at nulla potentia summo
Est æquanda Deo; solet hic pia bella foventes
Auxilio firmare suo. At ne forte moremur
Hunc totum per verba diem, si fœdera vobis
Prima placent, ratibusque recens injuria nostris
Legatisque illata aliqua purgatur, habetis

402. *Movet* in ed. Bas., *manet* in omnibus ms.
404. *Cum* in ed. Bas., *num* in omnibus ms.
414. *Dolores* in ed. Bas., *labores* in ms. A.
420. *Fortuna* in ed. Bas., *fortunæ* in omnibus ms.
423. *Ac* in ed. Bas., *at* in ms. A.
424. *Fortasse* pro *per verba* in ms. E.
426. *Illa* in ed. Bas., *illata* in omnibus ms.

Quod petitis : neu polliciti puter inscius, ingens
Munus habes pacem, quoniam fortuna reversa est.
Vestra vides ; si dum Latio tua fama tonabat
Tempestate gravi bellorum, mitior hostis
Optasses eadem precibus, tunc forte superbum
Non præstare fuit ; nunc cum prope victus et omni
Pulsus ab Italia, metuensque et velle subactus
Pacem ores, poterat recta cum fronte negari,
Et tamen ut mundus videat non aspera nobis
Dejecisse animos, non tollere prospera bella,
Fortunave pares habitus consistere in omni,
Posteritasque notet non nos dulcedine prædæ
Prælia, non odiis, sed pacis amore movere,
Pax dabitur, fuerit vobis si pura voluntas.
Sed quid vana refers ? Hac est Hispania dextra
Si nescis multoque mihi jam parta cruore.
Cætera nostra vides ; stulta est jactantia dantis
Quod retinere nequit ; de nostro munera fingis.
Proinde aliud paci pactisque prioribus ultro
Adjice si quid habes. Quod si nimis illa videntur
Importuna animis, gladios atque arma parate
Indociles tolerare togam pacemque perosi. »
Dixerat, et tremula tellurem percutit hasta.

427. *Putes* in ed. Bas., *puter* in omnibus ms.

431. *Optasse* in ed. Bas., *optasses* in ms. A, E, F. Hic versus deest in ms. B, C, D.

432. *Omnis* in ed. Bas., *omni* in omnibus ms.

433. *Bello* in ed Bas., *velle* in omnibus ms.

437. *Fortunane* in ed. Bas., *fortunave* in omnibus ms.

440. *Simpla* pro *pura* in ms. B, C, D.

449. *Perculit* pro *percutit* in ms. E.

His dictis retro tendunt. Ceu cornua postquam
Obnixi tenuere diu, gravibusque tumentes
Implicuere animos odiis, visuque maligno,
Digressu tacito referunt vestigia tauri,
Ut gravius toto coeant cum pondere rursus,
Mugituque fero complent nemus omne frementes;
Circumstant reducesque acuunt in bella juvencæ
Quemque suæ: talis ducibus redeuntibus ore
Spiritus, et talis tumidus sub pectore fervor.
Postquam ad vicinas ambo rediere cohortes
Arma animosque parant, in bella novissima tandem
Edicunt, alacri cœlum tonat omne tumultu.
Tum vero urgentes stimulos virtutis et æstus,
Irarumque faces graviterque minantia verba,
Flammantesque oculos ardentiaque ora videres.
Haud aliter quam cum stipulis immittere flammam
Forte ex composito late distantibus arvis
Discedunt gemini agricolæ; dispersus in agros
Horridus alternos nunc hic nunc cernitur illic,
Et crepitante sono subitus micat ignis utrinque.
Ut vero in castra est reditum, clamore faventi,
Qualis apum strepitus regem circumstat ovantem,
Pro se quisque ducum excipitur, cupidumque tuendi

450. *Redeunt* in ed. Bas., *tendunt* in ms. A.
451. *Obnixe* in ed. Bas., *obnixi* in ms. A, B, C, D, F.
452. *Implevere* in ed. Bas., *implicuere* in ms. A.
455. *Ferro* in ed. Bas., *fero* in omnibus ms.
458. *Sermo* in ed. Bas , *fervor* in omnibus ms.
464. *Ore* in ed. Bas., *ora* in omnibus ms.
468. *Hinc... illinc* pro *hic... illic* in ms. E.
469. *Trepidante* in ed. Bas., *crepitante* in omnibus ms.
470. *Ad* in ed Bas., *in* in omnibus ms.

Funditur inquirens certatim singula vulgus.
Unus in amborum castris discurrere sermo
Supremam venisse diem, nec præmia belli
Qualia præteritis soleant sperare periclis,
Nec pœnas instare pares ; victoribus orbem
Terrarum imperiumque sequens per cuncta patere
Sæcula, tum victis extremos affore casus.
Semianimis quod victa metu propiorque cadenti
Carthago nondum icta tremat, fatoque premente
Amplius immensam nequeat differre ruinam.
Romanis non esse fugæ, non collis amici
Præsidium, obstrusosque abitus maris æquore circum,
Alarum cœlique fugam restare patentis.
Hinc igitur quoniam terror, spesque excitat illinc
Imperiumque ducum, vario permixta fragore
Castra modis reboant miris; hic corrigit hastam,
Ille acuit gladios, agiles probat ille sagittas.
Induit hic galeam capiti, cristasque trementes
Excolit ; hic blando permulcens murmure fortem
Frenat equum phalerisque tegit ; studet ille recurvus
Ferratos aptare pedes, unguemque cavatum
Verberat ac crebris tinnitibus ille favillas
Elicit. Hic pictum clypeum textamque catenis
Loricam exiguis tenuisque rigentia ferri
Tegmina circum humeros et fortia pectora ducit.

475. *Fatalem* in ed. Bas., *supremam* in ms. A, B, C, D, *supremum* in ms. E, F.

478. *Sequentes...parere* in ed. Bas ,*sequens...patere* in omnibus ms.

484. *Obstructos* pro *obstrusos* in ms. E.

492. *Frenate* in ed. Bas., *frenat* in omnibus ms.

494. *Inde* in ed. Bas , *ille* in ms. A.

Implicat hic ocreas femori tibiasque pedesque
Armat, et aurata præfulget imagine poples.
Hic mihi Pierides (quoniam majora pusillis
Viribus aggredior), si vos ab origine semper
Dilexi coluique libens, si rite vocavi,
Hic præbete animos totoque Helicone favete;
Avia Castaliæ sitiens convexa pererro;
Urget amor, famæque trahit spes blanda decoræ.
Lux ea terribili hinc illinc consumpta paratu
Cesserat, et verso radiabant sidera cœlo.
Inclyta magnificis opibus cultuque verendo
Æthereas matrona virens perlabitur auras.
Stat capiti diadema sacro, turritaque frontis
Effigies, sceptrumque manu, sed sparsa capillos
Et trepido festina gradu. Cui fervida contra
Multa minax mulier medioque perustior axe
Ac succincta sinus pauloque annosior ibat.
Illa quoque sceptrum et regni violenta ferebat
Signa, Deos hominesque omnes regemque Deorum
Aspernata animis. Ambæ simul alta tenebant
Quaque rubens Martis metuendi luminis astrum
Scorpio chelarum amplexu caudaque tegebat.
Utraque cœlestes pariter tempusque sub unum est
Introgressa fores. Illas mirantur euntes
Cœlicolæ; rapidos tenuerunt sidera cursus.

498. Hic versus, *Implicat hic ocreas...* et quatuor et quinquaginta sequentes versus desunt in ms. E.

504. *Convexi* in ed. Bas., *convexa* in ms. A, B, C, D, F.

514. *Animosior* in ed. Bas., *annosior* in ms. A, B, C, D, F.

515. *Gerebat* in ed. Bas., *ferebat* in ms. A, B, C, D.

519. *Tegebatque* in ed. Bas., *tegebat* in ms. A B, C, D, F.

522. *Rapidus* in ed. Bas., *rapidos* in ms. A, B, C, D, F.

Ut summo solio coram stetit, altera raptim
Incipit : « En quantum facinus Junonia longum
Hospita, et æternum fato statuente futura
Tentor ab Italia, nec tot sua vulnera prosunt,
Nec quod, si qua fides gladiis, letale putavi
Cannarum memoranda dies. O fata Deorum
Dura! Bonis liceat justas inferre querelas,
Et cœlo non ficta loqui. Natura benigne
Mecum egit, fateor; Superi invidistis acerbi.
Æquoris immensi pulcherrima littora clemens
Illa mihi circumdederat, portusque decorem
Addiderat, cœlique aderat clementia blandi,
Et vespertino veniens ab axe Favoni
Dulcior afflatus Zephyrique tepentior aura.
Littoris adversi frigus glaciale videbam
Et post terga graves exurere cuncta dolores.
Ipsa meo contenta situ mediisque fruebar
Læta bonis ; poterat terræ cœlestis imago
Vera, nisi fallor, spectantibus illa videri.
Adde tot illustres natos Martisque secundi
Tot titulos, tot gesta ducis famamque sonoram :
Non tibi Mars illum fratrem fateare pudendum.
Hunc quo fata virum rapuerunt invida furtim
Tempore vulgatum est, quantos tot ille paratus
Orsus erat, nomenque meum quo ferre putabat,
Infelix quanto flagrans genitricis amore.
Mitto alios, nam magna mihi numerosaque turba est;

524. *Heu* in ed. Bas., *en* in ms. A, B, C, D, F.
525. *Struente* in ed. Bas., *statuente* in ms. A, B, C, D, F.
545. *Invidia* in ed. Bas., *invida* in ms. A, B, C, D, F.
546. *Quantus* in ed. Bas., *quantos* in ms. A, B, C, D.

Quanta mihi nuper qualisque novissima proles
Contigerat, fateor, Superi, mordaxque fatenti
Invidia obsistat; non ullum regia pascit
Majorem generosa Jovis. Quis fervor in ullo
Par fuit ex quo Prometheus subduxit ab astris
Particulam, cæcique infudit pectoris antro,
Accenditque homines. Quanta est constantia menti
Insita! Quam præceps per cuncta pericula fertur!
Credite, corporeo nisi mentem carcere clausam
Sarcina membrorum premeret, foret ille Deorum
Ex numero, solioque altus radiante sederet.
Nomine non opus est, ubi soli convenit uni
Quod loqueris, factisque satis jam cognitus orbi est
Hannibal. Ante suos perdent errantia calles
Sidera, et Æthiopes nivibus gravis obruet æstas,
Riphæumque gelu Borea tepefacta liquenti
Solvet hiems, quam fœta viro produxerit illi
Terra parem; nec fallit amor, sed vera fatebor.
Parcite, cœlicolæ; vereor ne tristis alumno
Invidia et cæcus noceat favor. Aspice terras,
Juppiter, Italiæ: viden inter strata colonis
Arva suis, viden indigena variata cruore
Flumina, et ignotis multum distantia terris?
Busta ducum potuit latum effudisse per orbem
Hannibal ista meus; potuit disjungere montes
Et saxis arctare vagis: verum obvius illi
Nunc Deus est aliquis; quis enim mortalia contra

565. *Loquenti* in ed. Bas., *liquenti* in omnibus ms.

566. *Fœda... perduxerit* in ed. Bas., *fœta... produxerit* in omnibus ms.

Arma ferat ? Puer adverso venit agmine nobis.
En pudor, o Superi. Sed nec puer ille nec omnis
Terreat Ausoniæ tellus, non illa superbo
Quam tacitam hic video meditantem grandia vultu
Adversamque meis fatis ; hanc scilicet ipsam
Et formidatum mundo puerumque patremque
Una acie quondam collatis vicimus armis.
Nos nec adhuc tanto melior fortuna favore
Cœperat amplecti, nunc tot firmata triumphis.
Quid metuam, nisi forte Deos? Succurrite famæ
Atque arcete nefas. Moriar ni clauditur illo
Nescio quid puero, quod me jubet usque timere. »
Dixerat ; at contra vultu veneranda modesto
Altera procedit paulum, manibusque coronam
Abjicit ac sceptrum, pedibusque affusa Tonantis,
Sic ait : « O magni suprema potentia mundi,
Si tua Roma potest lacrymis perfundere sacros
Te patiente pedes, precibusque inflectere justis,
O Superumque hominumque sator, rerumque creator
Optime, parce tuis, fer opem et moderare labores.
Aspice placatus tandem et miserere, precamur.
Quanta per Hesperium rapidis urgentibus austris

577. *Feret* in ed. Bas., *ferat* in ms. A, E, F.

580. *Modo* in ed. Bas., *video* in omnibus ms.

586. *Si* in ed. Bas., *nisi* in ms. A, B, C, D, F.

587. *Nisi* in ed. Bas., *ni* in ms. A.

588. *Quid* in ed. Bas., *quod* in ms. A, B, C, D, F.

590. *Coram* in ed. Bas., *coronam* in omnibus ms.

594. *Precibus... jussis* in ed. Bas., *precibusque... justis* in omnibus ms.

597. Hic versus deest in ms. A, B, C, D.

598. *Hesperiam* in ed. Bas., *Hesperium* in omnibus ms.

Flamma latus, nimboque nocens undante procella
Sævierit, mundo notum est et notius astris.
Nec mihi quod misere insultans nunc illa virago
Objicit infitior, candentes ossibus agros
Italiæ terrisque ducum dispersa sepulcra :
Et quidquid miser armorum fert impetus orbi
Sustinui solioque pater tu passus ab alto es.
Crimina sic meruisse reor mea. Respice tandem
Mitius afflictos, et si mea crimina nondum
Sunt purgata satis, tua fulmine dextra corusco
Hoc caput invisum et Tarpeias verberet arces,
Hannibalem avertat, jamque avertisse videris,
Et grates actura tibi pro munere tanto
Advenio. Timui, fateor, furiasque dolosque
Infandi ducis et laqueos simulataque bella.
Ille etenim sacra quem genitrix cœlo tenus effert
Atque ipsis insana Deis tot laudibus æquat
Fraudibus insidiisque magis confidere in armis
Quam virtute solet. Possem sibi multa meorum
Funera natorum, dolor impedit, ultima certe
Sævitia est summumque nefas, quibus illa superbit
Sic tales cecidisse duces. Sed tempus aperte
Nunc virtutis adest, juvenem ni fata virentem
Quem puerum vocat ipsa odiis immitibus urgent.

601. *Misero* in ed. Bas., *misere* in omnibus ms.
606. *Reor* omissum in ed. Bas.
610. *Evertat* in ed. Bas., *avertat* in omnibus ms.
616. *Magnis considere* in ed. Bas., *magis confidere* in omnibus ms.
617. *Virtuti... sibi* in ed. Bas., *virtute... tibi* in ms. A.
618. *Heu heu quanta* in ed. Bas., *ultima* in omnibus ms.
621. *Nisi* in ed. Bas., *ni* in ms. A.

Quod tu, summe parens, prohibe, et permitte parenti
Id modo sollicite, cesset fraus, arma ferantur,
Justa acie liceat plano confligere campo.
Vel nati me fallit amor, vel dira videbis
Prælia, et infames æquantia vulnera Cannas.
Divinos novi ipsa animos humanaque subter
Omnia cernentes, non quod mihi fabula mundi
Persuadeat natum esse Deum, licet improba fando
Excitet invidiam, divino tentet honore
Prædones, licet ipsa suos celebrare Deisque
Adnumeret, mihi sufficiat decor ille virorum
Scipio magnanimus, similem cui nulla tulerunt
Tempora, nulla ferent. Non hæc me vera negabo
Credere, nempe animos divinam accendere mentem
Illius, ac nullum sine numine posse benigno
Egregium reor esse virum. Non astra morabor
Amplius, aut nato faveas aut partibus æquis
Sta medius, fraudemque veta ; si cesserit illa,
Vicimus haud dubie, sed enim Junonia jactat
Hospitia, et Superos hac sperat voce movere.
Fallitur, insanit. Stet semper nube sub ista
Vel simili, stabitque equidem mihi, pulchra Tonantis
Tarpeio stat colle domus, cui thura precesque
Deferimus, sed rite utinam pia, sacra docere

626. *Mira* in ed. Bas., *dira* in ms. A.
629. *Vulgi* pro *mundi* in ms. E.
631. *Excitat* in ed. Bas., *excitet* in omnibus ms.
639. *Patribus* in ed. Bas., *partibus* in ms. A, B, C, D, F.
643. *Stat* in ed. Bas., *stet* in omnibus ms.
644. *Stabit* in ed. Bas., *stabitque* in ms. A, B, C, D, E.
645. *Stet* in ed. Bas., *stat* in omnibus ms.
646. *Sacraque* in ed. Bas., *sacra* in omnibus ms.

Tu potes et facies, nisi primo in limine cœli
Fatorum vox intrantem exaudita fefellit.
Ergo age; supplicibus pateant pia pectora verbis,
Celse parens, hominum spes summa et sola bonorum.
Audieram imperium terræ pelagique supremum
Et circumfuso quidquid quocumque sub axe
Clauditur Oceano Latio de sanguine natis
Promitti, sed quis nisi tu tam grandia profert?
Nunc autem non regna peto : sit tuta merentum
Libertas, liceat sitientem sanguinis hostem
A jugulis arcere meis, si digna rogaris.
Si mihi non parcis, populis ignosce nepotum,
Quos nova relligio faciet tibi forsan amicos. »
   Finierat, stringensque pedes atque oscula rursus
Ingeminans lacrymis hærebat et ore madenti.
Subrisit vultu tacito stellantis Olympi
Rector, ad alterius tactus præsagia sæcli
Tandem verba parat ; tremuit conterritus æther,
Conticuere poli, siluit tellusque chaosque :
« Nulla unquam ingenio patuit mortalibus, inquit,
Quid pareret ventura dies ; sic nostra premuntur
Consilia, arcano sic jussa silentia cœlo.
Et tibi quæ partem memoras audisse futuri
Intra sidereum potuit contingere limen
Exterius sonuisse nequit, nisi forsitan ardens

647. *Primo* omissum in ed. Bas.
654. *Præstat* in ed. Bas., *profert* in ms. A; *tu* omissum in ed. Bas.
656. *Sanguine* in ed. Bas., *sanguinis* in omnibus ms.
662. *Stillantis* in ed. Bas., *stellantis* in ms. A, B, C, D, F.
669. *Patrem* id ed. Bas., *partem* in omnibus ms.

Spiritus huc aliquis flammis purgatus et undis
Venerit; hinc tenui quædam penetrantia rima
Erumpunt, multa quoniam pietate coactus
Vim patior; verum quo longius omnia volvam,
Pauca mihi e cunctis quæ jam sub sole geruntur
Pauca placent, quoniam terris incognita virtus
Huc refugit, totiens de vobis questa quod inter
Millia tanta hominum sibi vix contingat amicum
Invenisse aliquem. Me purpura vestra movebit
Forsitan aut aurum præfulgens. Cernite cœli
Hoc spatium ; geminis forsan contingar Eois,
Hinc oriente alio et circumradiantibus astris
Delector, meque ipse magis comitumque choreis
Corpora qui placeant oculis mortalia nostris
Aut fragiles artus aut forma fugacior umbris,
Omnia sunt æterna mihi, splendorque decorque,
Divitiæ stabiles, mansuraque gloria regni.
Ac ne cuncta sequar, virtus mihi clara placere
Sola potest, animique habitus, quam dicere sedem
Ipse meam nunquam erubui, sed rara per orbem
Hospitia invenio : nunc vestra addicite fata.
Est labor hinc illinc per sæcula multa paratus,
Mutuaque alternas tenuabunt funera gentes.
Quem fortuna premat, cui stet victoria parti
Non est nosse prius, nisi quod cui conscia mens est
Justitiæ ; nostrum licet hunc sperare favorem.

672. *Unda* in ed. Bas., *undis* in ms. A.

681. *An... cervice* in ed. Bas., *aut... cernite* in omnibus ms.

682. *Forsitan* in ed. Bas., *forsan* in omnibus ms.

694. *Tentabunt* in ed. Bas., *tenuabunt* in omnibus ms.

697. *Nostrumque licet sperare* in ed. Bas., *nostrum licet hunc* in omnibus ms.

Ast alium tenuisse par est; ab origine rerum
Præmia digna piis atque aspera multa malignis
Edixi; sed enim vobis nunc maxima cura est
Natorum; veniet tempus quando utraque tristi
Exsilio patiare tuum senescere longe
A patria, nec busta petes. Non gloria tanta
Non decus aut pietas aut fortia facta movebunt
Amborum; nimium mortalia corda volutat
Ambitio, spem, non sobolem, mihi credite, amatis.
Largior in verbis solito sum, maxima namque
Res agitur merito sermonis et indiga tanti.
Imperium mundique caput majore canendum
Voce aliud superest; dociles advertite mentes.
Est mihi propositum, quoniam caligantia mundo
Lumina sunt, propius vestris accedere terris
Et pondus nexusque hominum mortalia membra
Sponte subire mea vestrosque levare dolores.
Quantus amor mortemque etiam tolerare pudendam
Ingratæ duræque animi communia quanquam
Munera sint vobis, tamen hæc felicior illa est.
Faverit hoc equidem cui nunc victoria campo,
Hanc penes imperium simul et mea maxima fides
Semper erit; sic fixa etenim sententia sanxit.
Neve diu dilata nimis spes vestra putetur,
Cuncta prius cuncti mortales ista videbunt
Quam decies latum Saturnus cinxerit orbem
Limite retrogrado; placida sic virgine captus

698. *Alium timuisse* in ed. Bas., *aliam tenuisse* in ms. A, F.
709. *Cavendum* in ed. Bas., *canendum* in omnibus ms.
710. *Avertite* in ed. Bas., *advertite* in omnibus ms.
716. *Conviria* in ed. Bas., *communia* in omnibus ms.

Jam rapior, sacri sic mulcent ubera lactis. »
Talia narrantem cuncti gaudentibus alis
Cœlicolæ umbrabant atque agmina nuntia pacis;
Attonitæ auditis non uno tramite matres
Spe varia incertæ redeunt.
Jam littus Eoum
Sanguinolenta dies casus visura supremos
Lustrabat radiis; jam classica crebra sonabant
Et matutinum per castra frementia murmur.
Consurgunt hinc inde duces, nec tanta sub astris
Ulla fuit Romana dies, per sæcula cuncta
Nec fuit in campis ullis ductoribus æquis
Aut paribus certatum odiis, aut artibus, aut vi.
Nec metus in præsens tantum, sed millia multa
Annorum ante oculos aderant, quemcumque dedisset
Hac acie fortuna gradum, patriamque, domumque
Et stirpem et genus et seros sperare nepotes.
Scipio distinctam campis inducit apertis
Ordinibus miris aciem, dextrumque gubernat
Massinissæ latus, Numidis instructus, et illum
Hispanus sublimat equus, cristataque signat
Cassis, et adverso sinuatur purpura vento.
Lælius at lævum moderatur in agmine cornu;
Quem sequitur Latiis equitatus ductus ab oris.
Hunc Apulus sonipes rapidum propiorque volanti

734. *Acies* pro *dies* in ms. E.

736. *Certatim* in ed. Bas., *certatum* in ms. A, E. F.

735. *Non* pro *nec* in ms. B, C, D.

738. *Armorum* in ed. Bas., *annorum* primitus scriptum in ms. A, dein emend. in *armorum*.

742. *Dextram* in ed. Bas., *dextrum* in omnibus ms.

Fert circum, rigidoque effulgent pectora ferro.
In medio Romana fremit prædura juventus.
Eminet his alte imperitans legionibus ingens
Scipio : jamque auro, jam ferro clarus et ostro,
Clarior est animis et spe clarissimus ampla,
Obscuratque alios. Surgentis lumina Phœbi
Ferre velut comites nequeunt, hinc Lucifer almus
Inter hebes radios, illinc Cyllenius ore
Pallidus ambiguo : nam cætera sidera circum
Non expectato fugerunt omnia sole.
Excitat ipse altos animos atque omnia firmat
Per medias volitans acies, nitidisque tremendum
Fulmen inest oculis, quod verberat ora tuentum.
Signiferis instare suis, equitumque phalanges
Hortari, trepidos verbis solidare, paventes
Erigere ac dubios ; hos obtestatur, et illos
Orat, et in medium pulcherrima facta recenset
Vel sua, vel generis, nomenque inculcat avorum.
Hos laudat, blandis castigat vocibus illos,
Objurgatque moras, et amico verbere inertes
Instigat ; docet ille decus, docet ultima belli
Præmia, quam prope sint discriminis atque pudoris
Admonet ; his stimulis animos impellit et urget.
Omnibus ille locis festinat adesse, nec ullum
Perdere supremi momentum temporis ardet.
Postquam cuncta satis circum provisa suisque
Præsidiis firmata videt, dux maximus acri
Cornipede excelsus niveo : « Si Juppiter, inquit,

754. *Observat* pro *obscurat* in ms. B, C, D.
761. *Verberet* in ed. Bas., *verberat* in omnibus ms.
764. *At* in ed. Bas., *et* in ms. A, F.

Hunc animum qui nostra movet præcordia cunctis
Nunc nobis notum esse velit, dubitasse negabo
Quis finis, seu quæ nostros fortuna paratus
Exciperet ; nullis oculis sol clarior unquam
Apparuit mihi quam victoria cernitur ingens.
Vicimus, agnosco trepidantis turbida vulgi
Murmura et ambiguos motus aciesque labantes.
Vicimus, hinc animos cerno, statque horrida cædes
Ante oculos taboque tumens et sanguine torrens,
Et cumuli ingentes patria tellure jacentum.
Ipsum ego jam video jactatis turpiter armis
Excessisse ducem, video latebrasque petentem,
Atque utinam hesterno patuissent cominus aures
Cunctorum alloquio ! Licuisset noscere aperte
Degenerem fractumque animum. Non iste profecto est
Hannibal ille prior, nisi nomen territat ipsum.
Imo ille est equidem, sed enim dux callidus arma
Nota tremit sentitque aliis tractanda lacertis,
Consilioque novi ducis imperioque moveri.
Non sibi Cannarum consul temerarius ibit
Obvius hoc campo, nec quem pugnare vetabant

778. Hæc in margine ms. A legitur notula : Addidi *negabo* propter versum incompletum. Dein hoc verbum expunctum et supra inscriptum manu diversa *pudebo*. *Pudebit* in ed. Bas.

782. Desunt versus 782-783 in ms. E.

784. *Hic... stat* in ed. Bas., *hinc... statque* in ms. B, C, D, E, F. Hic versus abest in ms. A.

786. *Patris* in ed. Bas., *patria* in omnibus ms.

791. *Est* omissum in ms. B, C, D.

792. *Territet* in ed. Bas., *territat* in omnibus ms.

794. *Nostra* pro *nota* in ms. E.

795. *Colloquio* pro *consilio* in ms. B, C, D.

797. *Vetabat* in ed. Bas., *vetabant* in ms. A, B, C, D, F.

Omina clara Deum manifestaque signa futuri
Si mens sana foret, neque nunc Sempronius alter
Præsidet his castris ; mecum non pulvis et æstus
Solque oculis infestus eum ventusque juvabunt.
Non nebula insidias Cannisque palustribus idem
Obstruet, aut aciem victam torpore nivali
Prosternet. Calido perfusus corpus olivo
Hic mecum gladio pectus tentabit acuto
Ense latus rigido validamque incumbet in hastam ;
Hoc metuit, pacem quotiens petiere pavore
Et quotiens rupere dolis, si temnimus illos.
Hos odisse decet ; vos nunc ad talia bella
Felices igitur dextras atque arma movete.
Primus in invisos ego jam nunc inferor hostes ;
Inde fuga et terror, sic Di promittitis omnes,
Sic mens saga boni, strictique avidissima ferri
Dextera, et indomiti generosus pectoris ardor.
At vobis tanto calcata Hispania cursu,
Et vestrum juvenile decus, tot regia bella,
Ruraque perpetuis ardentia Punica flammis
Occurrant ; ætas actus jam plena viriles
Incipit a nobis verosque optare triumphos.
Jam mihi bellorum stimulus radixque malorum
Hannibal, et tanti debetur gloria cœpti.

798. *Omnia* in ed. Bas. et in ms. C, E, F, *omina* in ms. B, D ; lectio ambigua in ms. A.

804. *Obruet et calido perfundet* in ed. Bas., *prosternet* in omnibus ms.; *perfusus* in ms. A, B, C, D.

811. *Inseror* in ed. Bas., *inferor* in ms. A, B, C, D, F.

815. *Nobis* pro *vobis* in ms. E.

816. *Nostrum* in ed. Bas., *vestrum* in ms. A.

Quæcumque ingressis pelagus Di signa dederunt
Quando Egatis petiere patres, ac plura faventes
Ostendunt, equidem tempus mihi perdere semper
Displicuit, tum præcipue cum magna geruntur.
Terror abest, certa est victoria, pergite mecum.
Nil moror et reditus felix qui visere gestit
Et patriam et natos et amicæ conjugis ora.
Hac iter est Romam, victori talia certo
Non pugnaturo similis. » Postquam ille profatus,
Subticet ; hortanti læto simul agmina vultu,
Unanimesque alacri respondent voce catervæ :
Haud aliter quam si Capitolia celsa tenentem
Curribus in niveis solito clamore sequantur.
Hannibal extremi fatalem temporis horam
Præcipitare videns, confestim elephante relicto,
Prærapidum conscendit equum, vultuque minaci
Terribilis, qualis pastor Polyphemus ab antro
Turbidus Æolio, vel qualis ab æthere tristis
Nuntius imperiis solet apparere cometa.
Instruit ingentes acies cunctosque elephantes,
Ut grege monstrifero turbatum territet hostem,
Prima fronte locat, turresque in terga trementes
Cernuntur totidem ; colles juga summa movere
Dixeris ac totidem nutantes rupibus arces.
Hunc clypeum totis prætendit viribus hostis ;
Mox Ligures Gallosque acie consistere prima

822. *Ingressus* in ed. Bas., *ingressis* in ms. A, E, F.
823. Hic versus manu diversa adjunctus est in margine.
825. *Regna* in ed. Bas., *magna* in omnibus ms.
840. *Imperiis* in ed. Bas., *imperii* in omnibus ms.
842. *Monstrifico* in ed. Bas., *monstrifero* in ms. A, B, C, D.

Imperat, auxiliis cuneos Balearibus implens
Ac Mauris. Acie Pœnos locat inde secunda
Atque Afros. Brutio completur tertia tantum
Milite qui mœstus magnaque ex parte coactus
Castra sequebatur. Latis tum cornibus agros
Occupat, immenso circumdans agmina gyro.
Ad dextram Pœnos Italis concurrere jussos
Ordinat; at lævam Numidi tenuere rebelles
Optantesque armis inviso occurrere regi.
Hæc ubi disposuit, quoniam sibi castra coacta
Gentibus ex variis fuerant et dissona linguis,
Nunc interpretibus, proprio nunc ore cohortes
Accendit stimulatque, suo non segnior hoste.
Omne simul ducis egregii seu militis idem
Implet opus; primas acies ac signa ferentes
Instruit, hinc alas cursuque novissima lustrat,
Itque vagus, blandis permiscens aspera verbis :
« Si fortuna mihi nota est mea, vicimus, inquit,
Nec vicisse sat est, tumidum delevimus hostem
Romanumque genus. Maneant modo pristina vobis
Pectora Cannarum aut Trebiæ memorantia tempus.
Nullus ab adverso venit obvius agmine quem non
Mille locis Italo pridem saturata cruore
Fuderit hæc acies, cui non fratremve patremve
Aut natum abstulerit. Dux ipse ferocior annis

848. *Illa* in ed. Bas. pro *illam* quod legitur in omnibus ms., sed jam corr. in ms. A pro *cuneos*.

851. *Que* additum in ms. A.

852. *Cum* in ed. Bas., *tum* in omnibus ms.

860. *Non* additum in ms. A.

863. *Alias* pro *alas* in ms. B, C, D.

Et pater Ausonii nunc gloria nominis ingens
Hos timuit gladios, laudataque signa cruore
Infecit, nostros fugiens rediturus in enses.
Ni forsan procul a patria melioribus iste
Militat auspiciis, aut nos pejoribus urbis
Ante fores patriæ. Non sic Carthaginis almæ
Immemores rear esse Deos, vel fortia Romæ
Mœnia non ausi ferro defendere nostris
Mœnibus insultent. Furor huc attraxerit illos,
Hæc fortuna potens populo spectacula Pœno
Miserit, ut quondam digitis avulsa cruentis
Tot spolia, ut modios curvo complevimus auro,
Contenti patriæ rerum transmittere famam
Tantarum. Sic formoso nunc vincula collo
Læta ducis Latii victrix Carthago videbit,
Et circumductos pecudum de more per urbem
Romanos errare greges Leliumque loquacem
Et varium regem atque inopem, qui nostra reliquit
Arma fugax, hujusque hodie per numina testor,
Vos, Mauri Numidæque, jugum vitate superbum ;
Massinissa suos repetit per verbera servos ;
Vos, Galli, certate odiis hostemque vetustum
Nunc gladiis urgete novis : hic campus in orbe
Collectas alio longævas excipit iras.
At vos, o Ligures, quos me et mea fata secutos

873. *Tunc* in ed. Bas., *nunc* in ms. A.

879. *Ut* in ed. Bas., *vel* in ms. A.

883. Ea verba : *ut quondam digitis avulsa cruentis tot spolia*, desunt in ms. A.

888. *Sic* in ed. Bas., *et* in omnibus ms.

893. *Reperit* in ed. Bas., *repetet* in ms. A, *repetit* in aliis.

896. *Expiet* in ed. Bas. ex ms. A corr. pro *excipit*.

Per mare, per terras, nulli cessisse labori
Hic video, pugnate, precor ; si digna manebunt
Præmia victores, non vos, mihi credite, vallis
Hispida, nec regio abruptis impervia saxis,
Sed campi pingues et ditia rura tenebunt
Italiæ, vesterque pavor stimulusque silebit
Roma ferox. Vos cara mihi dilectaque multum
Agmina, vosque mei cives impulsibus ullis
Non opus aut monitis ; patriam spectate trementem
Hostilesque faces atque impia pila paventem,
Et notos muros ubi prima infantia vobis
Exacta est, ubi tot meriti duxistis honores,
Tot lætos festosque dies, ubi busta cinisque
Majorum et memori stant scriptæ in marmore laudes.
Omnis in armatis patriæ fiducia dextris
Et vestra virtute sita est : succurrite fessæ ;
Uxores vobis, dulcesque occurrere natos
Deprecor, et trepidas matres sacramque parentum
Canitiem, et patrii curam superesse sepulcri. »
Nondum finierat, magnusque in verba ferebat
Impetus ardentem, subito cum classica et omnes
Romanæ cecinere tubæ, clamorque tremendus
Ortus ab adverso cœlum complevit et auras,
Ac strepitu horrifico volucres hæsere volantes :
Quo cunctæ concussæ acies trepidique elephantes
In sua præcipiti redierunt agmina cursu,

902. *Manebunt* in ed. Bas., *tenebunt* in omnibus ms.
906. *Spectare* in ed. Bas., *spectate* in ms. A, B, C, D, F.
913. *Nostra* in ed. Bas., *vestra* in ms. A, B, C, D, E.
914. *Nobis* in ed. Bas., *vobis* in ms. A, B, C, D, E.
919. *Clangor* pro *clamor* in ms. B, C, D.
921. *Horrisono* in ed. Bas., *horrifico* in ms. A.

Turbaruntque loco, compulsaque cornua retro
Cesserunt. O cæca hominum mens, inscia rerum,
Consiliisque illusa tuis ! Quos agmine primo
Præsidium cauti ducis anxia cura locarat
Hi stragem pepercre suis pronamque ruinam.
Hic fragor Hannibalem medio sermone loquentem
Avertit, veluti subitum si forte canenti
Obstrepat, et scisso descendat Juppiter axe.
Ille silet, tremuloque modos sub gutture frangi
Attollitque oculos et cœlum suspicit atrum.
Verum tam variis totiens dux casibus olim
Jactatus, totiens variis exercitus armis
Perstat, et adversos speculatur turbidus hostes,
Increpitansque metus, vires, animosque fluentes
Colligit, excurritque fremens seque obvius offert.
Sicut aper rabidis postquam latratibus actus
Vulnificos instare canes atque arma sequentum,
Advertit jam terga rigens, jam subrigit aures,
Hinc præceps in tela ruit. Sic fervidus ibat
Hannibal, egregiique animam patris ore vocabat.
Stabat ab adverso juvenis tunc impiger acri
Massinissa animo, qui mox fluitantia cernens
Cornua Pœnorum, trepidos irrumpit in hostes,
Et quocumque viam facit ingens bellua, raptim
Insequitur, similique fretus duce Lælius inter
Irruit armorum cumulos, tempusque locumque

927. *Tanti* in ed. Bas., *cauti* in omnibus ms.
933. *Altum* in ed. Bas., *atrum* in omnibus ms.
935. *Dubiis* in ed. Bas. ex ms. A corr. pro *variis*.
936. *Præstat* in ed. Bas., *perstat* in ms. A, B, C, D.
939. *Rapidis* in ed. Bas., *rabidis* in ms. A.
941. *Rigent* in ed. Bas., *rigens* in ms. A, B, C, D.

Arripit, obstantes cædit, fugientibus instat.
Scipio magnanimus, violenti more leonis
Qui catulis festinet opem silvasque ferasque
Obruat, in medios stricto penetraverat ense.
Illum tota acies, illum miratur ab alto
Juppiter, et nostro sibi non foret æmulus orbe.
Sol stetit ambiguus ; rutilo sic totus in auro
Fulgebat, sic purpureo radiabat amictu,
Sic rigidis nitidus juvenis splendebat in armis.
Postquam est ad veros perventum cominus hostes,
Romani Pœnique manus miscere cruentas
Cœperunt. Ingens et inexorabilis urget
Ira duces populosque duos, nec Martius usquam
Impetus asperior, nec acerbior ulla per orbem
Pugna fuit ; nec enim pretio conducta gerebat
Bella cohors; aderant proprio qui sanguine vellent
Quas ipsi ediderant odiorum exstinguere flammas.
Unus amor cunctisque adeo legionibus una
Mens erat ulcisci justos vel morte dolores.
Punica perfidia et Romana superbia passim
Vocibus alternis vulnus jactantur ad omne,
Jurgia et infames questus, et tempore eodem
Hic sonus, hic jugulis extorta silentia cæsis.
Annua nunc Pœnis et avara tributa subactis
Nunc fraus et capto strages indigna Sagunto,
Et quidquid rabies odio flammata vetusto
Armatis dictare solet coit omnis in unum
Offensæ cumulus longique injuria belli.
Pectora pectoribus tunduntur, et ensibus enses,

978. Desunt in ms. E ea verba : *tunduntur et ensibus enses, Vulnera vulneribus.*

Vulnera vulneribus, mortes quoque mortibus atræ
Miscentur ; juvat insertis descendere ad umbras
Visceribus, Manesque novos turbare tumultu,
Pugnantesque animas Herebo transferre silenti.
Heu furor, et quanto satius vixisse quietus
Finibus in patriis populus potuisset uterque !
Non sinit ambitio cæcique superbia cordis
Et sitis æterna quæ spe succendit habendi
Mortales, uritque animos et trudit in enses.
Confligunt infensæ acies, nec publica tantum
Has odia exagitant ; credit sua vulnera quisque
Et patris fratrisque necem, dum perculit hostem,
Ulcisci ; usque adeo mentes offensa vetustas
Asperat, atque odio levius certare recenti.
Impellunt sua castra duces, et vocibus altis
Accendunt animos, et honesta pericula monstrant
Ac subeunt. Species visa est pulcherrima mortis
Pro patria pepigisse animam ; vis ampla furorum
Armorumque dabat strepitus, gemitusque cadentum
Confusos horrore sonos. Jam sanguinis altus
It fluvius, camposque rigat fumantibus undis ;
Jamque furens operit volvitque cadavera torrens ;
Mons quoque corporibus prostratis surgit equorum
Atque virum rapidosque jugis jam separat hostes.
Non sic attonitos Ægeo littore nautas
Expavisse rear, quibus insula nata repente
Est prope Therasiam ; quod monstrum doctus aruspex
Romano dedit imperio Macedumque ruinæ :
Navita sed transtro rudis ac stupefactus adhæsit.

986. *Succedit* in ed. Bas., *succendit* in omnibus ms.
1007. *Rupis* in ed. Bas., *rudis* in omnibus ms.

Cœperat interea pugna tremefactus iniqua
Auxiliaris eques Pœnorum excedere campo.
Insequitur victor profugos ; jam sparsa sequendo
Ipsa viam cumulos inter reperire laborat
Cæsorum Romana acies ; pars scandere in altum
Et dubio titubare gradu, pars lubrica circum
Arva tenens, sparsis aditum tentare maniplis ;
Signiferi fluitare etiam, armorumque magistri.
Et poterat vincendo vagus felicia miles
Bella repentinis prævertere cladibus, atque
Illustrem fœdare diem, ni providus alti
Scipio consilii revocantia signa dedisset
Cognita. Nam postquam jusso tubicine campis
Vox sonuit, tenuere gradum, signumque secuti
In primos rediere globos : hinc agmina rursus
Turbine concurrunt alio, sed viribus isdem.
Æthere dispersos veluti cum turbidus Auster
Arctavit nimbos, siluitque repressa parumper,
Dum tonat hinc pluviis et grandine mixta resurgit
Tempestas inimica satis. Excesserat ardens
Scipio jam colles immensa strage coactos,
Collatisque iterum signis et viribus ambæ
Miscebant acies æquato prælia campo.
Sollicitum spectasse Deum tot funera gentis
Indomitæ, tantosque truci sub Marte labores
Crediderim, seu quis validis foret exitus armis.
Hoc equidem mundi campis commissa cruentis

1014. *Tenent* in ed. Bas., *tenens* in omnibus ms.
1024. *Æthera* in ed. Bas., *æthere* in omnibus ms.
1029. *Collaris* in ed. Bas., *collatis* in omnibus ms.
1032. *Morte* in ed. Bas., *Marte* in omnibus ms.

Nutabat fortuna die, quis jura supremi
Imperii summumque gradum, quis sceptra teneret.
Favisset si forte etenim sors ultima Pœno,
Quis dubitet quin immensum dominata per orbem
Impia Carthago rerum tenuisset habenas,
Romanumque nihil foret hoc in tempore nomen?
Itala barbaricis tellus lacerata colonis
Mutasset genus egregium, majorque fuisset
Africa; si potuit nomen sibi Græcia inermis
Imposuisse suum, quanto magis Africa victrix!
Sed miserata pios divina potentia nobis
Succurrit, talemque virum pejoribus annis
Italiæ dedit afflictæ, qui fortia bella
Fortior exciperet, qui non præsentia tantum
Sed ventura etiam discrimina pelleret unus;
Temporibus cui tuta nimis innixa maneret
Et cui libertas servanda sequentibus annis.
Jam media sol almus equos regione trahebat
Ætherea, et tantas spectabat territus iras;
Impiger et nullo defessus membra labore
Non æstu, non vulneribus, non nube calentis
Pulveris, extremas manibus tentare procellas
Scipio tendebat, cuneus quo densior illum
Et ducis adversi facies optata vocabat.
Ac velut Ætnæi descendens vertice vastat
Flamma cavernosi convexa trementia montis,
Et scopulos ruit obstantes arbustaque frangit
Obvia, sulphureæ reboant simul undique valles;

1040. *Hæc in tempora* in ed. Bas., *hoc in tempore* in ms. A.
1050. *Suis* in ed. Bas., *nimis* in ms. A.
1059. Hic versus post 1060 legitur in ed. Bas.

Sic ferus et simili prosternit turbine cuncta
Scipio sæpe monens : « Miles Romane, precor te,
Aut vince aut morere, et mecum nunc ultima tenta.
Hæc via vel Romam vel recto tramite ducit
Ad Superos. » Hæc vociferans intrabat in agmen
Hannibalis. Contra ille gravi cum mole ruentem
Excipit impavidus : confligunt fulmina Martis
Hinc Scipio, hinc Hannibal, cernensque ex æthere Mavors
Miratur tales terris superesse magistros
Militiæ, tales operum ferrique magistros.
Hic precor ut mendax desistat Græcia tandem
Nominibus certare ducum, pudeatque referre
Imbelles Asiæ populos Gangemque subactum ;
Parthorum sileant reges et Persidis arvis
Exiguo spectata phalanx, nec conserat ipsa
Troja manum, Priamique domus cantata poetis
Graiorum et nostris, non regum quisquis odoro
Crine fluens atque Assyrio crispatus amictu.
His campis non nudæ acies, non fluxa per armos
Purpura, non levibus tantum confisa sagittis
Turba fugax, verum hinc armis innata virenti
Robore subsistens Italo Romana juventus
Arma tulit contra assiduis exercita bellis
Agmina Pœnorum, quibus est Hispania testis
Virtutis Latiumque magis, quæ mille per arva
Romanos hominum victores omniaque ausos

1066. *Certo* pro *recto* in ms. E.
1068. *Hannibal* in ed. Bas., *Hannibalis* in ms. A, B, C, D, F.
1070. *Hic... hic* in ed. Bas., *hinc... hinc* in omnibus ms.
1076. *Perfidis* in ed. Bas., *Persidis* in ms. A (corr.), B, C, D, E.
1079. *Adoro* in ed. Bas., *odoro* in omnibus ms.

Jam pessum ferro dederant et fortibus armis.
Has inter gentes alio certamine longe
Concursum est aliisque animis : jam vera fatenti
Viribus hæc acies præit, hæc levitate, sed unum est
Parque odium ambabus. Vix tandem fessa parumper
Cedebat Pœnorum acies. Tum fervidus ira
Hannibal exclamat : « Non hæc tibi signa retrorsum,
Furcifer, ut redeas dederam, quin pergis et illa
Hostibus in mediis potius discerpta relinque.
Heu mihi, quo ruitis? Non est via recta. Venite,
Hac hostem reperire licet. Carthaginis estis
Sic memores? Hac forte domum remeare putatis?
Erratis, miseri cives, hæc carceris una
Exsiliique via est. » Hæc dicens ibat in hostes
Solus et intrepidus. Cunctas sic ille pudore
Et victas pietate ducis firmasse cohortes
Visus erat, bellumque ingens renovataque cædes
Cœperat. Urgebat Scipio primusque premebat
Obstantes cuneos et funera crebra serebat :
« Perfidiam numquid tam longa inferre videbo
Prælia virtuti ? non sic pietatis avitæ
Oblitos rear esse Deos. Concurrite fortes
Pectoribus manibusque viri, victoria præsto est. »
Talia jactabat stricto mucrone tremendus ;
Jamque referre pedem paulatim exterritus hostis
Mox magis atque magis, nec jam reverentia tanti
Ulla ducis retinere diu potuisset in armis.
Ecce autem pariter redeuntes hoste fugato

1096. *Referas* in ed. Bas., *redeas* in ms. A.
1105. In ms. A *visus*, at pro littera *v* expuncta legitur *n*.
1108. *Longam* in ed. Bas., *longa* in omnibus ms.

Rex Lelius retro fessos, et cominus hostes
Improvisi tergo invadunt. Ilicet ergo
Cœpta prius sensim lapsis fuga pergit habenis,
Nec patriæ pietas, proprii nec cura pudoris,
Nec decus Hannibalis quidquam valuere precesque.
Ille videns fractas acies et terga suorum
Versa metu, rapidum trepida formidine tandem
Volvit equum, campoque fugit lacrymosus aperto,
Accusansque omnes hominesve Deosve, propinquum
Pervenit Adrumetum. Illic mœnibus urbis amicæ
Substitit; hinc iterum Pœno revocante senatu
Digreditur. Postquam attonitæ sub mœnia ventum
Est patriæ, non ille forum, non publica templa,
Sed furtim petiisse larem contentus, et ima
Sede diu mœstus, latebris sese abdidit atris.

1117. Ita legitur imperfectus hic versus in ed. Bas. : *Rex Lelius retro fessos....* *Et cominus hostes* additum in ms. A, dein in ms. C. Contra in ms. B, D, hæc alia addita sunt : *Et ab urbe retractos.*

1119. *Laxis* in ed. Bas. ex ms. A corr. pro *lapsis.*

1131. *Sæpe* in ed. Bas., *sede* in omnibus ms.

LIBER OCTAVUS.

ARGUMENTUM (1).

Pronus ad Oceanum sol venerat ; inde receptis
Hostilibus castris et rapto protinus omni
Quod dederat multos et pax et præda per annos,
Militibus fit jussa quies. Tum cespite mensa
Composita, traxere diu colloquia longa
In noctem, victusque diu laudatur eis dux.
Intempestivus venit ultor Vermina patris.
Exorant Pœni pacem, quos Scipio adusta
Classe fatigatos ad Punica littora liquit.

Pronus ad Oceanum cupiens narrare profundis
Antipodum populis nostro quæ viderat orbe
Sol rapidos stimulabat equos, nondumque solutus
Scipio curarum laqueis, suprema volutans

(1). E ms. A excerptum. Hoc aliud in ed. Venet. legitur :
Jamque ducis jussu rapitur Carthaginis aurum,
Fessaque victores prosternunt corpora terræ
Gramineæ. Fit sermo ducum, Leliusque jubetur
Ire iter in patriam ut portet nova nuntius urbi.
Hannibal exsilium clam proripit æquore vasto ;
Pergit ad Antiochum. Syphacis filius inde
Vincitur imprudens. Stimulis agitatus anhelis
Claudius in Libyam tendens prohibetur ab alto.
Hasdrubal et veniam pacemque jubente senatu
Impetrat : at victrix protendit lintea classis.

4. *Curarunt* in ed. Bas., *curarum* in omnibus ms.

Excidia infandæ gentis tempusque locumque
Atque aditus, formamque rei, et discrimina secum
Cuncta simul tacitus vigili sub mente movebat.
At quia solis iter devexum atque hora monere
Grata videbatur fessis daret otia castris,
Instituit revocare acies, meritamque quietem
Tradere militibus nocturni tempore somni :
Et tamen hostili quam primum irrumpere vallo
Visum est. Huc alacres igitur præit ipse cohortes
Ingrediturque aditum nullo custode locorum.
Illic præda ingens.....
Præcipitem meditante fugam, et quid vita valeret
Non quid opes, passimque jacens pretiosa supellex
Inventa est. Rapitur cupide Carthaginis aurum
Per maria et terras quæsitum sanguine multo.
Barbaricæ Libyco quod victa Hispania bello
Misit avaritiæ, Sardis quod fessa cavernis,
Quod Siculis totiens extorserat impia templis,
Quod medio percussa die plaga torrida mundi
Et niger Æthiopum populus regnumque perustum,
Quod Mauri Numidumque olim per sæcula longa
Aut reges misere alii, quodque Itala tellus
Tot dederat damnis, id totum sanguine mixtum
Africa nunc revomit. Quid tot valuere rapinæ?
Raptor raptorem spoliat. Nunc ite per ampla
Æquora, nunc validas prosternite turribus arces,
Nunc aratrum antiquis insultet mœnibus, omnes

23. *Quod medio percussa die* in ed. Bas., *quod percussa die calido* in ms. A, ubi tamen hæc legitur in margine postilla : Posui *calido* propter versum. Hæc lectio *quod medio percussa die* deinde suprascripta est.

Unus habet prædas hostis, mundique superbit
Tot spoliis vestrisque simul. Tandem agmine fesso,
Scipio magnanimus referens victricia retro
Signa sub occasum solis sua castra revisit;
Captivos servare jubet, quæve ampla relatu
Ac speciosa forent ; nam cætera præda viritim
Sparsa erat atque animos mulcebat militis acres.
Serus Atlanteo radiabat vertice pulcher
Hesperus, et nitido rarissima sidera cœlo.
Aggere gramineo consedit læta juventus :
Celsior at cunctis Scipio rexque additus illi
Herbosum tenuere torum ; tum corpora curant
Fessa labore gravi belloque exhausta diurno.
Ut dapibus compressa fames, primusve quievit
Impetus edendi, placido facundior ore
Lælius ingreditur : « Postquam mihi fata dedere
Hunc tantum vidisse diem, contentus abibo
Quo jam cumque trahent, nec me natum esse pigebit
Dum tecum vixisse ferar, fortissime rector
Hesperiæ, cui nostra salus bene creditur uni.
Hoc fateor solo mentem spes ultima lusit.
Jam rediens bello magna tam parte peracto,
Cum Massinissam cædentem terga viderem,
Teque per adversos tota virtute tonantem,
Actum de Hannibale est, tacito cum murmure dixi ;
Nunc quibus ille viis aut quonam eruperit astu

46. *Placido* pro *placito* in ms. E, F.

53. *Nam* in ed. Bas., *jam* in ms. A.

55. *Adverso* in ed. Bas., *adversos* in ms. A, E, F. ; *tanta* (corr.) pro *tota* in ms. A.

56. *Tum* in ed. Bas., *cum* in omnibus ms.

Obstupeo mirorque fugam, sed notior illis
Est regio, idque hodie multis fortasse salutis
Causa fuit. » Medio abrumpens sermone loquentem
Rex ait : « Iste quidem merito clarissimus omni
Posteritate dies per sæcula longa feretur,
Nominis Ausonii fuerit dum fama superstes.
Sed, mihi crede, Leli, novi moresque animosque.
Hannibal anne dolis victus succumbat an armis
Serius incertum est : unum mihi lumen, in illo
Centum oculis par est Argum quem sæpe vocare
Bellorum soleo quia non est fallere cuiquam
Ingenium mentemque viri. Tamen omnia vitæ
Consilia atque omnem ancipitis discriminis artem
Verterat una dies. Jamque hunc prendisse videbar
Et comitem inviso Romam misisse Syphaci.
Sed dum cuncta oculis lustro vigilantibus, ille
Advolat et noto decurrit tramite tutus :
Nec dubium ingentes quin montes stragis et altum
Sanguinis infandi pelagus vel mole vel undis
Crevissent, nisi dilapsos per opaca viarum
Vicinæ sociis cepissent mœnibus arces. »
Excipit hunc Scipio : « Vitam quæcumque per omnem
Aut vidi aut legi, fateor, mihi parva videntur

62. *Longe* in ed. Bas., *longa* in omnibus ms.

64. *Animum* in ed. Bas., *animos* in ms. A.

65. *In* in ed. Bas., *an* in ms. A, B, C, D, E.

66. *Servis* in ed. Bas., *serius* in omnibus ms.

75. *Quoniam montes stragis altum* in ed. Bas., *quin montes stragis et altum* in omnibus ms.

77. *Crevisset* in ed. Bas., *crevissent* in ms. A, B, C, D, F.

79. *Excidit* in ed. Bas., *excipit* in ms. A, B, E, F.

Fabula, dum memini Hannibalis. Vidistis, amici,
Quantus erat, quantaque acies firmaverat arte.
Ipse mihi adversus veniebat in agmine primo,
Objiciens Pœnos Italis Numidasque rebelles,
Massinissa, tibi memor hos odioque metuque
In regem pugnare suum ; Latiamque cohortem
Ecce ubi constituit, quoniam venisse coactam
Noverat, in frontem stetit Indica bellua pugnæ
Getulique greges ; horum terrore putavit
Romanam turbare aciem, quorum impetus illi
Profuit innumeris bellis ; sed amicior omnem
Hunc nobis fortuna metum detraxit, eramque
Ipse ego sollicitus, quibus hoc eludere monstrum
Artibus aut tolerare feras quo robore possem ;
Atque ideo primam rara legione catervam
Implevi facilis, pesti qua transitus esset,
Ut cursu diffusa suo contentior iret
Innocua feritate ruens. Sed, Juppiter alme,
Quam forti stetit ille animo, dum fracta videret
Cornua, quam nihil extimuit, quotiensque labantem
Restituit virtute aciem, interdumque coegit
Spem titubare meam. Solitum jactare profecto
Mentio clarorum fuerit si forte virorum,
Audivi ipse omnis bello quod tertius ævi

81. *Hannibali* in ed. Bas., *Hannibalis* in omnibus ms.

92. *Mecum* in ed. Bas., *metum* in ms. A, B, C, D, E.

95. *Regione* in ed. Bas., *legione* in omnibus ms.

96. *Facili .. quæ* in ed. Bas., *facilis* in omnibus ms., *qua* in ms. A, B, C, D, F.

101. *Acie* in ed. Bas., *aciem* in ms. A, B, C, D, E. Desunt in ms. F versus 101-134.

104. *Territus* in ed. Bas., *tertius* in ms. A, B, C, D, E.

Orbe sit in toto, peragitque hæc. Ordine primum
Ponit Alexandrum ; Pyrrhum locat inde secundum,
Et sequitur mox ille duos, sed vera fateri
Non livor vetet aut odium. Mihi maximus omni
Hannibal ex numero est, Darium nisi forte Porumque
Est vicisse magis quam quos numerare labor est
Tot nostros fudisse duces, nisi præstet inermem
Barbariem superasse manu quam cæde cruenta
Romanas stravisse acies : distantia longe
Acta ducum memoro. Quid mores moribus æquem ?
Hinc regem nudare piget ; stet tegmine famæ
Clarus apud populos, at dignis laudibus acrem
Hinc hostem celebrare vacat. Quis bella subire
Promptior, aut medio quis cautior esse periclo,
Quisve cibi aut somni, quis vini parcior illo est ?
Hoc admirari soleo quod sæpe relatum
Est mihi funerei post prima exordia belli
Sollicitum assidue et facinus sub mente profunda
Volventem egregium nunquam cœnasse sedentem.
Jam quid ego armorum curas artemque supremam

105. *Hæc* in ed. Bas., *hoc* in ms. A, B, C, D, E.

106. *Ille* in ed. Bas., *ipse* in ms. A., *inde* in ms. B, C, D, E.

108. *Vetat* in ed. Bas., *vetet* in ms. A, B, C, D, E.

110. *Laborem* in ed. Bas., *labor est* in ms. A.

111. *Fuisse... prœstat* in ed. Bas., *fudisse* in ms. A, B, C, D, E, *prœstet* in ms. A.

114. *Morem* in ed. Bas., *mores* in ms. A, B, C, D, E.

116. *Ac* in ed. Bas., *at* (corr.) pro *et* in ms. A, et inde in ms. B, C, D, E.

117. *Subibat* (corr.) pro *subire* in ms. A.

121. *Longœvi* in ed. Bas., *funerei* in ms. A, B, C, D, E.

124. *Arcem* in ed. Bas., *artem* in ms. A, B, C, D, E.

Militiæ, terramve duci clypeumve cubile,
Neglectæque decus vestis studiumque frementum
Cornipedum memorare velim ? Patientia quanta est
Frigoris atque æstus cursusque sitisque famisque,
Quanta ducum miles, quanta est dux militis idem
Spes animis, quod primus eat ruiturus in hostem,
Ultimus excedat campis. Hæc omnia pridem
Novimus experti ; si quid modo pectore in illo
Aut veri aut sancti melior natura locasset,
Optarem nostro genitum natumque sub orbe.
Quis mihi ductorem laudet quem cæca gubernet
Ebrietas fugienda viro cuicumque, sed altis
Principibus funesta lues? Quis sparsa cruore
Convivia et plenis elata cadavera mensis,
Perque æstum ancipites algenti in flumine saltus,
Barbaricus cui luxus iners, et Persica sortis
Blandimenta novæ placeant, ac purpura mollis?
Cætera prætereo, sed enim non moribus istis
Hannibal Italiam bello vastasse trilustri
Evaluit. » Sic fatus erat, tum pauca modeste
Massinissa refert : « Depressor magne tuarum
Atque alienarum mirator maxime rerum,
Si mihi das fandi veniam, stat dicere contra

125. *Ducem* in ed. Bas., *duci* in ms. A, B, C, D, E.
126. *Frementi* in ed. Bas., *frementum* in ms. A, B, C, D, E.
127. *Est* omissum in ed. Bas.
130. *Erat* in ed. Bas., *eat* (corr.) in ms. A, et inde in ms. B, C, D, E.
132. *Nominis* in ed. Bas., *novimus* in ms. A, B, C, D, E.
133. *Fidei* in ed. Bas., *sancti* in ms. A, B, C, D, E.
138. *Communia* in ed. Bas., *convivia* in ms. A, B, C, D, E.
141. *Aut* in ed. Bas. et in priore lectione ms. A, dein corr. in *ac*.
144. *Cum* in ed. Bas., *tum* in omnibus ms.

Noscendi studio famæ si credis avitæ.
Magnus Alexander nullis non victor in oris,
Orbe peragrato, tandem pervenit ad ortus
Fortunamque simul clausit cum tempore vitæ.
Hannibal et spatio breviter victusque cruente
Est hodie. Ille Asiam tentataque cuncta subegit,
Innumeros domuit populos urbesque ducesque,
Et lupus immensum qui tuto irrupit ovile
Is timet adversum longe spectasse leonem.
Vicit Alexander populos rex, optime nosti
Quos adiit Graios titulis haud ille paternis
Subtrahat, ast Asiam quo vicerit inde paratu
Scimus et imbelles Arabes et inertia Bactra ;
At non Arctoas gentes, qua vergere primum
Commoditate loci poterat, non Punica regna,
Non Italos mundique caput Gallosque et Iberos
Attigit : hos extra quid dignum laude videtis
Egregia et tantis titulis tantoque boatu?
Regibus Eois domitis Indoque cruori
Vicisse hunc omnes liceat fudisse quod usquam est :
Quattuor objiciam Latio confecta potenti

152. *Brevior* in ed. Bas. et in priore lectione ms. A, *breviter* in ms. A (corr.) et in aliis. *Cruento* in ed. Bas., *cruente* in omnibus ms.

153. *Contra* in ed. Bas., *cuncta* in omnibus ms.

154. *Docuit* in ed. Bas., *domuit* in omnibus ms.

155. *Ut... toto irrumpit* in ed. Bas., *et... tuto irrupit* in omnibus ms

158. *Aut* in ed. Bas., *haud* in omnibus ms.

159. *Vinceret* in ed. Bas., *vicerit* in omnibus ms.

160. *Galatas* in ed. Bas., *Arabes* in omnibus ms.

163. *Mundi* in ed. Bas., *mundique* in omnibus ms.

168. *Obit in Latio* in ed. Bas., *objiciam Latio* in omnibus ms.

Prælia ; visne gravem et memorandum in sæcula testem ?
Alter Alexander rex Epirensis et hujus
Non minor ipse animis et avunculus orbe viritim
Diviso Italiam venit, belloque subactus,
Dum latus Ausonia transfixum cerneret hasta,
Hæc ait exspirans : Heu quam diversa nepoti
Et mihi bellorum cecidit sors ; ille jocose
Femineum subigit nullo certamine vulgus ;
Durior armatis mea me discrimine tanto
Objecit fortuna viris ; cum talibus ergo
Hannibal iste viris tot jam fera bella per annos
Qua virtute gerat noscis, namque illa perennis
Gloria magnifici regis, fortunaque semper
Prospera et in finem simili comitata favore
Non nihil externis sicut splendoribus addit,
Omnia sic studio vigili meditantibus aufert
Judicium verique viam : pars altera namque
Fortunæ latet ambiguæ, nec noscere promptum est
Quantus in adversis. Brevitas quoque temporis illi
Hoc tribuit morsque ipsa viro properata, nec ullum
Majus habet fortuna bonum, quam læta sub uno
Et vitam clausisse die. Si tempus utrique
Indultum excutias, tu te fateare necesse est
Hannibal ut plures vincendo exegerit annos
Quam vivendo alius Macedum quo vita tyrannum

173. *Transfixa* in ed. Bas., *transfixum* in omnibus ms.

180. *Notis* pro *noscis* in ms. E, F.

188. *Nec illum* in ed. Bas., *nec ullum* in omnibus ms. *Ipsa* omissum in ed. Bas.

190. *Diem sic* in ed. Bas., *die si* in omnibus ms.

191. *Tute* in ed. Bas , *tu te* in ms. A, B, C, D, F.

Tempore destituit toto. Quis protinus orbe
Vicerat Hannibalem? Si tunc cessisset ad umbras
Ibat honorato visurus Tartara curru
Quæsito non de Persis Arabisque triumpho :
Quin rex longævæ traxisset fila senectæ.
Quis fuerit certus venturo tempore vates?
Num fortuna senem exciperet, num rara secundis
Forte fides seros mansisset firma sub annos,
Præcipue si quod fuerat jam sæpe minatus
Italiam senior tentasset et Africa bella ;
Singula versanti quoniam nox alta soporis
Admonet, hic illo major belloque videtur
Clarior, atque hodie plus veræ laudis adeptus
Si famam egregiam non dat fortuna nec aufert
Quam vincendo alius, licet omnis Græcula circum
Obstrepat, et testes inculcet turba libellos. »
Dixerat ; adstabant intentis auribus omnes.
Miles in his gravior paulumque annosior unus
Incipit : « Haud dubie quem magnum dixeris ille
Maximus est, nec parva tibi miranda videntur
Nec vulgare aliquid solitum laudare tenemus.
Hoc unum petiisse velim. Si tertius ille est

197. *Galatis* in ed. Bas., *Arabis* in omnibus ms.

198. *Qui* in ed. Bas., *quin* in ms. A, B, C, D, *sin* in ms. F.

200. *Non... excipiet, non* in ed. Bas., *num... exciperet, num* in omnibus ms.

202. *Quot* in ed. Bas., *quod* in omnibus ms.

203. *Sævior* in ed. Bas., *senior* in omnibus ms.

205. *Admovet* in ed. Bas., *admonet* in omnibus ms.

207. *Non* omissum in ed. Bas.

211. *Paululum* in ed. Bas., *paulum* in omnibus ms.

215. *Territus* in ed. Bas., *tertius* in ms. A, E.

Quem tandem claro tanta virtute relictum
Scipiade putat esse locum, quove ordine sese
Insereret, si forte acie victricia signa
(Quod procul avertant Superi !) tenuisset, ab ista
Doctus. » Ad hæc Lelius : « Tum si quis sidera cœli
Dinumerare volens hoc digerat ordine primum
Luciferum, post Arcturum, gelidumque Boetem,
Hinc alios ignes solem fortasse putabis
Præterisse; ideo stat per se solus et inde
Nomen habet, nec sum ignarus quid callidus ille
Responderet ad hæc, acie si victor abisset
Hesterna, Macedum regem Pyrrhumque secundos
Esse sibi cunctosque alios, quos clara per orbem
Fama duces loquitur ; sed enim se dicere quartum
Noluit, erubuitque aliis miscere supremum
Sideribusque diem. » Sic ille effatus et omnes
Assensere animis nutuque et murmure læto.
Talibus atque aliis noctem sermonibus illam
Insomnem traxere diu. Jamque Hesperus alto
Mersus erat pelago, mediumque rotunda profundo
Transierat jam luna polum : tunc undique passim
Defessi in viridi deponunt aggere membra.
Sic ubi tristis apes cœlo commisit aperto
Impetus et magnæ cædis pluit æther acervos,

219. *Meminisset* in ed. Bas., *tenuisset* in omnibus ms.

220. *Pactus... tu* in ed. Bas., *doctus* in omnibus ms.; *tum* (corr.) in ms. A pro *tu* et inde in aliis.

223. *Hic* in ed. Bas., *hinc* in omnibus ms.

224. *Uno* in ed. Bas., *ideo* in ms. A, B, C, D, E.

230. *Altis* in ed. Bas., *aliis* (corr.) in ms. A. et inde in ms. B, C, D. *Superbum* in ed. Bas., *supremum* in ms. A, B, C, D, F.

236. *Te* in ed. Bas., *tunc* in omnibus ms.

Pars victrix repetit sedes procul hoste remoto
Et circa regem coeunt ac murmure plaudunt.
Postremum irriguo dant corpora lassa sopori,
Atque omnes pariterque silent pariterque quiescunt.
Vixdum exorta dies, iterumque ascendere classem
Lælius et Romam læto rumore jubentur,
Sollicitosque implere patres. Jamque æquore felix
Nuntius ingrediens Austro dat vela ferenti.
Hic status in castris, at quis Carthagine terror,
Quis dolor, aut quænam trepidi nova cura senatus!
Plebs subitis percussa malis prætoria circum
It patrum, afflictisque jubet succurrere fatis
Pœnorum, et patriæ miseram prohibere ruinam.
Illi autem dubii consultant, qualiter olim
Dum scopulo collisa ratis gemit, atque supremum
Naufragium impendet, coeunt, atque ultima tandem
Consilia expediunt trepidi sub nocte magistri.
Omnibus una salus visa est exquirere quænam
Mens foret Hannibali, ducis an spectata probati
Virtus sub tanto cecidisset tanta periclo,
Staret an adversis animus spesque ulla sub alto
Pectore et ambigui quæ sit sententia belli.
Ille diu renuens tandem populique patrumque
Imperiis obstare nequit; mœstissimus ergo

240. *Victrix et repetit* in ed. Bas., *victrix repetit* in omnibus ms.

242. *In cygno... fessa* in ed. Bas., *irriguo* in ms. E, F, *lassa* in omnibus ms.

249. *Chara* in ed. Bas., *cura* in omnibus ms.

251. *Factis* in ed. Bas., *fatis* in omnibus ms.

257. *Visaque* in ed. Bas., *visa est* in omnibus ms.

258. *Supremi* in ed. Bas., *propinqui* in ms. A, dein corr. in *probati* et inde in ms. B, C, D, E, F.

Confususque pudore gravi ac mœrore, latebris
Egreditur, qualis rapto matrona decore
Quæ, quamvis culpa careat, sibi conscia tanti
Dedecoris, silet ipsa tamen, refugitque videri,
Exhorretque viri aspectum faciemque suorum.
Ut trepido stetit ille foro, confusa repente
Turba ducem visura suum quem tempore tanto
Tam procul a patria longinquaque bella gerentem
Audierat, populusque omnis concurrit, et ingens
Curia, et innumero complentur mœnia vulgò.
Aspiciensque suos cives generosus et asper,
Spiritus intumuit, tandemque silentia tristi
Fronte monens : « Uno siquidem plus viximus, inquit,
Quam decuit placuitque die, crimenque fatebor
Ipse meum. Pridem tacitus me prælia sensi
Adversis certare Deis, sed pulchra per omnes
Gloria præcipitem casus famæque libido
Cæca tulit : testes facio quos sensimus hostes
Esse Deos actum, quidquid vel arma, vel artes,
Vel nostræ valuere manus, nec defuit unquam
Cura operi egregio. Vicerunt numina nostros
Conatus, cecidi totus, nec jam ulla relicta est
Spes mihi. Vos precibus Romanam exposcite pacem.
Consilii hæc est summa mei. » Sic fatus, in imas

264. *Memorare* in ed. Bas., *mœrore* in omnibus ms.

268. *Exhorret* in ed. Bas., *exhorretque* in omnibus ms.

271. *Longinqua* in ed. Bas., *longinquaque* in omnibus ms.

275. *Spes* in ed. Bas., *spiritus* in omnibus ms.

276. *Movens* in ed. Bas., *monens* (corr.) in ms. A.

279. *Tractare* in ed. Bas., *certare* in ms. A ; *me ultra* in ed. Bas., *sed pulchra* in omnibus ms.

284. In ms. A *incerto* (corr.) pro *egregio*.

Rursus abit latebras, cœlumque videre recusat.
Inde pudor mixtusque dolor simul ira pavorque
Cum quaterent animum assidue, tutasque negaret
Fama moras hostisque odium, secreta paravit
Effugia occultosque abitus; lucemque per omnem
Multus adesse foro, populo se inferre sequenti.
Vespere thesauros ad proxima littora mittit
Ingentes, seque ipse vagus ceu mœnibus effert.
Dumque poli medium nox intempesta rotaret,
Conscendit puppim tacitus ; tum carbasa ventis
Pandit, et infaustæ condemnat littus arenæ.
Jam procul Italiam pelago spectabat ab alto
Suspirans, reputansque sui primordia fati.
Stat regum tentare fidem, ferrique quod usquam est
Et bellum renovare ferum, mundumque procellis
Exagitare aliis. Jampridem magnus in armis
Rex erat Antiochus; Syriæ jam tractus et omnis
Hellespontiaci fervebant littoris urbes.
Jamque Ephesum belli sedem rex ipse tenebat.
Æquore jam classes campisque equitatus apertis ;

289. Ea vox *pavorque* addita est posterius in ms. A.

290. *Assiduo* in ed. Bas., *assidue* in omnibus ms.

292. *Habitus* in ed. Bas., *abitus* in ms. A, F.

293. *Frequenti* in ed. Bas., *sequenti* in ms. A.

298. *Commendat* in ed. Bas., *condemnat* in omnibus ms.

300. *Reputansque* in ed. Bas. et in priore lectione ms. A, *repetensque* in ms. A. (corr.) et ms. B, C, D. *Facti* in ed. Bas., *fati* in omnibus ms.

301. *Feri* in ed. Bas., *ferri* in omnibus ms.

302. *Revocare* in ed. Bas., *renovare* in omnibus ms.

307. *Classes* in ed. Bas. et in ms. A, *classis* in ms. B, C, D. *Campis* in ed. Bas., *campisque* in omnibus ms.

Dux deerat cœptis. Huc recto tramite proram
Hannibal, huc clavum jubet, huc et carbasa flecti.
Jam Drepanum propere, jam littora nota Panormi
Prætereunt curvosque sinus, Zephyroque favente
Vulcanum Liparimque secant, fumumque favillis
Nigrantem horrificis geminumque ardere cacumen
Suspiciunt pavidi, fugiuntque juvantibus undis.
Est sinus Italicum latus inter et arva propinquæ
Trinacriæ solitus spectantes fallere nautas
Eminus unius ac faciem protendere terræ;
Abstulit id dubium donec longævior usus
Paulatim, nam contiguo duo littora tractu
Dixeris hærere, et geminos se tangere montes.
Quod quondam fecisse ferunt, huc vela Pelorus
Seu casu seu sponte dabat, namque ille magister
Puppis erat; timuit fraudem dux callidus, et se
Objectum ratus insidiis, nil tale merentem
Obtruncat, subitoque errorem agnovit, et acris
Pœnituit facti. Siculo tum monte cadaver
Deposuit, bustumque super construxit, et aram
Addidit, ac statuam memorem nomenque sepulti
Nunc etiam mons ipse tenet semperque tenebit.
Faucibus emergens dubiis ratis impia vasto
Sulcat iter pelago. Cephalon prior obvia surgit,

308. *Retro* in ed. Bas., *recto* in omnibus ms.
314. *Fugiunt* in ed. Bas., *fugiuntque* in ms. A, B, C, D, E.
315. *Et* in ed. Bas., *est* in ms. A, B, C, D, F.
317. Ea verba *eminus unius* desunt in ed. Bas.
319. *Continuo* in ed. Bas., *contiguo* in ms. B, C, D, E, F.
328. *Addit* in ed. Bas., *addidit* in omnibus ms.
329. *Mox* in ed. Bas., *mons* in omnibus ms.

Ac vicina pari spatio contenta Hyacinthus
Læva brevem dabat inde viam, si fluctibus Isthmos
Cederet ac gemini limes maris alta Corinthus.
Inscius exemplo novus hic fortasse recenti
Supplicium erroris potuit timuisse magister.
Ergo gubernaculum flectit, jamque æquore ab alto
Littoream Methona vident, ubi forte Philippus
Rex Macedum fuerat jam limine captus eodem;
Contigit hinc animum viduæque injuria frontis,
Et dolor atque Italæ admonuit locus. Ille paludis
Inde maris late scopulos emensus Achæi
Volvitur eximio qua palmite fertilis exstat
Angulus, atque Euros seu Gnosia prospicit arva
Innumerasque sacro sparsas legit æquore terras,
Atque Ephesum festinus adit, regisque furentis
Excitat admotis ardentia pectora flammis.
Utque alias cœli ventis urgentibus oras
Occupat, interdum nivibus, qui grandine postquam
Hos vastavit agros, illo ciet orbe procellas
Ingeminans longeque tonans : sic pulsus ad ortus
Italiæ vastator erat quos ille tumultus
Excivit, quantas strages ferus ense parabat,

333. Hic versus deest in ed. Bas.

338. *Littorea Methonæ* in ed. Bas., *littoream Methona* in ms. A (corr.) et in aliis ms.

339. *Faciat* in ed. Bas., *fuerat* in omnibus ms.

340. *Hic* in ed. Bas., *hinc* in omnibus ms.

341. *Domuit... illic* in ed. Bas., *admonuit... ille* in omnibus ms.

344. Hic versus deest in ed. Bas.

345. *Innumerasque* in ms. A, E ; *inde alias*, lectio posterior ms. A translata in ms. B, C, D.

348. *Æoli* in ed. Bas., *cœli* in omnibus ms.

Si fortuna foret, metuens id scilicet unum
Dis falsum jurasse suis, nempe omnia fando
Si sequar, excutiar cœpto : labor iste sequentum
Et decus ingenii fatis incumbere Eois,
Atque Asiam Libyæ fratremque adjungere fratri.
Scipio muneribus Divum tantoque favore
Fretus, ad extremum invisæ Carthaginis ardens
Excidium intendit : stat enim quocumque vocantem
Fortunam mens certa sequi, nec mittere tempus
Incassum : quo fata dabant victricia signa
Octavio commissa duci totasque phalanges
Terrestri jubet ire via, et sub mœnia sævæ
Urbis agi ; petit ipse Uticam quo Lentulus illis
Missus ab Italia magna cum classe diebus
Appulerat, veteresque novis ubi miscuit alnos
Impetit æquoreo Pœnorum tramite portum :
Scilicet ausuros pelago ratus ultima victos
Si quid adhuc reliqui faceret fortuna retusis
Viribus aut animis, si spes foret ulla sub armis.
Littoribus cunctis jam formidata subibat
Ostia, jam lituis stridentibus æquora circum
Omnia, jam scopuli, jam concava saxa fremebant.
Ipse repercussus confusis vocibus æther
Horrisonum late terrorem in mœnia jactat.

356. *Excutiat* in ed. Bas., *excutiar* in omnibus ms.
358. *Asiæ* in ed. Bas., *Asiam* in omnibus ms.
363. *Facta* in ed. Bas., *fata* in omnibus ms.
366. *Uti tam* in ed. Bas., *Uticam* in omnibus ms.
369. *Portam* in ed. Bas., *portum* in omnibus ms.
371. *Quis* in ed. Bas., *quid* in omnibus ms.
374. *Littus* in ed. Bas., *lituis* in omnibus ms.

Frondibus ecce oleæ circum redimita virentis
Supplicibusque onerata viris venit obvia puppis
Ac pacem veniamque petens. Nil vocibus illis
Responsum est aliud : firmo sunt littore jussi
Adventum exspectare ducis Romanaque castra.
Ipse sub invisæ classem tamen admovet urbis
Mœnia, et aerias speculatur cominus arces.
Conspicit excelsas solido de marmore turres
Liminibus superastantes, ac ferrea claustra
Portarum totis et propugnacula muris
Admirans Romamque putans vidisse secundam.
Urbs circumfuso vallatur maxima ponto
Et muris et tuta sinu ; nisi falsa parumper
Angusti a tergo pepulissent littora campi,
Insula tota foret subter latissima portu.
Planities immota jacet faucesque catenis
Nectuntur validis ; crebræ stant littore turres.
Ipse oculis metitur opus, libratque periclum,
Exploratque aditus ubi pronum prendere terram
Qua penetret portum, quæ sit via tuta sub arcem :
Invisam veluti cupiens prosternere rupem
Cultor agri aut segeti damnosam avellere quercum
It circum, tentatque modos, facilemque ruinam
Cogitat innocuamque aliis campoque sibique.

381. *Sub* in ed. Bas., *sunt* in omnibus ms.
383. *Classe* in ed. Bas., *classem* in ms. A (at in margine *puppim*).
385. *Et celsas* in ed. Bas., *excelsas* in ms. A, B, C, D, F.
386. *Luminibus* in ed. Bas., *liminibus* in omnibus ms.
387. Hic versus deest in ms. E.
390. *Murus* in ed. Bas., *muris* in omnibus ms.
392. *Juxta* in ed. Bas., *subter* in omnibus ms.
396. *Exploras* in ed. Bas., *explorat* in omnibus ms.

Jam satis immensam terrore impleverat urbem.
Inde fretum remis, cœlum clangore tubarum
Intonat, et signis resonant crepitantibus auræ ;
Digrediturque minax. Illum stupefactus euntem
Mercurii collis montique inscriptus Apollo
Prospiciunt, plebesque tuens horrescit ab alto ;
Attonitæque gemunt matres, ac multa precantur
Anxia. Sic volucris tentantem prendere nidos
Pastorem aspiciens trepidis se verberat alis,
Multa querens, truncoque pavens suspenditur alto.
Jamque Uticam appulerat, junctisque in littore tandem
Agminibus sociis uno quo tempore circum
Duxerat Octavius, Tunetis mœnia versus
Carpit iter, classemque cavo sub monte recondit.
Non procul inde aberant, subitus cum nuntius hostem
Adventare refert. Syphacis filius ultro
Vermina præteritæ sortis casusque paterni
Intempestivus vindex, serumque coactis
Auxiliis, aderat minime spernendus, in illo
Venisset si forte die, magnasque trahebat
Nunc equitum peditumque ferox in bella catervas
Nescius Hannibalis victi. Non arma capessant
Scipio militibus vallumve aut castra revellant
Imperat, aut acies moveant, aut signa sequantur.

407. *Plebsque ipsa* in ed. Bas., *plebesque* in ms. A.

409. *Tentarunt* in ed. Bas., *tentantem* in omnibus ms.

415. *Clavem* in ed. Bas., *classem* in ms. A, E, F.

418. Hæc in ms. A legitur postilla : Addidi *præteritæ* propter versum. In ms. B, D, *namque suæ* pro *præteritæ*. In ms. C est lacuna, ut in ed. Bas.

424. *Vallum tum castra revelant* in ed. Bas., *vallumve aut castra revellant* in omnibus ms.

Recta acie stabant armisque animisque parati
Flectere lora manu, prævertere gressibus hostem.
Accelerare jubet, parent, et valle latenti
Improvisa acies Verminæ occurrit. At ille
Angustis deprensa locis parat arma suosque
Explicat ut licitum est. Concurritur, atque cruentum
Bellum oritur cædesque ingens gemitusque dolorque,
Atque, loco claudente fugam, truncatur ad imum
Tota fere juvenis acies : ast ipse fugaci
Raptus equo medios inter delabitur hostes
Solus, et adversi petit avia confraga montis
Infelix. Quanto melius sub strage virorum
Casurus, miseroque patri si fata tulissent
Carcere in Albano comes et Tiburte sepulcro !
Scipio victrices acies prædamque trahentes
Innumeram, arma et equos, vestes currusque jugales
Intextasque auro tunicas cristasque micantes
Ad cœptum conducit iter : velut objice parvo
Egreditur paulum ripas, mox omnia victor
Obvia prosternit furibundo vortice torrens,
Indignansque moras primo se dirigit alveo.
At postquam passim tota Carthagine victus

427. *Pervertere* in ed. Bas., *prævertere* in omnibus ms.
428. *Vale* in ed. Bas., *valle* in omnibus ms.
429. *Illa* in ed. Bas., *ille* in omnibus ms.
433. *Unum* in ed. Bas., *imum* in omnibus ms.
436. *Mentis* in ed. Bas., *montis* in omnibus ms.
438. *Facta* in ed. Bas., *fata* in omnibus ms.
439. Desunt in ms. E ea verba.... *et Tiburte sepulcro. Scipio victrices acies.*
441. *Cursus* in ed. Bas., *currus* in omnibus ms.
446. *Indignas* in ed. Bas., *indignans* in ms. A, B, C, D, E.

Regulus, et casus sonuit fortuna recentis,
Extemplo terrore gravi tremuere, minorque
Luctus majoris renovavit vulnera damni.
Puppe velut fracta remo cum tristis adhæsit
Navita, jactaturque vadis cui littora longe
Spes fuste exiguo titubat; si forte malignus
Fluctus et hunc rapiat, mortem gemit, atque secundum
Naufragium tanta ex parvis momenta supremum.
Tempus habet pacem lectos veniamque petitum
Ter denos placet ire viros, quos vultus et ætas
Et genus et virtus populo præferret in omni.
Talia per Libyam : belli sed fama peracti
Nondum Romanam serpens penetrarat ad urbem,
Sollicitosque patres Pœni quos fama rebellis
Moverat ac plebem attonitam portenta Deorum
Plurima terrebant. Medio sol æthere visus
Imminui, sensimque jubar decrevit, et ingens
Contremuit tellus, arbustaque multa dehiscens
Sorbuit, horrificoque palam subsidit hiatu.
Tibris agens silvas riparum jura furenti
Amne supergressus magnam conterruit urbem
Diluvio insolito, subitumque horrendus in ipso
Monte Palatino descendit saxeus imber.
Ergo Sibyllinis adytis responsa petentes

451. *Tum* in ed. Bas., *cum* in omnibus ms.

456. *Lætos* in ed. Bas. et in priore lectione ms. A, *lectos* corr. in ms. A et in aliis.

460. *Romana* in ed. Bas., *Romanam* in ms. A.

464. *In minimum* in ed. Bas., *imminui* in omnibus ms.

469. *Horrendis* in ed. Bas., *horrendus* in omnibus ms.

471. *Libris* pro *adytis* in ms. E.

Sacra Deis jussi peragunt, summusque sacerdos
Succinctus de more Jovem Superosque faventes
Junonisque minacis opem Latoniaque astra
Invocat, et Martem pingui mollire juvenco
Romani patrem imperii torvamque sororem,
Ledæosque parat fratres Furiasque Chaosque
Telluremque Deum, nisi fama est falsa, parentem
Et Nymphas matres fluviorum ac Nerea magnum
Nympharum patrem : sic religiosus opima
Certatim tepidis altaribus aggregat exta.
Postquam rite minas visum est placasse Deorum,
Consul ab urbe novus discedens Claudius Afrum
Littus adire parat. Miserum torquebat inanis
Ambitio, laudem hac tantum reperire putabat
Posse via æternam si, permittente senatu,
Scipiade magno æquatum gessisset honorem,
Inque gravi bello partes tenuisset easdem.
Is populo prorsus licet adversante senatum
Flexerat assiduis precibus : quot sæpe repulsis
Ambitus afficitur, quantoque labore pudendus
Constat honos! Victor properabat plebis et æqui
Participem se ferre duci : natura profecto
Erubuit clausitque vias, elementaque pontum

472. *Jussu* in ed. Bas., *jussi* in omnibus ms.
476. *Romam, sororum* in ed. Bas., *Romani, sororem* in omnibus ms.
478. *Falsa est fama* in ed. Bas., *fama est falsa* in ms. A.
481. *Esca* in ed. Bas., *exta* in ms. A B, C, D, F.
482. *Jussum* in ed. Bas., *visum* in omnibus ms.
485. *Ac* in ed. Bas., *hac* in omnibus ms.
486. *Viam* in ed. Bas., *via* in omnibus ms.
487. *Æqua tum* in ed. Bas., *æquatum* in omnibus ms.
490. *Quod* in ed. Bas., *quot* in omnibus ms.

Indignata gravi perturbavere tumultu.
Lorentana retro linquebant littora nautæ
Securi ventorum et carmina nota canentes,
Applaudente freto, remis frangentibus æquor.
Undique respondent rostrisque secantibus undæ.
Horrida tum subitis consurgunt versa procellis
Æquora, et Æolio prorumpunt carcere fratres
Indomiti, quatiuntque polos terramque fretumque:
Inde repentinis panduntur carbasa ventis ;
Nequidquam vario fervescunt cærula motu :
Huc illuc rapitur classis, flatuque rotatur
Quolibet, at nullas spectant navalia proras.
Hinc aquilo violentus agit frangitque rudentes,
Inde furens Auster perfundit lintea nimbis,
Et tumidos lato deducens æquore fluctus
Littus in Ausonium frangit. Fastigia mali
Subsidunt pelago : quotiens in nubila surgit
Et Tyrrhena solo spumante cacumina pulsat ,
Ac quotiens retro furiosa relabitur unda,
Crescit in immensum Tuscum latus arvaque fundo
Sicca patent, nudaque tremunt delphines arena,
Et crebris sonat in scopulis allisa carena.

497. *Nata* in ed Bas., *nota* in ms. A, E, F.
499. *Nostris* in ed. Bas., *rostris* in ms. A, E, F.
500. *Tam* in ed. Bas., *tum* in ms. A, E, F.
505. *Fato* in ed. Bas., *flatu* in ms. A, E, F.
506. *Ac* in ed. Bas., *at* in omnibus ms.
510. *Fastigia* corr. in ms. A pro *vestigia*.
512. *Tyrrhena* corr. in ms. A pro *terrena*, et inde in ms. E.
513. *Ac* in ed. Bas. et jure pro *at*, quod in omnibus ms.
514. *Arva profundo* corr. in ms. A.
516. Hic versus in ms. A exstat tantum in margine.

Nox cœlum tenebrosa tegit; tum fulgura circum
Sæva micant, toto descendunt fulmina cœlo.
Æquor agit montes et torrens unda nigrescit.
Claudius ancipitis permotus imagine fati
Diriguit tremuitque metu, nunc improba damnat
Vota suæ mentis, tantosque optasse labores
Pœnitet : armorum mallet vitasse tumultus
Magnanimoque decus proprium titulosque decoros
Scipiadæ, et belli famam liquisse perennem,
Ac mansisse domi et patrio jacuisse sepulcro.
Talia volventem Calabris ex montibus Eurus
Horrifer impellit : fessam Populonia classem
Prima videt. Saxis post hanc spumantibus Ilva
Corsica; post scopulis minitantibus excipit inde
Sardiniæ Arctoum latus attigit. Inde frementi
Infelix agitur pelago, et crescente procella,
Magnaque pars classis fluctu superante fatiscens
In mediis subsedit aquis : pars cautibus atris
Dissiluit, durisque allisit frigida saxis
Corpora nautarum; pars turbine jacta retrorsum
Littus ad Etruscum rediit, solatia busti
Italica tellure petens. At Claudius amens
Et paucæ morte ex media rapientibus undis
Vix Calarim tetigere rates, hinc classe novanda

517. *Cum* in ed. Bas., *tum* in omnibus ms.

518. *Micat* in ed. Bas., *micant* in omnibus ms.

520. *Facti* in ed. Bas., *fati* in omnibus ms.

526. *Patriæ* in ed. Bas., *patrio* in ms. A, E, F.

533. *Magna... fatiscit* in ed. Bas., *magnaque... fatiscens* in omnibus ms.

537. *Reddit* in ed. Bas., *rediit* in ms. A, B, C, D, F.

540. *Hic* in ed. Bas., *hinc* in omnibus ms.

Consulis intentumque animum memoremque pericli
Attonitumque invenit hyems. Non Punica vidit
Littora, non belli rumores territus ullos
Auribus excepit, lapsoque inglorius anno,
Atque fatigata nequidquam classe virisque
Fascibus absumptis rediit privatus in urbem.
Felicis Romam interea lætissima belli
Fama venit, totam reserantur templa per urbem,
Fitque Deis immensus honos. Solemnia cives
Quaslibet ante aras persolvunt vota frequentes :
Finibus avulsos hostes, cervicibus asprum
Excessisse jugum, cladem transisse metumque
In caput inque trucis muros Carthaginis, ipsum
Perdomitum bello fontem causamque laborum
Succubuisse ducem, nil jam superesse timendum.
Ambitus hinc alter majori auctore magisque
Exarsit, populumque omnem cunctumque senatum
Involvit consul siquidem Cornelius altum
Lentulus imperium Libyci discrimine belli,
Atque animum nomenque suum illustrare parabat.

541. *Nitendumque* in ed. Bas., *intentumque* in omnibus ms.

545. Deest hic versus in ms. A, B, C, D, E.

546. In ms. F inscribitur versus 546 ante 545.

547. In ms. E desunt versus 547 et 548.

548. *Totum... orbem* in ed. Bas., *totam... urbem* corr. in ms. A.

550. *Quas sibi* in ed. Bas., *quaslibet* in omnibus ms.

555. *Timendum* corr. pro *tremendum* in ms. A.

556. *Majore* in ed. Bas., *majori* in omnibus ms. ; *hic* pro *hinc* in ms. E, F.

558. *Invaluit... alter* in ed. Bas., *involvit* in omnibus ms., *altum* in ms. A, B, C, D, F.

559. *Lyrici* in ed. Bas., *Libyci* in omnibus ms.

Scilicet hoc meditans, seu pax instaret haberi
Pacis honoratæ princeps, seu bella manerent,
Perfacilem exhausti fore jam certaminis omnem
Eventum et prægrande decus. Sic ille labori
Incumbens alieno indignum ardebat honorem,
Semine non proprio messem rapturus opimam.
Heu pestis damnosa homini et funesta libido
Nominis, imperio nocuisti sæpe Latino!
Hic ego, nam calamum fert impetus atque parumper
Abstrahor incepto, vos quos Romana loquendo
Externis æquare juvat percunctor, ubi unquam
Gente pares animi totque adversantibus ulla?
Vos mihi nunc populos regesque ducesque potentes
Objicitis, sed cesset amor, livorque malignus.
Quis gessit tam magna ducum regumve, nec illis
Æmulus obstrepuit, mediosque irrupit in actus
Invidiæ conflata lues? Non annus agentes
Fortia destituit, vetuitque domesticus hostis
Imperium extendi, non illos castra moventes
Detinuit populus, non sero in bella profecti
Ante diem rediere domum revocante senatu,
Aut equitum prohibente aciem peditumque moveri,
Aut classem, et merito stipendia digna labori.
Consiliis reges moderantur, regna trahuntque;
Non ipsi ex aliis pendent, aliisve trahuntur
Arbitriis, finem belli et primordia norunt:
Dum libet accipiunt et dum libet arma reponunt,

570. Legitur in margine ms. A : Posui *quos* propter versum.
571. *Externas... nam* in ed. Bas., *externis... ubi* in omnibus ms.
572. *Totoque* in ed. Bas., *totque* in omnibus ms.
580. *Populos* in ed. Bas., *populus* in ms. A (corr.), F.

Liberiore via seque et sua signa ferentes.
Non illos præcessor iners reparandaque ferro
Segnities fessos in finem pertulit anni;
Non collega fuit cladis temerarius auctor
Invitas rapiens in aperta pericula turmas;
Non successoris nocuit metus alta moventi
Gloriaque in præceps tulit et celerare coegit.
Nec mihi nunc quisquam referat de nomine litem
Virtutis, vanisque illam sejungat ab umbris,
Aut externa sibi ceu non sua præmia tollat.
Credite, cunctarum longe blandissima rerum est
Gloria, nec levibus stimulis agit insita, fortes
Egregiosque homines generosaque pectora pulsat.
Quæ cui sit dubium, quin sollicitudine dempta
Hoc duce Carthago fuerit sensura supremum
Excidium, et meritam fato calcante ruinam,
Quod questum persæpe ferunt post bella reversum
Scipiadem, in cineres casuram a culmine Byrsam,
Invisasque domos stirpemque genusque Deosque
Pœnorum et nomen, ni cæca Claudius ardens
Ambitione prior, post Lentulus alta ruentis
Ambo humeris diræ subiissent mœnia terræ.
Consulto tamen has Superos servasse nepoti

588. *Liberiori* in ed. Bas., *liberiore* in omnibus ms.

594. *Gloria... celebrare* in ed. Bas., *gloriaque... celerare* in omnibus ms.

597. *Extrema* in ed. Bas., *externa* in ms. A, B, C, D, F.

601. *Solitudine* in ed. Bas., *sollicitudine* in omnibus ms.

603. *Fortuna urgente* in ed. Bas., *fato calcante* in ms. A, E, F.

604. *Quæstum est* in ed. Bas., *questum* in omnibus ms.

607. *In* in ed. Bas., *ni* in ms. A, B, C, D, E.

610. *Ad* in ed. Bas., *has* in ms. A, B, C, D, F. ; *servare*, prior lectio ms. A mutata in *servasse*.

Relliquias famamque reor nomenque secundum.
Verum ego pervideo quo sim progressus, et unde
Nunc redeo. Postquam Tunetis victor ad arcem
Scipio pervenit, legati tramite recto
Hunc adeunt tristes, genibusque trementibus una
Affusi, miseris verbis et supplice vultu
Fortunam erroresque suos rabiemque furentis
Hannibalis patriæque graves sine crimine casus
Deplorant veniamque petunt. Præcluserat aures
Victorum temerata fides, ac Punica fraudis
Exempla abruptæque recens injuria pacis.
Res in consilium perlata est ; omnibus idem
Ardor erat ferro instandum et vindice flamma
Perfidiæ ac pacis nullas admittere voces.
Cunctorum votis oberat longævus in illa
Obsidione labor, perdendaque gloria tantæ
Summa rei ducis adventu quem fama canebat,
At minime ingentes animos fixumque movebant
Scpiadæ ingenium. Ventosæ nomina famæ
Altius aspirans, cœlum spectabat et astra
Virtutisque decus nudum. Tamen omnia fidi
Pectora consilii pariter permota severo
Proposito flexere ducem, lacrymisque petitam
Uberibus placuit tandem permittere pacem,
Et bellum finire ferum. Sic villicus olim

613. *Vivetis* in ed. Bas., *Tinnetis* (sic) in omnibus ms.

615. *Adeunt* corr. in ms. A pro *redeunt*.

616. Diversas passus est emendationes hic versus in ms. A. *Affusi precibus miseris*, *affusi lacrymas miseris*, vel ut in ed. Bas.

625. *Aberat* in ed. Bas., *oberat* in ms. A, B, C, D, F.

631. *Mundum* in ed. Bas., *nudum* in omnibus ms.

Nocturnos metuens fures, legit arbore poma
Immatura situ, sic pastor pendula ramis
Hospitia et nidos spoliat pullosque reportat
Implumes, properans serpentum avertere pestem.
Postera lux iterum legatos multa precantes
Rettulit; hos Scipio dictis compellat amaris:
« Impia gens, credes tandem tot cladibus unum
Esse Deum cœlo, qui nostros judicet actus,
Cui scelus omne odio, cui sint mortalia curæ.
Effera gens, infensa bonis, mitescere sero
Incipe, docta malis, rabiemque aliquando nocendi
Exue. Semper erit tibi summa et sola voluptas
Fallere, nec fraudis studium gens perfida linques.
Nos equidem, quanquam extremas merebare ruinas,
Parcimus indignæ meritasque remittimus iras.
Hactenus ut steteras stabis, nec strata videbis
Mœnia, nec victor quidquam de finibus aufert.
Libertas meritis servilia cuncta manebit.
Hannibalem causam belli fontemque furorum
Poscimus utilius vobis vestræque quieti
Quam nobis, illum abjicitis : quo sospite pacem
Nec sperare licet. Bellorum semina pectus
Illud habet tanto quæ vobis sanguine constant.
Hoc Italas strages, hoc ipso ulciscere mortes
Gens afflicta tuas, mundosque Deosque per illum

638. *Hospitio* in ed. Bas., *hospitia* in omnibus ms.

642. *Credens* in ed. Bas., *credes* in omnibus ms. ; *ullum* corr. in ms. A pro *unum*.

643. *Nostros* corr. in ms. A pro *vestros*.

651. *Statera* in ed. Bas., *steteras* in omnibus ms.

658. *Nobis* in ed. Bas., *vobis* in ms. A, B, C, D, E.

Elusos totiens, geminis hoc insuper uno
Urbibus æternum populisque auferre pavorem.
Nullus adhuc Libycis elephas mitescat in oris
Aptum animal bellis, et quos domuistis ad unum
Tradite. Quin etiam violatis pacis in umbra
Legatis illata palam convitia dignus
Penset honos ; captæ redeant hoc littore naves.
Cætera convenient facile et sub legibus isdem
Quas olim edixi, cum me sub nomine pacis
Ludere venistis, nec nos fortuna levabit
Blanda nec asperior franget. Vos ista referte
Patribus ac populo, et si semper fallere dulce est,
Fortunam tentate iterum. » Sic ille paventes
Affatus.
Urbe miser trepida populo variante tumultus
Exoritur, discorsque diu sententia : tandem
Omnia suscipiunt tristes ; sic fata jubebant
Ultima. Condensis volucris ceu vepribus hærens
Accipitrem superastantem videt anxia, nec se
Ausa movere loco, patitur laqueumque manumque
Aucupis : impendens tanti est differre periclum !
Altera Romuleam legatio tendit ad urbem
Pœnorum ; princeps noti cognominis Hædus
Hasdrubal infestusque armis et pacis amator,
Vir vita senioque gravis, facieque verendus

663. *Ad hæc* emendatum in *adhuc* in ms. A.

666. *Illa* in ed. Bas., *illata* in omnibus ms.

673. *Tentare* in ed. Bas., *tentate* in ms. A, B, C, D, E.

678. *Hærent* in ed. Bas., *hærens* in omnibus ms.

683. In margine ms. A : Posui *fuerat* propter versum. Dein deleta lectio, et supra *noti*.

685. *Vix* in ed. Bas., *vir* in omnibus ms.

Annosa, Hannibalis multum fautoribus impar.
Tres secum comites Itali venere secuti
Romani ducis imperium, sed Lentulus æger
Ambitione sua legatos arcuit urbe ;
Nam belli cupidus consul fugiebat honestum
Pacis iter, donec victo molimine tandem
Æde sacra Bellona patres hostesque recepit.
Postquam legati pleno introiere senatu,
Longævi multa cum majestate silentes
Canitiesque gravis vultus et colla reflexis
Crinibus exornans miro squalore refulsit.
Cunctorum movere animos, nunc pacis amicos
Venisse affirmant, animisque et vocibus illam
Orantes, nunc vera peti. Tunc Hasdrubal Hædus
Incipit : « Erratis veniam si numina nunquam
Exorata negant, spes me tenet optima, Patres
Conscripti, Superis quos fama potentibus æquat
Et pietate pares fateor : mihi fessa senectus
Jampridem attulerat longæ fastidia vitæ ;
Præcipue postquam egregium nova bella petentem
Conspexi juvenem, timui, casusque futuros
Ante diu agnovi, linguæ sed forte peperci,
Aut tacui metuens, sed enim me serior ætas
Fecerat audacem, testis mihi Juppiter esto
Cœlicolæque alii, testis mihi maxima quondam
Carthago. Huc etiam solitam transcendere famam

693. *Lœtati* in ed. Bas., *legati* in omnibus ms.

695. *Graves* in ed. Bas., *gravis* in ms. A (corr.), B, C, D.

705. *Parantem* in ed. Bas., *petentem* in omnibus ms. *Insanum* (corr.) in ms. A pro *egregium*

706. *Aspexi* in ed. Bas., *conspexi* in ms. A, B, C, D, F.

Auguror, infestus studiis juvenilibus atque
Consiliis ; quotiens fuerim quotiensque periclis
Obtulerim mortique caput, sanctissimus Hanno
Et comes et testis superest, quem (parcet Hamilcar)
Africa terra tulit nulli ratione secundum.
Cum primum puer ille ferox Hispana gerentem
Bella patrem blandis conatus flectere verbis,
Ut secum perferret eum, juratus ad aras
Constitit, heu monstrum horrendum, nos multa vicissim
Contulimus ; tunc ancipitem trepidare favillam
Cœpimus, at veniam dedimus puerilibus annis ;
Sed rapto genitore utinam quem fata tulissent
Maternum dum pondus erat, funestaque mundo
Sarcina præcepti puer hic memor ire parabat
Hesperiam, jam dira tumens. Vesana favebant
Ingenia, atque animos laudabat turba paternos
In puero, vultus mirata et verba sepulti.
Obstitimus tunc ambo palam, nec profuit : ivit
Assuevitque malo imperio et feralibus armis,
Et magnam tenui flammam accendente favilla.
Quanta per Ausonium ruerint incendia mundum
Vidistis ; nunc nos incendia nostra videmus,
Inque suas sedes tandem vaga flamma reversa est.
Vix mihi danda fides fuerit, sed numina juro
Conscia non alio vestras me pectore clades
Ingemuisse olim, quam nostræ vulnera gentis
Nunc lugeo, quoniam semper rectissimus ordo

723. *Genitorem* in ed. Bas., *genitore* in omnibus ms.
725. *Sacra* in ed. Bas., *sarcina* in omnibus ms.
734. *Flammis* in ed. Bas., *flamma* in omnibus ms.
736. Hic versus deest in ms. F.

Hic mihi visus erat seriesque immota laborum
Ex Latio in Libyam, vosque ut fera flamma relinquens
Nos peteret nostrasque domos. Ignoscite, patres,
Funestum memorare diem, cui sanguine multo
Reddidimus modo nempe parem, quo tempore cladis
Cannensis cupidam complevit nuntius urbem.
Publica lætitiæ duo nos spectacula soli
Voce parum fausta et mœsto fœdavimus ore.
Tunc quoque magnanimus quæ post mala sensimus Hanno
Vaticinatus erat, sed fata inimica trahebant
Infortunatam sub digna pericula plebem.
Jam miseras monitis fortuna salubribus aures
Clauserat, atque oculos velo fallente tegebat.
Parcite, Romani, Deus et fortuna priores
Eripuere animos, quod vis humana nequibat.
At pudet accusare Deos : erravimus omnes,
Culpaque cunctorum fuerit, sed vera fatebor,
Crimine turba caret : malesani pectoris ardor
Ac furor ille fuit duræque potentia sortis.
Namque ego me rigidum quanquam vocet atque severum
Absolvo populum, paucos sed crimine vero
Condemno, paucosque dolus, me judice, nectit
Grandiloquos tumidosque animos qui gesta suorum
In populum jactare solent, statuasque recentes

739. *Hei* in ed. Bas., *hic* in omnibus ms. *Malorum* in ed. Bas , corr. in ms. A pro *laborum*.

740. *Nos* in ed. Bas., *vos* in ms. A, B, C, D, E.

748. *Tunc* in ed. Bas., *sed* in omnibus ms.

756. *Carmine* in ed. Bas., *crimine* in omnibus ms.

758. *Quantum* in ed. Bas., *quanquam* in omnibus ms.

761. *Animis* in ed. Bas. et post. lect. ms. A, *animos* in ms. A (prior lectio) et F.

Ostentare situ, reliquorum carpere verbis
Omnia, seque duces vulgo præstare furenti.
Nec pudet adversus primordia vestra jocari
Alpinos habuisse patres, populumque vocare
Pastorum non improprie : nam judice Marte
Hactenus indomitos reges et bella professos
Ut totidem tractatis oves, populique videntur
In pavidos abiisse greges. Sat cognita mundo
Sunt generis elementa novi, et Mavortis origo
Quem factis verum esse patrem et virtute probatis.
Nunc ubi turba nocens ? Latebris quibus abdita torpet
Degeneri pellente metu ? Cur magna locuti
Non redeunt miseros et hiantem fallere plebem
Pollicitis? Utinam veniant patriamque revisant,
Ut liceat sontes meritis innectere vinclis,
Et juvenes raptare senem. Non lætior amplo
Scipio conscendet Capitolia vestra triumpho
Quam nostri scelerata ducis compressa catenis
Huc traheret mea colla manus, summumque putarem
Me patriæ infando duxisse ex hoste triumphum.
Nec minus Hasdrubalem, si quis mihi creditur, odit
Perfidus ille animo, quam quos sibi prædicat hostes,
Nec magis horreret vestros præcedere currus
Judicio quam stare meo. Verum ipse per umbras
Effugit noctis medio, nec cernere vultus
Sustinuit nostros causam quibus esse malorum
Se norat ; patriam timuit spectare ruentem.

773. *Tibi* in ed. Bas., *ubi* in omnibus ms.
776. *Pollicitus* in ed. Bas., *pollicitis* in ms. A, B, C, D, E.
780. *Quod* in ed. Bas., *quam* in omnibus ms.
782. *Tropæum* in ed. Bas., corr. in ms. A pro *triumphum*.

Ergo abiit tacitus læsa contentus ab urbe
Exsilium peperisse sibi; decreta suorum
Nempe nocens pavet atque iras vultusque manusque,
Et merito crucibus penderet victima tristis.
Ille modo volucres pascens informe cadaver
Piscibus aut pelagi medias effusus in undas
Esca foret, canibus dignus cibus ille marinis
Aut aliquid monstri Libyci censura rigoris
In caput id meritum studio certante novasset.
Denique non frustra vobis foret ille petitus
Debitus ambobus populis et debitus orbi.
Ipse ego vel vivum vel frusta cruenta dedissem
Semesumque caput, vobis hic nostra voluntas.
Sit satis oramus, concors nam jussa libensque
Cætera Pœnorum complectitur omnia vulgus
Quæ vestro placuere duci. Spectate tabellas,
Singula conveniunt, pulchra est vindicta precanti
Parcere prostrato : nulla est victoria major
Quam vicisse animum, nam felicissimus ille est
Qui se felicem vultuque animoque modesto
Agnovit tenuitque modum; quod forte videtur
Difficile insuetis stimulis, quos gaudia tangunt
Parva repentinis animos, nec frena regentes
Præcipitant; at perpetuis satiata triumphis

792. *Pariet vultusque irasque* in ed. Bas., *pavet atque iras vultusque* in omnibus ms.

799. *Nobis* in ed. Bas., *vobis* in ms. A, E, F, corr. in *per vos* in ms. A et inde in ms. B, C, D.

802. *Nobis* in ed. Bas., *vobis* in ms. A, B, C, D, E.

803. *Sic* in ed. Bas., *sit* in omnibus ms.

805. *Nostro* in ed. Bas., *vestro* in omnibus ms.

813. *Ac* in ed. Bas., *at* in omnibus ms.

Pectora sunt vobis, parcendi summa voluptas,
Nec minus imperium venia quam fortibus armis
Romuleum auxistis. Vestræ pietatis egentes
Nos sumus, et veniam positis exposcimus armis.
Parcite supplicibus, satis est potuisse nocere,
Magna sumus vobis æternum gloria victi,
Maxima servati. Quod si vos forte merentum
Pœna juvat justusque dolor, nisi fallor, abunde est
Quod memores statuere Dei quodque intulit ingens
Scipio. Si quid adhuc superest, ignoscite victis
Victores ; fuerit vobis pars ultima magnæ
Vindictæ affusum hic vitam veniamque precantem
Hasdrubalem vidisse senem. » Sic ille locutus
Continuit tacitum veneranda fronte dolorem,
Ac comites passim projecti in limine verbis
Flebilibus tenuere patres, lacrymisque senatum
Implevere suis : nati ceu funus acerbum
Stat pater aspiciens lacrymas nec fundit aniles,
At luget interius genitrix resoluta capillos,

814. *Nobis* in ed. Bas., *vobis* in ms. A, B, C, D, E.

815. *Foribus* in ed. Bas., *fortibus* in omnibus ms.

816. *Vestra pietate vegetes* in ed. Bas., *vestræ pietatis egentes* in ms. A, E, F.

817. *Exposcimus* in ed. Bas., *deposcimus* in ms. A (postea corr. in *exposcimus*).

822. *Quam... quoque* in ed. Bas., *quod* in omnibus ms.

827. *Conticuit* in ed. Bas., *continuit* in ms. A (prior lectio), E, F.

828. *Prostrati* in ed. Bas. et in ms. A (corr.), *projecti* in ms. A (prior lectio), E, F.

830. *Seu* in ed. Bas., *ceu* in omnibus ms.

831. *Stet dum... spargit* in ed. Bas , *stat pater... fundit* in omnibus ms.

832. *Ac* in ed. Bas., *at* in omnibus ms.

Mœsta jacet, tunditque genas, gemituque madescens
Æthera femineis vacuum gemitibus implet.
Cœperat auditis jam mitior ira senatus
Inflecti, et sensim lenito pectore justas
Exaudire preces. Tum vero ex patribus unus
Perfidiæ infensus Pœnorum : « Dicite per quos
Subsistet pax ista Deos fœdusque secundum,
Nam primos sprevistis, » ait. Tunc fronte modesta
Hasdrubal assurgit : « Paulum perque, inquit, eosdem
Perjuris adeo infestos jurabimus istam
Pacem alia servare fide. » Vox illa querelis
Imposuit finem vultusque animosque serenans,
Ac responsa patrum pacem sanxere frequenter.
Hasdrubal hic iterum : « Di vobis justa rependant
Præmia, Romani, nostro qui digna furori
Supplicia aufertis meritasque remittitis iras.
Nunc ego, nam veteres non amplius alloquor hostes
Sed dominos sociosque novos, hoc deprecor unum :
Nos vestræ cupidos admittite mœnibus urbis,
Captivosque videre date et cognoscere cives.
Sat mihi longarum solatia magna viarum

833. *Madentes* in ed. Bas., *madescens* in ms. A, B, C, D, F.

837. *Tu non ex partibus* in ed. Bas., *tum vero ex patribus* in omnibus ms.

845. *Et... sensere* in ed. Bas., *ac... sanxere* in omnibus ms.

846. *Nobis... rependent* in ed. Bas., *vobis... rependant* in omnibus ms

847. *Romano... favori* in ed. Bas., *Romani* in omnibus ms., *furori* in ms. A, B, C, D, F.

849. *Aliquot* in ed. Bas., *alloquor* in omnibus ms.

851. *Nostræ... admittere* in ed. Bas., *vestræ... admittite* in omnibus ms.

Hæc fuerint serique decus mercesque laboris,
Quodque libens longinqua petam super æquora Romam
Et mundi vidisse caput. » Quodcumque petebat
Permissum, et magnam admirans ingressus in urbem est.
Non aliter stupuit, nisi falsa est fabula, cœlum
Ingrediens viridi subito translatus ab Ida
Laomedonteus puer ut vaga sidera circum
Hæsit et Iliacas despexit ab æthere silvas.
Appia marmoreo suscepit limine porta
Prima viros. Magno mox obvia mœnia gyro
Pallantea vident, quo structa est regia monte
Evandri, primusque novæ locus inclytus urbis.
Hic elementa notis impressa, hic Arcados almæ
Divinum ingenium et miracula maxima rerum.
Monstrator docet ipse viæ, librosque repertos
Fatidicæ Carmentis opus, quantumque Latinis
Contulit ingeniis mulier veneranda per ævum.
Cœlius ad dextram remanet, fastigia læva
Collis Aventini, validasque in rupibus arces
Suspiciunt antrumque vident. Hinc fabula Caci
Herculeusque labor placido sermone morantes

854. *Sævi* in ed. Bas., *seri* in omnibus ms.

855. *Quodque... æthera* in ed. Bas., *quamque* in ms. A, B, C, D, *æquora* in ms. A, B, C, D, F.

857. *Admissum* in ed. Bas. et in ms. A (poster. lectio), *permissum* in ms. A (prior lectio), E, F.

861. *Illicitas* in ed. Bas., *Iliacas* in ms. A, B, C, D, E.

864. *Qui* in ed. Bas., *quo* in omnibus ms.

866. *Vocis... Arcadis* in ed. Bas., *notis* in omnibus ms., *Arcados* in ms. A, B, C, D, F.

871. *Lævam* in ed. Bas., *læva* in omnibus ms.

873. *Hinc* pro *hic* in ms. E, F.

Detinuit lotæque boves in gurgite Tusco.
Hic quoque Sublicii pontis pila discolor acris
Coclitis admonuit statuaque insignis equestri.
Ille locus tenuit fixos in virgine torva.
Hinc sedem solis mirantur et aurea templa,
Tellurisque domum, Capitoliaque alta paventes
Ascendunt ipsumque putant contingere cœlum.
Hic hominis caput inventum fodientibus alte
Audivere prius patriæ portenta coacti,
Et bubalum damnare suum, subigendaque turpi
Colla jugo, et duri præsagia certa laboris.
Hic cellam videre Jovis, qua ditior usquam
Nulla fuit, censumque alta sub mente repostum,
Liminaque innumeris jam tunc calcata triumphis,
Et niveos currus et rapta ex hostibus arma,
Aurea magnorum necnon diademata regum,
Sceptraque et armillas et dempta monilia collo,
Gemmatosque frenos, sellasque ex ordine eburnas;
Hic clypeos, fractasque rates ac Punica signa
Et phaleras novere suas : tacitusque per omnes
Luctus iit veteris referens vestigia belli.

876. *Supplicii... atris* in ed. Bas., *Sublicii... acris* in ms. A, E, F.

881. *Et quæque* in ed. Bas., *ipsumque* in omnibus ms.

882. *Ominis* in ed. Bas , *hominis* in omnibus ms.

883. *Coactæ* in ed. Bas., *coacti* in omnibus ms.

884. *Bubulam... suem* in ed. Bas., *bubalum... suum* in omnibus ms.

886. *Cœlum* in ed. Bas., *cellam* in omnibus ms.

888. *Lumina quam* in ed. Bas., *liminaque* in omnibus ms.

893. *Factas* in ed. Bas., *fractas* in omnibus ms.

894. *Movere* in ed. Bas., *novere* in ms. A, B, C, D, E.

895. *Lutus* in ed. Bas., *luctus* in omnibus ms.

Tum volucris per templa vagos argentea paulum
Occupat incursu Gallorum et voce canora.
Procedunt, fortesque viros habituque verendas
Matronas, amplasque domos, variisque gravatos
Bellorum exuviis arcus, et crebra videntes
Signa triumphorum solidoque in marmore pugnas,
Atque sepulcrorum pompas. Monstrantur aquarum
Sub terra cœloque viæ. Jam valle Suburræ
Cæsaream videre domum cui summa potestas
Debita, cui rerum princeps. Hinc valle relicta
Esquilias fessi dictumque a vimine collem,
Inde Quirinalem superato vertice montem
Transierant, nudoque duos adstare gigantes
Corpore conspiciunt. En quot certamina famæ
Praxitelis opus Phidiæque insigne supremi
Scipiadum, hic latis excelsa palatia muris
Atque arces tremuere feras et cognita bello
Signa nimis Libyæ, nomenque genusque superbum.
Hinc læva flexere viam. Flaminia jam tunc
Porta vocabatur quæ Tuscum respicit orbem.
Martius ac reduces vicino flumine campus
Excipit, hic longo traducens ordine rerum
Planities sine fine patet. Quis fascibus altis
Primus honos, quonam pectus matrona pudicum

900. *Eximiis* in ed. Bas., *exuviis* in omnibus ms.
906. *Dictum de* in ed. Bas., *dictumque a* in ms. A, B, C, D, F.
908. *Nudos* in ed. Bas., *nudo* in omnibus ms.
909. *Certamine* in ed. Bas., *certamina* in omnibus ms.
911. *Laus* in ed. Bas., *latis* in omnibus ms.
914. *Flammea* in ed. Bas., *Flaminia* in ms. A, B, C, D, F.
915. *Recipit* in ed. Bas., *respicit* in omnibus ms.

Vulnere trajecit, cui sit commissa virorum
Libertas, et qua natos ferus ille securi
Percutit, ac pulsos violata ex urbe tyrannos
Accipiunt, et cuncta notant ; lævaque Minervæ
Amplaque cunctorum monstrantur templa Deorum.
Venturæ ad meliora domus jam Tibridis alti
Gurgite transmisso dextræ super aggere ripæ
Etruscum tetigere latus, ductorque viarum
Romuleum immensa designat mole sepulcrum ;
Progrediturque loquens quo ductus ad astra Quirinus
Turbine transierit, qua tempestate senatum
Obruerit trepidum; metuensque ut palluerit sol,
Et Proculi visum memorat Capreamque paludem,
At crimen silet ille patrum. Jam flumina præter
Descendunt, collemque vident ubi regia Jani
Prisca fuit, juxtaque domus Saturnia quondam
Ausoniæ; hic regum et Latiæ primordia gentis
Ultima condiscunt et nomina clara virorum.
Hic Italus prior æterni rex nominis auctor
Italiæ Picusque comes, stirpsque omnis avorum
Narratur populique novi monstratur asylum.
Inferius longi tenuit certaminis illos

920. *Sic* in ed. Bas., *sit* in omnibus ms.
923. *Ac* in ed. Bas., *et* in omnibus ms.
926. *Surgite* in ed. Bas., *gurgite* in omnibus ms.
928. *Romuleam* in ed. Bas., *Romuleum* in omnibus ms.
929. *Lacus* in ed. Bas., *loquens* in omnibus ms.
932. *Procul invisum* in ed. Bas., *Proculi visum* in omnibus ms.
934. *Jovis* in ed. Bas., *Jani* in omnibus ms.
937. *Conscendunt* in ed. Bas., *condiscunt* in omnibus ms.
938. *Ex* in ed. Bas., *rex* in omnibus ms.

Historia et Clusio redeuntes robore reges,
Castraque Porsennæ, utque incumbens Scævola flammis
Supplicia erranti infligat non debita dextræ.
Inde Lycaonia gemino brevis insula ponte
Pervia transitur, poterat vix ulla relatis
Esse fides monstris, tantasque in fulmine moles
Regia præda olim populo spargente dedisset.
Jam Campana iterum lævæ confinia ripæ
Calcabant, Fabiasque domos, miserandaque tanti
Funera discebant generis, Cremeramque nocentem,
Ut Capitolino redeuntes vertice tandem
Defessum tenuere gradum ; tum protinus ingens
Visa revolventes stupor arripit inde sedentes,
Attenti siluere diu ; mox facta videndi
Copia captivos. Stabant horrentia longo
Agmina mœsta situ, pallentiaque ora tumebant,
Nudaque perplexis onerabat terga capillis
Cæsaries incompta diu, squalorque tegebat
Luridus effigiem tristemque ferebat odorem.
Ferrea vincla gradum lento suspendere tractu
Cogebant manicæque graves, complexibus illos
Carorum vetuere frui : tum verba vicissim
Dulcia permiscent, sed perstrepit ære catenis
Reditus excussis stridor, lacrymæque per ora

942. *Clauso* in ed. Bas., *Clusio* in ms. A, B, C, D, F. *Reges* corr. in ms. A pro *gentes*.

943. *Ut* in ed. Bas., *utque* in omnibus ms.

951. *Cameram* in ed. Bas., *Cremeram* in omnibus ms.

953. *Cum* in ed. Bas., *tum* in omnibus ms.

955. *Attoniti* in ed. Bas. et in ms. A (corr.), *attenti* in ms. A (prior lectio).

957. *Agmine* in ed. Bas., *agmina* in omnibus ms.

Egregia pietate fluunt. Quæ fata, quis urbis
Sit status inquirunt, patriæ quæ numina victos
Respiciant : velut infernis ubi Manibus olim
Umbra recens nostroque ruens descendit ab orbe,
Suppliciis onerata suis illam anxia circum
Agmina funduntur, nova quidnam nuntiet hospes ;
Hæc nati petit eventus, ast illa relictæ
Conjugis explorat vitam seniumve parentum ;
Hæc de fratre gemens, aut dulci inquirit amico.
Publica cura omnes, supero quis vultus in orbe,
Una tenet, quis sceptra regat, quis flectat habenas
Imperii, quid bellorum, quantumve quietis
Oraque sollicitis exsanguia rictibus hiscunt
Noscendi studio. Sic carceris hispida turba
Hospitibus instare novis, et quærere multa.
Postquam finis erat lacrymis, petit ipse suorum
Ut redimenda darent aliquot modo corpora blandus
Hasdrubal : ast illi victores nulla negare
Munera ; qui nossent scriptis, quæ nomina vellet

966. *Qui* in ed. Bas., *quis* in omnibus ms.

967. *Si* in ed. Bas., *sit* in omnibus ms.

968. *Inferius* in ed. Bas., *infernis* in ms. A, B, C, D, E.

970. *Illum* in ed. Bas., *illam* in omnibus ms.

971. *Quænam annuntiet* in ed. Bas., *quidnam nuntiet* in omnibus ms.

973. *Seniumque* in ed Bas., *seniumve* in omnibus ms.

974. *Deferte* in ed. Bas., *de fratre* in ms. A, B, C, D, F.

976. *Flectit* in ed. Bas., *flectat* in ms. A, B, C, D, F.

977. *Quantumque* in ed. Bas., *quantumve* in omnibus ms.

978. *Retibus* in ed. Bas., *rictibus* in ms. A, B, C, D, F.

983. *Ac vili negarunt* in ed. Bas., *ast illi* in omnibus ms., *negare* in ms. A, B, C, D, F.

984. *Noscent* in ed. Bas., *nossent* in ms. A, B, C, D, E.

Edere præcipiunt. Lectos dedit ille trecentos,
Quos posito squalore pius facilisque senatus
In Libyam perferre jubet, si fœdera pacis
Firma forent nullis pretiis pro munere solo
Reddendos patriæ. Cunctis sic rite peractis,
Hasdrubal invisæ quondam nunc mœnia caræ
Urbis amica retro rediens hac voce salutat :
« Urbs accepta Deis, caput orbis et unica mundi
Gloria, terra ferax clarorum sola virorum,
O patria armipotens, divum domus, optima rerum
Roma, vale. Jam lætus eam quocumque vocabunt
Fata senem vidi, quantum visurus in orbe
Hoc fueram. » Dixit ; tum Tibridis ostia linquens
Navigat in patriam victor, captivaque secum
Agmina mittuntur. Liceat terrestria cœlo
Æquare, æternis mortalia, maxima parvis :
Sic prope descendens cœlo sua vincla resolvit
Captivis antiqua potens et Tartara fregit
Voce Deus, secum in patriam miseranda reducens
Agmina et exhaustas longis cruciatibus umbras.
Scipio pacifico redeuntem suscipit ore.
Pax populis ducibusque placet fœdusque feritur
Ante aras testesque Deos, cæsæque litantur
Terga suis, dextræque ducum junguntur inermes.

985. *Trecentos* corr. pro *ducentos* in ms. A.
987. *Præferre* in ed. Bas., *perferre* in omnibus ms.
992. *Unica* corr. pro *inclyta* in ms. A.
994. *Tumque o* in ed. Bas., *divum* in omnibus ms.
1004. *Exhaustus* in ed. Bas., *exhaustas* in omnibus ms.
1006. *Feritum* in ed. Bas., *feritur* in omnibus ms.
1007. *Arasque... cæsis* in ed. Bas., *aras... cæsæque* in omnibus ms.

Rursus in Italiam reditum et firmante senatu
Acta ducis, pax in libro relata vetusto
More patrum, legesque datæ jurataque verba.
Scipio longævo gaudens posuisse labori
Jam finem reditumque parans in præmia totus
Vertitur ac laudes et dona ingentia solvit
Militibus. Cirtham Syphacisque omnia regi
Donat et emeritum regni confinibus ultro
Ampliat immensis, victos ex fœdere damnat
Reddere res regi socio pactumque tributum
Solvere Romanis. Hinc ad condigna reversus
Supplicia et justas vario discrimine pœnas
Mitius in servos egit; servile putavit
Esse fugam, non nosse fidem. Quicumque repertus
Liber militiæ desertor, protinus ille est
Supplicio extremo affectus: qui jura fidemque
Tempore tam dubio jurataque liquerit arma
Romanos crucibus rigidis dedit atque Latinis
Abscidit merita trepidantia colla securi.
His actis classem solvit comitante senatu
Extremum in littus Pœnorum, et supplice turba
Victorem mirante suum, quos ille benigne
Digrediens dictis postremum affatur amicis :
« Vivite contenti proprio memoresque Deorum,

1010. *Libros* in ed. Bas., *libro* in ms. A.
1015. *Cartham* in ed. Bas., *Cirtham* in ms. A.
1017. *Victor* in ed. Bas., *victos* in omnibus ms.
1018. *Rex* in ed. Bas., *res* in omnibus ms.
1023. *Deserto* in ed. Bas., *desertor* in omnibus ms.
1025. *Te pater* in ed. Bas., *tempore* in omnibus ms.

Vivite, nec cæcos iterum furor invidus arma
Induat ; imperium antiquis stat finibus amplum
Et leges patria cum libertate relictæ.
Gloria sit quanquam latum imperitare per orbem,
Tutius est parere bonis. Mihi credite, vobis
In longum quæsita quies ; nos dura laborum
Sarcina sollicitos ullo sine fine tenebit :
Hostis erit quicumque usquam nudaverit ensem,
Qui nova bella manu bellorum aut verba movebit,
Cura laborque gravis scelerum censura per orbem.
At vobis tranquilla salus sine litibus ullis,
Præsidium in nobis, nisi temnitis omne paratum,
Semper erit Pœnos inter nostrumque senatum ;
Sponsor ego. Placidam tandem condiscite vitam,
Sumite placatas mentes, deponite ferrum
Ex animis ; tales tanto nisi turbine frustra
Bis docuit fortuna viros ; dimittite tandem
Æquoreas tentare vias. Discrimina quanta
Præcidam quantumque mali quantumque laborum,
Exuram classem, quæ vos per cuncta furentes
Littora raptabat, quæ vobis prima malorum
Materiam dedit, Ausoniisque incumbere regnis
Compulit, ac tumidos docuit transcendere fluctus.

1033. *Cæcus iterum invidus* in ed. Bas., *cæcos iterum furor invidus* in omnibus ms.

1038. *Id* in ed. Bas., *in* in ms. A, B, C, D, F.

1041. *Quis* in ed. Bas., *qui* in omnibus ms.

1044. *Vobis*, *peractum* in ed. Bas., *nobis*, *paratum* in omnibus ms.

1047. *Semite* in ed. Bas., *sumite* in omnibus ms.

1049. *Vis* in ed. Bas., *bis* in omnibus ms.

1051. *Præcidi* in ed. Bas., *præcidam* in omnibus ms.

1052. *Exuerim* in ed. Bas., *exuram* in ms. A, B, C, D.

Hæc vestris fortasse oculis spectacula dira
Si fuerint, cohibete animos membrumque putate
Abscidi vitæ infestum : satis ampla tenetis
Regnorum spatia et secti confinia mundi ;
Sat terris errare, licet funesta voluptas
Curarum est homini : statui succurrite vestro,
Consulite et nobis curamque auferte metumque
Hannibalis, rabiemque suam sibi linquite soli.
Si quid erit dubii quod publica fata movebunt,
Hos audite senes. » Dixit, dextrasque prehendit
Illorum. Ambo autem deflexis genibus una
Ante ducis cecidere pedes : hinc maximus Hanno,
Hasdrubal hinc Hædus. Tota jam classe soluta,
Scipio provectus paulum subsistit, et omnes
Imperat hostiles flammis absumere puppes.
Non aliter tantæ pelago fulsere favillæ
Aut Tethys extimuit late torrentibus undis
Defectum, non dum currus optata paterni
Lora puer rapuit Phœbus et æthera flammis
Accendit mundumque; vagis si sæcula retro

1056. *Hunc nostris... dura* in ed. Bas., *hæc vestris... dira* in omnibus ms.

1057. *Cohibere* in ed. Bas., *cohibete* in omnibus ms.

1058. *Abscindi* in ed. Bas., *abscidi* in ms. A, B, C, D.

1059. *Septi* in ed. Bas , *secti* in ms. A, B, C, D, F.

1061. *Omni... nostro* in ed. Bas., *homini* in ms. A (prior lectio), E, F, *hominum* in ms. A (posterior lectio), B, C, D, *vestro* in ms. A, B, C, D, E.

1064. *Facta* in ed. Bas., *fata* in omnibus ms.

1065. *Dextras* pro *dextram* in ms. E, F.

1071. *Fluxere* in ed. Bas., *fulsere* in ms. A, B, C, D.

1073 *Quam dum* in ed. Bas , *non dum* in ms. A, B, C, D, E.

1075. *Magis et* in ed. Bas., *vagis si* in omnibus ms.

Omnia percurris, sola hæc incendia sensit
Neptunus metuenda sibi : non Punica quondam
Romanis facibus bello consumpta priore,
Spartanisque prius non Attica littora classis
Usta Syracusio tantas dedit æquore flammas.
Torpuerant miseri cives sua damna gementes,
Haud aliter quam si subito prædulcia cunctis
Conjugia et nati atque arces et templa Deorum
Ipsaque Carthago flammis arderet in illis.

1079. *Littore* in ed. Bas., *littora* in ms. A, B, C, D.
1080. *Æquora* in ed. Bas., *æquore* in omnibus ms.

LIBER NONUS.

ARGUMENTUM (1).

Scipio provectus pelago Tinnentia (*sic*) victor
Littora linquebat. Victricem flamina classem
Leniter impellunt; crepitat per carbasa ventus.
Ennius ergo ducis jussu quid laurea signet
Edocet, et sacris quam sit sita meta poetis,
Post hæc nocturnos visus et somnia narrat.
Inde ubi in Italiam pelago rediere remenso,
Captivos per vincla trahens regemque ducesque
Scipius aurato subiit Capitolia curru.

Scipio provectus pelago Romanaque classis
Jam placidum sulcabat iter. Non rauca procellis
Æquora fervebant, ventisque silentibus, undas
Victorem sensisse putes : tranquillior illis
Vultus erat, cœlo facies composta sereno ;
Sic hostile fretum, sic cuncta elementa videret
Obsequio mulcere ducem. Jam littora longe
Africa linquebant alacres, et bella canentes
Ibant, ac valido frangebant remige fluctus.
Puppe ducis media tacitus meditansque sedebat

(1) E ms. A excerptum. Idem in ed. Venet. legitur.

Ennius assiduus rerum testisque comesque.
Scipio quem tandem aggreditur verbisque benignis
Excitat incipiens : « Nunquamne silentia rumpes,
O mihi multorum solamen dulce laborum ?
Fare, precor, nam perpetuis tabentia curis
Pectora nostra vides : placido sermone levare
Illa soles, faciesque modo ; tantum ora resolve,
Si tibi nascenti quo polles summus Apollo
Ingenium cœleste dedit, si turba Dearum
Castalio infantem demersum gurgite lavit
Helicone sacro, collesque eduxit in altos,
Et calamum et vocem tribuit mentemque poetæ. »
Ennius auditis caput extulit atque ita fatur :
« O flos Italiæ juvenis, stirpisque Deorum
Certa fides, quid nunc nostro placet ore moveri
Quidve jubes ? Equidem tacito modo pectore mecum
Volvebam quod nulla ferent jam sæcula , majus
Eximiæ virtutis opus quam nostra quod ætas
Læta videt ; nullusque unquam sub mente movebit
Grande aliquid, cui non magnas spes inter honestum
Nomen in ore sonet, qui non venturus ad actum
Scipiadæ meminisse velit, pro munere vultus
Non cupiat vidisse tuos, majorque sepulcri
Post cineres te fama manet. Mortalia livor
Carpit enim, at mors invidiam consumit et arcet

11. *Tristis* in ed. Bas., *testis* in omnibus ms.

15. *Fore* in ed. Bas., *fare* in omnibus ms.

27. *Manus* in ed. Bas., *majus* in ms. A, *mavis* in aliis.

28. *Virtus* in ed. Bas., *virtutis* in omnibus ms.

35. *Ac* in ed. Bas. et ms. A (prior lectio), *at* in ms. A (posterior lectio), B, C, D, E.

Ac procul a bustis abigit. Tua gloria pridem
Vicerat hanc pestem, jamque altas tuta per auras
Fugit humum moresque hominum morbosque malignos,
Seque parem tulit alma Deis. Tamen ecce supremum
Incrementa diem famæ tibi multa daturum
Promisi expertus, quoque ipse a morte recedes
Longius, hoc major meritum te fama sequetur.
Tempore crescet honos, perque ultima sæcula mundi
Clarus eris, virtus quoniam non altius ibit
Descensum vereor ; sed nostra peritia fandi
Nondum propositam valuit contingere metam
Nuper ab exiguis radicibus orta, nec ante
Cognita per Latium, Argolicis contenta colonis.
Hoc igitur mecum indignans sub mente movebam,
Præcones meritos tua quod notissima virtus
Non habitura foret. Macedum rex magnus amici
Forte videns saxum Æacidæ titulosque sepulcri :
« Fortunate, inquit, juvenis, cui nominis illum
Præconem reperire fuit ! Non parva profecto
Est claris fortuna viris habuisse poetam
Altisonis qui carminibus cumulare decorem
Virtutis queat egregiæ monimentaque laudum ;
At tibi, summe ducum, claro quo nullus Homero est
Dignior, in reliquis blanda, inque hoc durior uno
Me solum fortuna dedit. Currentibus annis
Nascetur forsan digno qui carmine cœlo
Efferat emeritas laudes et fortia facta,
Et cui mellifluo melius resonantia plectro
Calliope det fila lyræ vocemque sonoram.

39. *Dies* in ed. Bas., *Deis* in omnibus ms.
42. *Hæc* (corr.) pro *hoc* in ms. A, et inde in ms. B, C, D.

Parce, precor, verbis, tibi non me judice vates
Mæonius, nec jure tibi præponitur altus
Euripides, aut quos claro cognomine Graii
Concelebrant. — Alio nolim me carmine dici,
Si dicendus ero, quin quod te poscimus, inquit
Scipio, prosequere, et quæ sunt permissa poetis
Famosæque rei certos agnoscere fines,
Te liceat monstrare mihi quid laurea signet
Tam ducibus claris quam vatibus addita sacris,
Neve tibi indignus videar cui talia forte
Narrentur, nobis animum dulcedine quadam
Pulchra movent, et continuis hoc pectus ab armis
Dulcia concussum placide capit otia linguæ. »
Ille autem : « Nulla est, fateor, tam dura feroxque
Mens, ait, alme ducum, cui non sit pulchra voluptas
Interdum curas inter vitæque labores
Pierios audisse modos, dulcesque Dearum
Irrepsisse choros, sed enim hæc præcordia nunquam
A Musis aversa reor, non talibus astris
Tam magnum genuisse virum fortuna videtur ;
Errasset, si cui dederat cupidissima famæ
Pectora Musarum non ingessisset amorem.
Quisquis enim se magna videt gessisse necesse est
Diligat æternos vates et carmina sacra.

69. *Si dicendus quin quid* in ed. Bas., *si dicendus ero quin quod* in ms. A, B, C, D, E.

72. *Licet* in ed. Bas., *liceat* in omnibus ms. *Monstrante* pro *monstrare* corr. in ms. A et ed. Bas.

83. *Afris* in ed. Bas., *astris* in omnibus ms.

84. *Natura* in ed. Bas., *fortuna* in ms. A.

85. Hic versus, antea mutilus in ms. A, confectus est manu emendatoris, uti constat e scriptura diversa.

At nunc quod nostro poscis sermone doceri
Accipe quam brevibus. Non illa licentia vatum est
Quam multis placuisse palam est....
Scripturum jecisse prius firmissima veri
Fundamenta decet, quibus inde innixus, amœna
Et varia sub nube potest abscondere sese,
Lectori longum cumulans placidumque laborem,
Quæsitu asperior quo sit sententia, verum
Dulcior inventu, quidquid labor historiarum est,
Quidquid virtutum cultus documentaque vitæ,
Naturæ studium quidquid licuisse poetis
Crede, sub ignoto tamen ut celentur amictu,
Nuda alibi et tenui frustrentur lumina velo,
Interdumque palam veniant fugiantque vicissim.
Qui fingit quodcumque refert, non ille poetæ
Nomine censendus nec vatis honore sed uno
Nomine mendacis : potes hinc perpendere quidquid
Scire petis, nostri quæ sit mensura laboris,
Et latos fines, et quanta licentia nobis
Laurea restat adhuc, cujus dignare parumper
Participes nos esse tibi, si gloria bello
Nec minus ingenio constat. Patiere virenti
Fronde duces vatesque simul sacra tempora cingant.
Immortale decus viror immortalis utrisque

89. *Possis* in ed. Bas., *poscis* in omnibus ms.

90. *Natum* in ed. Bas., *vatum* in omnibus ms. *Est* deest in ms. A.

103. *Fugit* in ed. Bas., *fingit* in ms. A, B, C, D, F.

104. Pro duobus versibus 104 et 105 in ms. A est tantum hic versus : *Nomine censendus : potes hinc perpendere quidquid.*

109. *Non* in ed. Bas., *nos* in omnibus ms.

112. *Vigor* pro *viror* in ms. A.

Indicat, et longæ promittit tempora vitæ.
Hinc Deus ingenii lauros amat almus Apollo
Pieridum solitus cithara moderante choreas
Incola Cirrhæo totiens duxisse sub antro.
Præterea hanc frondem rapido non fulmine vexat
Juppiter ex cunctis, talemque meretur honorem
Laurus : ab æthereo tanta est clementia rege !
Jam famæ quod fulmen erit, nisi sola venustas
Omnia prosternens, hunc gloria nostra pavorem
Non habet, atque ideo spernentis fulmina frondis
Serta gerit, sanctosque legit de stipite ramos. »
Dixerat ; at Scipio subridens : « Omnia mulcent
Sed lædis brevitate tua, et dum dulcius inter
Ista sonant, medio sitientes calle relinquis.
Ergo age, nam nullum jam littus cernitur, et sol
Transivit cœli medium : tu dulcia prome
Verba quibus mens alma scatet, placidoque volentes
Et longo sermone feras, partemque diei
Et partes pelagi minuens. » Tunc ille coactus
Incipit ; hic omnes tenuerunt murmura nautæ
Et comites siluere ducis : « Vestigia famæ
Rara sequens, quantum licuit per sæcula retro
Omnia pervigili studio vagus ipse cucurri,
Donec ad extremas animo rapiente tenebras

113. *Longa* in ed. Bas., *longæ* in omnibus ms.

114. *Ingeniis* in ed. Bas., *ingenii* in omnibus ms.

117. *Tepido* in ed. Bas., *rapido* in omnibus ms.; *vexat* corr. in ms. A pro *versat*.

119. *Regi* in ed. Bas., *rege* in omnibus ms.

124. *Ac... mulcens* in ed. Bas., *at* in omnibus ms., *mulcent* in ms. A, B, C, D.

Perventum, primosque viros, quos fama perenni
Fessa via longe ignotos post terga reliquit.
Hic quisquis merito fulgens fuit obvius illum
Amplexu tenuisse animi mihi gloria summa est,
Inque locum cari semper coluisse parentis :
Præcipue illustres calamo florente poetas
Admisi atque ima cordis sub parte locavi.
Millibus ex tantis unus mihi summus Homerus
Unus habet quod suscipiam, quod mirer amemque.
Ille mihi e cœlo veniens tam sæpe videtur,
Ut stupeam potuisse hominem sic alta tenere,
Astrorum sic nosse vias, sic climata terræ :
Qui licet ante novos reges et tempora Romæ
Floruerit, tamen hoc in tempus mente reduxi,
Præsentemque animo ficta sub imagine feci.
Hoc sine nulla dies abiit, nox nulla sine ullo.
Ille breves cœnas in longum traxit, et idem
Nunc longam breviare viam, nunc tramite plano
Edocuit rigidi transire cacumina montis.
Denique quidquid agens, nullo discrimine secum
Sopitus vigilansque sui noctemque diemque
Hic mihi nunc etiam dubii sub tempore belli
Affuit in somnis ; quis somnum dixerit illum ?
Pervigil adstabam, fracta nam pace sub armis
Omnia fervebant, seroque in castra reversus
Contigeras animum, jubeas si vera fateri ;

143. *Una... recondi* in ed. Bas., *ima... locavi* in omnibus ms.
145. *Suspiciam* in ed. Bas., *suscipiam* in ms. A.
152. *Ulla dies* in ed. Bas , *nulla dies* in omnibus ms.
158. *Duri* corr. in ms. A pro *dubii*, et inde in ms. B, C, D.
159. *Qui* in ed. Bas., *quis* in omnibus ms.

Non timui, tamen in dubio spes fessa pependit
Usque sub occasum solis. Tum maxima pernox
Cura animum tenuit, quid secum postera ferret
Tot motus clausura dies. Hic nocte sub alta
Aspicio adventare senem, quem pauca tegebant
Frusta togæ, et canis immixta et squalida barba :
Sedibus exierant oculi, cava frontis imago
Horrorem inculta cum majestate ferebat.
Dirigui ; tunc ille manu similisque videnti
Occupat ancipitem Graioque hæc more profatur :
« Salve, care mihi Latiæ telluris amicæ
Unice ; quodque diu votis animoque petisti,
Aspice qualis erat quondam dum vixit Homerus.
Huc ego vix tandem reserato carcere Ditis
Emersi tacite, perrumpens viscera terræ. »
Procubui, voluique pedes contingere pronus :
Umbra fuit, nudæque hæserunt oscula terræ.
« Surge, inquit, mecum ex æquo, nam dignus es ultro,
Congredere, et, dum tempus habes, tam sæpe negato
Colloquio satiare meo. » Tum protinus ardens
Exsurgo : « Gentisque ingens o gloria, dixi,
Argolicæ summumque decus, quis talia tanto
Supplicia inflixit, sacræ quis lumina frontis
Naturæque decus rapuit, tantumque nocere
Sustinuit mundo ? Non hic mihi creditus olim :
Lincea quin acies animo occursabat amanti,

167. *Pauca* primitus in ms. A, corr. dein ubique in *rara*.
175. *Accipe* pro *aspice* corr. in ms. A, et inde in ms. B, C, D.
179. *Undæ* in ed. Bas., *nudæ* in omnibus ms.
181. *Ac* pro *et* in ms. E.
186. *Duces* in ed. Bas., *decus* in ms. A (corr.), B, C, D.

Visque oculis immensa tuis, quos Græcia portus
Dives habet gemino late circumflua ponto,
Quos colles, quæ rura colit, quæ vallibus imis
Antra tenet, quænam frondosa cacumina sylvis
Aut pelago scopulos, quos non mihi lumine certo
Monstraris cernenda aliis longinqua dedisti.
Ipse propinqua videns minime miracula menti
Quanta meæ, Ægeo diffusas ecce profundo
Cycladas hinc numero, vides quot littore flexus
Hellespontiaco, tu me nequis ipse tueri
Ostendens tam multa mihi. » Tum suscipit ille :
« Vera quidem memoras ; sed non miranda quid ergo?
Qui mihi corporeos Deus abstulit, ille nequibat
Restituisse alios quibus hæc arcana viderem.
Desine jussa Dei solitis onerare querelis
Mortalis, namque ista hominum stultissima lis est.
Justa facit quæcumque facit, sed noscere cuncta
Vestra nequit gravitas sub opaci carceris umbra.
Quam multis nocuere oculi, visusque vagari
Compulit, et cœpto forsan semovit honesto,
Hinc ea sponte quidem gravis ut nocituraque multis
Sarcina deposita est. Quin hinc modo pergimus ultra;
Tu cæcum ne sperne ducem : fortasse videbis
Multa animo placitura tuo, nec cura futuri
Sollicitet casus, quoniam lux crastina campos
Sanguine Pœnorum Latio victore rigabit. »

208. Pro verbis *et cœpto* in ms. B, D, sunt manu diversa seq. *hunc ipsum;* in ms. C est lacuna.

210. *Quoniam huc* in ed. Bas., *quin hinc* in omnibus ms.

211. *Cœptum* in ed. Bas., *cæcum* in ms. A, B, C, D.

Prosequor augurio lætus:

. . . .

« Hic ego nam longe clausa sub valle sedentem
Aspexi juvenem: dux o carissime, quisnam est
Quem video teneras inter consistere lauros,
Et viridante comas meditantem incingere ramo?
Nescio quid, nisi fallor enim, sub pectore versat
Egregiumque altumque nimis. — Non falleris, inquit,
Agnosco juvenem sera de gente nepotum,
Quem regio Italiæ quemve ultima proferet ætas.
Hunc tibi Tusca dabit latis Florentia muris
Romulea radice oriens, urbs inclyta quondam,
Nunc nihil, utve queas ortus confinia nosse,
Divitis exiguus muros interluet urbis
Arnus, in Ausoniæ descendens littora Pisæ.
Ille diu profugas revocabit carmine Musas
Tempus in extremum, veteresque Helicone sorores
Restituet, vario quamvis agitante tumultu.
Francisco cui nomen erit, qui grandia facta
Vidisti quæ cuncta oculis ceu corpus in unum
Stringet et Hispanas acies Libyæque labores
Scipiadamque tuum, titulusque poematis illi
Africa. Quin etiam ingenii fiducia quanta!
Quantus aget laudum stimulus! Seroque triumpho

215. Hic interjiciuntur in ed. Bas. sex versus quos ad finem hujus libri, ut in omnibus ms., leges. Exstat hæc postilla in margine ms. A : Hic debet interesse totum somnium Ennii forte per unum latus quod hic deficit, vel quia Petrarcha non posuit, vel quia deletum est.

226. *Ut nequeas* in ed. Bas., *utve queas* in ms. A, B, C, D, E.

227. *Egregius* pro *exiguus* corr. in ms. A, et inde in ms. B, C, D.

228. *Armis* in ed. Bas., *Arnus* in omnibus ms.

230. *Veteres* in ed. Bas., *veteresque* in omnibus ms.

Hic tandem ascendet Capitolia vestra, nec ipsum
Mundus iners studiisque aliis tunc ebria turba
Terrebit. Quin insigni frondentia lauro
Tempora descendens referat comitante senatu :
Hic modo tantus amor, tanta est reverentia lauri !
Omnibus ex sylvis jam nunc sibi gratior una est
Delphica, jamque novas discit connectere frondes.
Serta gerens, jam venturi præsagia mulcens,
Iste senescenti tantum illo in tempore Romæ
Carior annosæ quantum contingere matri
Filius ille solet, quem post lacrymosa sepulcra
Natorum viduæ sterilis tandem attulit alvus.
Illa quidem, quæ jam lustris nil tale ducentis
Viderit, hunc magno spectabit læta favore,
Laurea dum capiet, dum templis serta relinquet,
Primitiasque suas sanctas affiget ad aras.
Florentina omnis magis ut sit grata propago,
Idem unus tibi, Roma, dabit, nec protinus urbem
Pœniteat Tusci fundasse ad gurgitis undam.
Hic quoque magnorum laudes studiosus avorum
Digeret extrema relegens ab origine sortes
Romulidas vestrumque genus sermone soluto
Historicos titulosque viris et nomina reddet.
In medio effulgens nec corpore parvus eodem
Magnus erit Scipio, seque ipse fatebitur ultro
Plus nulli debere viro. At si vita manebit
Longior, et nullo prævertet turbine cœptum

238. *Vestra* corr. pro *celsa* in ms. A.
248. *Iste* in ed. Bas., *ille* in omnibus ms.
259. *Nostrumque* pro *vestrumque* in ms. A.
260. *Historicus* pro *historicos* in ms. E.

Impetus alter iter, tunc ampla volumina cernes
Magnarum rerum vario distincta colore
In tempus perducta suum. Quis cuncta renarret
Quæ clausa sub mente gerit? » Pulsabar anhelo
Pectore visendi cupidus, cupidusque loquendi
Interea, et magnum quis credere posset Homerum,
Dulcibus optabam verbis imponere metam.
Jam mihi carus erat te propter et alta relatu
Cætera. Procedo sensim, propiorque parumper
Conspicio curis gravidum sub flore juventæ,
Et calamo hærentem viridique in gramine septum,
Arboribus variis nitidissima flumina juxta,
Ac gelidos inter fontes rupesque præaltas :
« Respice, dux, inquit, quæ sint umbracula ruris
Effigiesque sui, namque hinc ad talia primum
Eriget ingenium variis mox partibus orbis,
Et terra pelagoque vagus concepta per annos
Desperata sinet; vix rerum turbine tandem
Explicitus, magno transibit plurima cursu. »
Singula mirabar, vixque audita salute
Sustulerat gravis ille oculos et verba parabat,
Cum matutino litui clangore repente
Excutior visis somnusque recessit inanis,
Teque aciem video mediis educere campis
Sublimem hortantemque duces et signa moventem. »
  Ennius interea dum talibus ore disertus
Æquoreum permulcet iter, jam fessus anhelos
Phœbus Atlanteo recreabat gurgite currus.
Haud aliter quam qui placidis per plana quadrigis

267. *Producta* in ed. Bas , *perducta* in omnibus ms.
273. *Propior* corr. in ms. A pro *propius*.

Vectus, et irriguo perfusus membra sopore
Non sentit transire diem, longamque repente
Decrevisse viam stupet, et vix credulus audit.
Hesperio lœvis Zephyrus surgebat ab axe :
Vela levat classis, tum dextro tramite proræ
Volvuntur, fratrisque in locum Cynthia pernox
Invigilat, lassisque datum requiescere nautis.
Remigis ut strepitus siluit stridorque rudentum,
Scipio mitis ait : « Seu sunt, seu talia fingis,
Dulcia sunt, fateor : sensusque et pectora mulcens,
Illum equidem jam nunc juvenemque novumque poetam
Complector tibi nunc visum quondamque parenti,
Promissumque mihi gemino sponsore : profecto
Diligo quisquis erit ; si nullus, diligo nullum. »
Dixerat, et facili præbebant corpora somno.
Sol pelago rediens ubi primum emersit Eoo,
Ingentesque procul jactabat carbasus umbras,
Littora prospiciunt alacres Lilybeia nautæ,
Trinacriamque pari concordes voce salutant.
Jam Drepanum prætervecti, jamque omne remensi
Inde latus Siculum, solidæ telluris in arvis
Ut primum posuere pedes, pulcherrima rura
Terrestri secuere via. Non carmine nostro
Lætitia Italiæ, occursantia passim
Agmina victori, populi, non urbibus haustis,
Servata grates pro libertate canentes,
Stare queunt, donec patriæ sub mœnia ventum est,
Et luxit sperata dies tempusque triumphi.

301. *Rudentem* in ed. Bas., *rudentum* in ms. A, E, F.

308. *Corpora* corr. pro *lumina* in ms. A.

320. *Queant* in ed. Bas., *queunt* in ms. A (corr.), B, C, D.

Hic quoque, Calliope, quanquam sub fine voceris,
Dextra veni, seroque favens assiste labori.
Pulchrior Ausonio nunquam surrexerat orbi
Ulla dies; roseo vultum suffusa rubore
Phœbeos frenabat agens Aurora jugales.
Lætior ipse quidem solito et formosior alte
Imperiis urgebat equos, jam lumine Romam
Apenninigenæ spectans de vertice sylvæ.
Conveniunt proceres : portis ruit obvia turba,
Sexus uterque frequens, ætas se proripit omnis,
Omnis honos omnisque gradus. Substernitur auro
Omne solum et variis resplendent pulpita gemmis,
Purpura per vicos sparsa est, et purpura tectis
Obtentu factura viris victoribus umbras.
Inde senum miti descendunt agmina vultu;
Hinc juvenum phalerata phalanx in limine primo
Exceptura ducem. Facie subit ille serena,
Ardua purpureo residens sub mœnia curru
Et niveis invectus equis, generisque ferebat
Ætherei frons alma fidem. Tum millia vinctis
Post tergum manibus captivi tristia vulgi
Procedunt Macedum proceres, quo bella Philippus
Foverat auxilio; Sopater dux primus et ipsum
Sanguine contingens regem mœstissimus ibat.
Post omnis legio gravibus connexa catenis
Insequitur, tum parte alia spectacula magni
Syphacis miseranda habitu; namque obruta vinclis
Majestas; lacrymis pectus terramque rigabat,
Flensque retro ad magnum referebat lumina crebro

341. *Cunctis* in ed. Bas., *vinctis* in ms. A, B, C, D, F.

Humida, victorem qualem sprevisset amicum:
Mente notans tacita præter tot dura ruinæ
Angebat miserum pudor ingens. Turba suorum
Regia consequitur tremulo vestigia gressu.
Hinc meriti cives, laqueis gens perfida justis
Pœnorum perplexa venit, pulcherrima Romæ
Mœnia conspiciens; dux frater Hannibalis illis
Primus erat. Mauræ subeunt post agmina gentis,
Gallorumque manus, Italus namque ordine in illo
Nemo fuit: digna meritos mulctaverat omnes
Morte simul terræque hostes mandaverat Afræ
Indignos patriæ aspectu et tellure sepulcri.
Ante ebur et radians aurum et pretiosa supellex
Et vestes ostro insignes penitusque potentum
Divitiæ regum pompa celebrante vehuntur.
Inde graves clypei præreptaque fortibus arma
Signaque et horrentes galeæ cristæque trementes;
Post tristes ducuntur equi, domitique elephantes
Demissa cervice graves; puerilia circum
Millia funduntur, turba obstrepit inscia rerum
Bellua barbarico quod tanta veniret ab orbe.
Hinc illinc Romana acies erepta nefando
Servitio, lætumque canens ex more triumphum
Concelebrat. Nequeunt oculos satiare videndo
Servatore suo: prius it Terentius horum
Culeo vir clarus Latia tunc urbe senator;
Libertus velut hic carum coluisse patronum
Scipiadam fertur vitam obsequiosus in omnem.
Ultimus it victor Latiis exercitus armis

357. *Conspiciens* in ms. A (prior lectio), dein corr. in *suspiciens*.
375. *Prior* in ed. Bas., *prius* in ms. A.

Atque equitum peditumque acies, velut obvius esset
Hannibal in primo venturus limine contra.
Tum tubæ et horrisonis victricia classica late
Perstrepuere modis, tremuerunt Tibridis undæ,
Ac circum pavet omne nemus ; fragor horridus Albam,
Argolicum Tibur complet gelidumque Soracte
Et Prænestinis rigidas in collibus arces.
Sic tandem insueto Capitolia celsa triumpho
Ingreditur gratesque Deis persolvit amicis,
Immensamque auri montem ingentesque recondit
Thesauros in templa Jovis, tempusque per omne
Ditavit patriam. Sibi sed cognomine solo
Contentus, nihil hic proprias invexit in ædes,
Nec dubium quin ad reliquos per bella triumphos
Straverit ense viam, atque orbis patefecerit Urbi
Imperium. Puduit neminem Carthagine victa
Subdere colla jugo, dominosque agnoscere mundi
Romanos bello indomitos populumque Quirini.
Ipse coronatus lauro frondente per urbem
Lætus iit totam ; Tarpeia rupe reversus
Ennius ad dextram victoris, tempora fronde
Substringens parili, studiorum almæque poesis
Egit honoratum sub tanto auctore triumphum.
Post alii atque alii studio certante secuti.

381. *Limite* in ed. Bas., *limine* in omnibus ms.

382. *Tumque tubæ* in ed. Bas., *tum tubæ et* in ms. A, B, C, D, E.

383. *Tremueruntque* in ed. Bas., *tremuerunt* in ms. A, B, C, D, F.

385. *Argolicum Tibur complet* in ms. A cum ea nota : Posui *complet* propter versum, et supra, manu alia, lectio ed. Bas.

400. *Eminus* in ed. Bas., *Ennius* in ms. A, B, C, D, E.

Ipse ego trecentum labentibus ordine lustris
Dumosam tentare viam et vestigia rara
Viribus imparibus fidens utcumque peregi :
Frondibus atque loco simul et cognomine claro
Heroum veterum tantos imitatus honores,
Irrita ne Graii fierent præsagia vatis.
Nunc ego non ausim vos hinc ad tristia, divæ,
Materiamque trucem post tot modo læta vocare :
Quin potius longe fugite atque avertite vultus.
Certe ego vobiscum fugiam tristesque querelas
Invidiæ, procerum crimen, culpamque senatus
Non referam, populique nefas, ac sponte receptum
Exsilium, mortemque ducis, titulumque dolentis,
Aspera marmoreo subscriptaque jurgia busto.
Hæc memorent alii : mihi nam certissima mens est
Hic metam posuisse operi, patiarque nec unquam
Carmine tam mœsto sacras maculare sorores.
O mea non parvo mihi consummata labore
Africa, dum crescis, dum te relegensque comensque
Mulceo, magnanimum mors importuna Robertum
Intempestive mundo subtraxit egenti,
Et mihi prærepta penitus dulcedine vitæ
Speratum tibi clausit iter. Quo tramite perges
Infelix? Monstrabo viam. Non atria luctu
Turbida funereo, non dulcia limina quondam
Parthenopea petes. Tepidi nova saxa sepulcri
Tristis adi lacrymisque riga. Cum videris illic
Ingentem exigua regem tellure jacentem,
Te sibi viventi promissam redde sepulto

406. *Utrumque* in ed. Bas.; *utcumque* in ms. A (corr.), B, C, D, E.

Ac cineri persolve sacro : nam spiritus astra
Jam repetens terrasque retro despectat inertes,
Sceptra caduca fugit, mortales negligit actus.
Illa tamen, quanquam regni diadema relicti
Rideat et curas veteres nimiosque labores
Erroresque hominum solio miseratus ab alto,
Nos, nisi fallor, amat, nostri mitissimus olim
Arbiter ingenii. Quo terris sidere rapto,
Heu heu quam vereor ne quid tibi durior ætas
Obstrepat, et titulis insultet cæca decoris!
Hospes Pieridum nostro jam solus in ævo
Reddere promeritum studiis qui nosset honorem
Interiit, secumque simul spes nostra recessit.
Felices quos illa prius meliora tulerunt
Tempora, nosque utinam nequidquam vana precamur!
Non licet ire retro, nos cuncta novissima seros
Et ferus adverso prospectat Juppiter axe.
Utendum sorte est et sidera nostra sequenda
Qua ducant, ne forte trahant; mihi degere vitam
Impositum varia rerum turbante procella.
At tibi fortassis, si quid mens sperat et optat,
Es post me victura diu; meliora supersunt
Sæcula; non omnes veniet Lethæus in annos
Iste sopor; poterunt discussis forte tenebris
Ad purum priscumque jubar remeare nepotes.

434. *Recensque* in ed. Bas., *terrasque* in omnibus ms.

444. *Redde* in ed. Bas., *reddere* in omnibus ms.

449. *Prospexit* in ed. Bas., ex post. lect. ms. A, *prospectat* primitus in ms. A.

452. *Impositam* in ed. Bas., *impositum* in omnibus ms.

454. *Et* in ed. Bas., *es* in omnibus ms.

Tunc Helicona nova revirentem stirpe videbis,
Tunc lauros frondere sacras, tunc alta resurgent
Ingenia atque animi dociles, quibus ardor honesti
Pieridum studii veterum geminabit amorem.
Tu nomen renovare meum studiosa memento
Qua potes, hac redeat saltem sua fama sepulto
Et cineri reddatur honos. Mihi dulcior illo
Vita erit in populo et contemptrix gloria busti.
Interea tamen, hoc jubeo, per inertia transi
Agmina sollicito populorum incognita passu
Vix procul extremo salutata a limine linquens,
Heu paucas habitura domos, et rara per orbem
Hospitia. At si quem veræ virtutis amicum
Obtulerint tua fata tibi secura, repostum
Augustumque precare locum sub paupere tecto,
Atque ibi sola quidem potius peregrinaque semper
Quam comitata malis, annosa fronte senesces,
Donec ad alterius primordia veneris ævi.
Tunc juvenesce precor, cum jam lux alma poetis
Commodiorque bonis cum primum affulserit ætas.

. . . .

Si juvenem juveni mediis avellere flammis

461. *Geminabat* in ed. Bas., *geminabit* in omnibus ms.
462. *Tum* in ed. Bas., *tu* in omnibus ms.
463. *Sepulcro* in ed. Bas., *sepulto* in omnibus ms.
468. *Conspecta* in ed. Bas., *salutata a* in omnibus ms.
470. *Vera* in ed. Bas., *veræ* in omnibus ms.
471. Hic versus deest in ed. Bas., omnibus tamen ms. inscriptus.
472. *Augustum* in ed. Bas., *angustum* in ms. A, E, F.
477. *Affluxerit* in ed. Bas., *affulserit* in ms. B, C, D, E.
478-483. Hi sex versus tantum ms. A inscribuntur nullo interposito spatio, aliis contra post leve quoddam spatium. In margine ms.

Contigit incolumem tumidasque efferre per undas,
Per teipsum jam facta, senex, precor ista cavere.
Post mea facta velis, quotque omnia proterit unum
Tempus edax rapidosque dies solemque vorantem
Sæcula et invidiæ tristes contemnere morsus.

B stat hæc postilla : Intersere quæ pro humiditate fere evanuit (*sic*); hæc alia in marginibus ms. C, E, F : Intersere alicubi in hoc fine ubi melius cadunt mutato textu uti occurret, ut decentior sit junctura. In ms. A, D, abest quævis nota marginalis.

APPENDICES.

APPENDIX I.

VERSUS
JOHANNIS BOCCATII DE CERTALDO
PRO AFRICA PETRARCHÆ
IN VULGUS EDENDA.

ARGUMENTUM.

Hi versus in uno codice bibliothecæ Marcianæ (Venetiis) (Cod. Morelliano CCXXIII, cl. XIV ms. Lat.) reperti sunt, et a D. Rossetti (*Poesie minori del Petrarca*, vol. III, p. 47-63) editi. Quo animo eos pepigerit Boccatius, ipse ad Franciscolum (de Brossano) scribens palam fecit : « Audiissem ego libenter quid de bibliotheca pretiosissima viri illustris dispositum sit. Nam apud nos alii varia credunt, alii referunt. Sed quod me potissime angit, est, quod de a se compositis libris, et maxime de Africa illa sua, quam ego cœleste arbitror opus, consumptum sit, an fiet adhuc et mansura perduret, an igni tradita sit, quem illi, ut novisti, sæpissime severus nimium rerum suarum judex minatus est vivens. Sentio nonnullis nescio a quo examen tam hujus quam reliquorum librorum fuisse commissum, et quos dignos asse-

rerent, eos mansuros fore. Miror committentis insciliam, sed longe magis suscipientium temeritatem et ignaviam. Quis enim mortalium quod inclytus præceptor noster approbaverit audebit infelici calamo reprobare? Non si resurgat Cicero, non Flaccus aut Maro. Heu mihi timeo, ne juristis commissum sit, qui, quum leges noverint et eas potissime, quas impudico ore aiunt esse de pane lucrando, se arbitrantur eruditos in omnibus. Videat, oro, Deus et poematibus aliisque sacris inventionibus magistri nostri adsit adjutor. Tandem si judicio eorum judicum causam stare contingat, si libet, scribito, et superaddito, numquid copia cupientibus detur, et quid eodem modo de reliquis, quid de libello Triumphorum, quem nonnulli aiunt communi doctorum sententia exustum. Nam donec a te scivero, timebo illis, nec immerito. » (Ex Mehus, Ambr. Trav. epistolæ, p. ccv.)

Italiæ sublimis honor, generosa Petrarchæ
Africa Francisci soboles, quid nescia dormis?
Non sentis convexa poli, non sidera secum
Quod tibi promittant fatum pugnantia? quodque
Jam patres Veneti, quîs coram dicere causam
Te fortuna jubet, juris posuere tribunal,
Inque fori medio sedeant; crepitentque furentes
In cœlum flammæ, damnatis, credo, papyris
Supplicium strepitu complectens omnia circum?
Horridus hinc nigris squalens per colla colubris,
Livor edax clamore petit solvaris ut igne;
Hoc tibi confirmans rigidum voluisse parentem,
Dum fuit in terris illi lux ultima; necnon
Attica jura velint, validique potentia moris
Legis habere locum, jubeant tabulæque Quiritum.
Parte alia Pietas deflet sociata querelis
Innumeris, dulcesque simul stant ordine secum
Orantes Musæ lacrymis precibusque senatum,
Ne pereant tot gesta virum sanctique labores,
Amplaque doctiloqui vatis nunc carmina flammis.

Incerti resident patres et murmure multo
Discutiunt, cui danda fides et credere dictis
Jure queant, hostine tuo, seu forte Camœnis.
Et tu incerta tui torpes quasi nescia? Surge,
Surge, precor, precor, ipsa tibi sis causa salutis,
Dum dubii pendent, dum nondum robore quidquam
Censores firmant; Superi dum tempora præstant,
Excute lethiferam pestem, viresque resume.
Pellito segnitiem; longo squalore catenas
Jam debiles infringe manu, postesque revelle
Valvarum; tristesque domos et carceris umbras
Linque fuga celeri: custos nunc ille severus,
Qui solers multos caros tibi sustulit annos,
Est absens, abiitque volens meliora secutus.
Quid mussans differs? Non spectas impia tecum
Quot doleant, timeantque tibi? Circumspice, quæso,
Quot pereant misere, si tu neglecta peribis:
Italiæ renovatus honor, Musæque latinæ;
Laurea Tarpeia digitis assumpta sub arce
Romuleis, gratumque decus; veneranda poesis;
Ingenium cœleste patris grandesque labores;
Inclyta fama virorum orbi jam cognita toti:
Heu flentes ibunt tecum tua fata sub umbras!
Stat procul emissus montis violentus ab antro
Sorgia, devolvens ingentia saxa cavernis,
Mugituque gravi, nebulis oppletus in agros
Funditur, ac hominum fructus et culta colonum,
Turbatus tua damna timens, pervertit et aufert;
Cæruleum caput e vitreis Thetis erigit undis,
Naïadum sociata choris cum gurgite deflens
Quos tibi nunc ignes audit crepitare propinquos;

Nam te nascentem nemorum per opaca sub umbras
Suscepisse suis ulnis, et lacte nutrisse,
Et servasse refert, verique crepundia testes
Margine gramineo demonstrans, atque parentis
Protendit mansura diu vestigia magni,
Quo jussit movisse, animum viresque dedisse,
Tinnituque sibi gracili tenuisse canenti
Conceptum pulchrum, dum te quoque gigneret olim.
Albula sic fluvius, populus sic omnis et omnes
Heu proceres urbis circum Capitolia frendunt,
Et tibi sæva timent cuncti convitia flentes ;
Teque vocant, suadentque fugam, votisque precantur
Ut te subripias igni, sanctisque tuorum
Te manibus credas, longos victura per annos ;
In sedesque velis tecum revocare priores
Ausonias Musas, septemque revisere colles,
Atque pio cantu saltem recreare ruinas,
Tollere si nequeas, et priscum nomen avorum.
Ex urna veteri, cujus tu grandia cantas
Bella, viri cineres emittunt mixta querelis
Verba, quibus requiem poscunt, humilesque perorant,
Neve rogis mandare velis quam carmine famam
Æterno renovas, iterumque per invia mundi
Exilio relegare senem, clara atque tropæa.
Euboicæ rupes et circum littora Baiis
Sirene scopulis, Baccho gratusque Vesevus
Emittunt omnes gemitus tibi dura timentes ;
Marmoreosque inter lapides sculptumque sepulcrum
Tritones referunt, vox sit audita Roberti
Magnanimi regis repetens promissa Petrarchæ,
Ut sua sis, nomenque suum per sæcula serves,

Concessos memorans lætos pro munere honores.
Sed dic ; nonne audis medio nunc carceris ægram,
Dum nudam, viduam, solam miseramque dolentem
Se dicit, natumque vocat Florentia frustra ?
Si caput extuleris, fessam flentemque videbis
Carpentem manibus sparsos hinc inde capillos,
Pectora tundentem pugnis, ac ora rigantem
Unguibus infestis, pulla sub veste sedentem,
Pulvere respersam putri ; Parcasque sorores
Et cœlum sidusque malum, crimenque resectum
Ante diem trivio lacerantem, et numina dictis.
Te solam cupiens, sperans te posse dolores
Composuisse suos ; quid si te sentiat, oro,
In cinerem versam, facturam credis amantem ?
In mortem furibunda ruet, nigrasque vocabit
Orans Eumenides, mactent rapiantque per umbras,
Quod fueras factura suum, si vita fuisset,
Perpetuum nomen. Poteris, dic, obsecro, mentem
Non flexisse piis lacrymis precibusque vocantis ?
Sic facilis matri, reliquos si forte recusas ;
Teque sibi natisque velis sæclisque futuris
Reddere : carpe fugam volucer, dubiosque relinque
Euganeos montes ; timeas non hercle necesse est.
Te quoque Castalio servabunt vertice Musæ
Pierides, vatumque chorus ; te grandis Apollo
Inde sacris cum jure tuo tutabitur armis.
Inclyta Pariseos optatam pluribus annis
Te vocat, et manibus tensis suppliciter orat
Esse velis secum, cum sit vetus hospita vatum
Pervigil, et servet studiis monumenta priorum.
Te civem natamque suam pulchramque sororem

Roma petit, viresque parat si lædere tentet
Te Phrygius quisquam, vel quem velis audeat alter;
Teque latina rogat legum Bononia nutrix,
Ut venias requiem longo positura labori.
(Ne spreveris posito sibi sint incognita visæ
Culmina vel Superos calamis in bella movere;
Sic potuisse satis dites spectare rogatos
Inter avaritiæ scopulos orchesta tenentes.)
Quid memorem celebres reges, quidve oppida passim,
Qui cupiunt ut salva velis consistere secum?
Si tibi sola sinum pandat Florentia mater
Egregium magnumque, sat est. Non clarior ulla
Est Italis patria, non æqua potentia cuiquam;
Hæc animos, hæc arma virum sumptusque datura est
Omnia. Si facies, centum miraberis urbes
Lætitia florere nova, populosque canentes
Sacra Jovis magni, Phœbique poema, corollis
Ornantes aulas, et te super astra ferentes
Vocibus altisonis : resonabunt undique versus
Aonidum citharis; virides, quæ pallet, amicos
Emittet laurus frondes; et Sorgia lenis
Fonte cadet placido campis; juvenesque Quirites
In priscos rediisse dies tunc forte putabunt,
Templa deum plausu, ludis sertisque theatra
Complebunt, festisque choris de more vetusto.
Linquet et Ausonium bustum gravidasque paludes
Scipiades, Romamque suam sanctumque senatum
Consurgens repetet; niveos iterumque jugales
Ducturus junget neglectos urbe triumphos :
Fulgorique suo si sentiat esse Robertus
Hoc decus annexum, dulci cum pace quiescet.

Quid referam multis? Patriæ decus omne resurget,
Sospite te, et, lugubri posito squalore, coronam
Etruscam capiti ponet, vestesque resumet
Purpureas; omnisque ruet plebs obvia nempe
Susceptura suum totis amplexibus. Ergo
Frigida quid torpes? quid differs vota tuorum?
Rumpe moras, felixque veni, sanctumque poema
Pande tuis; aperi....., fac, pande secreta,
Ut videant omnes Itali juvenesque senesque,
Gallus et Hispanus, studiis tardusque Britannus,
Germanusque ferox, Ister veteresque Liburni,
Et quæcumque sedent gelido sub sidere gentes,
Quem tu *conspicuum meritis belloque tremendum*
Diva refers; serique queant novisse nepotes
Terribiles classes, et vela sequentia salo
Ordinibus certis, et justi vindicis iras
In meritos; quæ pressa prius victricibus armis
Littora, quas validas urbes aut oppida capta;
Quas actas pariter prædas Barcæa per arva
Atque hominum strages, exustaque castra Syphacis;
Et noscant Pœnos undantes sanguine campos
Puniceo, luscumque ducem remeare coactum
In patrios agros sævo sub Marte gementem,
Sidonias arces flammis ferroque subactas;
Necnon et Tyrios fractos tractosque catenis.
Tuque pater, qui regna tenes nunc celsa Tonantis,
Et dulci frueris Christo, fac fautor ut adsis
Nunc natæ, cœptumque pium tu numine firmes.
Adde animos, ostende fugam, retroque sequentes
Pellito, ne possint carmen violare voraces
Quod Divum jam fronte gerit. Quæsoque, benignus

Ignoscas, si, ut jussa minus serventur amici,
Hortor sollicitus. Nosti sic Cæsaris olim
Edicto magni pariter frustrata Maronis
In decus et laudem divinæ Æneidos ; et tu
Principis imperium mecum laudare solebas.

APPENDIX II.

METRA

COLLUTII PYERII AD PETRARCHAM

INCITATORIA

AD AFRICÆ EDITIONEM.

ARGUMENTUM.

Illud poematium exstat in Bibliotheca Parisiensi vulgo dicta *Nationale* (Ms. Lat. 8123, fol. 75-79.) Quomodo compositum fuerit Collutius ipse explicuit in epistolis quibusdam, tum jam vulgatis, tum in codice quodam Laurentiano (Plut. 90 sup. nº 43, 3º) servatis.

I. Ad ignotum quemdam — XVII kal. sept. MCCCLXXIV (?) — Ego jam correctos versiculos, quibus illum (Petrarcham) ad publicandam Africam impellebam, pene rescripseram, ad ipsum, quam primum se obtulisset nuntius, transmissurus ; et ecce fama nigerrima, tantæ tamque flebilis nuntia mortis, auribus insonavit ; ex quo sic imperfecta mea carmina remanserunt : qualiter dubito ipsum suam Africam dimisisse. (Col. Salutati epistolæ Florentiæ editæ 1741, pars II, p. 58.)

II. Ad Franciscolum de Brossano. — Vigilia Natalis Domini MCCCLXXV (?) — .... Cæterum scribo Lombardo et carmina quæ, me miserum ! jam exemplaveram ad Franciscum transmittenda, quibus conabar illum ad editionem Scipiados incitare, ad eum mitto, ut qui adnitebar a vivo librum illum excudere, post fatum tu et alii mihi non invideatis eumdem.... (Id., pars II, p. 49.)

III. Ad Lombardum a Serico — XXV jan. MCCCLXXVI. — Cæterum,

vir optime, olim vivo Petrarcha, incitatorios versus ad editionem Africæ ad eum, me miserum! transmittendos, quo tempore cœli injuria nobis illum eripuit, mea ruditate perfeci, quos ut ineptiarum mearum particeps fias, ad te mitto, ita tamen quod te advocatum velim, ut divinum illud opus, quod Franciscolus fuerat ad Boccatium transmissurus.... tua intercessione promerear. (Cod. Laurent., p. 25.)

Quid tibi *conspicuum meritis belloque tremendum*
Scipiadem cecinisse juvat, si carcere clausum
Occulis, et longa spe nos suspendis hiantes?
Scipio sidereus, proles reputata deorum
Et vindex patriæ, Trebiæ, patris atque Ticini,
Necnon Cannarum præformidabilis ultor,
Quo duce, Roma ferox Trasimenam oblita paludem,
Mœnibus Hesperiæ victis, Carthaginis Afros
Multiplici marte toto dimovit Ibero,
Ac ultra Gades extremo in margine fixit
Oceani imperium, jam claro carmine poscit
In lucem prodire tuo, secumque gravatur
Tempore tam longo clausum sub nocte teneri :
Nec tantum quondam Libycum transferre per æquor
Romanas acies cupiit, Byrsamque minacem
Adventu terrere suo, talemque tremendo
Pugnaci Libyæ bello se ostendere qualem
Hannibal Italiæ, quantummodo tempore nostro
Gaudet, et exspectat divino carmine laudes
Instaurare suas! Priscæ nam pœnitet illum
Historiæ, et quamvis magnis auctoribus atque
Mellifluo celebrata ducis dictamine gesta,
Carminis æternos optat melioris honores.
Ac tu cui pridem Capitolia celsa dederunt
Vatibus assuetum Phœbeæ frondis honorem,

Et qui res Italas cœpisti et Punica gesta
Scipiademque referre pium, rumore secundo,
Totius ac orbis, ubi lingua latina, favore,
Fare, precor, summamne manum gravis Africa quondam
Attigit, at certe meruit contingere? Quod si
Ultima lima tuum purgavit carmen ad unguem,
Ut reor, utque magis par est nos credere, cur non
In lucem prodire datur? Semperne latebit
Librorum studiique inter angustia semper?
Italiam pendere tuam patiere morantem.
Te multi historiæ seriem servare canendo,
Lucani de more, putant, nil fingere, verum
Certa sequi, non clausa sacræ figmenta poesis
Pingere vel celebris Parnassi admittere ludos.
Sunt qui te Hesperias solum pertingere pugnas
Affirment; alii Libycis tua carmina rebus
Æternum spondere ferunt per sæcula nomen:
Ast ego quid credam? Tacito cum pectore mecum
Historiæ summam libranti mente revolvo;
Bellorum causas tot totque exordia rerum
Miror; Apollineum frontem sacrasque Camœnas
Nec liquisse reor nec pleno currere campo.
Nam tot facta ducum Gradivi sorte cadentum
Pro patria et dulci pro libertate tuenda
Scribere, Romanos totiensque occurrere bello
Vincenti Libyæ, totiensque resurgere victos,
Tum majore manu, tum Diis melioribus, altum
Materiæque ingentis opus quis nescit, et omnem
Scribendi transire modum? Tibi nam licet oris
Sit satis et vatum possis superare canendo
Plectra, necesse tamen, moderato fine, volumen

Claudere, ne exundet adeo quod tædia gignat.
Ergo licet fuerit bellorum causa Saguntum
Grassanti Pœno fidei integritate resistens,
Et licet Hispanis sublata mente triumphis
Hannibal intrarit, victuro milite, ruptis
Alpibus, Italiam, exhausturus sanguine Romam,
Et licet in primo congressu Scipio patrem
Imperiique decus properato robore solus
Texerit, atque suis Trebiam licet Africa victis
Bis titulis numeret, licet hinc et Tuscia flerit
Flaminium Pœni rara pietate sepultum,
Apulus ac illinc Cannæ, tot millibus alto
Sanguine prostratis, damnarit flebile nomen ;
Atque licet geminus lustravit consul Iberos
Romanum fundens indigna cæde cruorem ;
Et licet, hoc toto feralis tempore belli,
Tam mare quam tellus Latiali sanguine pinguis
Undarit, totiens Pœno frangente Latinos ;
Plurima fors seriem moderans cinctutus omittis,
Multa triumphali fors scribis gesta flabello,
Multaque fors clipeis pingis, fors multa tapetis
Intertexta notas : necnon et multa referre
Flebiliter victos inducens, multa superbe
Victores jactare tuo fors carmine fingis.
Nec minus Ausoniæ te credo recidere lites
Quos meliore polo, quos duro Marte triumphos
Auxit Roma ferox demum Carthagine victa.
Nam licet attrito Latiali robore quondam
Sidonio pœnas totiens afflicta dedisset
Roma duci, semper cunctis invicta ruinis
Cladibus emersit surgens ad prælia major.

Hæc, Fabio dictante, quater jam victa furentem
Sustinet Hannibalem cunctando, et grandinis instar
Monte ruens Pœnum fugientem in castra remittit.
Hæc et post Cannas vix constituente senatu
Urbem linquendam, gladio defensa tribuni
Scipiadæ ac imbre demisso cœlitus, hostis
Faucibus erepta variis regionibus orbis
Bella gerit ; Siculas Marcello hæc consule terras
Occupat, hæc Caralim Sardoaque Marte cruento
Regna capit, multo Pœnorum sanguine, victrix
Hæc Macedum regem, secreto fœdere vinctum
Hostibus, in propria sternit ditione Philippum.
Necnon se Italicis metuendam præbet in arvis,
Hannibalem Latii domitorem fulmine frangens
Marcelli, et Capuam, Libycum quæ sola rigorem
Deliciis tum visa potens mollire secutam
Gentis Agenoreæ post Cannas fata rebellem
Obsidione premens magna virtute recepit.
Hæcque Tarentinam defensa viribus arce
Irrumpens urbem, felici Punica Marte
Agmina prosternit multumque intercipit hostem.
Quid memorem Pœno spumasse cruore Metaurum
Cædis barbaricæ dum Claudius impiger auctor
Sternit Hamilcaridem tot fusis millibus alto
Sanguine Cannarum cladesque ulciscitur ardens.
Necnon Romanis metuendus detonat armis
Pœnisequos belli dum turbine sternit Iberos
Scipio fulmineus; cujus tibi gesta canenti
Occurret magno victus certamine ductor
Hasdrubal, atque novis Carthago mœnibus, axe
Structa sub Hesperio, Romano milite capta.

Occurrent ludi et vario celebrata paratu
Ac consanguineo divum sacra sparsa cruore.
Et rex Hesperiæ bellaci turbine victus,
Atque pudicitiæ occurrent exempla verendi
Mille ducis, bellique occurrent mille labores,
Hasdrubal occurret transvecto milite fractus,
Infidusque Syphax ardentia castra relinquens,
Et majore manu mox bello fractus uterque.
Occurret tandem, sic fata potentia volvunt,
Italiæ domitor trepidæ Carthaginis altis
Vocibus excussus Latio, et vincendus ab armis
Hannibal Ausoniæ, proh lubrica gloria Martis!
Qui modo Romanis infesto Marte tremendus
Par erat in Latio et Libyca ditione premebat
Innumeras urbes, Parcarum stamine verso,
Cogitur ad patriæ bellum transferre juvamen;
Quique modo pugnas, alienis intulit arma
Finibus, en supplex patria(*que*) domoque receptus,
Pacem orat pacemque recensuit esse petendam;
Quique modo lentus, per prælia multa triumphans,
In Latio Latium vincebat, Pœnus in arvis
Puniceis fugiens, misera Carthagine teste
Vincitur, et tandem vix quarto milite cedit.
Ergo de tantis etiam cum multa supersint,
Quæ tamen omitto versus in cuncta trahantur
Incertum quæ prima canis, quidque eligis alto
Carmine dicendum. Nam quod simul omnia promas,
Credere nos prohibet series longissima rerum.
Quin etiam dubium Parnassi tegmine numquid
Nobilis historiæ fingendo lumen ad umbras.
Sed vero propius est te divina Maronis

Fundamenta sequi, et tanti quasi semina belli
Quæ jecit Phrygio sacris cum versibus igne
Belidos accensum pectus flammavit Elysæ,
Servatumque Deis auctore Marone potentes
Motibus adversis populos in bella fovere.
Quos tamen hinc armes aut inde in prælia divos
Ignotum dubiumque ferox regina deorum
Cui faveat Juno, cui Pallas, cui vel Enyo,
Cui Bellona furens, cui gaudens sanguine Mavors.
Et post clara fide lugendi busta Sagunti
Qui putet Hannibalem Romæ fatale flagellum
In cladem Latio Stygiis te armare colubris.
Sunt qui post Trebiam, cum Tuscis Alpibus olim
Sævus Hamilcarides subita nive clausus adhæsit,
Fingere te credant inimico milite Tibrim
Attonitum gelidis fluvios tenuisse sub antris
Hesperios Athesim simul auriferumque Ticinum
Eridanumque patrem, quo nunc fecundior alter
In mare præcipitat collectas plurimus undas.
Cum quibus et vitreo prolabens nuntius amne
Benaco de patre fluens venisse putatur,
Ac Adua et multo decurrens forte Timavus.
Necnon Ausoniis limes notissimus agris
Parvus aquis Rubicon et jam tum cæde futura
Pœnorum læto procedens ore Metaurus,
Etruscique amnes inter quos Macra vadosus
Pene Ligur luceque rapax, infestus in agris
Rastrisecus gelidis, sic fama est, Anauris undis.
Quique dedit nostræ cognomina Nevala vallis
Elsaque saxificus canoque Bisentius amne
Quoque tua aluitur Florentia nobilis armis

Monte cadens illo quo Tibris et æquora Pisæ
Irrumpens apto magnis pro ratibus alveo.
Creditur hic mœsto vires in prælia fratri
Promisisse suas, vectumque elephante superbum,
Hannibalem tantis belli successibus ultro
Divina petiisse manu, tumque unius usu
Luminis infestum Romani nominis hostem
Privasse et tumidis pene oppressisse sub undis.
Alter collina postquam de turre tremendus
Hannibal horrendis simul est conspectus in armis,
Concilium tenuisse Jovem te fingere credit,
Iratosque Deos subitis ex æthere nimbis
Defendisse suæ trepidantia tecta Suburræ.
Solve, precor, dubios, liceat quandoque videre
Africa divino quid tandem carmine promat.
Nam satis atque super lature volumina sacræ
Scipiados multis dudum limata diebus,
Si quondam geminis divinam Æneida lustris
Carmine vivaci Maro composuisse putatur,
Sique quater ternis vulgatæ Statius annis
Carmina Thebaïdos multo recitata favore
Edidit, et longe meruit præconia famæ,
Cur tam difficili producitur Africa partu?
An metuis sævis latrantum morsibus olim
Opponi, et lucem præclari nominis atræ
Nubibus invidiæ obduci, qui tanta tuorum
Laudatus cunctis dederis monumenta laborum
Jam tua bucolico contexta volumina versu.
Hæc licet ignava cumulatis laudibus ætas
Excipit, et prisco præfert tua metra Maroni,
Plurimaque immodicum mordax invectio laudes

Cunctorum meruit, laudantur carmina mille
Destinata viris, laudatur epistola quæque
Pollice conspicitur celebris formata Petrarchæ,
Et quæcumque tuum referunt epigrammata nomen.
Laudantur vulgo summoque favore per ora
Prudentum volitant, ævo celebranda futuro.
Ergo inter laudum suffragia tanta vereris
Quod fluat integritas damnato carmine famæ.
Fac detractores mordaci insurgere lingua,
Te duce, si malis, pro te pugnare sequetur
Defensura cohors meritæ præconia famæ.
Sique tacere velis, studio devota placendi
Agmina prospicies tibi pugnatura faventum.
Fas cunctos tacuisse licet fas credere non sit
Ac indefensum dimitti in bella volumen
Scipiados, non ipsa satis in prælia pro se
Proque tua fama divino carmine stabit,
Si Maro sique pater laudator Achillis Homerus,
Egregii vates, duo lumina clara poesis,
Invidiæ morsus non effugere, quid horres
Mox occasuros victor perferre latratus ?
Forsan post cineres supremaque funera credis
Quod meritus reddatur honor, quodque Africa vivax
Æternum, victo livore, per omnia duret
Sæcula, nec credam quod te meditatio fallat.
Attamen haud facile quidquid non edidit auctor
Emergit, namque ipse suum damnasse videtur
Factor opus vitæ quod non in tempore promit.
Quid ! fama est (Musæ tamen hunc arcete furorem)
Te voluisse acre flammis absumere chartas
Scipiadas, menti si fas est credere tantum

Incidisse nefas; sed fas, ingrate, memento
Sola tibi clarum quod præbuit Africa nomen.
Hinc primum innumera sumis præconia laudis,
Hinc vatum suscepte sacris, carpsisse putaris
Dignus Apollineas celsa ad Capitolia laudes.
Ergo, ingrate, tuæ exstingues primordia famæ
Et vigilata diu poterit, proh! carmina flammis
Subdere sæva manus, nec saltem parcere Musis,
Quarum sacra colis, reverentia debita coget.
Plurima namque licet celebri tibi nomine famam
Promittant, tum nexa metris tum lege soluta
Carminis, et veterum superasse putere labores,
Æternum tibi sola dabit tamen Africa nomen.
Nec te limandi teneat tam fixa cupido,
Quod nunquam absolvas; scio namque adjungere semper
Tollereque aut aliquid positum mutare juvabit,
Sicque tua accipiet nunquam correctio finem.
Tu fidus testis studium juvenile senectæ
Displicet, et variant curæ variante capillo.
Vix heri quod placuit, cras mente placebit eadem.
Ergo modum limæ positurus denique, multum
Exspectate, tuam jam sero tempore promas
Scipiadem, nostræ ætati patriæque daturus
Perpetuum nomen; tibi gloria quanta paretur
Post munus fatale regi, fac cernere possis
Vivus, et ipse tuæ summam defendere famæ.

COLLUTIUS PYERIUS DE STIGNANO,

Immeritus cancellarius Florentinensis.

APPENDIX III.

AD COLLUTIUM PIERIUM DE STIGNANO,

CANCELLARIUM FLORENTINORUM,

QUOD AFRICA NON ERAT EDENDA VIVENTE FRANCISCO PETRARCHA, LAUREATO POETA, EJUSDEM AFRICÆ AUCTORE,

REFRAGATORIA INCIPIT EPISTOLA.

ARGUMENTUM.

Hoc opusculum olim in abbatia Florentina Sanctæ Mariæ, hodie in bibliotheca Laurentiana (nos 2618-79) servatum, Lombardo a Serico Mehus attribuit. Cui enim, ex litteris Collutii, missam fuisse *Metram incitatoriam* modo comperimus. Solus inter Patavinos, utpote librorum Petrarchæ custos, norat an jure edenda foret Africa, ideoque solus qui precanti Collutio responderet idoneus.

Publicatum est jam illud carmen a Zaccaria : *Iter litterarium per Italiam ab anno* MDCCLIII *ad annum* MDCCLVII. — Venetiis, 1762, — pag. 347 et seq.

Auribus adsonuit vox perceleberrima tandem
Huc, ubi siderei vigor est moderaminis orbis
Et cunctos penetrare polos conata petebat
Scipiados conquesta moras Italumque periclum.

Scilicet hinc paucæ lustrata ad tota sonoro
Lumine descendunt : huc et per mutua paucæ
Conscendunt animæ, quibus et natura benigna
Jureque certamen dedit ex Helicone sacrata
Fronde premi crines, quæ mutos reddere pisces
Vocibus alma potest, et amœnas ducere ad artes ;
Atque ita Pierius dulcis dum membra regebam
Nunc mihi tutandus summi Jovis ante tribunal
Flagitat et poscit, quid seros traxit in annos
Scipiadam egregium vigilataque prælia Cannæ,
Et promi licuisse probat dum corpus agebam ;
Causa feret, famæ mortalis nulla libido.
Hic ego jam didici nullo velamine fari.

Namque ego mutatus vitæ viventis honorem
Sortior ; hoc quoniam vatum mens torsit amorem
In solidum stabilemque Dei, quem contremit orbis
Omnis, et angelici laudant super æthera cantus ;
Credite, majores, quanquam divina poesis
Dicatur, decoretque animos et vivere longum
Ingenio faciat quæ præteriere peracta,
Peccatur, quoniam non est sua gloria præter
Detrimentum animæ, morti nam turgida ducit
Gloria ; non fallor, humana inflata superbit ;
Ah ! quantum tenui perimit vos gloria rima !
Quod nisi vitassem, modo non mirata viderem
Sidera sub pedibus, nec quidquid circumit almus
Sol, neque Virgilium, nec cætera nomina vatum
Quæ pridem cecinit tenuis mea fistula quam scis.
Ast cum propositum foret ostentare modestum
Scipiadam, et promptos Romæ Byrsæque labores,
Id metui, vidique volens, ideoque vocavi

Hunc auctorem operæ celebris *quem quina videtis*
Larga per innocuum retegentem vulnera corpus
Carmina pollicitus multa et pia cum modo possem
Vertice Parnassi rediens, si forsitan illum
Carmina mulcerent, vel si minus illa placerent.
Forte etiam lacrymas, quas ne per tempora sero
Protraherem simulata dedi, lacrymisque vacavi
Plurimus. Exhausto quieverunt pectore curæ
Scipiados, demens servarem tempore lapso.
Quo non Pimpleæ poterant me ducere musæ
Duxerunt lacrymæ, jejunia ; carmina David
Pastoris quæ rauca prius causabar amatam
Scipiada exardens media post nocte canebam
Moniens (*sic*) admonuit ; juvat et monimenta tulisse.
Me nunc harmonici circumstat concio cœli.
At si Scipiados limanti pectore cunctis
Posthabitis puncto tendissem Sorgius idem,
Tunc mea per volucrum complessent alta polorum
Spiramenta, Deos quiescentes carmine festo
Mulsissent, jubiloque novo conspergere cunctas
Tentassent terras, maris importuna vagatis
Flamina sedassent Brentæque salubria Tempe
Euganeosque oleæ colles vitisque feraces
Lætus olorino tetigissem sidera cantu.
Laudibus ah quantis cessisset Mincius Arno !
Sic satis Æneæ forti par Scipio, major
Cæsare præcipiti, tanto robustior omni
Æacida vel Ulysse simul quos mirus Homerus
Clarificat. Quanto fictis divinior illis
Quæ sonat ambiguo versu Rhodopeius exsul,
Nec me pœniteat vestros liquisse decores,

Nubila dum videam post terga rigentia mundum
Æthera nec paveam. Micat hic cum fulgure rubro
Et raucus tonitru resonum tremefecit Olympum.
Hactenus æthereo dixi sermone, Coluci :
Nunc humana tene. Loquar, en quæsita resolvam.
Multa querelarum prodit tua pagina, multa
Quæris, et indignum tanta ratione reperta
Censeo surda quidem fieri tot spicula dulci
Illita rancore. Invideas, nisi fortia forti
Illa retundantur clypeo. Viget alitus haustus
Aonii fontis, vel in his ars nostra relucet
In tortum spiculi, dum tu varianda requiris
Principia, et longæ percurris corde sagaci
Historiæ cumulum, fingendaque flumina nobis
Auxiliata suis contraria viribus hosti
Nomine nota facis. Sed et hæc modo desine velle
Vestigare. Cito ceram speculabere forsan.
Qualiter in somno genitor firmaverit altum
Nato propositum nitido conversus Olympo
Unde tibi hic etiam patefacto cardine cancri
Labitur, utque ducem venturum ad tecta Syphacis
Lælius Avellanis dimittat honestius arte
Ac hemistichio; quo potu pulchra virago
Sophonisba novum Masinissæ rumpat amorem,
Nigra triumphales fugiens ad Tartara currus,
Atque Syphax dominam captus portetur ad urbem
Infidus, Latio cincta jam milite Byrsa,
Utque Mago januæ solvens a littore funem
Naviget, et vitam mediis exhalet in undis;
Qualiter Hannibalis sermonem in vana refellit
Scipio, post tremula bellum consignet in hasta;

Quoque modo matrona Jovem mulierque precentur
Et tandem generi fertur sententia justo;
Hannibalis quo more fugam per gaudia mente
Lælius educat; ductores conferat omnes
Armorum, post fit Carthago perfida supplex.
Navibus ambustis Libyæ secat æquora victor
Lucida tranquillus, vatemque requirit amicum.
Ennius omnigenas narrat per somnia vates.
Nos quoque vulgantur Graii præsagia vatis.
Est operæ pretium decernere cuncta; quid ergo
Haud est tam properus velut ad vulgaria præceps
Scipio conspicuus Pœnorum terror et astus
Doctior? Ut sentis, moderantem nulla voluptas
Ingerit. Hic secum venientia tempora pensat
Exspectatque libens auro redimita secundo
Tempora laturus nullo renuendus in ævo.
Nec patitur magnos moliri certa paratus
Prærapide natura homines. Scit et ipse magister
Militiæ. Serum nego quod mox perpetuum do.
Abjicias animo non detulisse timore
Gentis degeneris. Vatum vestigia quantus
Evitare labor! Scis, o doctissime, quæque
A priscis calcata via est, et pene recenses
In veterum reciduntque sonos et dicta poetæ,
Et cum crediderint ex se excudisse poema,
Immemores furti primo recitante notantur.
Num si pauca tuo transmissa exordia nobis
Carmine pensares librato examine lancis,
Te tua te decies circumspexisse deceret.
Ergo non tutum est juvenem procudere versum,
Ingeniumque premi decet ut sine labe feratur

Quod recte placuit tenero rigidoque placebit
Quod non sedato ducetur corde senili.
Difficile est, mihi crede, loqui sua criminis ut non
Suspicio sit certa fides : docearis in isto.
Parthenias numquid cunctis fuit hostis amicus
Dum cunctos spoliat seque et componit in illis
Culpatus furti causam defendit, et esse
Se pugilem fortem non furem dixit habendum.
Non individuas atomos resecare volentes
Scriptorum genus omne sacrum humanumque et abyssum
Vidimus et levi vix sic evasimus arte.
Cur non ediderim jam scis. Quid plura requiris?
Si fuit ardendæ mens : hoc tibi carpserit unum,
Discite mortales perituram temnere famam.
Magnus enim labor est magnæ custodia famæ.
Quæsito responsa latis reor affore, porro
Ultima visceribus condas hæc credito condas,
Africa frenata est docto moderanda magistro.

143. Hic versus legitur in *Africa*, VII, 292.

APPENDIX IV.

C. SALUTATI AD FRANCISCOLUM (DE BROSSANO) EPISTOLA.

(E Lini Collutii Pyerii Salutati epistolis a J. Rigacci editis; Florentiæ, 1742. — Pars secunda, p. 79-83.)

Venit tandem, ut a tuis litteris, frater optime, auspicium faciam, venit tandem Africa dulcis, et vicit iter durum pietas, ut ille idem vates ait; venit tandem, et per fidelissimum nobilemque meritis et sanguine virum mihi præsentatam (1), et avide et reverenter accepi, vixque præ gaudio continui lacrymas. Sed jamdiu experientia, multisque rerum argumentis edidici, nunquam tam læta provenire, quin tristibus non aspergantur. Nec mirum; prodeunt gratissimæ rosæ, sed nonnisi inter spinarum aculeos colliguntur. Mella ipsa cuspidiferas apes habent matres, vel saltem naturales artifices. Sed quid moror in re clarissima? Quid dabis inter humana, quod pene non tantumdem afferat mœroris quam lætitiæ? Sic

(1) Nicolaum Niccoli, primæ bibliothecæ publicæ Florentinæ conditorem designat Mehus. Et revera in uno codice bibliothecæ Laurentianæ (Plut., LII, n° 3) exstant Leonardi Aretini ad Petrum Histrum (Vergerio) libri II. In secundo libro auctor ea loquentem N. Niccoli inducit: Franciscum ego Petrarcham tanti semper feci, ut usque in Patavium profectus sum, ut ex proprio exemplari libros suos transcriberem. Ego enim primus omnium Africam illam huc adduxi; cujus quidem rei iste Collutius testis est.

mihi contigit, frater optime. Ante enim quam Africam recepissem, volvebam mecum : Quid facies? Ecce Francisci tui nomen et fama in manibus tuis erit. Quomodo consules illi? Certe cogitabam revidere librum, et si quid, ut scribis, vel absonum, vel contra metrorum regulam intolerabile deprehendissem, curiosius elimare et sicut Naso finxit in Æneida, singulos libros paucis versiculis quasi in argumenti formam brevissime resumere, et exinde pluribus sumptis exemplis, et per meipsum correctis et diligenter revisis unum ad Bononiense gymnasium, unum Parisiis, unum in Angliam cum mea epistola de libri laudibus destinare, et unum in Florentia ponere in loco celebri, ut per omnes mundi plagas tantum opus tantique vatis nomen splendidissimum volitaret. Hanc deliberationem lex, quam mihi scribis, et quam transire nec volo nec audeo, nisi aliter disponas, inhibuit. Sed pone te velle quod per manus meas liber hujusmodi publicetur. Me miserum! Legi totum carmen, quod mihi undecim quaternulis transmisisti, legi quidem totum solo trinoctio. Nam interdiu propter officii occupationes, quæ etiam plerumque ad plurimam noctem instant, omnino non licuit. Legi quidem admirabundus elegantiam carminis majestatemque sermonis, gravitatem sententiarum et ipsum totius poematis ordinem et contextum, fateorque me nihil unquam gravius, nihil floridius, nihilque denique gratius perlegisse. Sed de hoc alias. Jam enim attingam quid me in desperationem et luctus æternos involvit. Habet primus et secundus liber Scipionis mirabile somnium, quod apicem historiæ Romanæ percurrens quantum expositionis volumen exigat quilibet harum rerum studiosus potest advertere.

Habet tertius profectionem Lælii ad Syphacem regem Numidiæ, ut amicitiam contrahat cum eodem nomine Scipionis, et per magnam libelli partem domum regiam mirabili descriptione depingens demum ponit orationem Lælii; ibi

> Optime rex, tanto quem sors dignatur amico.

Et demum subdit regis responsum ibi :

> Tum rex blandus ait: Vestrum, Romane, libenter
> Propositum amplector....,

in quo petit se velle videre Scipionem. Ad ultimum in cœna, et collocutionibus totus tertius liber, et quartus absolvitur, et omittit reversionem Lælii, profectionem Scipionis ad regem, adventum Hasdrubalis, fugam consulis, cœnam et colloquia regis, contractum fœderis, apparatum Romani exercitus transfretaturi, dissensionem senatus, perfidiam regis, navigationem Scipionis cum exercitu, expugnationem castrorum regis et Hasdrubalis igne factam, persecutionem regis Lælio mandatam, et Massinissæ, et ejus captivitatem, deditionem Cirthæ, et quidquid hoc medio tempore gestum est, a quibus hoc sequens opus, ut videre licet, omnino dependet. Quæ cuncta cum breviter, et judicio meo non paucioribus quam duobus libellis explicari possent, nusquam sunt, sed tanquam omnia ista prædixerit mox abrupto penitus ordine dicendi :

> Mœnia magnanimus victor trepidantia Cirthæ....

de Massinissa loquens post regem in Africa devictum, qui defectus quomodo irrepserit ego nescio. Forsan illos correctissimos Franciscus, et per neminem tangendos dimisit. Forsitan exemplantis errore dimissi sunt, aut, quod

maxime reor, cum sciam dominum Franciscum post primam editionem Africam in unum quaternum reduxisse, forte ipse idem aliquid mutaturus in chartulis primis consulto reliquit. Forte enim cogitavit profectionem Scipionis ad Syphacem, quæ eidem a cunctis ad temeritatem adscribitur, subticere, ne viri famam, quem laudandum assumpserat, denigraret. Quocirca, frater optime, nisi hoc quod deficit inveniatur, jam ego de Africa nostra, hei mihi! horreo dicens, actum judico, ut corrigenda sit potius Vulcano tradenda, quam edenda, nisi forsan multum libri duxerimus exstinguendum, quod faciendum nullo modo judico. Ex quo te per Deum et Superos omnes adjuro, et per si quem amorem adhuc ad Manes tanti viri, ut arbitror, habes, per amicitiam nostram honestissimis inceptam auspiciis, per si quid earum unquam in illo sanctissimo viro fuit, per suæ famæ æternitatem, cujus te curam habere reor, quoniam ex hoc libro, crede mihi, ejus memoria exstabit, obtestor et oro, quod hunc defectum revideas, et chartulis primis quæ meruerunt tam divino carmine primum inscribi, aut alibi, ubicumque sit invenias. Et ego me offero laboraturum, ut cuncta revideam, et quæ corrigenda videro, corrigam, meis expensis, si tibi placuerit, edam, ut mecum ipse, antequam librum reciperem, cogitabam. Rogo te, ut in consilium insignem virum Lombardum meum maximum famæ Francisci nostri custodem atque præconem adhibeas, et confestim me hoc animi mœrore curetis absolvere.

Vale dum demum felix, cum hoc unum, in quo vertitur omnino splendor illius tui cari parentis effeceris.

Datum Florentiæ, quinto kalendas februarii.

APPENDIX V.

NOTITIA VARIORUM CODICUM ET EDITIONUM

QUIBUS INSCRIBITUR AFRICA.

Inter hos sex codices qui nostræ editioni profuerunt instaurandæ, autographum Petrarchæ exemplar, quibusdam certis signis sane agnoscendum, nusquam reperire licet. Imo, quanquam aliis vetustior, post Petrarcham mortuum transcriptus ipse mihi videtur codex A. (Bibl. Laurent. Flor.)

Cod. A. Ille chartaceus cod. in-folio sæculi XIV exeuntis hac subscriptione clauditur : *Africa domini Francisci Petrarchæ, laureati poetæ, feliciter explicit, scripta per me Bartholomæum Petri de Sancto Geminiano, districtu Florentiæ.* — Amen. Quem codicem ex hoc apparet ne illum quidem esse a Nicolao Niccoli apud Patavinos transcriptum (vid. ad calcem, pag. 387), dein a Collutio intra tres dies perlectum. Idem insuper septem, non undecim quaternulis constat ; neque hunc versiculum continet eclogæ X jungendum, quem Petrarchæ in margine *Africæ*, utpote fido loco repositum, scripserat (Var., XLV). Cæterum

Bartholomæus iste C. Salutati familiaris vixit; leguntur etenim in quodam alio Laurentiano codice (Cod. Strozziano nº XLVI) hæc verba eadem manu qua ms. A conscripta : *Liber Coluccii Pierii de Stignano, cancellarii Florentini.*

Est illustratus codex A argumentis unicuique libro additis, et, præsertim in primis paginis, scholiis ad marginem et interlinearibus, quæ vel mythologiam explicant, vel sensum explanant, vel historiam exponunt, vel denique textum emendant. Alia, quorum auctor designatur Collutius, eadem manu qua ipsum poema exarata sunt, ex exemplo ipso Collutii, meo judicio, transcripta : alia autem singula profecto inseruere quidam litterarum studiosi viri, inter quos Thedaldum della Casa memorare forte licet. Has, exempli gratia, notulas in prima pagina codicis A adscriptas lege :

a(lias). clarum.
Proponit. Ut mihi conspicuum meritis belloque tremendum
Pallas dea belli.—Scip(ionem).
Musa virum referes, Italis cui fracta sub armis
quia nullus ante eum vocatus fuerat Africanus.
Nobilis æternum prius attulit Africa nomen.
a me. i(d est). attrahere. i(d est). materiam.
Musas invocat. Hunc, precor, exhausto liceat mihi sugere fontem
Ex Helicone sacrum, dulcis mea cura, sorores,
pro quia.
Si vobis miranda cano. Jam ruris amici
Prata quidem et fontes, vacuisque silentia campis,
i. pugnas.
Fluminaque et colles, et apricis otia silvis
præparavit. a. ingenium.
Restituit fortuna mihi; vos carmina vati

Probat a simili musas sibi debere favere, quia nullus prius hanc materiam scripserat.

Invocat Christum.

Reddite vos animos. Tuque, o certissima mundi

i. salus sanctorum et angelorum. s. gentilium.

Spes, Superumque decus, quem sæcula nostra deorum

Victorem atque Herebi memorant, quem quina videmus

Larga per innocuum retegentem vulnera corpus,

i. ad tuum honorem vel ad tuum servitium.

Promissio muneris quam facit ad Christum.

Auxilium fer, summe parens. Tibi multa revertens

i. aliquo asperrimo heremo.

Vertice Parnassi referam pia carmina; si te

Carmina delectant, vel si minus illa placebunt,

s. referam.

Forte etiam lacrymas, quas (sic mens fallitur) olim

et tamen male facio.

Fundendas longo demens tibi tempore servo.

Tres sunt montes Siciliæ : Pachinus, Lilybæus, Pelorus.

Apostrophat ad regem Robertum, Apuliæ Siciliæ et Hierusalem regem.

Te quoque, Trinacrii moderator maxime regni,

Hesperiæque decus atque ævi gloria nostri,

de coronatione mea

Judice quo merui vatumque in sede sedere,

Optatasque diu lauros, titulumque poetæ,

Te precor oblatum tranquillo pectore munus

favore.

Hospitio dignare tuo ; nam cuncta legenti.

Utilitas quæ ei succedet.

Hæc aliæ e libro I excerpuntur :

Ad vers. 111. *Si vera* vel *rite* propter poetriam novellam.
174. *Ambos* vel *almos* vel *altos*.
188. *Per verbera nosces*. Humilis est sententia judicio meo.
286. *Meliore*, dicerem *majore*.
329. Nota quia forte melius esset abjicere hunc versum.
362. *Credulus*. Iste versus non loquenti sed poetæ convenit

et ideo tollatur, sed forte, quia deficit alter in originali.

Etc., etc.

Ex his omnibus talia conjectare licet : dum Franciscolus bibliothecam soceri sui scrutaretur, defectum ab amico indicatum revisurus, jam suam editionem festinus moliebatur notisque passim et argumentis distinguebat Collutius. Antequam autem opus perfecisset, funditus occidisse quæsitos versus cognovit ; statimque novum exemplar a Bartholomæo de Sancto Geminiano conscriptum reliquit, servandum nihilominus et ab aliis notandum. Periit etiam hoc aliud a Nic. Niccoli antea Collutio allatum, imo maxime idiographus Petrarchæ liber. Quem verisimile est à Franciscolo flammis postea esse traditum, ita ut simul exsolverentur vatis mortui et amicorum ejus disconvenientia vota. Haud igitur superest alius, quo autographo utamur, quam codex A.

Cod. B. (Bibl. Laurent. Flor.) Codex chartaceus ms. in-4° sæc. xiv. Constat foliis scriptis xcix. Baudinius (Catalog. Bibliot. Laurent.) putat hunc codicem exaratum manu fratris Thedaldi della Casa, qui jam recensendo codici A operam impenderat. In primo folio adscriptum est : *Iste liber fuit ad usum fratris Sebastiani de Bucellis assignatus armario conventus Fratrum Minorum de Florentia.* Qui multis lectionibus codice A discrepat, plerisque mendosis, quæ in codicibus C et D exscribuntur. Omnia, ut in cæteris sequentibus, desunt argumenta.

Cod. C. (Bibl. Laurent. Flor.) Codex chartaceus ms. in-folio majori sæculo xiv grandiori littera exaratus. Constat foliis lxxviii. Quem verisimile est e cod. B transcriptum.

Cod. D. (Bibl. Laur. Flor.) Codex membranaceus ms. in-folio sæc. xv, miræ pulchritudinis cum duplici pictura in principio, quarum una operum singulorum titulos aureis et cæruleis litteris exaratos, altera Mediceum stemma et alia emblemata variis intermixta ornamentis exhibet. Præter *Africam* continet *Somnium Scipionis*, ejusdem Petrarchæ *Bucolica, Contra ignaros atque avidos reprehensores*, *Epistolarum metricarum libros* III, Dantis Alighœrii *Summam Monarchiam*.

Cod. E. (Bibl. Nat. Par.) Codex chartaceus ms. in-4°, olim Tellerianus (Le Tellier, archiepiscopus Remensis († 1710). Is codex sæc. xv, sive in Italia, sive in Gallia australi videtur exaratus, cui titulus inscribitur : F. Petrarchæ *Scipias*. Emendatior, præsertim in primis libris, mihi videtur codicibus B, C, D.

Cod. F. (Bibl. Nat. Par.) Codex chartaceus ms. in-4°, olim Mazarinæus. Præter *Africam* continet Petrarchæ *Bucolica*. Qui autem, aliis mendosior, sæc. xv exeunte (inter 1450 et 1475) in Italia vel Gallia australi videtur exaratus. Tum fuit Bartholomæi Faye, Lugduno oriundi, dein consiliarii in Parliamento Parisiensi ; ab illo postea dono datus Johanni et Pomponio de Bellièvre, ejus nepotibus. Quomodo in bibliothecam Mazarinæam venerit latet.

His igitur quinque codicibus, cod. A expressis, originem eamdem, idemque, ut ita dicam, genus esse constat.

Constat præterea ex his nullum ad excudendum poema esse adhibitum. Senas etenim editiones, tum Venetiis, tum Basileæ vulgatas inspice. Omnes ex uno codice, vel potius quæque ex editione superiore impressa videtur. Omnibus etiam desunt, cuilibet contra codici inscri-

buntur versus I, 440, 552, III, 672, V, 144, 406-482, 746, VII, 1059, VIII, 333, 344, IX, 477. In omnibus translati sunt septem versus in libro I, quinque versus in libro IX.

Primæ igitur editioni profuit unus tantum codex a librario jam vitiatus, a typographo iterum vitiandus. Argumenta autem cuique libro inscripta (in ed. Venet. excusa, in Basileensi autem omissa) iis quibus codicem A illustravit Collutius discrepant. Qui mihi videtur ille a Zaccaria (*Iter Italicum*, p. 126) in quadam domestica bibliotheca Mantuana repertus, et hodie, ut puto, absumptus, « in cujus operis fronte exstat sermo de publicatione Africæ Petrarchæ compositus per venerabilem artium et medicinæ doctorem D. Petrum Paulum de Verzeriis in civili jure peritum cum ejusdem in Africam argumentis hexametro carmine comprehensis. » Qui etiam non e Petrarchiano exemplari, sed e cod. A transcriptus est, utpote emendationibus quibusdam a Collutio additis aliquando ornatus ; quasdam alias forte præbuit, ut *gressumque manusque* pro *faciesque gradusque* (I, 357), *sequens tremulæ* pro *tremens profugæ* (III, 586), *fortuna urgente* pro *fato calcante* (VIII, 603), etc.

Sint igitur hoc uno codice usi Venetiani typographi, una Venetiana editione usi sunt editores Basileenses. Undique enim eosdem versus omissos, eadem expressa menda invenies ; ita ut tamen alienas maculas auxerint novasque etiam addiderint recentiores typographi :

Cod. ms.	Ed. Venet.	Ed. Bas.	
Tenentes.	Tuentes.	Ruentes.	(II, 369.)
Ubi.	Tibi.	Sibi.	(III, 698.)
Arcis.	Artis.	Atris.	(IV, 291.)

Etc., etc.

Ea igitur Basileensis editio (1581) quæ plerisque *Africam* legentibus obversabatur, pejor aliis, ipsis scriptura pejoribus, exstabat. Hoc uno forte proderit nostra plerisque mendis purgata editio.

Mihi liceat opus claudenti laboris socios proferre DD. Nicolaum Anziani et Paulum Guérin, unum Bibliothecæ Laurentianæ, alterum Bibliothecæ vulgo dictæ *Nationale* addictum, et utrique sane meritas grates persolvere.

ERRATA.

P. 12, l. 12, *pro* magnitudinem, *lege* ingratitudinem.
P. 24, l. 14, *pro* ipsi, *lege* umbra.
P. 31, l. 6, *pro* Romanas, *lege* Romanos.
P. 56, l. 3, *pro* resolventi, *lege* revolventi.
P. 70, l. 8, *pro* Varro, *lege* Varro (*sic*).
P. 83, l. 11, *pro* quondam, *lege* condam.
P. 310, l. 21, *pro* vastator erat quos, *lege* vastator erat. Quos.

INDEX.

DE POEMATE PETRARCHÆ CUI TITULUS EST AFRICA.

AFRICA.

APPENDICES.

BESANÇON, IMPRIMERIE DE J. JACQUIN.